

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SİYASİ DENEMELER

David Hume

Çeviri: İsmail Hakkı Yılmaz

PİNHAN YAYINCILIK

Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215

Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74

www.pinhanyayincilik.com

info@pinhanyayincilik.com

Sertifika No: 20913

Çeviri için esas alınan kaynak metin: *Political Essays* (Cambridge Texts in the History of Political Thought), David Hume, Knud Haakonssen (Editör), Cambridge University Press, 1994.

© Pinhan Yayıncılık, 2017

Türkçe çeviri © İsmail Hakkı Yılmaz, 2017

Birinci Basım: Mayıs 2017

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever

Çeviri Editörü: Merve Elma

Kapak Görseli: Mivod

Kapak Tasarımı: Mahmut Sever

Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:

Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203

Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03

Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 133 Politika Dizisi: 7

ISBN: 978-605-9460-17-0

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

SIYASİ DENEMELER

David Hume

Editor

Knud Haakonssen

**Ulusal Avustralya Üniversitesi
Canberra**

Çeviren

İsmail Hakkı Yılmaz

İçindekiler

Teşekkür	7
Giriş.....	9
Kronoloji.....	35
Kaynakça Üstüne Notlar	37
Metin ve Baskı Üstüne Not	43
Biyografik Notlar	47
Kaynakça	63

SİYASİ DENEMELER

DENEME I Basın Özgürlüğü.....	79
DENEME II Siyaset Bilime İndirgenebilir	85
DENEME III Yönetimin Başlıca İlkeleri	103
DENEME IV Yönetimin Kökeni.....	109
DENEME V Parlamantonun Bağımsızlığı	113
DENEME VI Britanya Yönetiminin Mutlak Monarşiye mi Yoksa Cumhuriyete mi Eğilimli Olduğu Üstüne	119
DENEME VII Genel Olarak Partiler Üstüne	125
DENEME VIII Büyük Britanya'daki Partiler.....	135
DENEME IX Batıl İnanç ve Coşku	147
DENEME X Sivil Özgürlük ...:.....	155
DENEME XI Sanat ve Bilimin Yükselişi ve Gelişimi	165
DENEME XII Ulusal Karakterler	193
DENEME XIII Ticaret	211
DENEME XIV Sanatta Mükemmelleşme.....	225
DENEME XV Para	239
DENEME XVI Faiz.....	253
DENEME XVII Ticaret Dengesi	265
DENEME XVIII Ticarete Kıskançlık.....	285
DENEME XIX Güç Dengesi	289

DENEME XX Vergiler.....	303
DENEME XXI Kamu Kredisi	309
DENEME XXII Bazı Garip Gelenekler	325
DENEME XXIII Toplumsal Sözleşme.....	337
DENEME XXIV Pasif İtaat	359
DENEME XXV Koalisyon Partileri	363
DENEME XXVI Protestan Veraset	373
DENEME XXVII Kusursuz Bir Commonwealth Fikri	385
EK: Hume'un İngiltere Tarihi'nden Seçmeler	403

Teşekkür

Bu cildin hazırlanmasında bana yardımcı olanlara teşekkürlerimi iletmek benim için bir zevk. Özellikle de Hume'un metinleri üzerindeki uzman bilgilerini benimle paylaşan Roger Emerson'a, David Norton'a, M. A. Stewart ve Donald Winch'e teşekkür ederim. Her zaman olduğu gibi, gerek biçime gerekse içeriğe sabırlı bir özen gösteren araştırma asistanım Elizabeth Short'a teşekkür borçluyum. Ann Smith, *Denemeler*'in bazı baskılarının derlenip düzenlenmesinde bana yardımcı oldu; Norma Chin ve Wendie Woods bana kusursuz bir sekreterlik yardımı sundular; Mary Norton da giriş bölümünü eleştirel bir gözle okudu. Benden önce Hume'un *Denemeler*'inin editörlüğünü yapan Eugene Miller, çalışmasındaki olası düzeltmeler konusunda beni bilgilendirme nezaketini gösterdi. Bazı dostlar ve meslektaşlar belli bazı bilgi veya belge isteklerimi karşılamak için zaman harcadılar: Jeremy Black, Paul Bourke, John Cairns, Dario Castiglione, James Franklin, Karsten Friis-Johansen, Peter Groenewegen, Peter Hall, Nicholas Phillipson, Claude Rawson, Michael Silverthorn. Son olarak, Robert Brown ve Lisbeth Haakonssen, öğle yemeği sohbetlerinin konusunun *Denemeler* olmasına ses çıkarmadılar ki, bu saygıdeğer David'i de mutlu etmiştir.

Çalışmamı bazı kurumlar da destekledi, onları burada şükranla anıyorum: En önemlileri, Avustralya Ulusal Üniversitesi İleri Araştırmalar Enstitüsü bünyesindeki Toplumsal Bilimler Araştırma Okulu; Edinburgh Üniversitesi İnsan Bilimleri İleri Araştırmalar Enstitüsü; Göttingen'deki Max Planck Tarih Enstitüsü; ve McGill Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı.

Giriş

David Hume'un yaşadığı dönemde (1711-76) siyaset "istikrarın artması", halinden memnun Britanya *ancien régime*'inin [eski düzen] desteklenmesi ve birinci Britanya imparatorluğunun korunması anlamına gelmekteydi. Dönem Hume'un gözünden bakacak olursak, bu anlayış hiçbir şekilde tümünden değişmemiş olup, sadece önemli düzeltmelere uğramıştır. Hume'un siyasi yazılarına, özellikle de denemelerine, ileriki yıllarının George'lar düzenini yaratan siyasi uygulamalarla ilgili bir kırılmalı ve belirsizlik duygusu hakimdir. Nitekim 1776 yazının sonlarına doğru yaşamını yitirdiği sırada bu düzenin Atlantik ötesinden alacağı darbeyi önceden açık bir şekilde görmüştü. Hume'un, siyasetin geçici doğasını anlaması, sadece Britanya ve Avrupa'ya dair keskin gözlemlerinin ve sıra dışı tarih duygusunun bir sonucu olmayıp; aynı zamanda, önemli bir noktası, kamuoyunun her tür siyasi otorite açısından birinci derecede önem taşıdığı karmaşık bir siyaset felsefesine dayanmaktaydı. Hume'un siyasi düşünceleri, bu siyasal gözlem, tarihsel kavrayış ve felsefi kuramın çakışmasından oluşmaktaydı. Hume bu fikirleri yayımlamak suretiyle, siyaseti oluşturan kamuoyunu şekillendirmeyi umut etmişti. Aynı zamanda sonraki kuşaklara özellikle davetkar ve zorlu bir yorumlama görevi bırakmıştı.

Hume'un Siyasi Duruşu

Hume'un doğduğu tarihte Britanya hâlâ son Stuart hanedanının bir kızı tarafından yönetilmekteydi. Kendisinden önceki kız kardeşi Mary gibi Kraliçe Anne de, hanedanlıkların vazgeçilmez veraset hakkını yerle bir eden 1689 Devrimi'yle James'i azledenleri biraz olsun rahatlatmıştı. Yalnızca Stuart hanedanının soyundan gelenlerin de

jure [meşru] kral olabileceği ve Parlamento'nun, meşru varisin amansız bir Katolik olması gibi geçici güçlülere önlem olarak en fazla *de facto* [fiili] değiştirmeler yapabileceği düşüncesinden kurtulabilmek uzun zaman almıştı. 1701'de Anne'in ölümü üzerine Act of Settlement* ile tahta Hanover Elektörü'nün çıkması kararlaştırılmıştı. Ancak Parlamento'nun çıkardığı bir yasayla -yalnızca geçici bir monark değil- yeni bir hanedanlık kurma deneyi 1714'te I. George'un tahta çıkmasıyla ciddi bir temele oturmuştu. Önce II. James'in oğlu Büyük Pretender'ın* ve nihayet bir sonraki Stuart olan Küçük Pretender'ın* Britanya'yı işgal girişimleri de konunun deneysel yapısının altını çizmekteydi. Her ne kadar sonraki kuşaklar, Fransa'dan yeterli destek alamayan bu girişimlerin yeni rejim açısından kesinlikle ciddi bir tehdit oluşturmadığını görebilse de, zamanın çağdaşları açısından durum bu kadar net değildi. Hatta 1745'teki son ayaklanma bile çok tehlikeli görülmüş ve buna öyle sert bir tepki verilmişti ki, Hume 1748 tarihli "Protestan Veraset" başlıklı denemesinin yayımlanmasını ihtiyatsızlık olarak değerlendirmişti.

Jakobit tehdidin sürmesine rağmen, ülkenin Meşrutî Krallık'la yönetilmesini kabul eden anayasa hükmü daha 1745'ten önce geniş ölçüde kabul görmüştü. Fakat bu kabul yeni bir hükümet yapısı anlayışından çok yönetimle barışık olma gerekliliğinden kaynaklanmaktaydı. Ülke siyasi olarak hâlâ, Tory'nin İngiltere'yi bir kutsal hak monarşisi, Whig'in ise halkın haklarını koruyan çok eskilere dayalı karma bir anayasa ülkesi olarak gördüğü 17. yüzyılın parti söylemine göre bölünmüş durumdaydı.* Tory partisi, Devrim'le gelen taht değişikliğini kralın haklarının elinden alınması olarak görmek durumundaydı; Whig

* Tahta Çıkış Yasası, tahta çıkış usullerini düzenleyen hukuk kuralları –çn.

* Tahtın Büyük Talibi James Francis Edward –çn.

* Küçük Talip –çn.

* Tory ve Whig; Britanyalı siyasi partiler –çn.

partisi ise tahtın, Parlamento'nun bakan üyeleri aracılığıyla iş yürütmesini yöneticilerin ayrıcalıklarının tehlikeli şekilde artması olarak görme eğilimindeydi. Ancak değişen siyasi koşullar nedeniyle bu bakış açıları hızla allak bullak oldu. Whig'in yürütme gücüne kuşkulu bakışından cesareti kırılan monarklar, Devrim'in ilk yirmi yılı boyunca bakanlarının çoğunu Tory partisinden seçerek, bu partinin mensuplarını yavaş yavaş yeni rejime razı ettiler. Whig partisi ise yine aynı nedenden dolayı, yarı kralın icraatlarının Parlamento üzerinden o güne kadar hayal bile edilemeyen bir verimlilikle yerine getirilmesi sayesinde, Sir Robert Walpole'un liderliğinde 1720'lerde ve 1730'larda iktidar olmuştu. Böylece partinin eski çizgi ve "ilkeleri", gerçekte "Saray" (Court Party) ile "Ülke" (Country Party) çıkarları arasındaki çatışmanın hakim olduğu siyasette giderek daha az belirleyici olmaya başlamıştı.

Tıpkı "Tory" ve "Whig" gibi "Saray" ve "Ülke" etiketleri de partilerin tanımlanmasında ve örgütlenmesinde yeterince açıklayıcı ölçütler değildi. Bu kavramlar değişen çıkar gruplarını, çoğunlukla aile bağlarıyla irtibatlanan bireyler ve gruplar arası ittifakların temsil ettiği siyaset ve ilkeleri anlatmaktaydı. Siyasetin Saray ayağının merkezinde, icracı hükümetin çıkarlarıyla ticaretin çıkarlarının çakışması yatmaktaydı. Basitçe ifade etmek gerekirse, hükümetin kamu hizmetleri, bayındırlık işleri ve dış siyaset için, siyasi olarak Parlamento'dan vergi şeklinde alabileceğinden daha fazla kaynağa ihtiyacı vardı. Ancak akıllı bakanlar ve özellikle de Walpole, Parlamento'yu yönlendirerek hükümetin yurttaşlarından borç para almasına izin koparmayı başarıyordu. Böyle bir para ise en kolay, hükümetin tekel ve denizaşırı çıkarları başta olmak üzere her türlü yatırım çıkarını kolladığı "parasal" (finans) sektörden bulunabiliyordu. Dolayısıyla Saray'ın çıkarları kent merkezli parasal servetle yakından bağlantılı olmakla birlikte, bir yandan da kırsal kesimden gelen üyeleri kollamak suretiyle Parlamento'da kendini sağlama almak zo-

rundaydı. Bunu başarmanın en yaygın ve en tartışmalı yöntemlerinden biri patronajın devlet memuriyeti şeklinde dağıtılmasıydı.

Ülke muhalefeti içinse bütün bunlar yolsuzluktan başka bir şey değildi. Halk ticaretin teşvik ettiği "lüks" - tüketimcilik- ile yozlaştırılmaktaydı. Özel çıkar kamu yararının önüne konulmaktaydı; yurtseverlik zayıflamaktaydı; ve ülke savunması yakında tamamen paralı askerlerin eline kalacaktı. Parasal servet başlı başına mülkiyetin yozlaşmış bir biçimiydi; çünkü toprak servetinden farklı olarak, istediği zaman ülkeden kaçabilirdi. Dolayısıyla ülkenin ortak yararı açısından hiçbir sorumluluk taşımıyordu. Dahası, hükümeti, siyasi stratejilerini sadece hayali değerlere, yani ulusun henüz gelecekte üreteceği değerleri temsil eden kağıtlara göre belirlemeye teşvik ediyordu. Tahtın Parlamento'yu "atanmış görevliler" aracılığıyla ve görev süresini üç ile yedi yıl uzatmak gibi yöntemlerle yönlendirmesi suretiyle anayasa da yozlaştırılmaktaydı. Ülke muhalefeti Hume'un gençliğinde birtakım eklektik düşünce karışımlarından yararlanmaktaydı; bir yanda eski veya "gerçek" Whig partisinin eski anayasa, halk temsili ve haklar anlayışı; diğer yanda yeni cumhuriyetçi veya *Commonwealth'e** özgü yurttaşlık erdemi ve toprak temelli tam otorite fikri. Bu bileşenlere bir de Tory gelenekçiliğiyle kentsel dünyanın yöntemlerine karşı duyulan kuşkular eklenmişti.

Özellikle Lord Bolingbroke, bir ölçüde mevcut siyasi uygulamalara verilen kendiliğinden bir tepki olan Ülke muhalefetini, çıkardığı *Craftsman* dergisi üzerinden örgütlü bir güce dönüştürmeye çalışıyordu. Saray ise aralarında Daniel Defoe'nun da bulunduğu yetenekli kalemler aracılığıyla kendi argümanını, yani İngiliz Devrimi'nin benzer-

* (İngilizce) İngiliz Milletler Topluluğu. Geçmişte Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olan devletler ile sonradan katılmış devletlerin oluşturduğu uluslararası bir koalisyon -çn.

siz anayasa ilkelerini uygulama ve İngilizlerin haklarını koruma yetkisinin kendilerine ait olduğunu dile getirmek-
teydi. Britanyalıların modern ticaretin getirdiği fırsatlar-
dan sonuna kadar yararlanmasını sağlayan ve Britanya'nun
güvenliğini sağlayacak zenginliği yaratan şey işte buydu.

Güvenlik sorunu öyle temelsiz bir sorun değildi. Hu-
me'un doğduğu tarihte Britanya, Devrim'den çok önce
başlamış olan birbiriyle bağlantılı bir dizi yıkıcı savaşla
uğraşmaktaydı. Bunların hepsi de büyük güçler arasında
bir denge oluşturacak şekilde Fransa'yı çevrelemekle ilgi-
liydi. Britanyalılar her şeyden çok "evrensel bir monar-
şi"den, yani Doğu'nun despotik tarzında ya da eski Ro-
ma'nın emperyal tarzında tek bir monarkın doğrudan ve-
ya dolaylı olarak hakim olduğu bir Avrupa'dan korkmak-
taydı. Avrupa hakimiyeti için mücadele edenlerin Katolik-
liği bu korkuları kuşkusuz daha da artırmaktaydı. Sonun-
da XIV. Louis'nin yenilmesiyle sağlanan 1714 tarihli Ut-
recht Barışı, Britanya'ya çeyrek yüzyıl sürececek bir barış
getirdi ki, bu Britanya'nın 18. yüzyıldan beri yaşadığı en
uzun süreli barış dönemi idi. Hume'un çocukluk ve genç-
lik yılları işte bu dönemde geçmişti; orta yaş yıllarıysa,
aksine, büyük Avrupa savaşlarıyla, Avusturya Veraset
Savaşı'yla (1740-8) ve Yedi Yıl Savaşı'yla (1756-63) karar-
mıştı.

Kuşkusuz bu savaşlar sadece Avrupa kıtasının hakimi-
yetiyle değil, aynı zamanda okyanusun ve sömürgelerin,
yani ticaretin kontrolüyle ilgiliydi. Hume'un şevkle göz-
lemlediği Avrupa'da ulusların refahı, artan bir şekilde
uluslararası ticarete bağlıydı ve bu da yalnızca savaşlara
değil aynı zamanda ulusal zenginlik ve imparatorluk fikir-
lerinin yeniden ele alınmasına yol açmaktaydı. Ticaret -ya
da çağdaş ifadeyle "trafik"- denilen, bu sürekli değişen,
tam olarak tanımlanmamış olguyla tamamen toprağa bağlı
olan tarım arasında, her ikisiyle 18. yüzyılda külçe altın
anlamına gelen para arasında ve bütün bunlarla kağıt tah-
villerle temsil edilen oldukça soyut borç arasında nasıl bir

ilişki vardı? Sonradan çoğunlukla merkantilizm olarak adlandırılan ortak kanı, zenginliğin paradan oluştuğu ve dolayısıyla dış ticaretin nakit parayla ödenen bir fazla yaratmayı hedeflemesi gerektiği şeklindeydi. Fransız fizyokratlar ise aksine, zenginliği tarımsal üretime indiriyor ve genel olarak ticarete kuşkuyla bakıyordu. Bu tür fikirler kaçınılmaz olarak ticaret fazlası veren ülkelerle vermeyen ülkeler ve zengin ticaret ülkeleriyle yoksul tarım ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerinde spekülasyonlara yol açıyordu.

19. yüzyıl, giderek artan bir şekilde, tarihi doğrusal olarak, yani birtakım toplumsal, ekonomik ve siyasi aşamaların yaşandığı bir ilerleme veya gelişme sorunu olarak görmekteydi. Düşünörlere göre genelde tarih, avcılık, toplayıcılık ve göçebelik gibi tarım öncesi bir veya iki aşamayla başlıyor, onu tarım ve son Avrupa tarihinde ise esas olarak ticaret izliyordu. Fakat birçok öncüsü bulunan bu doğrusal bakış açısı sık sık, deyiş yerindeyse, başka eski döngü ve bozulma fikirleriyle çatışmak durumunda kalıyordu. Basit bir ifadeyle soru, ticari bir toplumun ilerlemeye devam edip edemeyeceğı ve daha yoksul komşuları üzerinde giderek daha fazla hakim konuma gelip gelmeyeceğı ya da daha yoksul olan tarım ölkelerin manifaktör üretimle gelişmiş bir ticaret toplumunu yakalayıp, düşük ücret sayesinde daha ucuza satarak bu toplumun önüne geçip geçemeyeceğı ile ilgiliydi.

Genç Hume için asıl can alıcı sorun buydu. 1690'lı yıllarda açlık sıkıntısı yaşayan İskoçya bir sömürge ticareti macerasıyla, yani Darien projesiyle yoksulluktan kurtulmayı denemiş ve sonuç felaket olmuştu. İngiliz Birliğı ile İskoçya 1707'de Büyük Britanya'yı kurduğı sırada, İngiliz ticaretinin zenginleriyle İskoç tarımının yoksulları arasındaki ekonomik farklılık ve ticaret toplumunun olumlu yanları konusunda kamuoyunda yaygın bir tartışma yaşanmaktaydı. Bir yanda ticaret, lüks ve yolsuzluk, diğler yanda toprak sahipliğı, kamu yararı ve yurtseverlik arasındaki bağlantı şeklindeki yeni cumhuriyetçi temalar birçok İskoç

arasında oldukça ilgi görmekteydi. Saltounlu Andrew Fletcher, Birlikçiler'in, İngiliz ticaretinin sırtından modern ticaret dünyasına giren bir İskoçya fikrine karşı çıkanların başında gelmekteydi.

Birlik tartışması hem öncesinde hem de sonrasında ekonomik konuların çok ötesine geçmişti. Ortaya atılan farklı birlik biçimleri, anayasal düzenlemelerin alışlagelmiş karakterini ve ne kadar değişken olduğunu ortaya çıkarmıştı. Dikkatler nüfusla Parlamenter temsil arasındaki ilişki sorununa çevrilmişti. 513 sandalyenin İngiltere ile Galler'e ait olduğu Avam Kamarası'nda İskoçya'ya 45 sandalye verilmişti. Ayrıca doğuştan gelen hakla Lordlar Kamarası'nda bulunan 220 güneyli İngiliz soyluya ek olarak İskoçya da 16 soylu gönderebilecekti. Federal bir Avrupa gibi seçenekler de ele alınmış, devlet aygıtıyla ulusal topluluk arasındaki sorunlu ilişki su yüzüne çıkmıştı. İngiltere'nin örf ve adetlere dayanan hukukuyla (Birlik'ten sonra da geçerliliğini sürdüren) İskoçya'nın kıta Avrupası hukuk sistemi arasında karşılaştırmalar yapılmıştı. Kilise-devlet ilişkisi tam anlamıyla mercek altına alınmıştı. İngiltere'deki kuşaklar boyu süren çatışmaların ve Anglikan Kilisesi muhaliflerine tanınan muğlak ve sınırlı hakların ardından, Birlik'le birlikte ortaya birden sınırın güneyinde episkopal bir devlet kilisesi, kuzeyindeyse Presbiteryen kilisesi olan bir devlet çıkıvermişti.

Hepsinden önemlisi, Birlik'in kuruluşu 1603'te İngiliz ve İskoç tahtlarının birleşmesiyle başlayan, İngiliz siyasi deneyiminin ve İngiliz siyasi sürecinin İskoç yaşamıyla ilişkisi hakkındaki tartışmayı daha da alevlendirmiş ve böylelikle İskoçları siyasetin doğası üzerine kafa yormaya zorlamıştı. İskoçya'da hiçbir zaman Whigler ve Toryler gibi siyasi gruplaşmalar olmamıştı; burada siyaset büyük ölçüde, geleneksel olarak kişilere ve ailelere biat şeklinde kendini gösteren klanlar çizgisinde yürütülmüştü. Artık kendilerine yabancı ve uzak bir siyasi oyunda yardımcı karakterler olarak rol almak üzere, her zamankinden daha bü-

yük sayıda İskoç ileri geleni Londra'ya akıyor ve geride siyasi sahnesi boşalmış bir İskoçya ile bir ulusal başkent bırakıyorlardı. Bu boşluk büyük ölçüde kendini hem eski ekonomik kalkınma ve eğitim alanındaki yenilenme projelerini daha da geliştirme ve eksikleri tamamlama şeklinde hem de hukuk yaşamıyla kilise yönetim siyasetinde gösteren -çünkü İskoçya kendi yasal sistemini ve kilisesini korumuştur- bir tür yenilenme stratejisiyle doldurulmuştu. Kısaca, bu bir kültür siyasetiydi. Böylece İskoçya, şartların zorlamasıyla bu gibi konuların kamusal yaşamı düzenleyebileceğini, siyasi süreçten farklı olmayan ama dar anlamda siyasetten bir miktar bağımsız olan kamusal bir süreç içinde ele alınabileceğini dramatik bir biçimde kanıtlamıştı. Kısaca, erken modern dönem Avrupa'sında yaygın olarak görüldüğü üzere, siyasi alanda ulusal açıdan tutarlı bir bütünlük oluşturan bir bölge olarak İskoçya'nın konumu, kendisini modern dünyanın gelişimi ve modern dünyadaki yeri üzerinde -başka türlü çok daha uzun zaman ve çaba gerektirecek şekilde- düşünmeye iten şartlarda ele alınmaktaydı. Bu ortak düşünüşe günümüzde genellikle İskoç Aydınlanması adı verilmekte olup, Hume'un kamusal konularla ilgili yazılarının, en azından başlangıçta bu aydınlanmaya bir katkı olarak görülmesi gerekir.

Hume'un Siyaset Anlayışı

Hume'un, mantığını analiz edip onarmaya niyetlendiği siyasi durum kısaca böyleydi. Yukarıda sıralanan bütün konular, Hume'un 1740'lı ve 1750'li yıllarda kendi siyaset anlayışını dünyaya anlattığı sırada ya tartışılmış ya da en azından üzerine değinilmiş konulardı. Daha önce de işaret edildiği gibi, Hume siyaseti üç açıdan ele almıştı; özellikle *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Kitap III ve *Ahlak İlkeleri Üzerine Araştırma* ile bazı *Denemeler*'de siyaset felsefesi olarak; *Denemeler*'in birçoğunda siyasi gözlem olarak; ve *İngiltere Tarihi* ile bazı *Denemeler*'de siyasi tarih olarak. Dolayısıyla, 1689'dan 1740'a kadar *Denemeler*, *İnceleme*'nin

siyasi bir ilavesi, *Tarih*'in de bir uzantısı olmuştu. Bu denemelerden bazılarının, Hume'un 1739'da *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'nin ilanında söz ettiği siyaset başlığı için yazılmış olması muhtemeldir. Ancak Hume 1741'de ilk toplu yazıları yayınladığında, önsözde bu denemelerin ilerde çıkarılması düşünülen bir gazete için kaleme alındığını yazmıştı. Açıkçası Hume'un kafasından geçen üslup, Addison ve Steel'in nazik deneme üsluplarıydı; fakat onun projesi aynı ölçüde daha geniş ve de daha iddialıydı. İskoçya'ya ahlaki ve kendi deyişiyle kültürel konularda önce sohbet malzemesi vermenin yanı sıra bizzat siyaseti de bu sohbetin konusu yapmak istiyordu. Denemelerin bir Edinburgh gazetesinden çıkıp kitap şeklini almasıyla birlikte bu iddia İskoçya'dan taşarak daha geniş bir İngiliz sahnesine yayılmıştı. Dolayısıyla Hume da, siyasetin ille de uzlaşmaz pozisyonların bölücü ve sekter biçimde dayatılması değil, kamunun düşüncesinin kolektif biçimde ifade edilmesi anlamına gelebileceğini göstermek istemişti. Bu projenin altında, ne Whig bilgisinin eski anayasasında ya da doğada ne doğal haklar kuramlarında ne ilahi takdirde ne de kutsal hak monarşizminde evrensel olarak doğru bir siyasi düzenleme diye bir şey bulunmadığı düşüncesi yatmaktaydı. Bu tür inançlar yüzünden siyaset amaçsız bir dayatmadan ve karşı dayatmadan öteye gidemiyordu. Hume'a göre siyasi düzenlemeler tanrı vergisi değildi; bir anlamda, kendi inançlarına göre davranan insanlar tarafından yapılmışlardı. Eğer insanlar bunu görebilirse, siyasi süreç bilinçli bir fikir oluşturma olayı haline gelebilirdi.

Hume işine üç açıdan yaklaştı; örneklerle siyasetin nasıl nazikçe sohbete dönüştürülebileceğini gösterdi; siyasi kesimlerin ya da partilerin ampirik ve de özellikle tarihsel temel iddialarını çürüttü; ve bir siyaset metafiziği geleneği oluşturdu. Bunların her birini sırayla ele alacağız.

Siyasi partizanlara göre Hume'un siyasi yazılarının en kışkırtıcı yanlarından biri, en genel sorunların her iki tarafı için de söylenebilecek bir şey bulma, yani üzerinde konu-

şulabilecek bir şey belirleme yeteneğiydi. Karşıt görüşleri genellikle yarı diyalog biçiminde yan yana getirerek bu karşıtlığı belirgin hale getiriyordu. Benzer biçimde, siyasi kişiliklerin karmaşıklığını ortaya koyup, böylece tek yanlı övgüden ve yergiden kaçınmak için eski karakter çizme modellerini taklit ediyordu. *Denemeler*'de bunun çarpıcı örneği, Sir Robert Walpole örneğidir; yine *Tarih* de bolca karakter taslağı sunar.

Hume'un bağımsızlığının temelinde, siyasetin doğası gereği İngiliz siyaset tarihinin yeniden değerlendirilmesini de kapsaması gereken Britanya siyasetinin ayrıntılı şekilde analiz edilmesi yatmaktadır. İngiltere'deki siyasi tartışmalarda taraflar kendi bakış açılarını doğrulamak adına tarihi çarpıtıyordu. Hume'un buradaki kritik müdahalesinin üç boyutu vardı. Birbirine karşıt tarihsel yorumların çoğunlukla hatalı olduğunu; ve ikincisi, bunlara eşlik eden çağdaş siyaset anlayışlarının, geçmişle ilgili hataların bugünkü hataları ya da bugünle ilgili hataların geçmişteki hataları pekiştirdiği düşüncesinin yarulgularla dolu olduğunu göstermeye çalışıyordu. Üçüncüsü de, tarihin çarpıtılarak kullanılmasının son derece yanıltıcı olduğu eleştirisiydi. Hume'un yukarıdaki birinci kısımda anlatılan siyasi durum hakkında yaptığı analiz bunun en iyi göstergesidir.

Hume'a göre, çağdaş Britanya'yı karakterize eden beş çarpıcı özelliği vardı. Birincisi, yurttaşlarına dini özgürlük, mülkiyet güvencesi ve en azından ilkesel olarak keyfi vergilendirmeye karşı güvence de dahil olmak üzere olağanüstü geniş bir kişisel özgürlük sağlamaktaydı. İkincisi, bileşenleri oluşturan güçlerin kendine özgü bir şekilde birbiriyle bağlantılı olduğu karma bir anayasa aracılığıyla bu özgürlüğü güvence altına almaktaydı. Üçüncüsü, İngiliz siyasetine bireylerden çok kurumsal düzenlemeler hakimdi. Dördüncüsü, Hollanda'yla birlikte Britanya'nın ya da en azından İngiltere'nin, zenginliğinin önemli bir kısmını, o güne kadar -çoğunlukla cumhuriyetçi- şehir devletlere özgü olan ticaretten elde eden ilk büyük ülke olma-

sıydı. Beşincisi de, Britanya'nın, giderek ticarileşen Avrupa toplumu içindeki rekabet gücünü koruyabilmek için, esas olarak ticarete ve ikinci olarak da fethe dayalı bir imparatorluk oluşturma faaliyetleriydi.

Hume'un birçok çağdaşının da modern Britanya'nın karakteristiklerinin bunlar olduğunu kabullenmesine karşın, Hume'a göre Britanyalıların çoğu bunları yanlış anlıyordu. Bu özellikle de ilk üç madde için geçerliydi.

İngiliz anayasasının sağladığı özgürlüğü takdir edenler, bu özgürlüğün anayasanın doğasında var olduğunu ancak 17. yüzyılda despot Stuart kralları tarafından feci bir şekilde bastırıldığını düşünmekteydi. Dolayısıyla 1688-9'daki olaylar İngilizleri eski özgürlüklerine kavuşturan gerçek bir devrim olmuştu. Böyle bir yoruma göre Devrim, ya eski anayasanın yeniden canlandırılması ya da Magna Carta gibi eski özgürlük araçlarının sonucu, ilk sözleşmenin taklidi olan yeni bir siyasi sözleşme olarak görülmekteydi. Hume'un gözünde bütün bunlar sadece bir Whig fantezisi idi. Ona göre Britanya'daki özgürlük sistemi çok yeniydi; bu sistem Devrim sonrası düzenin bir ürünü ya da sonucu idi. Özgürlük sistemi eski kesinlikten çok soyluluğun bütün belirsizliklerini taşımaktaydı; ve eğer işler yolunda gitmezse yanlış yola saparak geleneğin yozlaşmasına ve giderek felakete yol açacaktı.

Hume bu tezin altını çizmek için, yalnızca bir iki özelliğini gösterebileceğimiz görkemli bir İngiliz tarihi ortaya koydu. O çok övülen eski özgür anayasa diye bir şey olmadığını savundu. O kutsallık atfedilen özgürlük karakterleri, tamamen iktidar açlığı çeken feodal lordlardan oluşan grupların despotik eğilimler taşıyan monarklara dayattıkları özel ayrıcalıklardan başka bir şey değildi. Bu tür sınırlamalara rağmen gücün tahtta toplanması süreci erken başlamış, düzenli bir şekilde artmış ve daha ilk Stuart kralından çok önce Avrupa'ya özgü mutlakiyetçi oranlara varmıştı. I. James de Avrupalı emsalleri gibi mutlakiyetçi bir krallık çizgisi izlemiş, oğlu I. Charles da aynı-

sını yapmaya çalışmıştı. Ancak sıra dışı bir muhalefetle karşılaşmış ve bununla başa çıkmakta aciz kalmışlardı. İngiltere'nin coğrafi konumundan dolayı monarkların daimi bir ordu beslemek gibi bir gelenekleri yoktu; silahlanma ihtiyacı baş gösterince krala Parlamento tarafından özel fonlar verilmişti. Kral kesinlikle ülkenin en zengin kişisi olmakla birlikte bir kurumu, özellikle de soylularla seçkinlerin bağımsızlığını tehdit edecek daimi bir orduyu besleyecek kadar zengin değildi. İngiliz kralları ne zaman Avrupa siyasetinde önemli bir rol oynamak, örneğin önce İspanyol, sonra da Fransız Bourbonların evrensel monarşi iddialarını dizginlemek istese ya da buna ihtiyaç duysa, Parlamento'ya bu görece bağımlılık büyük sorunlar yaratmıştı. Stuartların ve özellikle de I. Charles'ın bağımlı olduğu parlamentolar püritenlerin yanı sıra dini konularda hiçbir otorite hiyerarşisine sıcak bakmayan ve dolayısıyla kralın başında bulunduğu episkopal Anglikan kilisesini reddeden Presbiteryenlerin etkisi altına girmişti. Dini coşkuyla -Hume'un deyişiyle şevkle- eski özgürlükler kılığına girmiş siyasi benlik davasının karışımı kontrol edilemez bir güç haline gelmişti. I. Charles'ın durumu kavrayamaması ve kendi kutsal krallık hakkı fikri üzerinde uzlaşma sağlama ihtiyacını görememesi durumu daha da alevlendirmişti.

Başka bir deyişle, Hume'un iddiası, ilk Stuartların kötü olmaktan çok yanlış yönlendirildiği ve anayasada özgürlük ve denge için mücadele eden Parlamento'nun da bu mücadeleyi tarihsel açıdan hatalı, kuramsal açıdan karmaşık ve siyasi açıdan tehlikeli bir zeminde yürüttüğü şeklindeydi. Hume bu teze, sonraki Stuartları ve özellikle ülkeye "batıl" Katolisizm sistemini yeniden dayatma noktasına varacak kadar yanlış yönlendirilen II. James'i de dahil etmişti.

Devrim'in canlandıracağı ya da döneceği eski özgür anayasa diye bir şey yoktu. Ama Hume'a göre Devrim, mevcut hükümetin feshedilerek yeni bir hükümet kurul-

ması için yapılan bir toplum sözleşmesi de değildi. Yönetimin bir unsuru, yani kral ülkeyi terk etmişti; geri kalan kısım yani Konvansiyon Meclisi ise yeni bir hükümet kuracak bir topluluk olmaktan çok, küçük bir siyasi elitin mevcut kurumlardan geri kalanı kurtarma mücadelesiydi. Dahası James'in tahtını kızına ve onun yabancı kocasına, yani Hollanda Prensi'ne devretmesi açıkça anayasaya aykırıydı.

Dolayısıyla modern Britanyalıların sahip olduğu özgürlük ne eskiydi ne de sözleşmeye dayalı bir toplumsal uzlaşmaydı. Sadece Devrim'in yarattığı karmakarışık iktidar siyasetinin ve hem tahtın hem de Parlamento'nun gücünü sınırlayan karşılıklı bir bağımlılığa zorlandığı izleyen yılların beklenmedik bir sonucu idi. Ortaya çıkan karma anayasa, zaman zaman Saray yanlılarının sunmaya çalıştığı üzere mükemmel bir güçler ayrılığı sağlamadığı gibi, Montesquieu'nun *Yasaların Ruhu Üzerine* adlı eserinin idealize edilmiş bir onayı da değildi. Ancak cumhuriyetçilerle ülke muhalefetine iddia ettiği gibi temiz bir hükümetin ölümcül bir şekilde yozlaşması da değildi. Devrim sonrası siyasi stratejilerin yeni tarafı, tahtın patronaj ve birçok Parlamento üyesinin seçimini etkilemek yoluyla, birey ve grup olarak parlamenterler üzerinde, tıpkı tahtın bir kurum olarak bütçe açısından Parlamente'ye bağımlı olmasına benzer bir bağımlılık ilişkisi yaratmış olmasıydı. Hume'un analizine göre bu, Britanya anayasasının varlığını sürdürmesi açısından hayati önem taşıyan hassas bir dengeydi ve siyasi grupların suçlayıcı dili, düzmece kuramları ve sahte tarihleri bu dengenin korunmasına hiç de yardımcı olmuyordu.

Hume'un kendisini çağdaşlarından iyice ayıran, modern Britanya siyasetiyle ilgili analizinin önemli bir unsuru bu siyasetin kurumsal karakterine yaptığı vurgudur. Birden fazla iktidar merkezi olan bir siyasi sistemde siyaseti bu merkezler arasındaki resmi ilişkiler şekillendirir. Ayrıca, bu merkezlerden en azından birinde kişilerin sık sık değiş-

tiği durumlarda birçok şey iktidarın uygulanış biçimini şekillendiren gelenek ve kurallara bağlı olur. Britanya'da yaşanmakta olan da açıkça buydu. Bu gelenek ve kurallar Britanya'yı yönetimin -siyasetten farklı olarak- tek bir kişiye bağlı olduğu monarşilerden iyice ayırarak onu bir yarı cumhuriyete dönüştürmüştü. Hükümetle yurttaş arasındaki ilişkilerde esas önemli olan, makamda oturan kişi değil, makamdı. Ayrıca Hume tarafsız adaleti modern ticaret toplumunun temeli olarak görmekteydi. Ancak Hume düzenli bir adalet sisteminin ancak Britanya'daki gibi "özgür" bir anayasayla gelişebileceğini düşünmekle birlikte, Fransa gibi modern monarşilerin de bunu taklit edebileceğini ve geçmişte de ettiğini söylemekteydi. Monarşiler özellikle de ticarete soyundukları ve yine ilk olarak özgür toplumlarda ortaya çıkan bilim ve sanatı taklit etmeye başladıkları zamanlarda böyle bir adalet sistemini benimsemekteydiler. Başka bir deyişle, yalnızca özgür bir yönetimdeki özgürlükler, kişisel nitelikler veya "erdemler"den çok kurumsal düzenlemelere artan bir şekilde bağlı olmakla kalmayıp, cumhuriyetçi ve geleneksel Whig demonolojisinde "kötülüğün" cisimleşmiş hali olan mutlakiyetçi monarşi de bizzat bu tür düzenlemelere gitmekteydi.

Britanya özgürlüğünde karma anayasa ve kurumsal siyasi uygulamalar da tıpkı ticaret gibi yeni bir şeydi. Ve tıpkı bunlar gibi ticaret de bazı yönlerden hassas bir gelişme döneminde olup birtakım tehlikelere gebeydi. Ticari toplumlar kuşkusuz daha önce de vardı; ancak bunlar fiilen büyük ticarethaneler ve gerçek siyasi güçler arasındaki araçlar gibi faaliyet gösteren kapalı şehir devletleriydi. İngiliz ve Hollanda deneylerinin yeni tarafı, büyük güç statüsünün ticaretle desteklenmesi ve özellikle de İngiliz örneğinde ticaretle tarımı birleştirmesiydi. Humecü teze göre, doğru anlaşıldıkları takdirde, aslında bu iki görevin yerine getirilmesi mümkündü. İlk olarak, büyük bir ticaret ülkesinin savunmasının, fetihten ve imparatorluktan değil,

ittifaklar ve antlaşmalar aracılığıyla bir denge oluşturmaktan ve ticaret yollarının korunmasından geçtiğini görmek gerekmekteydi. İkinci olarak da, ticaretle tarım birbirine rakip değil, ekonominin birbirini tamamlayan sektörleriydi. Ticaret büyük şehirleri yaratmış ve bu şehirler de tarım için pazar, gelişme için sermaye ve fikir yaratmıştı. Özellikle de bir ticari sermaye yatırım nesnesi olarak toprak varlığı, ticareti ülkeye bağlamanın önemli bir aracıydı ve toprak sahipliğinin getirdiği toplumsal ve siyasi statü bunu daha da pekiştirmekteydi.

Bu tez zenginlikle ilgili temel bir noktayla da desteklenmekteydi. Hume'a göre zenginlik esas olarak sahip olmakla değil, işlemekle ilgili bir şeydi. Daha da özel olarak bakıldığında zenginlik, (her ne kadar Hume bu noktada sağlam paradan yana olsa da) sahibinin hizmetindeki basit bir üretim kapasitesi ölçüsü olan paradan oluşmamaktaydı. Bu yalnızca bireyler için değil, ülkeler için de geçerliydi. Hume bu noktada, siyasi açıdan kendi kendini engelleyen bir sistem olarak gördüğü merkantil sistemden ayrılmaktaydı. Sorun, bir ülkenin dış ticareti net bir nakit akışı yaratmayı başardığı zaman, paranın büyük bir bölümünün çoğunlukla fiyat artışlarına yol açması, bunun da kendi ihracatının pahalılaşmasına ve ithalatın artmasına neden olmasıydı. Hume'un modern ekonomiye yaptığı en önemli katkı olan bu nakit akışı kuramı, merkantil ticaret siyasetinin izlendiği bir dünyada ulusların "ticari kıskançlıkla" birbiriyle rekabete gireceği, çünkü bir ulusun kazancının ötekinin kaybı anlamına gelmesi savıyla yakından bağlantılıydı. Hume'a göre zenginliği sağlayan şey fikir üretkenliği, yani ne üreteceğini bilmektir ve bu tür fikirler de pazardan elde edilirdi. Pazar ne kadar geniş ve çeşitliyse, fikir zenginliği de o kadar fazla olurdu. Dolayısıyla bir ülkenin zenginlerinin diğerleri için bir tehdit değil fırsat olarak görülmesi gerekirdi. Eğer zenginliklerini nasıl harcayacağı öğretilenirse, zengin komşu iyi müşteri demektir.

Hume'un serbest ticaret ve ticaretin gelişmesi anlayışının özünde bu yatmaktaydı.

Toprağa gelince, Hume toprağın çok özel bir statüsünün olduğu konusunda fizyokratlarla kesinlikle aynı fikirdedir. Ancak Hume'a göre bunun nedeni, toprağın bir anlamda bütün üretim fazlasının nihai kaynağı olması değil, toprak sahipliğinin toplumsal ve siyasi güç kazandırmasıdır. Dahası, Hume şehirle taşra arasında -hem ekonomik hem toplumsal açıdan- sağlıklı bir toplumun omurgası olan canlı bir etkileşim olduğunu görmekteydi. Yeni fikirler ve yeni tatlar ve dolayısıyla hem el hem zihin için istihdam yaratan ve böylece taşra yaşamının sıkıcılığını hafifleten şey şehirlerdi.

Hume'un analizine göre, çağdaş Britanya bir yeni fırsatlar dünyasıydı. Sınırlı bir yönetim altında, düzenli bir yasa ve adalet sistemiyle eşsiz bir bireysel özgürlük sağlamaktaydı. Özellikle Fransa gibi komşu devletlerin rekabet ve öykünme çabaları, aynı zamanda modern dünyanın zenginliğini yaratan uluslararası ticaret dünyasıyla yakından bağlantılı olan bilim ve sanatın gelişmesini sağlıyordu. Hume'un kendi zamanına yönelik modernist yaklaşımı, eski ve modern dünyanın göreceli üstünlükleriyle ve özellikle de edebiyat ve terbiye, hükümet ve kurumlar, nüfus artışı ve emeğin karakteriyle (köle veya özgür emek) ilgili girdiği bitmek tükenmek bilmez tartışmalarla daha da derinleşmişti. *Denemeler* bu tip karşıtlıklarla doludur; ancak bu karşıtlıklar özellikle de, oldukça uzun olmasından dolayı (yaklaşık 100 sayfa olup, büyük bir bölümü nüfusla ilgili rakamlar üstüne yapılan ayrıntılı tartışmalardan oluşur) bu baskıya alamadığımız "Eski ulusların nüfus yoğunluğu" başlıklı denemede iyice yoğunlaşmıştır.

Hume bu denemede eski ve modern toplumları karşılaştırarak cumhuriyetçilerin eskiyle ilgili abartılı yaklaşımlarını çürütmüştü. Öncelikle eski toplumun ekonomik temelini köleliğe dayandığını, bunun sadece zalimce bir kurum olmakla kalmayıp, aynı zamanda özgür ücretli emeğe

göre nüfus artışı bakımından zararlı olduğunu göstermişti. Ayrıca tarımsal gelişmenin zorunlu itici gücü olan kayda değer bir üretim ve ticaret olmayışı, eski ekonomilerin geri kalmasına yol açmıştı. Hume eski devletlerin şehir cumhuriyetleri olarak bazı avantajları olduğunu belirtmişti. Bunların küçük ölçekleri büyük zenginliklerin belli ellerde toplanmasını ve dolayısıyla (kölelerden farklı olarak) geniş yurttaş kesimlerinin yoksullaşmasını engellemektedir; ayrıca küçük ölçek yurttaşların siyasi katılımını da ('özgürlük') artırmaktaydı. Ancak siyasi katılımın artışı aynı zamanda bir zayıflıktı; çünkü her kurumsal yapı popülist kaprislerin esiri olabilirdi. Ayrıca istikrarlı bir yönetim kurulması ve sürdürülmesi de mümkün değildi; çünkü küçük topluluklar ailelere bölünme eğilimi taşımakta olup, çoğu zaman siyasetin yerini aileler arasındaki kanlı mücadeleler almaktaydı. Aynı şekilde, eski savaşlar çok daha gaddarcaydı; çünkü savaşa, düşman şehirlerini ve yurttaşlarını köleleştirmek isteyen bütün yurttaşlar katılmaktaydı. Bunun aksine, modern ordu bütünüyle yurttaşlardan değil, disiplin altında tutulması gereken yoksul kesimden erkeklerden oluşmaktaydı. Eski savaşlarda olduğu gibi ayırım gözetmeksizin cinayet ve katliama izin verilecek olsaydı disiplin çökerdi. Dolayısıyla, modern savaşın belli kurallara göre yapılması gerekmektedir; çünkü bizzat ordular belli kurallara göre yönetilmektedir.

Özetle eski dünya, toplumsal yaşamı halkın kişisel niteliklerine dayandıramayacak kadar korkunçtu. Kurumsal yapılarla desteklenmeyen bir erdemin kötülükle baş etmesi mümkün değildi. Çok şükür ki, ticaretin ve şehir yaşamının baskısı altında olan modern dünya, bireylerin daha öngörülebilir ve güvenli bir şekilde bir arada yaşamasını sağlayacak kurumsal bir yaşam, yani kurallara uymak gibi yapay erdemler geliştirme dehasına sahipti.

Hume'un analizinin önemli bir boyutu da, modern dünyanın yeniliklerin getirdiği tehlikeler ve güvensizliklerle karşı karşıya olduğunu göstermesiydi. Aşırı bireysel öz-

gürlük kolayca kötüye kullanılabilir veya anarşiye yol açabilirdi; çünkü nüfusun büyük bir bölümü eğitimsizdi ve dolayısıyla kolayca dini ve siyasi “coşkulara” (fanatizme) kapılabilirdi. Hume’un ünlü dostu Adam Smith, ticari toplumda toplumsal kargaşaya karşı güvenlik supabı olarak yukarı doğru toplumsal hareketlilik ve genel eğitim fikirlerini işte bu tür sorunlara cevap olarak geliştirmişti. Hume yukarıdaki noktaya gelirken, Adam Smith de potansiyel kargaşa liderlerinin pasifleştirilmesi düşüncesine yoğunlaşmıştı. Devlet kilisesinden maaş alan rahipler edebi ve mesleki tutkulara, siyasetçiler de kamusal işlere yönlendirilerek kışkırtıcılıktan uzak tutulabilirlerdi. Ancak Hume bu tür tedbirlerin her zaman yeterli olacağı konusunda iyimser değildi: Örneğin 1760’lı yıllarda John Wilkes’ı destekleyen Londralıların yarattığı toplumsal kargaşa onu çok etkilemişti.

Karma anayasanın oluşturacağı dengeye gelince, Hume’un tarih analizinin ana noktası, bunun, ancak yaptığı gerçekçi analiz çerçevesinde anlaşılması halinde korunabilecek olan büyük ölçüde kırılgan bir rastlantısal gelişme olduğunu göstermekti. Bunun olabilmesi için de artık modası geçmiş olan parti ideolojisi riyakarlığından vazgeçilmesi ve doğru dürüst bir siyasi tartışma kültürünün geliştirilmesi gerekmektedir.

Hume’un en büyük ve en inatçı korkusu kamu borçlarıydı. Ticaret fazlası, vergi artışıyla seçmenlerini yabancılaştırmadan iç ve dış gündemlerini genişletmek isteyen hükümetlerin kolayca borçlanmasını adeta teşvik etmekteydi. Ancak kamu borçları, fiilen üretim gücüne el konması ve sonraki kuşakların hareket özgürlüğünün kısıtlanması anlamına gelmekteydi ve Hume da bu uygulamanın önünde sonunda dayarılmaz sonuçlara yol açmasından korkmaktaydı.

Son olarak, Hume fetih ve yabancı topraklara sahip olmak tarzındaki geleneksel sömürgecilikten endişe duymaya başlamıştı. Eğer hükümetler ticari zenginliğin sahip

olmakla değil, işletmekle, yani değiş tokuşla ilgili bir şey olduğunu anlamış olsaydı, o zaman sömürgelelere ortak gibi davranır ve ona göre de özgürlük tanırdu. Bu, sömürgelelerin, anavatanının tam üyesi olması şeklinde olabileceği gibi, zamaru geldiğinde bağımsız bir ülke olmalarına izin vermek şeklinde de olabilirdi. Hume Kuzey Amerika kolonilerinin durumunu işte bu ışık altında değerlendirmişti.

Hume'un Siyaset Felsefesi

Hume'un modern dünyayı karakterize eden fırsat ve tehdit dengesi analizi, ahlak değerlerini ve siyaseti insan eseri olarak gören bir kültür felsefesi kuramına dayanmaktaydı. İnsan aklı, ahlak ve siyaset kurum ve kurallarını tarihin, doğanın veya doğaüstü dinin ebedi ve evrensel gerçekleri olarak anlayacak şekilde donanmamıştır. Bununla birlikte, insan doğasının, insan davranışında önemli düzenlemeler yapan kimi kalıcı özelliklere sahip olduğunu ampirik olarak saptayabiliriz. İnsan bireylere bağlı olan ahlaki ve siyasi kurumların ortaya çıkışı bu düzenlemeler arasındadır. Ancak böyle bir olgu aynı zamanda insan inancı kadar değişken bir şeye bağlı olduğundan, değişim ve dolayısıyla belirsizlik de genel olarak insana özgü özelliklerdir. Dolayısıyla bu tür düzenlemeleri, bulabildiğimiz ölçüde özel durumumuzla ilgili tarihsel süzgeçten geçmiş gözlemlerle birleştirmemiz gerekmektedir.

Hume'a göre insan doğasında gözlediğimiz en genel özelliklerden bazıları, değişime uğramış bir bencillik ile sınırlı bir iyilikseverlik, yani bize bağımlı olan kişiler için duyduğumuz kaygıyla değişime uğramış bir bencillik ve büyük ölçüde tanıdığımız insanlarla sınırlı olan bir iyilikseverliktir. Kendinden önceki ahlakçılar, özellikle de büyük doğal hukuk filozofu Samuel Pufendorf gibi Hume da böylece Hugo Grotius'un toplumsallık düşüncesiyle Thomas Hobbes'un asosyallik düşüncesini birleştirerek, insan doğasının aktif yanının temel karakteristiği kabul etmişti. Buna göre bencillikle iyilikseverlik aynı anda doğrudan

insan ilişkilerinin büyük bir bölümünü düzenlemektedir. Hume karmaşık ahlak kuramında bunların aldığı şekle *doğal* erdemler adını vermektedir. Ancak birçok insan ilişkisi kişisel iyilik ve kötülük kavramlarıyla açıklanamaz. Ne zaman bir davranışın iyi mi yoksa kötü mü olduğunu sorsak, *bu davranışın iyiliğinden veya kötülüğünden bağımsız olarak*, dolaylı şekilde söz konusu bireyin davranışlarından veya erdemlerinden öte bir şeyden yani bir tür kuraldan söz ediyoruz demektir. Bu tür kurallar çoğu zaman doğal erdemlerle ilgili kurallardan tamamen farklıdır. Komşunuzu sevmeniz gerektiği kuralı sizi doğal bir erdeme, iyilik yapmaya teşvik etmektedir. Borcunuzu ödemeniz gerektiği kuralı güdülerinizle değil, tutumunuzdan bağımsız bir davranışın gerçekleşmesiyle ilgilidir. Bu tür kurallar doğa tarafından bizlere başka insanlara verdiğimiz kendiliğinden tepkilerin bir parçası olarak verilmiş olmayıp, başkalarıyla girdiğimiz etkileşimin bir sonucu olarak kendiliğinden gelişmiştir. Hume, kişinin iyiliği veya kötülüğüyle ilgili olmayan bu türden doğru ve yanlış kuralların yapay olduğunu ve bizlerin bunlara uymamızın da yapay bir erdem olduğunu söylemektedir.

Bu kuralların bir kısmı gerçekte evrensel olup insan doğası bilimi tarafından büyük bir kesinlikle belirlenebilmektedir. Bu özellikle de insanlık durumunun en ortak kısımlarından, yani bireyler veya küçük aile grupları olarak doğadaki ihtiyaç ve tutkularımızı tatmin edemememizden kaynaklanan kurallar için geçerlidir. Bu eksiklik başkalarıyla doğanın aynı meyvelerine talip olmamızı engelleyen ve acil durumlarda liderlik ve işbirliği arayışına girmemizi sağlayan eşgüdüm kurallarıyla giderilmektedir. Birinciler mülkiyetin korunması, elde edilmesi ve aktarılmasıyla ilgili temel adalet kurallarıdır. Bu tür kurallar gruplar arasında karşılıklı güven içinde yaşanan deneylerden ve bu davranışların taklit edilmesinden ortaya çıkmaktadır. Bir kez düzenli bir davranış kalıbı ortaya çıkınca, tıpkı iyilik-severlik gibi bir doğal erdem eksikliğinin ahlaki bir zaaf

olarak görülmesi gibi bu da uzak durulması gereken bir karakter zaafı olarak görünecektir. Bu tür zaaf korkularının içselleştirilmesi, adalet kuralları gibi bir zorunluluğun ve ona bağlı olarak da bunların ahlaki karakterinin önemli bir kısmının temeli haline gelmektedir. Benzer şekilde, savaşta ve özel tartışmalarda lidere saygı kalıplarının ortaya çıkışı ahlaki açıdan zorlayıcı bağlılık kurallarının ve dolayısıyla siyasi toplumun temelini oluşturmaktadır. Hume, böylesi bir toplumsal sözleşmenin geleneksel sözleşmecilikte iddia edildiği gibi daimi bir etkisi olmadığını ya da daha özel olarak emredici bir gücü olmadığını şiddetle savunmasına karşın, önceki çalışmalarında bu tür saygı kalıplarının ilk olarak ancak karşılıklı anlaşmayla ortaya çıkabileceğini düşünmekteydi. Sonradan toplumsal bir sözleşmenin varlığını reddetmiş, böylece düşüncesinin bu kısmı da genel olarak önerdiği oluşum kuramıyla aynı çizgiye gelmiştir. Bununla birlikte günümüzde felsefecilerin bu kuramı hâlâ sözleşmeci bağlama taşımaya çalışmaları dikkat çekmektedir.

Yönetimin temeli iki faktörün bileşiminden oluşur: Halkın, özellikle de düzenli bir adalet sisteminin sağlanması yoluyla güvenlik algısı ve bağlılık mecburiyeti algısı. Hume, dünyanın kanaatle yönetildiği şeklindeki mecazdan yola çıkarak, kışkırtıcı bir ifade ediş ile yönetimin kanaat üstüne, yani çıkar ve hak fikirleri üstüne kurulduğunu söyler. İnsanlar genellikle bir tür hükümetin yönetimindeki toplumlarda doğar ve yaşarlar. Bu vatandaşların, hükümetlerinin kamu yararını kollayabileceğini ve otorite kurma hakkına sahip olduğunu düşünmesi bu hükümetin temelini oluşturur. Bu nedenle siyaset biliminin asıl görevi bu temel fikirlerin oluşmasına ve dönüşmesine bir açıklama getirmektir.

Etkili siyasi fikirlerin oluşumu en temel siyasi faaliyet olup, Hume'un siyasi kuramlaştırması böyle bir faaliyettir. Hume'un siyasi yazılarına genellikle bir aciliyet duygusu hakimdir; çünkü Hume insanların düşüncelerinin değişme

eğilimi taşıdığıının fazlasıyla farkındadır. Kendi durumu-muzla ve toplumumuzun durumuyla ilgili algılarımız - para hırsı, hizip, hanedan veya mezhep aidiyeti, ütopyacı kusursuzluk hayali gibi- tutkuların etkisi altında ve özellikle de bir belirsizlik ve istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldığımızda sık sık bulanıklaşır. Otoritenin kimliği ya da otoritenin yetkileri konusunda bir belirsizlik varsa, alışlagelmiş düşünce ve davranış tarzımız sarsılır. Bu tür koşullarda düşünce ve eylemler *gerçek* koşullardan çok *hayali* durumların etkisinde kalır ve ortama tutkulu hayaller hakim olur. Fikirler deneyimle oluştuğundan, bir toplumda kimin ne yaptığı konusunda ancak belli bir davranış düzenliliği varsa ampirik olarak sağlam fikirler edinebiliriz. Hume'un toplumun temel özellikleriyle ilgili kuramı, böylesi bir düzenliliğin yalnızca bireysel zihin ve iradelerden kaynaklanamayacağını savunur; buna göre böyle bir düzenlilik, bireyin dışında bir şeye, yani davranışlarımızı ve dolayısıyla her birimizin beklentilerini yönlendirebilen düzenli veya kuralları olan kuramlara bağlıdır. Şayet bu tür kuramlar bir kez oluşturulduktan sonra gevşek bırakılacak olursa, alışkanlığı ve düzenliliği kaybederiz; yani kendimizi başkalarına adapte etmenin en önemli aracını yitiririz. Dolayısıyla neyi başarabileceğimizi bilemez ve en temel özgürlüğümüzü kaybederiz. Hume'un kurumsal istikrar üzerinde bu kadar fazla durmasının nedeni işte budur.

İstikrar iki açıdan değerlendirilebilir: Otorite sahiplerinin *yaptıkları* şeyde istikrar ve *kimlikleri* ile ilgili istikrar. Hume'un siyasi düşüncesinde bu iki başlık temel önemdedir. Hükümet ancak herkesçe bilinen genel kurallara uyduğu - yasalara uyan bir hükümet olduğu- sürece istikrarlı ve öngörülebilir bir şekilde işler. Dolayısıyla hükümet yasaya uygun işlerle ilgilenmelidir. Bunlar esasen kamunun çıkarına olmakla birlikte belli bir olay bazında ille de her bireyin çıkarına olması gerekmeyen davranış biçimleridir. Başka bir deyişle bunlar özellikle de mülkiyet ve sözleş-

meyle ilgili adalet kurallarının kapsamına giren davranış biçimleridir.

Hume'un, hükümetin savunma, dış ilişkiler, ekonomi ve kültür alanlarında bir gündeme sahip olması gerektiği konusunda hiçbir tereddüdü yoktur; ancak öncelik toplumsal yaşamı mümkün kılan bu iki adalet kurumunun - mülkiyet ve sözleşme- korunmasına verilmektedir. Halk bu öncelikler dengesinin kamu yararına olduğunun ve hükümetin elinden geldiğince bu yararı kolladığının ne kadar farkındaysa, hükümete bağlılık da o kadar fazla olur. Buradan da Hume'un, adalet kurallarını ciddi şekilde çiğneyen siyasi uygulamaları reddetmesi gerektiği sonucu çıkar. Örneğin Hume, hükümetlerin yurttaşlara, onların doğal erdemlerine göre davranması gerektiği savını reddetmektedir. Böyle bir siyaset büyük bir belirsizlik yaratacaktır. Erdem duruma göre değişen bir şey olduğu için bu konuda genel kurallar veya standartlar belirlemek mümkün değildir. Dolayısıyla erdem üzerine düzenli bir paylaşım anlayışı kurulamaz. Aynı eleştiri, kişisel özellik veya erdeme dayanan diğer mal ve statü dağıtım kalıpları için de geçerlidir. Hükümet adalet kurallarına uyduğu sürece bireylerin yapısal özelliklerine, erdemlerine ve kötülüklerine, kişisel özgürlüklerine müdahaleden kaçınır. Bir kişinin en açık ve en riskli ifade şekli, en geniş anlamıyla üretkenlik ve değiş tokuş olduğundan, adalet esas olarak mülkiyet ve sözleşme ilişkileriyle ilişkilidir; dolayısıyla hükümet bu ilişkileri korumak suretiyle bireyin bütünlüğünü korumaktadır. Bu noktada, muhtemelen ortak kabul gören haklar kavramının dini öğelerle iç içe girmesi ve bir anlayışa göre sözleşmecilikle ilişkili olması nedeniyle, Hume'un düşüncesini anlatırken doğal haklar dilini kullanmaktan kaçınması dikkat çeker.

Hume'un hükümet faaliyetlerinin istikrarıyla neyi kastettiğini anladıktan sonra önümüze istikrarla ilgili ikinci bir soru, kimin yönettiği sorusu çıkar. Hume bütün hükümetlerin iki fikir üstüne, yani hak fikri ile çıkar fikri üstüne

kurulduğunu söyler. İyi bir hükümetin yapması gereken ideal iş ve yurttaşların hükümetlerinden beklediği bir şey olarak düzenli adalet yönetimi bağlamında çıkar fikrini ele almıştık. Hak fikri, kimin yönetmesi gerektiğiyle ilgili olup, iktidar hakkı ve mülkiyet hakkı olmak üzere ikiye ayrılır. Genel olarak iktidar olma ve kamu yararına hizmet etme hakkına sahip olan kişiler tarafından kurulan hükümet, anayasası cumhuriyetçi veya karma bir anayasada olduğu gibi halkın etkisine açık olmadığı sürece istikrarlı olur. Bu durumlarda halkın yönetme hakkıyla ilgili düşüncesi, normal olarak mülkiyetle siyasi etkinlik arasında *bir miktar* orantılılık bulunması gerektiği düşüncesini de içerir. Ancak Hume, Harrington'ın, siyasi güç dengesinin doğrudan mülkiyet dengesine bağlı olduğu şeklindeki radikal iddiasını reddeder. İktidarın bir ölçüde mülk sahiplerine meylettiği doğrudur; ancak normalde yerleşik anayasa biçimlerine saygı gibi başka faktörler de, yani iktidar olma hakkıyla ilgili düşünceler de bu süreci etkiler. Yoksa Avam Kamarası'nda temsil edilen mülk sahibi seçkinlerin ağırlığı hesaba katılacak olursa, İngiliz hükümetinin cumhuriyetçi olması gerekirdi. Mülkiyetin etkili olduğu anayasalarda her zaman, bunun iktidar olma hakkıyla ilgili düşüncelerle çelişmesi ve dolayısıyla istikrarsızlık yaratma riski vardır. Hume'un genel olarak "özgür" hükümette görülen hizipçilikle ilgili analizinin çerçevesi budur. Esas olarak iktidar olma hakkı düşüncesine dayanan mutlakiyetçi monarşi gibi hükümetlerde istikrarsızlık riski fazla değildir; buna karşılık monarşiler de burada değinme şansımız olmayan başka tehlikelerle karşı karşıyadır.

Hume siyasi özgürlüğe sahip olan toplumsal yaşamın son derece kırılgan olduğunu düşünmekteydi. Gördüğümüz gibi, özgür anayasaların hizipler yaratma eğiliminden ve hizipleşme eğiliminin de yozlaşarak, tiranlığı doğuran fanatizme, kargaşaya ve anarşiye dönüşmesinden korkmaktaydı. Başka bir deyişle, uygar yaşamın motoru yani yasayla tanımlanmış özgürlük en iyi korumayı, kaçınılmaz

olarak bu motora zarar verebilecek güçleri de içinde barındıran bir siyasi özgürlük sisteminde bulmaktaydı. Gösterdiğimiz gibi çağdaş Britanya'nın kendini içinde bulduğu durum işte böyleydi. Dolayısıyla Hume'un kamusal yaşama yaptığı edebi müdahalenin ana kaygısının hizipçiliğin anatomisi olması da bunun sonucuydu.

Hume'un okuyucusunun kafasına sokmak zorunda olduğu yeni ve zorlu nokta, özgür bir anayasada siyasi farklılıkların anayasayla ilgili olamayacağı idi; bu farklılıkların anayasa *dahilinde* olması gerekirdi. Hume'un analizine göre hizipçilik bununla çelişmekteydi. Hizipçiliğin tehlikesi, birbirleriyle çelişen grup çıkarlarının kamu yararına zarar vererek parçalanmaya yol açmasıydı. Daha da vahimi, bu çelişkinin, kimlerin hükümetten tasfiye edileceği sorununu, bizzat anayasanın güçleri arasındaki denge sorununa dönüştürme eğilimi taşımasıydı. Ana gruplaşmaların doğal olarak iki farklı hükümet ilkesi, yani monarşik ve cumhuriyetçi ilkeler etrafında şekilleneceği Britanya'daki gibi karma bir anayasada bu özellikle tehlikeliydi. Hume'un gördüğü kadarıyla sıra dışı olan şey, Britanya'nın bu bölünmeden uzaklaşma sürecinde olmasıydı. Ancak çağdaşları bunu göremiyor ve eski hizipçi söylemi devam ettirerek ortaya çıkmakta olan kırılgan anayasal ve siyasi dengeyi tehlikeye atıyorlardı. Hume'un siyasi kuramı ve tarihsel analizi ona bunları aydınlatma olanağı vermiştir.

Kronoloji

1711 David Home (sonradan Hume olarak değiştirildi) eski takvime göre 26 Nisan'da, Edinburgh'da, Katherine née Falconer ile İskoçya sınırındaki Ninewells'ten Joseph Home'un üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi.

1713 Hume'un babası öldü.

1713-22 Çocukluk ve Ninewells'te özel eğitim.

1723-5 Hume, Edinburgh Üniversitesi'nde temel sanatlar eğitimine başladı. Anlaşıldığı kadarıyla, 18. yüzyılda yaygın olduğu üzere, mezun olamadı ve hukuk okumayı reddetti.

1725-34 1729-30'da kısmi sinirsel sağlık sorunlarına yol açan, Ninewells ve Edinburgh'taki yoğun bilimsel çalışmalar.

1734 Bristollü bir tacirin yanında geçen birkaç aylık mutsuz katiplik süreci.

1734-7 Fransa'da (Rheims ve La Flèche). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*'nin ilk taslağını kaleme aldı.

1737-9 *İnceleme*'nin imzasız olarak basım işlemlerini tamamlamak üzere Londra'da. I. ve II. kitaplar 1739'da tek cilt halinde, III. Kitap ise 1740'ta yayımlandı. İki cildin arasında Hume'un *İnceleme*'sinin imzasız *Özet*'i yayımlandı.

1739-45 Ninewells'te kitap yazmaya devam etti, Edinburgh'u ziyaret etti, 1741'de *Ahlak ve Siyaset Üstüne Denemeler*'in 1. Cildini (imzasız olarak) yayımladı. Kısmen Francis Hutcheson'a yaptığı muhalefetten dolayı Edinburgh'ta etik ve pnömatik felsefe kürsüsü başkanlığına getirilmesi engellendi (1745).

1745 Hume'un annesinin ölümü.

1746-8 İlk önce Fransız sahilindeki bir gezi sırasında, sonra da Viyana ve Torino'da düzenlenen bir diplomatik misyon sırasında General St Clair'in sekreterliğini yaptı.

1748 Önce *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Felsefi Denemeler'i*, sonra da *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma'yı* yayımladı.

1749-51 Kardeşi John'la birlikte Ninewells'te.

1751-63 Kızkardeşi Katherine ile birlikte Edinburgh'ta yaşadı. Glasgow'da mantık kürsüsünün başına getirilmesi engellendi (1752).

1751 *Ahlak İlkeleri Üzerine Soruşturma'yı* yayımladı.

1752 *Siyasal Söylevler'i* yayımladı.

1752-7 Edinburgh'taki Hukuk Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yaptı.

1754-62 *İngiltere Tarihi'ni* (History of England) yayımladı (I. cilt *Büyük Britanya Tarihi* idi).

1757 *Dört Tez'i* yayımladı.

1763-6 Paris'te Britanya elçisi Lord Hertford'un sekreterliğini yaptı; 1765-6'da altı aylığına maslahatgüzarlık yaptı. Edebi toplantılarda ve edebiyatçılar arasında geniş bir çevre edindi.

1766-7 Edinburgh'ta.

1767-9 Londra'da; Kuzey Departmandan Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcılığı (İskoçya İlişkileri Bakanlığı), 1768-9, yaptı.

1769-76 Kızkardeşi Katherine ile birlikte Edinburgh'ta.

1776 25 Ağustos'ta New Town'daki evinde kalın bağırsak hastalığından (kanser?) hayatını kaybetti.

1777 *Kendi Hayatım*.

1779 *Tabii Din Üzerine Diyaloglar*.

Kaynakça Üstüne Notlar

Kaynakça

Hume hakkındaki literatür hayli geniş olup, burada daha ayrıntılı araştırma için sadece birkaç yeni ekleme yapılabilir. Kaynakça için en elverişli kitaplar şunlardır: T. E. Jessop, *A Bibliography of David Hume and of Scottish Philosophy from Francis Hutcheson to Lord Balfour*, Londra, 1938; William B. Todd, "David Hume: A preliminary bibliography", ed., Todd, *Hume and the Enlightenment*, Edinburgh ve Austin, Tex., 1974, s. 189-205; ve Roland Hall, *Fifty Years of Hume Scholarship*, Edinburgh, 1978. 1975'ten 1985'e kadar, en sonuncusu Hall tarafından, Hume araştırmalarına adanmış bir dergi olan *Hume Studies*'te güncellenmiştir.

Biyografi

En önemli belgeler, sık sık yenileri ortaya çıkan Hume'un mektuplarıdır. İki kapsamlı derlemenin, yani *The Letters of David Hume*, (ed. J. Y. T. Greig, 2 cilt, Oxford, 1932); ve *New Letters of David Hume*'un (ed. R. Klibansky ve E. C. Mossner, Oxford, 1954), yayımlanmasından beri aşağı yukarı yüz mektup daha ortaya çıkmıştır. Mektupların kısa bir otobiyografi ile, yani Adam Smith'in yayıncıları William Strahan'a yazdığı bir mektuptaki Hume değerlendirmesinin de bulunduğu *The Life of David Hume, Esq., Written by Himself*, (Londra, 1777, çoğunlukla *My Own Life* olarak bilinir) ile birlikte okunmasında yarar vardır; her ikisi de çoğunlukla *Denemeler*'in modern baskılarına dahil edilmektedir. Hume'un yaşamını anlatan devasa 18. yüzyıl literatüründen biri de, *Letters of Eminent Persons to David Hume*'da (ed. J. Hill Burton, Edinburgh ve Londra, 1849), bir araya getirilen mektuplardan oluşan önemli (fakat güvenilmez) derlemedir. Ayrı zamanda bkz., John Home, *A*

Sketch of the Character of Mr Hume and Diary of a Journey from Morpeth to Bath, ed. David Fate Norton, Edinburgh, 1976.

Hume'un yaşamı üzerine kaleme alınan iki önemli alışma, J. Hill Burton, *Life and Correspondence of David Hume* (2 cilt, Edinburgh, 1846) ile Ernest C. Mossner, *The Life of David Hume* (Edinburgh, 1954) adlı eserler olup, bu konuda kolayca okunabilecek kısa bir kitap da J. Y. T. Greig, *The Philosophy of David Hume*'dur (New York, 1931).

Eserler

Hume'un eserleri üzerine kaleme alınmış bilimsel bir eleştiri kitabı bulunmamakla birlikte, Oxford University Press için Tom Beauchamp, David Fate Norton ve M. A. Stewart'ın editörlüğünde bir kitap hazırlanmaktadır. Bu konudaki en iyi genel derleme hâlâ, 1964'te, Aalen'de yeniden basılan, *The Philosophical Works of David Hume* [David Hume'un Felsefi alışmaları]'dır (ed. T. H. Green ve T. H. Grose, 4 cilt. Londra, 1874-5). En iyi *İnceleme* ile en iyi iki *Soruşturma*, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (ed. L. A. Selby-Bigge, 2'nci gözden geçirilmiş baskı, P. H. Nidditch, Oxford, 1978) ile *İnsanın Anlama Yetisi ve Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*'dır (ed. L. A. Selby-Bigge, 3'üncü gözden geçirilmiş baskı, P. H. Nidditch, Oxford, 1975). Din üzerine kaleme alınmış iki temel eser, *Dinin Doğal Tarihi* ile *Doğal Din Üstüne Söyleşmeler*'dir (ed. sırayla A. W. Colver ve J. V. Price, Oxford, 1976). *Söyleşmeler*'in eski bir önemli baskısı da Norman Kemp Smith'in yaptığı, (Edinburgh, 1935) baskıdır. *Denemeler*'le ilgili pratik bir baskı da *Ahlaki, Siyasi ve Edebi Denemeler*'dir (ed. Eugene F. Miller, Indianapolis, gözden geçirilmiş baskı, 1987). İki broşür de önemlidir; biri, *İnceleme*'nin Selby-Bigge/Nidditch baskısına dahil edilen, *yakın zamanda İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adıyla yayımlanan kitabın bir özeti olan *İnceleme*'ye (Edinburgh, 1740) dikkat çekmek için Hume tarafından imzasız olarak kaleme alınmıştır. Diğer broşür, yine imza-

sız olmakla birlikte Hume'a atfedilen, *A Letter from a Gentleman to His Friend in Edinburgh* [Bir Beyefendiden Edinburgh'daki Arkadaşına Mektup]'tur (Edinburgh, 1745); bu Hume'un Edinburgh'taki ahlak felsefesi kürsüsü başkanlığına aday olduğu sırada muhaliflerinin dile getirdiği dinsizlik suçlamalarına bir cevap niteliğindedir. Editörlüğünü E. C. Mossner ve J. V. Price (Edinburgh, 1967) yapmıştır. *The History of the Proceedings in the Case of Margaret, Commonly Called Peg, only Lawful Sister to John Bull* [John Bull'un Meşru Kız Kardeşi, Genellikle Peg Olarak Çağırılan, Margaget'in Davasında Kovuşturmanın Tarihi] (*Esq.*, Edinburgh, 1761) başlıklı imzasız bir eserin yaygın olarak Adam Feguson tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir. Ancak son zamanlarda, usturuplu bir girişin eklendiği *Sister Peg: A Pamphlet Hitherto Unknown by David Hume*, [Kız Kardeş Peg: Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Kitapçık, David Hume] (ed. D. Raynor, Cambridge, 1981) başlıklı yeni bir baskıda eser David Hume'a mal edilmektedir. *The History of England, From the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688* [Julius Caesar'dan 1688 Devrimi'ne İngiltere Tarihi] adlı esere gelince, bu kitap, Green and Grose'da dahil olmak üzere, Hume'un diğer kitaplarından farklı bir serüven geçirmiş ve hiç ciddi bir düzenlemeye tabi tutulmamıştır. En elverişli baskı, W. B. Todd'un önsözle yayımlanan, (Indianapolis, 1983) 6 ciltlik baskıdır. Buna *The History of Great Britain, Containing the Reigns of James I and Charles I*, [I. James ve I. Charles'ın Krallıklarını Kapsayan Büyük Britanya Tarihi] (ed. Duncan Forbes, Harmondsworth, 1970) ilave edilmelidir; Bu ilk kez Hume'un yayımladığı *Tarih*'in birinci baskısıdır. *Tarih*'in tam baskısına dahil edilen son baskıdan oldukça farklıdır.

Yorum

Genel: Hume'un felsefi çalışmalarının genel doğasıyla ve bütünlüğüyle ilgili önemli tartışmalar için, bkz. Annette C. Baier, *A Progress of Sentiments. Reflections on Hume's Treati-*

se, Cambridge, Mass., 1991; Norman Kemp Smith, *The Philosophy of David Hume*, Londra, 1941; David Fate Norton, *David Hume: Common Sense Moralist, Sceptical Metaphysician*, Princeton, NJ, 1982; John Passmore, *Hume's Intentions*, Cambridge, 1952; John P. Wright, *The Sceptical Realism of David Hume*, Minneapolis, 1983. M. A. Box, *The Suasive Art of David Hume*, Princeton, NJ, 1990, bir yazar olarak Hume hakkında kaleme alınmış iki bir eserdir.

Siyasi düşünce: Hume'un siyasi düşüncesi üstüne genel yorumlar için, bkz. Duncan Forbes, *Hume's Philosophical Politics*, Cambridge, 1975; Knud Haakonssen, "Hume'un siyasi düşüncesinin yapısı", David Fate Norton, ed., *The Cambridge Companion to Hume*, Cambridge, 1993; Doland Livingston, *Hume's Philosophy of Common Life*, Chicago, 1984; David Miller, *Philosophy and Ideology in Hume's Political Philosophy*, Oxford, 1981; John B. Stewart, *Opinion and Reform in Hume's Political Philosophy*, Princeton, NJ, 1992; Frederic G. Whelan, *Order and Artifice in Hume's Political Philosophy*, Princeton, NJ, 1985. Adalet konusunda, bkz. Jonathan Harrison, *Hume's Theory of Justice*, Oxford, 1981; adalet ve zorunluluk konusunda, Knud Haakonssen, *The Science of a Legislator. The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith*, Cambridge, 1981, böl. 1. Mülkiyet hakkında, Stephen Buckle, *Natural Law and the Theory of Property. Grotius to Hume*, Oxford, 1991, böl. 5. Hume ve sözleşmecilik konusunda, bkz. David Gauthier, "David Hume: Sözleşmeci", *Philosophical Review*, 89 (1979): 3-38; Stephen Buckle ve Dario Castiglione, "Hume'un sözleşme kuramı eleştirisi", *History of Political Thought*, 12 (1991): 457-80. Hume ve 18. yüzyıl siyasi tartışmaları konusunda, bkz. J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce, and History*, Cambridge, 1985; John Robertson, *The Scottish Enlightenment and the Militia Issue*, Edinburgh, 1985, böl. 3.

Ekonomi: Hume'un ekonomik düşünceleriyle ilgili yol gösterici bir çalışma Istvan Hont, "İskoç klasik ekonomi politiğinde 'zengin ülke-yoksul ülke' tartışması"nda bulunabilir, Istvan Hont ve Michael Ignatieff, ed., *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge, 1983, s. 271-315; Eugene Rotwein'in David Hume, *Writings on Economics*'a yazdığı önsöz, Edinburgh, 1954; Andrew S. Skinner, "David Hume: Principles of Political Economy", Norton, ed., *Companion to David Hume*.

Tarih: Hume'un tarih konusundaki eserleri Nicholas Capaldi ile Donald W. Livingston'un editörlüğünü yaptığı *Liberty in Hume's 'History of England'*ında, Dordrecht, 1990, ele alınmaktadır; Nicholas Phillipson, *Hume*, Londra, 1990; V. Wexler, *David Hume and the History of England*, Philadelphia, 1979; David Wootton, "David Hume: 'the Historian'", ed., Norton, *Companion to David Hume*. Ed., David Fate Norton ve Richard H. Popkin, *David Hume: Philosophical Historian*, Indianapolis, 1965.

Hume ve Amerika: Kaynakça için, bkz. R. B. Sher, "Giriş: İskoç-Amerikan araştırmaları, geçmiş ve bugün", ed., Sher ve J. R. Smitten, *Scotland and America in the Age of Enlightenment*, Princeton, NJ, 1990, s. 1-27. Üç önemli katkı da Douglas Adair, "Siyasetin bir bilime indirgenebilmesi: David Hume, James Madison ve Onuncu 'Federalist'", Adair, *Fame and the Founding Fathers*, New York, 1974, s. 93-106; J. G. A. Pocock, "Hume ve American Revolution: The dying thoughts of a North Briton", Pocock, *Virtue, Commerce and History*, s. 125-41; ve Gary Wills, *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*, New York, 1978.

Hume ve Avrupa: Bkz. örneğin, Laurence L. Bongie, *David Hume. Prophet of the Counter-Revolution*, Oxford, 1965; G.

Gawlick ve L. Kreimendahl, *Hume in der deutschen Aufklärung*, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1987; ve Larialuisa Baldi, *David Hume nel settecento italiano: filosofia ed economia*, Florence, 1983.

Metin ve Baskı Üstüne Not

Bu baskıdaki denemelerin esas alındığı metin *Essays and Treatises on Several Subjects* (2 ciltlik, cilt 1), "Containing Essays, Moral, Political and Literary", (Londra ve Edinburgh, 1772) başlıklı metindir. Bu denemelere bir de, ilk kez 1777'de yayımlanan "Of the origin of government" eklenmiştir. Hume'un yaşadığı dönemdeki en son baskı 1772 tarihli baskıydı; ancak Hume'un 1776 Ağustos'unda ölmeden kısa bir süre öncesine kadar bu metni gözden geçirmekte olduğunu biliyoruz. Fakat Hume yeni baskıyı görece kadar yaşayamadı; yeni baskı ancak ertesi yıl çıkabildi. *Denemeler*'in sonraki baskıları Hume'un ölümünden sonra yayımlanan baskıya dayanmakla birlikte, yapılan değişikliklerin hangisinin bizzat Hume'a ait olduğu, hangisinin yayımcıdan ve basımcıdan kaynaklandığını belirlemek için herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu, elinizdeki gibi bir baskı için uygun olmayan teknik bir görev olduğundan, tamamen Hume'a ait olan 1772 tarihli son baskının esas alınmasına karar verilmiştir.

Hume'un denemelerinin hiçbirinin eleştirel basımı yapılmamıştır. Denemelerin çoğu Hume'un sağlığında yapılan on bir baskıda yer almış ve çoğu da sürekli ve ciddi şekilde gözden geçirilmiştir. T. H. Green ve T. H. Grose, Hume'un sağlığında yapılan baskılarla 1777 tarihli baskıyı kapsamlı ancak eksik bir karşılaştırmadan geçirmiş olup, değişiklikler içeren sonraki tüm baskılar bu çalışmayı esas almıştır. Green ve Grose'a yapılan en önemli ekleme, Eugene F. Miller'ın gözden geçirerek yayıma hazırladığı baskıdır (1987). 1777 tarihli baskıyı esas alan Miller, bunu 1772 tarihli metinle tam bir karşılaştırmadan geçirmiştir. Ancak daha önceki baskılar için hâlâ Green ve Grose'un izlenimci çalışmasına bağımlı durumdayız.

Mevcut baskıyı hazırlarken, 1772 tarihli metni ilk baskılarla ve 1777 tarihli baskıyla karşılaştırdım. Yer sorunundan dolayı sadece, Hume'u siyasi bir düşünür olarak anlamamız açısından kaçınılmaz olan değişiklikleri dahil ettim.

Hume'un *Tarih*'inden yapılan ve ek şeklinde basılan kısa alıntılar, Hume'un üstünde çalıştığı 1778 tarihli son baskıdan yapılmıştır.

Hume'un kullandığı (büyük harflerle italikler de dahil olmak üzere) tüm yazılışlar ve noktalama işaretleri, denemelerin başlıklarındaki bitmek tükenmek bilmeyen büyük harfler dışında aynen korunmuştur.

Harflerle gösterilen dipnotlar Hume'a aittir. Rakamlarla gösterilenler ise editöryel notlardır. Ana metnin önünde biyografik notlar ve bir kaynakça bulunmaktadır. Hume'un yabancı dillerden yaptığı alıntıları İngilizceye çevirirken, çoğunlukla 18. yüzyıl karşılıklarını kullandım. Her denemenin ilk yayımlandığı tarih, parantez içinde, son notlardaki başlığın ardından verilmiştir.

*Denemeler'in Hume'un sağlığında yapılan baskıları**

Essays, Moral and Political, Edinburgh, 1741.

Essays, Moral and Political, 2'nci baskı, Edinburgh, 1742.

Essays, Moral and Political, cilt. II, Edinburgh, 1742.

Essays, Moral and Political, 3'üncü baskı, Londra, Edinburgh, 1748.

Three Essays, Moral and Political, Edinburgh, 1748.

Political Discourses, Edinburgh, 1752.

Political Discourses, 2'nci baskı, Edinburgh, 1752.

Essays and Treatises on Several Subjects, 4 cilt, Londra, Edinburgh, 1753-4.

Four Dissertations, Londra, 1757.

* Hume ölmeden önce üzerinde çalıştığı için, ölümünden sonraki ilk baskı da dahil edilmiştir.

Essays and Treatises on Several Subjects, Londra, Edinburgh, 1758.

Essays and Treatises on Several Subjects, 4 cilt, Londra, Edinburgh, 1760.

Essays and Treatises on Several Subjects, 2cilt, Londra, Edinburgh, 1764.

Essays and Treatises on Several Subjects, 2 cilt, Londra, Edinburgh, 1767.

Essays and Treatises on Several Subjects, 2 cilt, Londra, Edinburgh, 1768.

Essays and Treatises on Several Subjects, 4 cilt, Londra, Edinburgh, 1770.

Essays and Treatises on Several Subjects, 2 cilt, Londra, Edinburgh, 1772.

Essays and Treatises on Several Subjects, 2 cilt, Londra, Edinburgh, 1777.

Biyografik Notlar

ADDISON, Joseph (1672-1719), İngiliz denemeci, şair, klasikçi ve siyasetçi. Swift'in ve *Tatler* (1709-11) ve *Spectator*'da (1711-12 ve 1714) birlikte çalıştığı Steele'nin arkadaşı. *Freeholder* (1715-16) gazetesini çıkardı.

AESCHINES (M.Ö. yakl. 390-yakl. 322), Atinalı hatip ve siyasetçi.

ALBINUS, D. Clodius, M.Ö. 192'de Commodus'un öldürüldüğü sırada Britanya valisi. İmparator olmaya çalıştı ancak 187'de öldürüldü.

ALKIBIADES (M.Ö. yakl. 450-404) Atinalı siyasetçi ve general.

ANAKHARSIS (M.Ö. 600), İskit prensi, sonradan zaman zaman Yedi Bilge arasında gösterildi.

ANGRIA, Tulagee (18. yüzyılın ilk yarısı), oldukça güçlü ve zengin Hint korsan "prens".

ANNE (1665-1714), İngiltere ve İskoçya (1707'den itibaren de Büyük Britanya) kraliçesi.

ANTIGON (Doğ. M.Ö. 310), Büyük İskender'in generallerinden ve Makedonya imparatorluğunun sonraki hükümdarlarından.

ANTIOCHUS III (Büyük, Doğ. M.Ö. 187), Suriye ve Küçük Asya'da, M.Ö. 223-187 tarihleri arasında Seleukos imparatoru.

ANTONIUS, Marcus (Mark Antony) (M.Ö. yakl.83-30), Romalı general ve triumvir, Sezar'ın dostu ve yandaşı. Sezar öldükten sonra Octavian ve Lepidus ile birlikte Roma'yı baskıyla yönetti.

APPIAN, İskenderiyeli (adı ikinci yüzyılın ortalarında duyuldu), Yunanca kaleme alınan Roma'nın "etnografik" tarihinin yazarı.

ARATUS, Sikyonlu (Doğ. M.Ö. 213), Achaeen Birliği generali.

ARIOSTO, Ludovico (1474-1535). *Orlando Furioso*'da (1532) övgüyle söz ettiği Dük Esteli Alfonso'nun hizmetinde çalıştı.

ARİSTOTELES (M.Ö. 384-22), mantık, metafizik, fizik, biyoloji, etik, siyaset, retorik ve şiire katkıda bulunan büyük felsefeci.

ARRIAN (Flavius Arrianus) (ikinci yüzyılın ilk yarısı), Yunanistan'da doğan ve 131-7 tarihleri arasında Kapadokya'yı yöneten Romalı subay. [Büyük] İskender'in *Anabasisi* [Seferi] dışında -özellikle 18. yüzyılda- önemi, Epiktetus'un mektuplarını koruyarak Epiktetus felsefesiyle ilgili ünlü *Encheiridion*'dan (el kitabı) kaynaklanmaktadır.

ARŞİMET (M.Ö. yakl. 287-12), Siraküza'da doğdu; antik dönemin en büyük matematikçilerinden, aynı zamanda astronom ve mucit.

ATTALUS I (Soter) (M.Ö. 269-197), Bergama kralı 241-197.

AUGUSTUS (M.Ö. 63-M.S. 14), ilk Roma imparatoru.

BACON, Francis, birinci Verulam baronu ve St Albans vikontu (1561-1626), İngiliz felsefeci ve devlet adamı; *Bilginin İlerlemesi* (1605), *Novum Organum* (1620), *VII. Henry'nin Tarihi* (1622), *Denemeler* (1597-1625), vb.'nin yazarı.

BOILEAU-DESPREAUX, Nicolas (1636-1711), Fransız eleştirmen ve şair, zamanının en etkili neo-klasikçilerinden biri ve "eskilerle modernlerin mücadelesi"nde eskilerin karşıtlarından. Eserlerinden bazıları *Satires* (1660-66), *Epitres* (1669-77), Papa'nın *Essay on Criticism*, *Réflexions sur Longin* (1701) adlı kitabını da etkileyen *L'Art poétique* (1674) ve hâlâ Longinus'un yazdığına inanılan *On the Sublime* çevirisidir.

BOLINGBROKE, Henry St John, birinci vikont (1678-1751), İngiliz devlet adamı ve yazar. I. George'un tahta çıkmasından sonra, Jakobit bağlantıları nedeniyle iktidar-

dan (Dışişleri Bakanı) düştü. Sürgünden döndükten sonra, Walpole'a karşı Ülke muhalefetine oluşturulmasında Tory fikirlerinin kullanılmasında önemli bir rol oynadı. *A Dissertation upon Parties*'in (1735) ve *The Idea of a Patriot King*'in (1743) yazarı.

BORGIA, Cesare (1476-1507), İtalyan prensi, bir dönem Romagna, Perugia, Siena, Piombino ve Urbino hükümdarı. Machiavelli'nin *Hükümdar*'ına esin kaynağı olduğu düşünölen kişi.

BOULAINVILLIERS, Henri, comte de (1658-1722), Fransız anayasasının tam anlamıyla -yani tarihsel olarak- karma olduğu olduğunu savunan döneminin "these nobiliaire" kuşağının önde gelen isimlerindendi. Dolayısıyla Fransız hükümetini dengelemek için mutlakiyetçi "these royale" *Pace*'in, yani aristokrasinin ön plana çıkarılması gerekmektedir.

BRAHE, Tycho (1546-1601), Danimarkalı astronom.

BRUTUS, Lucius Junius; geleneklere göre, Roma'nın Et-rüsk krallarını devirdikten sonra Roma cumhuriyetini kurmuş ve M.Ö. 509'da ilk konsöl olmuştu (bkz. Lucretia).

BRUTUS, Marcus Junius (M.Ö. yakl. 85-42), Eski patronu Sezar'a karşı girişilen komplonun lideri, cumhuriyetçiler tarafından zalimi öldüren kahraman olarak nitelenmektedir. Ölmekte olan Sezar'ın ünlü, *Et tu, Brute!* ('Sende mi, Brutus.' Bkz. Shakespeare, Julius Caesar, III.i.76) sözünün ona söylendiğı varsayılmaktadır.

CALIGULA (M.S. 12-41), Roma imparatoru (37-41).

CAMDEN, William (1551-1623), İngiliz tarihçi ve antika meraklısı, *Britannia* (1586) ve *Annates rerum Anglici Jrum et Hibernicarum, regnante Elizabetha*'nın, I (1615) ve II (1629) (İngilizce çev. R. Norton, 1635) yazarı.

CAMILLUS, Marcus Furius (M.Ö. erken dördüncü yüzyıl), Romalı devlet adamı ve general. M.Ö. 390'da Roma'nın yağmalanmasından sonra Galyalılara karşı savaşan ve bir halk ayaklanmasını bastırarak patrisyen hükümetin yeniden kurulmasını sağlayan büyük kahraman.

CAPET, Hugh (yakl. 938-96), 987-96 arasında Fransa kralı; bizzat kendisinin de seçimle gelmesine karşın, seçilmiş krallık ilkesini zayıflatmak için uğraşmıştı.

CAPITOLINUS, Julius (üçüncü yüzyılın sonu), *Historia Augusta* başlıklı biyografik derlemenin bir kısmını oluşturan bir dizi imparator ve -tahtta hak iddia eden kişinin-biyografisinin yazarı.

CATILINE (Lucius Sergius Catilina) (öl. M.Ö. 62), M.Ö. 67-6 tarihleri arasında Roma'nın Afrika eyaleti valisi; görevdeyken halktan zorla para toplamakla suçlandı, ancak aklandı; 63'teki konsül seçimlerinde (Cicero'ya) yenildi ve bir darbeye kalkıştı; Cicero bu girişimi senato konuşmalarında (In *Catilinam* 1 ve 11) açıkladı. Konsüllerden biri olan Gaius Antonius, Catilina'nın ordusunu bozguna uğratarak onu öldürdü.

CATO, Marcus Porcius ("Uticensis" ya da Genç) (M.Ö. 95-46), katı stoacı ilkeleri olan Romalı senatör.

CATULLUS, Gaius Valerius (M.Ö. yakl. 84-yakl. 54), Romalı şair.

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de (1547-1616), *Don Kişot* adlı kitabıyla (1605-15) ünlü İspanyol yazar.

CHARLES I (1600-49), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, 1625-49; 30 Ocak 1649'da Whitehall'da başı kesilerek öldürüldü.

CHARLES II (1630-85), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, 1660-85.

CHARLES II, İspanya kralı, 1665-1700.

CHARLES V, Kutsal Roma İmparatoru, 1519-56 (Charles olarak, 1516'dan itibaren İspanya kralı).

CHARLES VIII (1470-98), Fransa Kralı, 1483-98.

CHARPENTIER, François (1620-1702), Fransız edebiyatçı ve Academie Française'in sekreteri. "Eskiler ve modernler kavgası"nda "modernler"in savunucusu. *L'Excellence de la langue française*'in (1683) yazarı.

CICERO, Marcus Tullius (M.Ö. 106-43), Romalı devlet adamı, hatip, felsefeci ve edebiyatçı. Sezar ve Antonius'a

karşı cumhuriyetçilerin safında yaptığı muhalefetten dolayı hukuki ve siyasi kariyeri altüst oldu. *De officiis, De finibus bonorum et malorum, De natura deorum, Academica, Tusculanae disputationes* gibi eserleri, antik felsefe okullarına özgü eklektik sunumlarıyla 18. yüzyılda oldukça etkili oldu.

CLEOMENES III (M.Ö. yakl. 260-219), Isparta kralı, M.Ö. 235-19.

COLLINS, Anthony (1676-1729), İngiliz deist ve felsefeci.

COLUMBUS, Christopher (1451-1506), 1492'de Kastilya sarayının hizmetinde Latin Amerika'ya yelken açan İtalya doğumlu kaşif.

COMMODUS, Lucius Aelius Aurelius (M.S. 161-92), Roma imparatoru, 180-92.

CONDE, Louis, prince de (1621-86), Fransız general.

CONFUCIUS (K'ung Fu-tse) (M.Ö. 551-479), Çinli felsefeci.

CORNEILLE, Pierre (1606-84), Fransız dramacı. Klasik Fransız tiyatrosunun kahramanlık tragedyaaları açısından temel önemde olan geniş külliyatı arasında en önemlileri: *Le Cid; Horace; Cinna, Polyeucte; La Mort de Pompée; Le Menteur; Rodogune*; tümü de 1636 ve 1646 yılları arasında yazılmış olup, bunları birçok yenileri izlemiştir.

CTESIPHON, Demosthenes'in çağdaşı ve müttefiki.

CURTIUS RUFUS, Quintus (M.S. 1. yüzyıl), tarihçi ve retorikçi.

CYRUS, Büyük, Pers İmparatorluğu'nun kurucu kralı, M.Ö. 559-29.

DACIER, Anne Lefebvre (yakl. 1654-1720), Fransız klasikçi ve antik dönem edebiyatına ait birçok eserin çevirmeni. Kendi çevirdiği *İlyada*'nın özgün haline gösterilmesi gereken saygı konusunda La Motte ile girdiği tartışma, "eskiler ve modernler kavgası'na büyük bir katkıda bulunmuştu.

DEMOSTHENES (M.Ö. 382-22), ünlü Atinalı hatip ve devlet adamı; Makedonyalı Philip'in yayımlacılığına karşı verilen güçlü tepkinin coşkulu sözcüsü.

DESCARTES, Rene (1596-1650), en ünlü modern felsefecilerden biri, *Discours de la méthode* (1637), *Meditationes de prima philosophiae* (1641), *Principia philosophiae*'nin (1644) yazarı.

DIDIUS JULIANUS, Marcus, Perinax'tan sonra yapılan sahte bir açık artırmayla Roma imparatorluğu postunu satın aldı ve M.S. 193'te üç aydan kısa bir süre hükmettikten sonra Senato'nun emriyle idam edildi.

DIODORUS SICULUS, M.Ö. yakl. 60 ile 30 tarihleri arasında dünya tarihini yazan Sicilyalı Yunan tarihçi.

DIONYSIUS I (M.Ö. 431-367), Siraküza tiranı, 405-367.

DOMITIAN (M.S. 51-96), Roma imparatoru, M.S. 81-96.

DRAKE, Sir Francis (yakl. 1540-96), İngiliz denizci kaşif ve amiral; Macellan Boğazı'ndan Pasifik'e geçtikten sonra, Cava ve Ümit Burnu üzerinden döndü (1578-80). 1588'de elverişli rüzgarların da yardımıyla İspanyol Armadası'nu püskürttü.

DRUSUS, Julius Caesar (MÖ yakl. 13-M.S. 23) (Genç Drusus), Tiberius'un oğlu.

DUBOS, Jean-Baptiste, abbé (1670-1742), tarihçi, diplomat ve beğeni kuramcısı. Bayle ve Locke'un arkadaşı. Siyasette tarihi mutlakiyetçi "thèse royale"i savunmak için kullandı (bkz. Boulainvilliers); beğeni konusunda "eskiler"e karşı "modernler"in ılımlı bir savunucusu oldu ve sanat konusunda duyguya ve fiziksel faktörlere dikkat çekti. Eserlerinden bazıları, *Les Intérêts d'Angleterre malentendus dans la présente guerre* (1703); *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* (1719; trans. *Critical Reflexions on Poetry and Painting*, 1748); *Histoire critique de la monarchie française* (1734).

EDWARD III (1312-77), İngiltere kralı, 1327-77.

ELIZABETH I (1533-1603), İngiltere ve İrlanda kraliçesi, 1558-1603.

EPAMINONDAS (öl. M.Ö. 362), Leuctra'da Thebailileri Isparta'ya karşı zafere taşıyan ünlü Thebaili general (371), Peleponnez'i tekrar tekrar işgal etti ve Mantinea'da Atina-Isparta ittifakına karşı girdiği bir çarpık düzen savaşında öldürüldü.

EUBULUS (M.Ö. yakl. 405-335), Atinalı devlet adamı; Demosthenes'in Makedonya'ya karşı izlediği savaş siyasetinin muhalifi.

FABIUS Maximus Verrucosus, Cuctator, Quintus (M.Ö. yakl. 275-203), Pön Savaşları döneminde Romalı general ve konsül, M.Ö. 221 ve 217 arasında diktatör.

FLEURY, Andre-Hercule, cardinal de (1653-1743), XV. Louis Fransası'nda "başbakan", 1726-43.

FONTENELLE, Bernard le Bovier, sieur de (1657-1757), Fransız edebiyat adamı. Bir bilim ve naturalist bakış taraf-tarı olarak Boileau ve Racine gibi "eskiler"in öfkesini çekti. *Dialogue des morts* (1683); *Entretiens sur la pluralité des mon-des* (1686); *Histoire des oracles* (1687); *The History of Oracles and the Cheats of the Pagan Priests* (1688); *Digression sur les anciens et les modernes* (1688); *Réflexions sur la poétique*'in (yakl. 1695, yay. 1742) yazarı.

GALBA, Servius Sulpicius (M.Ö. yakl. 3-M.S. 69), Ne-ron'un ardından Roma imparatoru olduktan altı ay sonra Otho ve imparatorluk muhafızları tarafından öldürüldü.

GALILEO (Galilei) (1564-1642), İtalyan astronom ve doğa felsefecisi.

GERMANICUS, Reo Claudius (M.Ö. 15-M.S. 19), Tibe-rius'un manevi oğlu.

GORDIAN I (M. Antonius Africanus) (M.S. 158-238), M.S. 238'e kadar yirmi iki yıl süreyle Roma imparatorluğu yaptı.

GORDIAN II (M. Antonius Gordianus) (M.S. 193-238), I. Gordion'un oğlu ve iktidar ortağı.

GORDIAN III (Antonius Gordianus Pius) (M.S. 225-44), Roma imparatoru, 238-44.

GUICCIARDINI, Francesco (1483-1540), Floransalı tarihçi ve hukuk adamı; Cosimo del Medici'nin Floransa dükü seçilmesine destek verdi; *Storia d'Italia*'nın yazarı (1494-1532).

Halikarnaslı DIONYSIUS (M.Ö. 1. yüzyıl), Roma'ya yaşayan Yunanistan doğumlu eleştirmen, tarihçi ve retorikçi.

HAMPDEN, John (1594-1643), I. Charles'a karşı yürütülen Parlamenter muhalefetin lideri ve Uzun Parlamento üyesi. İç Savaş'ta hayatını kaybetti.

HANNIBAL (M.Ö. 247-182) Roma ile yapılan ikinci Pön Savaşı'ndaki ünlü Kartaca generali.

HARRINGTON, James (1611-77), İngiliz cumhuriyetçi kuramcı, *Commonwealth of Oceana* (1656), *The Prerogative of Popular Government* (1657-8), *The Art of Law-giving*'in (1659) yazarı. Siyasi iktidarın temeli olarak mülkiyet, gizli oylamayla seçim, memurların rotasyonu, vb. gibi konulardaki fikirleri 18. yüzyılda oldukça etkili olmuştur.

HENRI III (1551-89), Fransa kralı, 1575-89. Saltanatına Huguenotlarla Katolikler arasındaki iç savaş damga vurdu.

HENRI IV (1553-1610), Navarre ve Fransa (1589-1610) kralı. Protestan olarak yetiştirildi, Nantes Fermanı'yla Fransa tahtına oturduktan sonra (1598) Katolikliğe geçti, Protestanların inanç özgürlüğüne sahip çıktı.

HENRY IV (1367-1413), İngiltere kralı, 1399-1413.

HENRY VII (1457-1509), İngiltere'nin ilk Tudor kralı, 1485-1509.

HIERO II (öl. M.Ö. 216), Siraküza kralı, M.Ö. 269-16.

HOADLEY, Benjamin (1676-1761), Bongor (1715), Hereford (1721), Salisbury (1723) ve Winchester (1734) piskoposu. Düşük kilise, Whig polemikçisi.

HOMEROS (M.Ö. sekizinci yüzyıl?), Yunan epik şair, İlyada ve Odessa'nın yazarı.

HORACE (Quintus Horatius Flaccus) (M.Ö. 65-8), Romalı şair ve hiciv ustası, tümü de erken modern Avrupa üze-

rinde önemli etkili olan *Odes, Satires, Essays* ve *Ars poetica*'nın yazarı.

İSKENDER, Büyük (III) (M.Ö. 356-23); Makedonya kralı 336-23; II. Philip'in oğlu. Aristo tarafından eğitildi. Persler karşısında elde edilen bir dizi ciddi zafer sayesinde imparatorluk İnduslar'ın ötesinden Mısır'a kadar genişledi.

JAMES I/VI (1566-1625), (VI. James olarak) İskoç kralı, 1567-1625, (I. James olarak) İngiltere kralı, 1603-25.

JAMES II (1633-1701), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, 1685/8.

JUVENAL (Decimus Junius Juvenalis) (M.S. yakl. 60-yakl.136), genelde en önemli Romalı hiciv şairi olarak bilinmektedir. Dryden'in gerçekleştirdiği önemli çevirilerden biri olan *Satires* adlı eseri, stoacı arka planıyla İngiliz edebiyatı; ve 18. yüzyılda özellikle Papa, Swift ve Johnson üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

JÜSTİNYEN (Flavius Petrus Sabbatius Justinianus) (M.S. yakl. 483-565), Doğu Roma veya Bizans imparatoru, 527-65; Roma yasasını sistemleştiren önemli isim.

KONSTANTIN I, Büyük (Flavius Valerius Constantinus Augustus) (M.S. yakl. 285-337), Hristiyanlığı devlet dini haline getiren (324) ve imparatorluk başkentini Roma'dan (sonradan Konstantinopolis adını alan) Bizans'a taşıyan Roma imparatoru.

LAW, John (1671-1729), İskoçya doğumlu mükemmel finansal maceracı, para kuramcısı ve Fransa'da mali denetleme kurulu başkanı. Fransa'ya kağıt parayı ve bankacılığı getirmiştir; Fransız kamu ticaret şirketlerini bir araya getirerek tek bir büyük şirket altında toplamış ve bu şirketi Banque Royale ile birleştirmişti. Mississippi Projesi adı verilen büyük bir koloni planını uygulamıştı. 1720'de halkın paralarını çekmek için bankaya akın etmesiyle Law'un mali imparatorluğu çökmüştü.

LEPTINES, M.Ö. dördüncü yüzyılın ortalarında yaşayan Atinalı. Demosthenes'in kendisi aleyhine yaptığı konuşmayla bilinmektedir.

Titus LIVIUS (M.Ö. 59-M.S. 17), 142 kitaplık Roma tarihi kitabının yazarı; bulunabilen 35 kitap Rönesans'tan sonra en fazla okunan Roma kitapları olmuştu.

LOCKE, John (1632-1704), büyük İngiliz felsefeci; İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (1690), Yönetim Üzerine İki İnceleme (1690), *The Reasonableness of Christianity* (1695), ve Hoşgörü Üzerine Bir Mektup'un yazarı.

LONGINUS, Cassius (M.S. yakl. 213-73), Yunanlı yeni-Platoncu felsefeci ve retorikçi. 18. yüzyılda, sonradan daha erken bir tarihte, yani muhtemelen M.S. 1. yüzyılda kaleme alındığını öğrendiğimiz *On the Sublime*'ın yazarının hâlâ Longinus olduğu sarılmaktaydı. Bu kez, özellikle de Boileau'nun Fransızca çevirisi sayesinde, 18. yüzyılda müthiş bir etki yaratmıştı.

LOUIS XIII (1601-43), Fransa kralı, 1610-43.

LOUIS XIV (1638-1715), Fransa kralı, (1643-1715).

LUCIAN (M.S. Yakl. 115), farklı üsluplarda düzyazılar kaleme alan Yunan yazar.

LUCRETIUS (Titus Lucretius Carus) (M.Ö. Yakl. 98-55), en önemli kitabı olan *De rerum naturae*'de Epikür'ü yakından izleyen Romalı şair ve felsefeci.

LYCURGUS, genel inanışa göre büyük Spartalı yasamacı.

LYTTLETON, George, birinci Lyttleton baronu (1709-73), Walpole muhalifi siyasetçi; edebiyat meseni, Papa, Fiel-
ding, Thompson, Mrs. Montagu'nün dostu; II. Henry tarihinin (1767-71) ve *Dialogues of the Dead*'in (1760) yazarı.

MACHIAVELLI, Niccolo di Bernardo dei (1469-1527), Floransalı devlet görevlisi ve cumhuriyetçi siyaset kuramcısı.

MARCHMONT, Hugh Hume, Lord Polworth, sonradan üçüncü Polworth kontu (1708-94), İskoç siyasetçi.

MARK ANTONY, bkz. ANTONIUS, Marcus.

MASSINISSA (M.Ö. Yakl. 240-149), Numidya hükümdarı ve Kartaca'ya karşı Roma'nın müttefiki.

MAXIMILIAN I (1459-1519), Kutsal Roma İmparatoru, 1493-1519.

MAZARIN, Jules, kardinal (1602-61), İtalya doğumlu Fransız din ve devlet adamı, Richelieu tarafından korunmaktaydı, XIV. Louis döneminde başbakan.

MENANDER (M.Ö. 342/1-291/0), Atinalı güldürü oyunları yazarı.

MICHELANGELO (Buonarroti) (1475-1564), Floransalı ressam, heykeltıraş, mimar ve şair.

MILTON, John (1608-74), İngiliz şair ve dini ve sivil özgürlüklerin savunucusu. Piskoposluk idaresini eleştirir (*The Reason of Church Government*, 1642); boşanmayı savunur (*The Doctrine and Discipline of Divorce*, 1643); basın özgürlüğünü savunur (*Areopagitica*, 1644); halkın tiranı devirme hakkını savunur (*The Tenure of Kings and Magistrates*, 1649). Üç önemli epik başyapıtı, *Kayıp Cennet* (1667), *Paradise Regained* (1671) ve *Samson Agonistes*'tir (1671).

MOLIERE, Jean-Baptiste Paquelin'in takma adı (1622-73), Fransız güldürü oyunları yazarı ve oyuncu. En ünlü eserleri, *Kibarlık Budalası* (1660), *Kocalar Mektebi* (1662) *Kadınlar Mektebi* (1661), *Tartuffe* (1664), *Zoraki Evlenme* (1664), *Don Juan* (1665), *İnsandan Kaçan* (1666), *Cimri* (1669), *Bilgiç Kadınlar* (1672), *Hastalık Hastası* (1673).

MORE, Sir (Saint) Thomas (1478-1535), İngiliz devlet adamı, Adalet Bakanı (1529-32) ve yazar. VIII. Henry'nin Roma kilisesinden ayrılmasına karşı çıktı ve vatana ihanet ettiği gerekçesiyle idam edildi. *Ütopya* (1516) ve *III. Richard Tarihi*'nin (1543/57) yazarı.

NERON (M.S. 37-68), Roma İmparatoru, M.S. 54-68.

NIGER (C. Persennius Niger Justus), 193'te Antakya'da Roma imparatoru ilan edildi, ancak Severus tarafından devrilerek öldürüldü.

OTHO, Marcus Salvius (M.S. 32-69), Lusitanya valisi ve imparator olmak için, muhafızlarla birlikte Neron'un halefi Galba'ya komplo düzenleyen Neron'un dostu. Kısa bir süre sonra yenildi ve intihar etti.

OVID (Publius Ovidius Naso) (M.Ö. 43-M.S. 17), Romalı şair, *Heroides*, the *Amores*, *Ars Amatoria*, the *Metamorphoses*, the *Tristia* ve *Fasti*'nin yazarı. Augustus "ahlaksız" şiirlerinden dolayı onu Roma'dan sürgün etti.

PAPA, Alexander (1688-1744), İngiliz şair ve hiciv ustası. Homer'in şiirlerinin çevirilerini, Horace'ın taklitlerini ve Shakespeare'in kitaplarını yayımladı, ancak daha çok *The Rape of the Lock*, *Essay on Man* ve *Dunciad* adlı eserleriyle hatırlanmaktadır.

PAULUS, Lucius Aemilius (M.Ö. Yakl. 230-160), 182 ve 168'de Roma konsülü.

PERSEUS (M.Ö. yakl. 213/2-168) Makedonya kralı, V. Philip'in büyük oğlu.

PERTINAX, Publius Helvius, M.S. 193'te Commodus'un ölümünden sonra üç ay süreyle Roma imparatoru oldu.

PETRONIUS ARBITER (M.S. yakl. 65), Latin hicivci, *Satyricon*'un yazarı.

PHAEDRUS, Gaius Julius (M.Ö. yakl. 15-M.S. Yakl. 50), Augustus'un evinde hizmetçilik yapan köleyi azat etti; kısmen Ezop'a dayanan fablların yazarı.

PHILIP II (1527-98), İspanya kralı, 1556-98.

PHILIP III, İspanya kralı, 1598-1621.

PHILIP IV, İspanya kralı, 1621-65.

PHILIP V (M.Ö. 238-179), Makedonya kralı.

PHILIP VI, Valoislı (1293-1350), Fransa kralı, 1328-50.

PIRUS (M.Ö. 319-272), M.Ö. 307-2 ve 297-272 yılları arasında Yunanistan'da Epir kralı.

PLATON (M.Ö. 427-347), Atinalı büyük felsefeci, Socrates'in öğrencisi, Aristo'nun hocası, Akademi'nin kurucusu. En ünlüsü *Cumhuriyet* olan çok sayıda diyalogla bütün zamanların en etkili felsefelerinden birini geliştirdi.

PLAUTUS, Titus Maccius (M.Ö. Yakl. 250-184), Romalı güldürü yazarı.

PLINY, Büyük (Gaius Plinius Secundus) (M.S. 23/4-79), *Historia naturalis*'in Romalı yazarı.

PLINY, Küçük (Gaius Plinius Caecilius Secundus) (M.S. Yakl. 62-yakl.113), Büyük Pliny'nin yeğeni. Romalı avukat ve memur; on kitaptan oluşan deneme tarzındaki *Mektuplar*'ın yazarı.

PLUTARKHOS (M.S. Yakl. 46-yakl. 120), Yunan biyografi yazarı, tarihçi ve ahlak felsefecisi.

POLYBIUS (M.Ö. Yakl. 203-yakl. 120), Yunanistan'da doğmuş Roma tarihçisi.

PRUSIAS I, Bitinye kralı, M.Ö. Yakl. 230-yakl. 182.

PRUSIAS II, Bitinya kralı, M.Ö. Yakl. 182-149.

PTOLEMYLER, Mısır hanedanı Büyük İskender'in generallerini soyundan gelmekteydi; İskender'in M.Ö. 323'te ölümünden M.Ö. 30'daki Roma istilasına kadar hükümdarlık yaptı.

QUINTILLIAN (Mercus Fabius Quintilianus) (doğ. M.S. Yakl. 35), Roma'da yaşayan İspanya doğumlu retorik öğretmeni; başlıca eseri *Institutio oratoria*'dır (M.S. yakl. 95).

RAPHAEL (Raffaello Sanzio) (1483-1520), İtalyan ressam; Urbino'da doğdu, Floransa ve Roma'da yaşadı.

RETZ, Jean-François Paul de Gondi, cardinal de (1614-79), Fransız din adamı-siyasetçi; Fronde olarak bilinen mutlakiyetçi gelişmelere karşı gerçekleştirilen birçok ayaklanmadan birinin lideri (1648-53).

RICHELIEU, Armand Jean Duplessis, cardinal, duc de (1588-1642), 1629'dan itibaren "başbakan" ve Fransa'nın fiili hükümdarı.

ROCHESTER, John Wilmot, kont (1647-80), şair, hiciv ustası, II. Charles'ın sarayında "Court Wits" üyesi.

RUBENS, Peter Paul (1577-1640), Flaman barok ressam.

SALLUST (Gaius Sallustius Crispus) (M.Ö. 86-34), *Bellum Catilinae* ve *Bellum Iugurthinum* adlı eserleriyle ünlü Romalı tarihçi.

SCIPIO (Publius Cornelius Scipio Africanus Maior) (M.Ö. 236-183), İspanya'yı fetheden ve ikinci Pön Savaşı'nı kazanan Roma konsülü ve generali.

SENECA, Lucius Annaeus ("Küçük" ya da "felsefeci") (M.Ö. Yakl.4-M.S. 65), Romalı siyasetçi, Neron'un danışmanı ve üretken yazar. Aydınlanma'nın stoacılığa duyduğu ilgi bağlamında önem taşıyan etik yazılarına ek olarak, gerek şiir gerekse doğal tarih alanında bolca yazı kaleme almıştır.

SEOTONIUS (Gaius Suetonius Tranquillus) (doğ. M.S. yakl. 70), Romalı yazar, daha çok imparator biyografileriyle tanınmaktadır.

SEVERUS, Lucius Septimius, Roma imparatoru, M.S. 193-211.

SHAFTESBURY, Anthony Ashly Cooper, üçüncü kont (1671-1713), İngiliz felsefeci, *Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times*'ın yazarı (1711; genişletilmiş baskı 1714).

SPRAT, Thomas (1635-1713), Rochester piskoposu, Westminster dekanı. Ünlü Kraliyet Topluluğu tarihinin (1667), Abraham Cowley'nin hayatının ve *The Plague of Athens* şiirinin yazarı.

STRABON (M.Ö. 64-M.S. 21 veya daha geç), Yunan coğrafyacı.

SWIFT, Jonathan (1667-1745), Anglo-İrlandalı din adamı, şair, broşürcü, hiciv ustası ve Tory taraftarı. Külliyyatı arasında en bilinenleri *Kitapların Savaşı* (1704), *A Tale of a Tub* (1704) ve *Güliiver'in Seyahatleri*'dir (1726).

TACITUS, Publius (ya da Gaius) Cornelius (M.S. 56 veya 57-117 veya daha geç), Romalı tarihçi; özellikle de *Annals* ve *Histories* adlı eserleri nedeniyle, erken modern dönemden beri İmparatorluğun en büyük tarihçisi kabul edilmektedir.

TASSO, Torquato (1544-95), Dük II. Alfonso'nun Ferrara'daki sarayında hizmet etti. Başlıca eserleri: bir destan olan *Rinaldo* (1562); *Amina* adlı oyun (1573); *Jerusalem Delivered* adlı destan (1580-1). Epik şiir üstüne kaleme aldığı kuramsal yazıları 17. ve 18. yüzyıllarda etkili olmuştur. Örneğin Goethe'nin *Torquato Tasso*'sunda, Byron'ın *The*

Lament of Tasso'sunda ve Donizetti'nin *Torquato Tasso* adlı eserlerinde övgüyle söz edilir.

TEMPLE, Sir William (1628-99), özellikle siyasi ve ekonomik konularda kalem oynatan İngiliz diplomat ve denemeci.

THUCYDIDES (doğ. Yakl. 460-55; öl. M.Ö. Yakl. 400-399), Atina ve Isparta arasındaki Peleponnez Savaşı'nı, M.Ö. 431-404, anlatan Yunan tarihçi.

TIBERIUS (Tiberius Claudius Nero Caesar) (M.Ö 42-M.S. 37), Roma imparatoru, M.S. 14-37.

TINDAL, Matthew (1655-1733), İngiliz deist.

TITUS Flavius Vespasianus, Roma imparatoru, M.S. 79-81.

TRAJANUS, Marcus Ulpius, Roma imparatoru, M.S. 98-117.

TURGOT, Anne Robert Jacques (1727-81), Fransız maliyeci ve devlet adamı. XVI. Louis'nin maliye baş müfettişi olarak kendi ekonomi kuramlarını hayata geçirmeye çalışmış olan ünlü fizyokrat.

VELLEIUS PATERCULUS, Gaius (M.Ö. yakl. 19-M.S. 31), Romalı tarihçi.

VERRES, Gaius (kariyeri M.Ö. 84'ten 43'e kadar), Sicilya valisi, Cicero'nun, mahkemede onun zorbalıkları üstüne yaptığı konuşmayla bilinmektedir.

VESPASIAN (Titus Flavius Sabinus Vespasianus) (M.S. 9-79), Roma imparatoru 69-79.

VIRGIL (Publius Vergilius Maro) (M.Ö. 70-19), özellikle de *Eclogues*, *Georgics* ve *Aeneid*'iyle en büyük Romalı şair olduğu kabul edilmektedir.

VITELLIUS, Aulus, Roma imparatoru, M.S. 69 Nisan-Aralık. Almanya'daki lejyonların desteğiyle Otho'yu sürmüş, ancak ordunun bazı bölümleri Vespasianus'u destekleyerek Roma'yı yağmalamış ve Vitellius'u öldürmüştür.

VOLTAIRE, François-Marie Arouet'nin takma adı (1694-1778), Aydınlanma'nın odağındaki birçok alanda ve tarzda -hicivler, romanlar, şiir, drama, eleştiri, tarih, ahlaki dene-

meler, polemikler ve bir yığın mektuplaşmalar- yazmış olan Fransız yazar.

WALPOLE, Sir Robert, birinci Oxford kontu (1676-1745), Whigler'in lideri ve başbakan, 1715-17 ve 1721-42.

WILLIAM II (1650-1702), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, 1689-1702, Hollanda genel valisi, 1672-1702.

WOLSEY, Thomas (yakl. 1475-1530), İngiliz kardinal; VIII. Henry'nin Aragonlu Catharine'den ayrılmasını desteklemediği için vatana ihanetle suçlanmıştır, Londra'ya giderken ölmüştür.

XENOPHON (M.Ö. yakl. 430-yakl. 354), Atinalı yazar ve Sokrates'in öğrencisi. Anabasis ile Hellenica tarih konusunda yazılmış eserlerken, *Memorabilia* ve *Symposium* Sokrates'in anılarıdır. Pers kralı Cyrus'ı konu alan *Cyropaedia* adlı biyografik kurgu gibi, ev ekonomisini konu alan *Oeconomicus* da erken modern Avrupa'da etkili olmuştur.

Kaynakça

Addison, Joseph, *Cato. A Tragedy*, in *The Works*, ed. R. Hurd, 4 cilt, Londra 1854, cilt. 1, s. 162-229

The Freeholder, ed. J. Leheney, Oxford, 1979

Addison, Joseph and Richard Steele, ed., *The Spectator*, 1711-12, 1714, ed. D. F. Bond, 5 cilt, Oxford, 1965

Aeschines, *The Speeches of Aeschines*, İngilizce çev. C. D. Adams, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1948, s. 308-511

Anon. *Confucius Sinarum philosophus, sive scientia Sinensis*, Paris, 1687

Anon. *The False Accusers Accus'd, or the Undeceived Englishman*, vd., Londra, 1741

Appian, *Roman History*, İngilizce çev. H. White, 4 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1972

Arbuthnot, John, *Tables of Ancient Coins, Weights and Measures ...* [1705], Londra, 1727

Aristotle, *Politics*, çev. B. Jowett, in *The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, 2 cilt, Princeton, NJ, 1984, cilt. 11, s. 1986-2129

The Constitution of Athens, çev. F. G. Kenyon, in *The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, 2 cilt, Princeton, NJ, 1984, cilt. II, s. 2341-83

Arrian, *Anabasis of Alexander*, in *Arrian*, İng. çev. P. A. Brunt, 2 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1976

Asconius Pedianus, Quintus, *Commentary on Cicero, 'Pro T. Annus Milone'*, in Cicero, *The Speeches*, s. 124-36

Athenaeus of Naucratis, *The Deipnosophists*, İng. çev. C. B. Gulick, 7 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1969, cilt IV

- Bacon, Francis, *The Advancement of Learning*, ed. G. W. Kitchin, Londra ve New York, 1965
- Essayes or Counsels, Civill and Morall*, ed. M. Kiernan, Oxford, 1985
- Barclay, Robert, *An Apology for the True Christian Divinity* (Latince, Londra (?) 1676; İngilizce, Londra (?) 1678)
- Beaufort, Louis de, *Dissertation sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine*, Paris, 1738.
- Bentivoglio, Guido, *Relazioni in tempo delle sue nunziature* (1629) kısmi çev. *Historicall Relations of the United Provinces and of Flanders*, Londra, 1652
- Della guerra di Fiandra* (1632--9) çev. *The Compleat History of the Wars of Flanders*, Londra, 1654
- Berkeley, George, *Alciphron, or the Minute Philosopher*, *The Works*, ed. A. A. Luce ve T. E. Jessop, 9 cilt, Londra, 1948-57, cilt. III (1950)
- Bolingbroke, Henry St John, Viscount, *A Dissertation upon Parties*, *Works*, 5 cilt, ed. D. Mallet, Londra, 1754, cilt 11, s. 1-256
- Boswell, James, *The Journal of a Tour to Corsica: Memoirs of Pascal Paoli*, ed. ve giriş böl. S. C. Roberts, Cambridge, 1923
- Boulainvilliers, Henri, comte de, *Etat de la France, Contenant XIV Lettres sur les Anciens Parlements de France. Avec l'Histoire de ce Royaume depuis le Commencement de la Monarchie jusqu'à Charles VIII. On y a joint des Mémoires présentés a M.lek Duc d'Orleans*. 3 cilt, Londra, 1728
- Brandt, Gerard, *The History of the Reformation and other Ecclesiastical Transactions in and about the Low-Countries, from the Beginning of the Eighth Century, down to the Famous Synod of Dort, inclusive*. 2 cilt, Londra, 1720-2
- Burmman, Pieter, *De vectigalibus populi Romani dissertatio*, Utrecht, 1694
- Burton, Robert, *The Anatomy of Melancholy*, Londra, 1621
- Caesar, Julius, *The Gallic War*, İng. çev. H.J. Edwards, Loeb Classical Library, Londra ve New York, 1917

Camden, William, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum*, regnante Elizabetha (1615-25); çev. *The Historie of the most renowned and victorious princesse Elizabeth, late Queen of England*, Londra, 1635

Capitolinus, Julius, *Maximus and Balbinus*, in *Scriptures Historiae Augustae*, İng. çev. D. Magie, 3 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1960, cilt. I, s. 448-85

Cicero, Marcus Tullius, *De finibus bonorum et malorum*, İng. çev. H. Rackham, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1971

De natura deorum. Academica, İng. çev. H. Rackham, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1967

De officiis, İng. çev. W. Miller, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1975

De republica. De legibus, İng. çev. W. Keyes, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1977

The Five Days Debate at Cicero's House in Tusculum ... Between Master and Sophister [Tusculan Disputations], Londra, 1683

'In G. Verrem actio prima', in *The Verrine Orations*, İng. çev. L. H. G. Greenwood, Loeb Classical Library, 2 cilt, Londra ve New York, 1928

'Pro T. Annio Milone oratio' / 'The Speech on Behalf of Titus Annius Milo', *The Speeches*, İng. çev. N. H. Watts, Loeb Classical Library, Londra, New York, 1931, s. 6-123

Letters to Atticus, İng. çev. E. O. Winstedt, 3 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1970

Columella, Lucius Junius Moderatus, *De re rustica. De arboribus*, İng. çev. H. B. Ash, E. S. Forster and E. Heffner, 3 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1960

Curtius Rufus, Quintus, *History of Alexander*, in *Quintus Curtius*, İng. çev. J. C. Rolfe, 2 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1956

Defoe, Daniel, *A General History of the Pyrates*, ed. M. Schonhorn, Londra, 1972

Demosthenes, *Demosthenes* 1-111, İng. çev. C. A. ve J. H. Vince, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1954

Dio Cassius, *Roman Histtjry*, İng. çev. E. Cary, 9 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1955, cilt VI

Diodorus Siculus, *Library of History*, in *Diodorus of Sicily*, İng. çev. C. H. Oldfather, C. L. Shennan, C. B. Welles, R. M. Geer, F. Walton, 12 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1933-67

Dionysius of Halicarnassus, *Roman Antiquities*, İng. çev. E. Cary, 7 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1950, cilt. VII

Dubos, Jean Baptiste, *Les Intérêts de l'Angleterre mal-entendus dans la présente guerre* (1703), Amsterdam, 1704

Du Halde, Jean Baptiste, *Description géographique, historique, chronologique et physique de l'Empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise*, Paris 1735, İng. çev. 1736, 3'üncü baskı 1741: *The General History of China ...*, 4 cilt, Londra, 1741

Dutot, *Réflexions politiques sur les finances, et le commerce. ..*, La Haye, 1738

Political Reflections upon the Finances and Commerce of France ..., Londra, 1739

Encyclopaedia Britannica; Or, a Dictionary of Arts and Sciences, Compiled upon a New Plan ... Society of Gentlemen, İskoçya, 3 cilt, Edinburgh, 1771

Erasmus, Desiderius, *In Praise of Folly/Moriae Encomium*, çev. B. Radice, *The Collected Works of Erasmus*, Toronto, 1974- , cilt XXVII, ed. A. H. T. Levy, Toronto, 1986, s. 83-153 *Witt against Wisdom:: Or a Panegyrick upon Folly*, İng. çev. [White Kennet], Oxford, 1683

Fiddes, Richard, *Life of Cardinal Wolsey*, Londra, 1724

Folkes Martin, *A Table of English Silver Coim from the Nonnan Conquest to the Present Time*, Londra, 1745

Forbes, D., *Hume's Philosophical Politics*, Cambridge, 1975

Gee, Joshua, *The Trade and Navigation of Great Britain Considered*, Londra, 1729

Gibbon, Edward, *Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. J. B. Bury, 6'ncı baskı, 7 cilt, Londra, 1912

'Essai sur l'etude de la litterature', in *The Miscellaneous Works of Edward Gibbon ...*, ed. John, Lord Sheffield, 5 cilt, Londra, 1814, cilt IV

Grotius, Hugo, *The Rights of War and Peace ...*, İng. çev. Ayrıca Barbeyrac'ın notları eklenmiştir, 3 cilt, Londra 1738

Guicciardini, Francesco, *The History of Italy from the Year 1490-1532*, çev. A. P. Goddard, 10 cilt, Londra, 1753

Harrington, James, *Commonwealth of Oceana*, in *The Political Works ...*, ed. J. G. A. Pocock, Cambridge, 1977

The Prerogative of Popular Government, The Political Works

Herodian, *History*, in *Herodian*, 2 cilt, İng. çev. C. R. Whitaker, Loeb Classical Library, Londra and Cambridge, Mass., 1969

Herodotus, *Histories*, in *Herodotus*, İng. çev. A. D. Godley, 4 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1920-5

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, ed. R. Tuck, Cambridge, 1991

Horace, *The Odes, Satyrs, and Epistles*, çev. Thomas Crech, 6'ncı baskı, Londra, 1737

An Poetica, in *Satires, Epistles and An Poetica*, İng. çev. H. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1942

Houssaie, Amelott de la, *The History of the Government of Venice. Wherein the Policies, Councils, Magistrates, and Laws of that State are fully related; and the use of the Balloting Box exactly described*, Londra 1677

Hume, David, *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, 1777 tarihli baskıdan yeniden basıldı, ed. L.A. Selby-Bigge, gözden geçirilmiş baskı P. H. Nidditch, Oxford, 1975

Essays Moral and Political, 2 cilt, Edinburgh, 1741-2

- Essays Moral, Political, and Literary*, ed. E. F. Miller, Indianapolis, Ind., 1987
- The History of England from the Invasion Julius Caesar to the Revolution in 1688*, 6 cilt, Indianapolis, Ind., 1983
- The Letters of David Hume*, ed. J. Y. T. Greig, 2 cilt, Oxford, 1969
- Political Discourses*, Edinburgh, 1752
- A Treatise of Human Nature*, ed. L. A. Selby-Bigge, 2'nci baskı, P. H. Nidditch tarafından gözden geçirildi, Oxford, 1978
- Hutcheson, Archibald, *A Collection of Treatises Relating to National Debts and Funds*, Londra, 1721
- Hutcheson, Francis, *A Short Introduction to Moral Philosophy*, (Latince'den çev.); birinci baskının tıpkı basımı, 1747, *Collected Works*, 7 cilt, Hildesheim, 1969-71, cilt IV
- A System of Moral Philosophy*. Birinci cildin tıpkı basımı, 1755, *Collected Works*, Hildesheim, 1969, cilt V-VI
- Isocrates, 'Busiris', *Isocrates*, İng. çev. L. Van Hook, 3 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1968, cilt 1, s. 102-31
- Janiçon, François Michel, *Etat present de la République des Provinces-Unies et des Pais qui en dépendent*, 2 cilt, La Haye, 1729
- Johnson, Samuel, *A Dictionary of the English Language*, 2 cilt, Londra 1819
- Juvenal, *The Satires of Juvenal*. Anon. çev, Dublin, 1741
- Korb, Johann-Georg, *Diarium itineris in Moscoviam perillustris ac magnifici domini Ignatii Christophori . . . anno MDCXCVIII . . . (1700)*; İng. çev, *Diary of the Journey into Muscovy of the Right Illustrious and Magnificent Sir Ignatius Christophed . . . in the Year 1698*, 2 cilt bir arada, Viyana, 1863
- Law, John, *The Present State of the French Revenues and Trade and of the Controversy between the Parliament of Paris and Mr. Law*, Londra, 1720

Le Clerc, Jean, *Histoire des Provinces-Unies des Pays Bas*, 3 cilt, Amsterdam, 1723-8

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Das neueste von China*, 1697, *Novissima Sinica*, ed. H.-G. Nesselrath ve H. Reinbothe, Köln, 1979

Lempriere, John, *Classical Dictionary of Proper Names Mentioned in Ancient Authors Writ Large* [1788], Londra, 1987

Limojon de Saint Didier, Alexandre Toussaint, *La Ville et la République de Venise*, Paris, 1680, *The City and Republic of Venia başlığıyla İng. çev. Üç bölüm. Özgün metin Monsieur De S. Desdier tarafından Fransızca kaleme alınmıştır. [sic]*, Londra, 1699

Titus Livius, *The Roman History ... İçerik*, John Freinsheim. 6 cilt, Londra, 1744-5

Locke, John, *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money. In a Letter to a Member of Parliament*, Londra, 1692

Two Treatises of Government, ed. P. Laslett, Cambridge, 1960

Longinus, *On the Sublime*. Çev. ve değerlendirme, James A. Arieti ve John M. Crossett, New York and Toronto, 1985

Lucian, *Dialogues of the Courtesans, Lucian*, İng. çev. M. D. Macleod, 8 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1961, cilt VII

On Salaried Posts in Great Houses, Lucian, İng. çev. A. M. Harmon, 8 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1971, cilt III

Saturnalia, Lucian, İng. çev. K. Kilburn, 8 cilt; Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1959, cilt VI

Lucretius Carus, T., *De rerum natura*, İng. çev. W. H. O. Rouse, M. Ferguson tarafından gözden geçirildi, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1975

Lucretius, His Six Booles of Epicurean Philosophy, Londra, 1683

Machiavelli, Niccolo, *The Discourses [on the First Ten Books of Titus Livius]*, ed., giriş B. Crick; çev. L.J. Walker, B. Ric-

hardson tarafından gözden geçirildi, Harmondsworth, 1970

The Florentine History, çev. Thomas Bedingfeld (1595], Londra, 1905

The Prince, ed. Q. Skinner, Cambridge, 1989

Malebranche, Nicolas, *Entretien d'un philosophe chrétien et d'un philosophe chinois*, Paris, 1708

Mandeville, Bernard, *The Fable of the Bees: Or, Private Vices, Publick Benefits*, ed. F. B. Kaye, 2 cilt, Oxford, 1966

Melon, Jean-François, *Essai politique sur le commerce* (1734), yeni baskı, n.p., 1736

A Political Essay upon Commerce, çev. D. Bindon, Dublin, 1739

Menander, *Menandri quae supersunt*, ed. A. Koerte (Bibliotheca Scriptorum Graecorum Teubneriana), 2 cilt, Leipzig, 1959

[Miege, Guy], *A Relation of Three Embassies from His Sacred Majestie Charles II to the Great Duke of Muscovie, the King of Sweden, and the King of Denmark. Performed by the Right Honhble. the Earle of Carlisle in the Years 1663, 5 166.j*, Londra, 1669

Molesworth, Robert, *The Principles of a Real Whig*, 1711

Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, in *Oeuvres complètes ...*, ed. A. Masson, 3 cilt, Paris 1950, cilt 1

The Spirit of the Laws, çev. ve ed. A.M. Cobler, B. C. Miller, H. S. Stone, Cambridge, 1989

More, Henry, *Enthwiasmus Triumphatus, or, A Brief Discourse of the Nature, Causes, Kinds, and Cure of Enthusias*, Londra, 1662

Morgan, Thomas, *The Moral Philosopher. In a Dialogue between Philalethes a Christian Deist, and Theophanes a Christian Jew*, Londra, 1737

Nepos, Cornelius, 'Datames', (*The Books on the Great Generals of Foreign Nations*, XIV), Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*; Cornelius Nepos, İng. çev. E. S.

Forster and J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, Londra ve New York, 1929

Ovid (Publius Ovidius Naso), *Fasti*, İng. çev. J. G. Frazer, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1951

Paris Duvemey, Joseph, *Examen du livre intitulé Réflexions politiques sur les finances et le commerce* [Dutot], 2 cilt, La Haye, 1740

Plato, *Crito*, çev. H. Tredennick, *The Collected Dialogues of Plato*, ed. E. Hamilton ve H. Cairns, New York, 1966

Laws, çev. A. E. Taylor, *The Collected Dialogues Alcibiades I*, Plato, çev. W. R. M. Lamb, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1955, cilt VIII

Pliny the Elder, *Natural History*, İng. çev. H. Rackham ve W. H. S. Jones, 10 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1938-62

Pliny the Younger, *Letters and Panegyricus*, İng. çev. B. Radice, 2 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1969

Plutarch, *Lives*, İng. çev. B. Perrin. 11 cilt, Loeb Classical Library, New York ve Londra, 1914-21, cilt I, II, V, VIII, IX

Moralia, İng. çev. F. C. Babbitt, W. C. Helmbold, H. N. Fowler, et al., 16 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1970, cilt I, VI, X

Symposiaca Problemata, *Moralia*, cilt 8, İng. çev. P. A. Clement ve H. B. Hoffieit, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1969

Polybius, *The Histories*, İng. çev. W. R. Paton, 6 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. ve Londra, 1922-7

Pope, Alexander, *An Essay on Man ...*, Scalar Press, 1734
Londra baskısının tıpkı basımı, Menston, 1969

[Pope, Alexander] *The First Epistle of the Second Book of Horace, Imitated*, Londra, 1737

Procopius of Caesarea, *History of the Wars of Justinian*, çev. H. B. Dewing, Loeb Classical Library, 7 cilt.

Pufendorf, Samuel von, *The Compleat History of Sweden*, Londra, 1702

Of the Law of Nature and Nations ... İng. çev. Basil Kennet ... Ayrıca Mr. Barbeyrac'ın son baskısından notları eklenmiştir ... 1712, 5'inci baskı, Londra, 1749

Quintilian, *The Institutio Oratoria*, İng. çev. H. E. Butler, 4 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1969

Raleigh, Walter, *The History of the World in Five Books* (1614), 6 cilt., Edinburgh, 1820

Rapin-Thoyras, Paul de, *Histoire d'Angleterre*, 10 cilt, The Hague, 1723-7

The History of England, çev. N. Tindal, 2 cilt, 2'nci baskı, Londra, 1732

Retz, Jean-Franctois Paul de Gondi, cardinal de, *Memoires*, in *Oeuvres*, yeni baskı, 10 cilt, Paris, 1870-96, cilt II

Rousseau, Jean-Baptiste, *Poésies diverses*, *Oeuvres*, 5 cilt., Paris, 1820, cilt II, s. 321-75

Rousseau, Jean-Jacques, *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation* (tamamlandığı tarih 1772; yayın tarihi 1782) *Political Writings*, çev. ed. F. Watkins, Edinburgh, 1953, s. 157-274

The Social Contract and Discourses, çev. ve ed. G. D. H. Cole, yeniden gözden geçiren H. Brumfitt ve J. C. Hall, Londra, 1973

Sallust, Gaius Sallustius Crispus, *Bellum Catilinarium et Jugurthinum ...* I.E. *The History of the Wars of Catiline and Jugurtha*. Serbest çeviri yapılmıştır ... A large Dissertation upon the Usefulness of Translations of Classic Authors ... Ayrıca the Life of Sallust ... Le Clerk. John Clarke. Londra, 1734

Sewel, William, *History of the Rise, Increase and Progress of the Christian People call'd Quakers*, Londra [?] 1717

Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper (üçüncü kont), *Charasteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, ed. J. M. Robertson, introd. S. Grean, Indianapolis, 1964

Simmons, R. C., *The Amen'can Colonies. From Settlement to Independence*, Londra, 1976

Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. H. Campbell, A. S. Skinner, 2 cilt, Oxford, 1976

Smollett, Tobias, *The History of England from the Revolution to the Death of George the Second*, 5 cilt, Londra, 1812

Spenser, Edmund, *A View of the Present State of Ireland*, ed. W. L. Renwick, Oxford, 1970

Stanyan, Abraham, *An Account of Switzerland Written in the Year 1714*, Londra, 1714

Steele, Richard, ed., *The Tatler* (1709-11), ed. D. F. Bond, 3 cilt., Oxford, 1987

Strabon, *The Geography*, İng. çev. H. L. Jones, 8 cilt, Loeb Classical Library, Londra, 1917-32

Suetonius, *The Lives of the Caesars*, in *Suetonius*, İng. çev. J. C. Rolfe, 2 cilt, Loeb Classical Library, Londra and Cambridge, Mass., 1970

Swift, Jonathan, *A Short View of the Stote of Ireland* (1727--8), in *Prose Works*, cilt. XII: *Irish Tracts 1728-1733*, ed. H. Davis, Oxford, 1955

An Answer to a Paper called A Memorial of the Poor Inhabitants, Tradesmen and Labourers of the Kingdom of Ireland (1728), in *Prose Works*, cilt. XII: *Irish Tracts 1728-1733*, ed. H. Davis, Oxford, 1955

Tacitus, Publius Cornelius, *The Works of Tacitus*, 2 cilt, Londra, 1728 ve 1731

Annals, İng. çev. J. Jackson, and *Histories*, İng. çev. C. H. Moore. In *Tacitus*, 5 cilt, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., 1914-37, cilt. II-V

A Dialogue on Oratory, Dialogus, Agricola, Germania, İng. çev. W. Peterson, Loeb Classical Library, Londra ve New York, 1914

Temple, Sir William, *Observations upon the United Provinces of the Netherlands* (1673), *The Works*, 2 vols., Londra, 1740, cilt 1

Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Thucydides, İng. çev., 4 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve New York, 1923

Vanderlint, Jacob, *Money Answers all Things: Or an Essay to make Money sufficiently Plentiful among all Ranks of People* . .. , Londra 1734

Vauban, Sébastien le Prestre, seigneur de, *Projet d'une dixme royale*, n.p., 1707

A Project for a Royal Tythe or General Tax, Londra, 1708

Vega, Garcilaso de la, *The Royal Commentaries of Peru*, in *Two Parts*, Londra, 1688

Velleius Paterculus, Gaius, *Historiae Romanae*, in *Compendium of Roman History* . .. , İng. çev. F. W. Shipley, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1961

Virgil, *Georgics*, in *Virgil*, İng. çev. H. Rushton Fairclough, 2 vols., Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1932, cilt I

Voltaire (François-Marie Arouet), *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations, Oeuvres complètes* ... İkinci baskı, 75 cilt., Paris, 1825-8, cilt. XX-XXV

La Henriade. An Epick Poem. In Ten Cantos, Londra, 1732

Histoire de Charles XII, roi de Suède, in *Oeuvres complètes* ... İkinci baskı, 75 cilt, Paris, 1825-8, cilt XX-XXV

Letters on England, çev. giriş L. Tancock. Harmondsworth, 1980

Lettres philosophiques, Paris, 1733

Waller, Edmund, *Poems, Written upon several Occasions, and to several persons*. Eklerle 8'inci baskı, Prefix'd the Author's Life. Londra, 1711

Wolff, Christian, Freiherr von, *Oratio de Sinarum philosophia practica* [1721], Almanca çev. Albrecht, Hamburg, 1985

Xenophon, *Cyropaedia, Xenophon*, İng. çev. W. Miller, 7 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve New York, 19141 cilt I-II

Hellenica, Anabasis, Apology, and Symposium, İng. çev. C. L. Brownson ve O. J. Todd, 3 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1950

Hiero; Ways and Means; in Xenophon, Scripta Minora, İng. çev. E. C. Marchant, 7 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1971, cilt VII

Symposium (ya da Banquet), Xenophon, İng. çev. O. J. Todd, 7 cilt, Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass., 1947, cilt III

.

SİYASİ DENEMELER

DENEME I

Basın Özgürlüğü

Hiçbir şey bir yabancıyı, bu ülkede var olan, halka istediğimizi konuşma ve kralın veya bakanlarının uyguladığı her önlemi açıkça eleştirme özgürlüğünden daha fazla şaşırtamaz. Yönetim savaş kararı alsa, bilerek ya da bilmeyerek, bunun ülkenin çıkarına aykırı olduğu ve mevcut durum ışığında barışın çok daha tercih edilir olduğu söylenir. Yok, eğer, bakanların eğilimi barıştan yana ise siyaset yazarlarımız bu kez de savaş ve yıkımla yatıp savaş ve yıkımla kalkar ve hükümetin pasif tavrını aşağılık ve korkakça bir davranış olarak nitelerler. İster monarşik olsun isterse cumhuriyetçi, ister FRANSA ve İSPANYA olsun isterse onlardan daha özgür olan HOLLANDA ve VENE-DİK, başka hiçbir yönetimde bu kadar özgürlük olmadığı için çok doğal olarak şu soru sorulabilir: *Nasıl oluyor da, sadece BÜYÜK BRİTANYA bu kadar ayrıcalığa sahip oluyor?*¹

¹ Hume, *İngiltere Tarihi* (böl. 71, VI: 540) adlı eserinde, kısaca, yayınlar için izin alınması gereken ve Parlamento'nun 1695'te yenilemeyerek feshettiği Lisans Yasası'nun geçerli olduğu eski sistemi anlatmaktadır. Bu yasanın feshedilmesinden sonra yayınlar sadece, 18. yüzyılda sert bir şekilde uygulanan hakaret yasalarıyla denetlenmişti. Özellikle de Parlamento'nun süresinin üçten yedi yıla çıkarılmasıyla (Yedi Yıl Yasası, 1716) birlikte özgür basın Britanya siyasetinin merkezi bir parçası haline gelmişti. Muhalefet sık sık yenilenen seçimler aracılığıyla kendini anlatamayınca basına yönelmiş ve hükümet de ona aynı şekilde karşılık vermişti (bkz. Yönetimin birinci ilkeleri, not 4). Hume'un bu denemeyi kaleme aldığı 1730'lu yıllar basın siyaseti açısından çalkantılı bir dönem olup, bu Hume'un "dedikodu ve halkın feryadı" şeklindeki sözlerine de yansımıştır (not 4, aşağıda). Bolingbroke'un *The Craftsman*'i gibi muhalefet gazetelerinin uzun zamandır iktidarda olan Başbakan Robert Walpole'a yönelttiği eleştiriler ve hükümetin *Free Briton* ve *London Journal* gibi gazeteler üzerinden verdiği cevaplara sık sık Jakobit sızma ve benzeri dedikodular eşlik etmekteydi. Hume sonraki yıllarda aşırı özgürlüğü

Görünüşe göre yasaların bizlere bu kadar fazla özgürlük sunmasının altında, ne tümüyle monarşik ne de tümüyle cumhuriyetçi olan karma yönetim şekli yatar. Eğer yanılmıyorsam, doğru dürüst bir siyasi gözlem, iki uç yönetim şeklinin, yani özgürlük ve köleliğin genelde birbirine çok benzediğini gösterecektir; uçlardan uzaklaşıp da özgürlüğe biraz monarşi katılınca yönetim her zaman daha özgür olur; öte yandan, monarşiye biraz özgürlük katılırsa boyunduruk her zaman daha ızdırap verici ve dayanılmaz olur. FRANSA'daki gibi mutlak güce sahip olan, yasa, gelenek ve dinin hepsinin birden halkın mevcut koşullardan tatmin olması konusunda uzlaşma içinde olduğu bir yönetimde monark, tebaasına karşı herhangi bir *tahakküm güdemez*; dolayısıyla onlara geniş konuşma ve hareket özgürlüğü tanır. HOLLANDA'daki gibi tamamen cumhuriyetçi olan, hükümdarın devlete *tahakküm edecek* kadar öne çıkmadığı bir yönetimde hükümdara geniş karar yetkisi tanımakta sakınca yoktur; bu tür yetkiler barış ve düzen açısından birçok avantaj sağlamakla birlikte, insanların hareketlerini oldukça kısıtlar ve her vatandaşın yönetime aşırı saygı duymasını zorunlu kılar. Bu nedenle mutlak monarşi ve cumhuriyet gibi uç noktalar kimi somut durumlarda birbirlerine yaklaşırlar. *Monarşide* hükümdar halka tahakküm etmez; *cumhuriyette* hükümdar diye bir şey yoktur: Tahakküm ihtiyacı her iki durumda da karşılıklı güven ve inanç oluştururken, monarşilerde bir tür özgürlük, cumhuriyetlerde ise bir tür keyfi yetki yaratır.

Yukarıdaki, her yönetimde araçların birbirinden farklı olduğu ve monarşi-özgürlük karmasının boyunduruğu ya daha gevşettiği ya da daha sıkı olduğu şeklindeki gözlemi doğrulamak için, TACITUS'un imparatorların yönetimindeki ROMALILAR'a yaptığı, ne tamamen köle, ne de tamamen

eleştirmeye başlamış ve mevcut denemenin (aşağıda, not 4'te verilen) son üç paragrafını 1770 baskısından çıkarmıştı. 1768'de Turgot'a yazdığı bir mektupta bunun nedenini açıklamıştı (Letters, II: 180-1).

özgür olabilecekleri, *Nec totam servitutem, ne totam libertatem pati possunt*, şeklindeki uyarıyı dikkate almak gerekir.² Kraliçe ELIZABETH'in siyasi stratejilerini ve yönetimini canlı bir dille anlatan ünlü bir şair bu uyarıyı İngilizceye çevirerek uyarlamıştır.

*Et fit aimer son joug a l'Anglois indompte,
Qui ne peut ni servir, ni vivre en liberte.*

HENRIADE, liv. I.³

Bu satırlara göre, imparatorların yönetimi altındaki ROMA hükümetini despotizmin ağır bastığı bir despotizm-özgürlük karmaşı; İNGİLİZ hükümetini ise, özgürlüğün ağır bastığı benzer türden bir karma olarak kabul etmemiz gerekir. Sonuçlar yukarıdaki gözlemle uyumludur; karşılıklı ihtiyata ve rahatsızlığa yol açan bu karma yönetim şekillerinden de benzer bir şey beklenebilir. ROMA imparatorlarının çoğu, insanlığın yüz karası olan korkunç tiranlardı; bunların zalimliğinin esas olarak *tahakkümden* ve bütün büyük ROMALILARIN sabırsızlıkla, kendilerinden daha bilge olmayan bir aileye biat ettiği şeklindeki gözlemlerinden kaynaklandığı ortadadır. Diğer taraftan, büyük ölçüde monarşiyle karma oluşturmakla birlikte İNGİLTE-

² Tacitus: *The Histories* 1:26.28. Tacitus'un -*Cato's Letters*'in yazarlarından biri olan-Thomas Gordon tarafından derlenen *Eserler*'inin İngilizce basısında söz konusu bölüm şöyle çevrilmiştir: "Fakat Romalıların başına geçmek üzeresin; tam bir özgürlüğü hak etmeyecek kadar erdemden uzak, mutlak bir köleliğe boyun eğmeyecek kadar coşkulu bir halkın." *Works of Tacitus*, II: 15.

³ Voltaire, *La Henriade*, Canto I. La Ligue başlığıyla, ilk kez 1723 yılında yayımlandı. Voltaire'in Fransız Protestanların koruyucusu olan IV. Henri'den övgüyle söz etmesi hızla Britanya'da da popüler olmasına yol açtı. 1732'de kaleme alınan bölümün çevirisi şöyledir:

[Bilgeliğiyle *Avrupa*'nın Dengesini koruyan
Ve istediği zaman o Dengeyi altüst eden *Elizabeth*.]
Uyuşuk *İngiliz* Boyunduruğunu Keyifle taşır,
Hem de [Değişimi seven bir Ulus]
Ne Rahat bir Kölelikte ne de Özgürlükte.

RE'de hükümetin cumhuriyetçi yanı ağır bastığından, ayakta kalabilmesi için, hükümdarlar üzerinde ihtiyatlı bir *tahakküm* kurmak, takdire dayalı bütün yetkileri ortadan kaldırmak, genel ve katı yasalarla herkesin hayatını, geleceğini güvence altına almak zorundadır. Yasanın açık bir şekilde suç olarak tanımlamadığı hiçbir eylem suç olarak nitelenemez: Yargıç önünde yasal kanıtlar ortaya konmadığı sürece hiç kimse suçlu ilan edilemez; hatta bu yargıçlar bizzat inisiyatif kullanarak, bakanların tecavüz ve şiddetine karşı halkın yanında olmalıdır. Bu nedenledir ki, daha önceleri ROMA'daki kölelik ve tiranlıkta ne kadar özgürlük ve ahlaksızlık varsa, BRİTANYA'da da o kadar özgürlük ve ahlaksızlık vardır.

Bu ilkeler, başka herhangi bir yönetimin tahammülünün ötesinde bu krallıkta var olan geniş basın özgürlüğünü de açıklar. Korkulan odur ki, büyümesini dikkatle engellemez ve krallığın bir ucundan öbür ucuna kadar herkesi bu konuda uyanık tutacak bir yöntem bulamazsak, keyfi yetkiye teslim olmak zorunda kalırız. Sarayın ihtirasını engelleyebilmek için halkın sürekli uyanık tutulması gerekir; o ihtirası engellemek için bu tehdit kullanılmalıdır. Bu konuda da hiçbir şey basın özgürlüğünden daha etkili değildir; basın özgürlüğü sayesinde ulusun bütün bilgisi, zekâsı ve dehası özgürlüğün yanında devreye girebilir ve herkes özgürlük savunması uğrunda motive edilebilir. Dolayısıyla, yönetimimizin cumhuriyetçi yanı kendini monarşik yanına karşı koruyabildiği takdirde, doğal olarak kendi varlığı açısından da önemli olan basının özgürlüğünü korumakta hassas olacaktır.

Ancak, buna uygun bir çare bulmak kolay olmamakla birlikte, sınırsız basın özgürlüğünün, karma yönetim biçimlerinin beraberinde getirdiği kötülüklerden biri olduğu da unutulmamalıdır.⁴

⁴ Bu son cümle 1777 baskısında eklenmiştir. 1741 ve 1768 arasındaki baskılarda deneme şu üç paragrafla bitmekteydi:

Bu yüzden özgürlük karma yönetimimizin desteklenmesi açısından çok gereklidir; bu da ikinci soruya, yani *böyle bir özgürlüğün avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu* sorusuna yol açar; bir devlette -özellikle de özgür bir yönetimde- eski yönetimin korunmasından daha önemli bir şey olamaz. Fakat ben bir adım daha ileri gidiyorum ve bu özgürlüğün çok az sakıncası olduğunu, insanlık için ortak bir hak olduğunu ve hemen her hükümetin bundan yararlanması gerektiğini iddia ediyorum: Bir tek, bu özgürlüğün ölümcül sonuçlar yaratabileceği dini yönetimleri hariç tutuyorum. ATİNA'da ve ROMA tribünlerinde nutuklar çeken popüler demagogların iddia ettiği sakıncalara bakıp da bu özgürlükten korkmamamız gerekir. Bir kişi bir kitabı veya broşürü tek başına ve sakince okuyabilir. Kendisini ihtiras salgılarına bulaştıracak kimse yoktur. Zorla ve hareketin getirdiği enerjile acele etmesi gerekmez. Ve böyle kışkırtıcı bir ruh haline kapılsa bile, ihtirasını hemen dışa vurabileceği şiddetli bir çözüm yolu bulamaz. Bu nedenle ne kadar kötüye kullanılırsa kullanılsın, basın özgürlüğü kargaşa ve ayaklanmaya yol açmaz. Zaman zaman yol açabileceği mırıldanmalara veya gizli rahatsızlıklara gelince, bunların sözlerle dışa vurulması daha iyidir; böylece yargıç çok geç olmadan durumdan haberdar olabilir ve bir çözüm üretebilir. Doğrudur, insanlar yöneticilerinin lehine söylenenlerden çok, aleyhine söylenenlere inanma eğilimi gösterir; fakat bu eğilimin özgür olup olmamakla bir ilgisi yoktur. Bir fısıltı, bir broşür kadar hızlı yayılabilir ve en az onun kadar tehlikeli olabilir. Fısıltı özellikle de insanlar özgür düşünmeye alışık olmadığı ya da doğruyla yanlış birbiriinden ayırt edemediği yerde çok daha tehlikeli olabilir.

İnsanlığın edindiği deneyimler, *insanın* aslında düşünüldüğü kadar tehlikeli bir canavar olmadığını, her rasyonel yaratık gibi ona rehberlik etmenin, kaba vahşi hayvanlar gibi çobanlık etmekten veya gütmekten daha iyi olduğunu göstermiştir. Birleşik Eyaletler (Hollanda Cumhuriyeti, 1581-1795) örneğinden önce, iyi bir yönetimde hoşgörü olamayacağı, dini mezheplerin bir arada yaşayamayacağı, bunların ülkelerine ve birbirlerine aynı ölçüde sevgi besleyemeyeceği düşünülmekteydi. Aynı şekilde İNGİLTERE de iyi bir sivil özgürlük örneği sergilemiştir; her ne kadar bu özgürlük günümüzde olduğu gibi bazı küçük kargaşalara yol açar gibi görünse de henüz tehlikeli bir sonuç doğurmamıştır; ayrıca kamusal konularda özgür tartışmaya her gün biraz daha fazla alışan insanların bu konuda daha sağlıklı kararlar verebileceği ve boş dedikodu ve patırtılardan kolay etkilenmeyeceği düşünülebilir.

BRİTANYA'nın sahip olduğu bu benzersiz ayrıcalığın, yönetim özgür ve bağımsız olduğu sürece bizlerden kolayca geri alınamayacağını bilmek özgürlük aşıklarını rahatlatacaktır. Böyle bir özgürlüğün bir anda kaybedilmesi ender görülen bir durumdur. Kölelik özgürlüğe alışkın bir insan için o kadar ürkütücüdür ki, o özgürlüğü ancak parça parça çal-

mak mümkündür ve bu bile ancak başka kılıflar altında gerçekleştirilebilir. Ama basın özgürlüğünün kaybedilmesine gelince, bu özgürlüğün bir anda kaybedilmesi gerekir. Günümüzdeki kışkırtma ve karalamayla ilgili yasalar olabilecek en sert yasalardır. Basım İZNİ zorunluluğu veya mahkemeye hoşuna gitmeyen her şeye keyfi ceza uygulama yetkisi vermek dışında, bundan daha fazla bir kısıtlama olması mümkün değildir. Fakat bu tür tavizler özgürlüğün açık bir şekilde ihlal edilmesi anlamına geleceği gibi, muhtemelen de despotik bir yönetimin son çırpınışları olacaktır. Buradan da, söz konusu girişimlerin başarılı olması halinde BRİTANYA'nın özgürlüğünün sonsuza kadar kaybedileceği sonucuna varabiliriz.

DENEME II

Siyaset Bilime İndirgenebilir

Belli bir yönetim şekliyle başka bir yönetim şekli arasında önemli bir fark olup olmadığı, asıl farkın yönetim şeklinden değil de iyi idare edilip edilmemekten kaynaklanıp kaynaklanmadığı tartışma konusudur.^{a 1} Bütün yönetimlerin aynı olduğu ve tek farkın yöneticilerin karakter ve icratından kaynaklandığı bir kez kabul edilecek olursa, o zaman birçok tartışma sona erer ve herkesin kendi anayasasını kabul ettirme ihtirasına bağnazlık ve ahmaklık gözüyle bakılır. Fakat ılımlılıktan yana olmakla birlikte, bu duyguyu kınamaktan kendimi alamıyor ve üzülererek insan ilişkilerinin, belli kişilerin gelişigüzel kaprislerinden ve karakterlerinden daha istikrarlı olduğunu düşünüyorum.

Doğrudur; yönetimin iyiliğinin, idarecinin iyiliğinden geçtiğini savunanlar buna, yani aynı yönetimin farklı elerde bir anda en iyiden en kötüye savrulabildiğine tarihten birçok örnek gösterebilir. III. HENRY dönemindeki FRANSIZ yönetimiyle IV. HENRY dönemini karşılaştıralım. Yöneticilerin tarafında baskı, ciddiyetsizlik ve hilekarlık; vatandaş tarafında hırsızlık, kışkırtıcılık, ihanet, isyan ve sadakatsizlik: Önceki sefil dönemin karakteri buydu. Ancak sonradan gelen yurtsever ve cesur hükümdar yerini sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz, yönetim, halk, her şey tamamen değişti; bütün bunların nedeni iki hükümdarın karakter ve duygularının farklı olmasıydı. Antik dönem-

^a *Yönetim şekli için ahmaklar rekabet etsin,
En iyi yönetim, en iyi idare edilen yönetimdir.
İnsan Üstüne DENEME, Kitap 3*

¹ Alexander Pope, *Essay on Man*, Epistle III, 303-4. Dizeler.

lerden modern tarihe, yerli veya yabancı, bu tür örnekler sonsuza kadar çoğaltılabilir.²

Fakat burada bir ayırım yapmak uygun olabilir. Bütün mutlak güç sahibi yönetimler büyük ölçüde idareye bağlıdır; bu tip yönetimin en büyük dezavantajlarından biri budur. Ancak anayasanın öngördüğü belli denetim ve sınırlamalar etkili olmaz ve kötüler de dahil kamu yararını gözetmezse cumhuriyetçi ve özgür bir yönetim de hiçbir işe yaramaz. Bu tür yönetimlerin amacı bu olduğu gibi, gerçek etkilerini de ancak akıllıca idare edildiklerinde gösterirler. Öte yandan bu yönetimler, beceri veya içtenlikten yoksun olduklarında her türlü kargaşanın ve en karanlık suçların da kaynağıdır.

Yasaların ve belli yönetim biçimlerinin gücü o kadar fazla, insanların kaprislerine ve ruh hallerine o kadar az bağlıdır ki, tıpkı matematik bilimlerde olduğu gibi bunlardan da zaman zaman genel ve kesin sonuçlar çıkartılabilir.

ROMA cumhuriyeti anayasası, soylulara veya konsüllere karşı olumsuz bir değerlendirmede bulunmadan, bütün yasama yetkisini halka vermişti. Temsilci değil de kolektif olan bu organ böylesine sınırsız yetkilere sahipti. Sonuç şu olmuştu: Gerek doğumla gerekse fetih yoluyla nüfus artıp, başkentten çok uzaklara kadar yayılınca, oy hakkı neredeyse tamamen en alttaki şehir aşiretlerine kalmıştı. Bu yüzden şehir aşiretlerinin sempatisini kazanmak isteyen herkes onların sırtını sıvazlamaya başlamıştı: Karşılıksız mısır dağıtımı yoluyla ve hemen her adaydan aldıkları özel rüşvetlerle tembelliğe teşvik edilmişlerdi: Böylece her geçen gün biraz daha yozlaşmışlardı. CAMPUS MARTIUS³ daimi bir kargaşa ve fitne alanı haline gelmişti. Bu

² Hume, *Tarih* (böl. 40 ve böl. 43, özellikle v: 167-9; 278-82; 289-91) adlı eserinde iki Fransız kralını ele alır.

³ Önceleri Roma şehrinin dışında kalan Tiber nehrinin taşkın havzası, yargıç seçmek için bir araya gelen Romalıların -*commitia*- toplanma yeri idi. Burası aynı zamanda Mars'a adanan at yarışlarının yapıldığı yerdi.

ahlaksız vatandaşlar arasında silahlı köleler dolaşmaya başlamıştı; o kadar ki, bütün yönetim anarşiye sürüklenmiş ve ROMALILAR huzuru imparatorlara despotik yetkiler tanımakta bulmuştu. Temsili olmayan bir demokrasinin sonuçları bu olmuştu.

Soylular tam ya da kısmi devlet yetkisine iki şekilde sahip olabilir. Ya her soylu yetkiyi bütün bir kurulun parçası olarak paylaşır ya da kurul yetkiyi, her biri farklı yetkiler ve otorite öngören kısımlar şeklinde kullanır. VENEDİK aristokrasisi birinci tür yönetime bir örnektir: POLONYA aristokrasisi ise ikinci türdedir. VENEDİK yönetiminde bütün yetki soylular kurulunun tamamına aittir ve hiçbir soylu kuruldan almadığı bir yetkiyi kullanamaz. POLONYA yönetiminde ise her soylu, fiefleri sayesinde vassalları üzerinde miras yoluyla geçen açık bir otoriteye sahip olup, kurulun, parçalarının uygun gördüğü otoriteden başka bir otoritesi yoktur. Bu iki tür yönetimin farklı işleyiş ve eğilimleri *a priori* kendini hissettirir. VENEDİKLİ soylu POLONYALIYA tercih edilir, bunların karakterleri ve eğitim düzeyleri bile birbirinden oldukça farklıdır. Yetkiyi ortak kullanan soylular hem kendi aralarında hem de vatandaşları arasında barış ve düzeni daha rahat sağlar; hiçbir üye yasaları bir an için bile tek başına kontrol edecek otoriteye sahip olamaz. Soyluların halk üzerinde otoritesi vardır; ancak bu otorite asla acımasız tiranlığa veya özel mülk ihlaline varamaz; çünkü böylesi bir zorba hükümet bazı bireylerin olsa bile bütünün çıkarına değildir. Halkla soylular arasında bir mevki farkı olmalıdır, ancak bu devletteki tek farklılık olacaktır. Soyluların tümü tek bir bütün, halkın tümüyse ayrı bir bütün oluşturacak, aralarında yıkıma ve perişanlığa yol açan bir kavga veya düşmanlık bulunmayacaktır. Bu çerçeveden bakıldığında POLONYALI soyluların dezavantajları kolaylıkla görülebilir.

Dolayısıyla, yetkinin büyük bir bölümünün tek bir kişinin, örneğin bir doğ, prens ya da kralın elinde toplandığı ve yasamanın diğer parçalarına karşı uygun bir denge

veya karşı ağırlık oluşturduğu özgür bir yönetim kurmak mümkündür. Bu baş yönetici *seçimle* veya *verasetle* gelmiş olabilir; her ne kadar yüzeysel bir bakışa göre seçim kurumu daha avantajlı görünse de, ayrıntılı bir inceleme bunun veraset kurumundan çok daha büyük sakıncalar taşıdığını gösterecektir; nitekim ebedi ve değişmez amaç ve ilkeler bunlardan yola çıkarak belirlenmiştir. Böyle bir yönetimde halkın bölünmemesi için tahtın doldurulması herkes için büyük önem taşır: Tahtın boş kalması kesinlikle hastalıkların en büyüğü olan iç savaşa yol açabilir. Seçilen hükümdar bir *Yabancı* veya *Yerli* olabilir: Yabancı hükümdar yöneteceği halkı tanımayacak; o yeni tebaasına, yeni tebaası da ona kuşkuyla bakacaktır; tez elden zenginleşmekten başka bir derdi olmayan ve bu arada efendilerin sempati ve otoritesiyle korunan yabancılara sırtını yaslayacaktır.

Yerli hükümdar ise bütün özel düşmanlıklarını ve dostluklarını beraberinde tahta taşıyacak ve daha önce kendisini denk görenlerin kıskançlık duygularını kabartacaktır. Tahtın sadece bir yeteneğe atfen verilemeyecek kadar büyük bir ödül olduğuna ve elektörlerin oylarını almak isteyen adayları güç, para veya entrikaya başvurmaya iteceğini ise söylemeye bile gerek yoktur: O yüzden, tıpkı bir devletin sırf o topraklarda doğdu diye birinin eline teslim edilmesi mümkün olmadığı gibi, üstün yetenek de seçimde bir avantaj sağlamaz.

Dolayısıyla şu söz siyasette evrensel bir aksiyomdur: *En iyi MONARŞİYİ, ARİSTOKRASİYİ ve DEMOKRASİYİ verasetle gelen bir hükümdar, vassalları olmayan bir soylu ve temsilcileri aracılığıyla oy kullanan bir halk kurur.* Fakat siyasetin, vatandaşın veya hükümdarın karakteriyle veya eğitim durumuyla değişmeyen genel gerçekleri esas aldığını daha iyi kanıtlamak için, bu bilimin bazı başka ilkelerini de gözlemlemek yararlı olmayacaktır.

Özgür yönetimlerin, özgürlüklerini paylaşanlar açısından en iyi yönetim olmalarına karşılık, eyaletler için son

derece yıkıcı ve baskıcı oldukları kolayca görülebilir. Nitekim bu gözlem burada sözünü ettiğimiz türden bir kural olabilir. Bir monark, fetih yoluyla topraklarını genişletince çok geçmeden eski ve yeni tebaasını eşit olarak görmeyi öğrenir; çünkü gerçekte, bazı dostlarla bizzat tanıştığı kimi gözde isimler dışında onun için bütün tebaası birdir. O nedenle *genel* yasalar söz konusu olduğunda bunlar arasında ayırım yapmaz; ve ayrıca, her ikisine karşı da *her türlü* baskıdan uzak durmaya özen gösterir. Ancak özgür bir devlet zorunlu olarak ayırım gözetmelidir ve de daima yapmalıdır; ta ki insanlar komşularını da kendileri gibi sevene kadar. Böyle bir yönetimde fatihlerin tümü yasamacı olup, sorunları fethettikleri yerlere dayattıkları ticari kısıtlamalar ve vergi yoluyla özel ve kamusal avantajlar elde etmek suretiyle çözeceklerdir. Cumhuriyetle eyalet yöneticilerinin rüşvet ve entrikalarla yağmacılık suçlamasından yakayı sıyrması daha kolaydır; bağlı eyaletlerin yağmalanmasıyla kendi eyaletlerinin zenginleştiğini gören vatandaşlarıysa bu tür suistimallere karşı daha hoşgörülü olacaktır. Özgür bir devlette yöneticileri sık sık değiştirmenin zorunlu bir önlem olduğunu hatırlatmaya bile gerek yoktur; bu değişiklik, yerlerini kendilerinden sonra geleceklere bırakmadan önce yeterince servet edinmek isteyen geçici tiranları daha hızlı ve daha açgözlü olmaya itecektir. ROMALILAR uçsuz bucaksız topraklara hükmettikleri dönemlerde dünya üzerinde nasıl da zalim bir tiranlık sürdürüyorlardı! Eyalet yönetimlerinde baskıyı önleyecek yasalar olduğu doğrudur; ama ÇİÇERO, ROMALILARIN bu yasaları yürürlükten kaldırmak suretiyle eyaletlerin çıkarlarına ne kadar zarar verdiklerini anlatır. Der ki, çünkü bu durumda tam bir dokunulmazlığa sahip olan valilerimiz açgözlülüklerini tatmin edecek miktardan daha fazlasını yağmalamazlar; oysa şimdi, korumalarına ihtiyaç duydukları yargıçlarının ve ROMA'daki tüm kodamanla-

rın açgözlülüklerini de tatmin etmek zorundalar.⁴ Kim VERRES'nin zulüm ve baskılarını dehşete ya da hayrete düşmeden okuyabilir? Ve zalim tiranın, CICCERO'nun belagat yıldırımlarını bu ahlaksız suçlunun üstüne yağdırmasından ve onu cezaların en şiddetlisiyle cezalandırılmasını isteyecek kadar lanetledikten sonra huzur, zenginlik ve bolluk içinde yaşlandığını ve otuz yıl sonra da aşırı zenginliği nedeniyle MARCUS ANTONIUS tarafından CICCERO ve Roma'nın en erdemli insanlarıyla birlikte sürgüne gönderildiğini işitince kim öfkeye kapılmaz?⁵ Uluslar topluluğunun dağılmasının ardından eyaletlerin üzerindeki ROMA boyunduruğu gevşedi ve TACITUS'un söylediğine göre^b kötü imparatorların çoğu, örneğin DOMITIAN,^c eyaletlerdeki baskıları engellemeye özen gösterdi. TIBERIUS'un zamanında^d GALYA'nın İTALYA'dan

⁴ Cicero, *In G. Verrem actio prima*, 1.14.41. Bu, Cicero'nun, Gaius Verres hakkında Sicilya halkı adına açılan davada yaptığı ilk konuşmaydı. Verres, M.Ö. 73 ile 70 yılları arasında bu eyaletin valiliğini (*praetor*) yaptığı dönemde gayri meşru şekilde zenginleşmekle suçlanmıştı ki, meslek yaşamı boyunca yaptığı en parlak iş bu olmuştu.

⁵ Hume burada, cumhuriyetçi yönetim biçiminin çökerek yerini imparatorluk yönetimine bırakmasına yol açan kargaşadan söz etmektedir. M.Ö. 44'te Sezar'ın öldürülmesinden sonra Marcus Antonius (Mark Antony), Lepidus ve Octavian ile birlikte özel bir yasayla kendilerini triumvira ilan ederek beş yıl boyunca Roma'yı kontrol etti. Rejimin çökmesini önlemek için bazı muhalifler engellendi; daha doğrusu yasa dışı ilan edilerek haklarında idam ve mallarına el konma uygulaması getirildi. Hume'un aşağıdaki dört dipnota yaptığı göndermeler şunlardır: Tacitus, *Annals* 1.8; Suetonius, *Lives of the Caesars*, böl. 8, "Life of Domitian"; Tacitus, *Annals* 3.40, örn. cilt. I. Burada kullanılan çevirinin 134. sayfası ("[Galyalılar] özgürlüklerini yeniden elde etmek için muhteşem bir fırsat yakalamıştı ... sadece güçlerine ve sayılarına güvenmeleri yeterliydi; İtalya yoksul ve bitkin düşmüştü; Roma halkı zayıf düşmüş ve savaşmak istemiyordu, Roma orduları yabancılardan gelen bütün coşkusunu yitirmişti; ve Polybus, *Histories* 1.72.

^b Ann. Cilt. I. böl. 2.

^c SUET. *In vita DOMIT.*

^d *Egregium resumendae libertati tempus. Si ipsi florentes, quam inops ITALIA, quam imbellis urbana plebs, nihil validum in exercitibus, nisi quod externum cogitarent.* TACIT. Ann. Cilt. 3.

daha zengin olduğu düşünölüyordu: İmparatorluk ROMA monarşisinin hiçbir döneminde eyaletlerinden daha az zengin veya daha az nüfuslu olmamıştı; oysa cesaret ve askeri disiplini sürekli gerilemekteydi. KARTACALILARIN AFRİKA'daki bağılı devletler üzerindeki baskı ve tiranlığı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, POLYBUS'tan⁶ öğrendiğimize göre, tek başına bile oldukça yüksek bir kira olan tarım ürünlerinin yarısına el koymakla kalmayıp, bir de üstüne çok sayıda vergi yüklüyorlardı. Antik dönemlerden modern dönemlere gelecek olursak aynı şeyin bugün de devam ettiğini görürüz. Mutlak monarşilerden oluşan eyaletler her zaman özgür devletlerden daha iyi muamele görür. FRANSA'nın *Pais conquis*'sıyla⁶ İRLANDA'yı karşılaştıracak olursak bu gerçeği görürüz; her ne kadar nüfusunun büyük bir bölümü büyük ölçüde İNGİLTERE'den gelenlerden oluşan İRLANDA, işgal edilmiş bir eyaletten daha iyi muamele görmesini sağlayan birçok hak ve ayrıcalıklara sahip olsa da. Ayrıca KORSİKA da aynı çerçevede açık bir örnektir.⁷

MACHIAVELLI, Büyük İSKENDER'in fetihleriyle ilgili, sanırım, ne zamanın ne de rastlantının değiştiremeyeceği ebedi siyasi gerçekliklerden biri kabul edilebilecek bir gözlemde bulunur. İSKENDER'inki gibi hızlı fetihlerin halefleri tarafından barışçı bir şekilde sahiplenilmesi ve YUNANLILAR arasında yaşanan bütün o karışıklıklara ve iç savaşlara rağmen PERSLERİN eski bağımsız yönetimlerini kurtarmak için en ufak bir çaba göstermemesi, diyor o

⁶ Cilt. I. böl. 72.

⁶ Fethedilen topraklar.

⁷ Korsika, Cenova cumhuriyetine bağılı olmakla birlikte 1730'lardan beri sürekli ayaklanma halindeydi. 1768'da adanın egemenliği Fransa'ya geçti. Bkz. James Boswell, *An Account of Corsica, the Journal of a Tour of that Island; and Memoirs of Pascal Paoli* (1768) ve Hume'un *Letters*'taki sözleri, II; Aynı zamanda bkz. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Kitap II, böl. 10 Anayasal şekille sömürge yönetimi yöntemleri arasındaki genel bağlantı için Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu*'ndaki, Kısım II, Kitap 10, ünlü tartışmasına bakılabilir.

siyasetçi, garip görünebilir.⁸ Bu ilginç olayın nedenini belki şu şekilde açıklayabiliriz: Bir monark tebaasını iki farkı şekilde yönetebilir. Ya doğulu hükümdarların ilkelerinin peşinden gider ve tebaası arasında mevki farkı bırakmayacak şekilde bir otorite kurar; soydan gelen avantajları, ve-rasetle geçen unvanları ve mülkleri tanımaz; ve bizzat tayin ettiği kişiler dışında insanlar arasında ayırım yapmaz. Ya da tıpkı AVRUPALI hükümdarlar gibi yetkisini daha yumuşak bir şekilde kullanır; ve gülümsemesinin ve iyiliklerinin dışında diğer unvan kaynaklarını, yani soyu, titleri, mülkleri, hamasetleri, namusu, bilgiyi veya büyük ve şanslı başarıları bir yana bırakır. Birinci türdeki yönetimlerde, fetihten sonra boyunduruğu söküp atmak mümkün değildir; çünkü halk arasında hiç kimse buna kalkışabilecek kadar büyük bir kişisel saygınlığa ve otoriteye sahip değildir: İkinci tür yönetimlerdeyse, galipler arasında çıkacak küçük bir sorun veya anlaşmazlık, harekete geçmeye ve her koşulda öncülük yapmaya hazır liderleri olan mağlupları silaha sarılmaya itecektir.⁹

⁸ Bu paragraf Machiavelli'nin, *Hükümdar* adlı eserinin "İskender tarafından istila edilen Darius'un krallığı niçin İskender'in ölümünden sonra fatihlerine karşı baş kaldırmadı" başlıklı 4. Bölüm'ün özetidir.

⁹ Anladığım kadarıyla, MACHIAVELLI'nin iddiasına göre PERSLER'de soyluluk yoktu; ROMALILAR konusunda YUNAN yazarlardan daha bilgili görünen Floransalı sekreterin bu konuda yanıldığını düşürmek için de bir neden yoktur. KSENOPHON'un anlattığı daha eski dönemdeki PERSLER özgür insanlardı ve aralarında soyluluk diye bir şey yoktu. Homotimoî'leri artan fetihlerden ve buna bağlı olarak değişen yönetimlerden sonra da devam etmişti. ARRIAN, DARIUS'un zamanında bunların varlığından söz etmektedir, *De exped.* ALEX. Cilt. ii. Tarihçiler ayrıca aile reislerinden söz eder. KSERKSES döneminde MEDES'in generali olan TYGRANES, ACHMAENES ailesindendi, HEROD. Cilt. vii. Böl. 62. ATHOS dağı yakınlarındaki kanalı kapatma emri veren ARTACHAEAS da aynı sülaledendi. Id. böl. 117. MEGABYZUS, MAGE'ye karşı komplo girişiminde bulunan yedi önemli PERS'ten biriydi. Oğlu ZOPYRUS, DARIUS'un en yüksek rütbeli komutanı olup BABİL'i DARIUS adına ele geçirmişti. Ordunun komutanı olan torunu MEGABYZUS, MARATON savaşında yenilmişti. Torununun oğlu ZOPYRUS da önde gelen isimlerden biri olup PERS ülkesinden sürülmüştü.

MACHIAVELLI'nin kesin ve nihai görünen düşüncesi budur; keşke doğu siyasetine göre işleyen monarşilerin, bir kez kurulduktan sonra çok daha kolay devam etmesine karşın, kurulmasının son derece güç olduğunu söylerken, doğrularla yanlışları birbirine karıştırmıyordu. Monarşilerde güçlü bir tebaa olamaz; zira bunların hoşnutsuzluğu ve hizipleşmesi düşmanın işini kolaylaştırabilir. Ayrıca, böyle bir tiranlık yönetimi insanların cesaretini kırıp hü-

HEROD. cilt. iii. THUC. cilt. i. ARTAKSERKSES döneminde MİSİR'daki orduya komuta eden ROSACES, yedi komplocudan biri olan DIOD'un soyundandı. SIC. cilt. xvi. AGESILAUS, KSENOPHON, Hist. Müttefiki COTYS ile kendisini terk eden üst düzey bir PERS olan SPITHRIADES'in kızını evlendirmek isteyen GRAEC. cilt. iv., COTYS'e, SPITHRIADES'in hangi aileden olduğunu sorar. COTYS, en önemli ailelerden biri, diye cevap verir. CLEARCHUS'un on bin YUNANLI ile birlikte bağımsızlık teklif ettiği ARIEAUS, bu kadar PERS'in asla emri altına girmeyeceğini söyleyerek, düşük bir mevki olduğu gerekçesiyle teklifi reddetti. Id. de exped. cilt. ii. Yukarıda sözü edilen yedi PERS'ten gelen aileler, İSKENDER'in halefleri döneminde de varlıklarını sürdürdü; ve POLYBUS, ANTIOCHUS'un döneminde, MITHRIADES'in bunlardan birinin soyundan geldiğini söyledi, cilt. v. böl. 43. ARRIAN'ın ifadesine göre, ARTABAZUS'a en tois protois kişi unvanı verildi. Cilt. iii. Ve İSKENDER'in bir gün içinde 80 yüzbaşısını PERS kadınıyla evlendirmesinin altında, MAKEDONYALILAR ile önde gelen PERS aileleri arasında bir ittifak kurma niyeti yatmaktaydı. Id. cilt. vii. DIODORUS SICULUS bunların PERS ülkesindeki en soylu ailelerden geldiklerini söylemektedir, cilt. xvii. PERS yönetimi despotik olup birçok yönden doğu tarzında hükmetmekteydi; ancak bütün soyluları, bütün mevki ve düzenleri yok edecek kadar ileri gitmemişti. Büyük adamlara ve ailelerine, onların bağımsız düzenlerine dokunmamıştı. MAKEDONYALILARIN bunlar üzerinde rahat bir hakimiyet kurmasının nedenini tarihçiler kolayca bulacaktır; bununla birlikte MACHIAVELLI'nin düşüncesinin günümüze uygulanması kuşkuğu görünür.

⁹ Hume'nun dipnotta kullandığı kaynaklar: Ksenophon, *Education of Cyrus* (Cyropaedia) 2.1.9 (Bu Yunanca sözcük "Halk meclisinde bulunmaya yetkili soylular" anlamına gelir); Arrian, *Expedition of Alexander*, III; Herodotus, *History*, VII. 62 ve 117, III. 160; Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, 1.109; Diodorus Siculus, *Library of History*, 16.47; Xenophon, *Hellenica*, IV.1; Xenophon, *Expedition of Cyrus*, Kitap II; Polybius, *The Histories*, V.43, Arrian'ın *Expedition of Alexander*'ından, III.43, yapılan alıntı "Perslerin birincisi arasında" anlamına gelir.

kümdarlarının kaderine karşı ilgisizleşmelerine neden olur; dahası, deneyimlerle de sabit olduğu üzere, general ve yargıçların görevleri geçici olarak ve yetki çerçevesinde verilmiş olup, bu tür yönetimlerde tıpkı hükümdarlarda olduğu gibi kendi içinde mutlak olan otoriteleri, körü körüne itaat etmeye alışık olan barbarlarda çok tehlikeli ve ölümcül devrimlere dönüşebilir. Bu yüzden, her halükarda, ılımlı bir yönetim daha uygun olup, hem hükümdar hem de tebaası için en güvenli yönetim şeklidir.

Dolayısıyla yasamacıların, devletin geleceğini şansa bırakmayıp, kamu işlerinin idaresini en ince noktasına kadar düzenleyen bir yasalar sistemi oluşturması gerekir. Her olayın bir nedeni vardır; bir toplumda gelecek kuşaklara bırakılabilecek en değerli şey akıllı düzenlemelerdir. En küçük bir sarayda veya ofiste bile işin yürütülme biçimini düzenleyen yöntemler ve usuller, insanoğlunun doğal yozlaşma eğilimini frenler. Aynı şey neden kamu işlerinde de geçerli olmasın? VENEDİK yönetiminin yüzyıllardır bozulmayan istikrar ve bilgeliğini yönetim biçiminden başka bir şeye bağlayabilir miyiz? ATİNA ve ROMA'da çalkantılı yönetimler üreten ve sonunda bu iki ünlü cumhuriyetin yıkılmasına yol açan ilk anayasadaki zaafı bulmak kolay değildir. Bu gelişmelerin belli kişilerin karakteriyle ve eğitim düzeyiyle çok az ilişkisi vardır. Aynı cumhuriyetin bir kısmı bilgece yönetilirken, diğer kısmının yine aynı kişi tarafından zayıf bir şekilde yönetilmesinin tek nedeni, bu kısımları düzenleyen kurum ve usullerin farklı olmasıdır. Tarihçiler CENOVA'da tam olarak böyle bir durumun yaşandığını söyler. Çünkü devlet hep fesatlık, kargaşa ve düzensizlikle dolup taşarken, halkın önemli bir parçası olan St. GEORGE bankası yüzyıllardır tam bir doğruluk ve bilgelikle yönetilir.⁸¹⁰

⁸ *Essempio veramente raro, da Filosofi intante loro imagine veduse Republiche mai non trovato, vedere dentro ad un medesimo cerchio fra medesimi cittadini, la liberta. La tirannide, la vita civile la corotta, la giustitia la licenza; perche quello ordine solo mantiene quella citta piena di costumi antichi venerabili. A*

Yurtseverliğin en fazla olduğu dönemler ille de bireysel erdemlerin yüksek olduğu dönemler değildir. İyi yasalar yönetimi düzenler ve ılımlı hale getirebilir; ama gelenek ve terbiye insanı daha merhametli veya adil yapmaz. Siyasi açıdan ROMA tarihinin en görkemli dönemi, birinci PÖN savaşının başıyla sonuncu PÖN savaşının sonları arasındaki dönemdir; soylularla halk arasındaki borç alacak sorunları o zamanlar tribünlerde yapılan tartışmalarla çözülüyor ve henüz büyük fetihlerle ziyan edilmiyordu. Ancak yine tam da bu dönemde korkunç zehirleme uygulaması o kadar yaygındı ki, bir dönem, bir Praetor, İTALYA'nın bir bölgesinde üç binden fazla^h kişiyi zehirlemekten suçlu bulunarak idam edilmişti; bu arada ölümünden sonra başka birçok zehirleme olayının arkasında da onun olduğu iddia edilmişti.¹¹

s'egli auvenisse (che col tempo in ogni modo auverra) que SAN GIORGIO tutto quel la citta occupasse, sarrebbe quella una Republico piu dalla VENE-TIANA memorabile. Della Hist. Florentine, cilt. 8

¹⁰ Machiavelli, *The Florentine History*, s. 411: "Kesinlikle ender görülen ve felsefecilerin hayali veya görünen devletlerinde bile bulunmayan, belli bir çevrede ve belli bir grup vatandaş arasında bir düzen, özgürlük ve tiranlık, sivil hayat ve yolsuzluk, adalet ve ahlaksızlık: eski ve kutsal geleneklerle dolu bir şehri koruyan düzen. Eğer bütün şehrin sahibi S. George olsaydı, Devlet, Venedik Devleti'nden daha saygın olurdu."

^h T. LIVII, cilt. 40. böl. 43.

¹¹ Hume, Titus Livius'u, (*Roman History*, 40.43), kullanarak, cumhuriyetçi Roma'nın iki farklı mücadeleyle geliştiği M.Ö. 260'lardan 140'lara kadar olan dönemden söz etmektedir. *Dışarıda* yapılan birtakım başarılı savaşlar şehri bir dünya gücü haline getirmişti. Kartaca ile yaşanan üç savaş (264-241; 218-201; 149-146), İspanya ile Kuzey Afrika'nın bazı bölgeleri de dahil olmak üzere (Kartaca aşağı yukarı bugünkü Tunus'un bulunduğu bölgede yer almakta olup, Fenikeliler tarafından, yani "Pön" savaşları sonucu sömürgeleştirilmişti) batı Akdeniz'in kontrolünün Roma'nın eline geçmesini sağlamıştı. İçeride ise cumhuriyetçi yönetim biçimi, Rönesans'tan beri siyasi kuramcılarının ilgisini çeken çeşitli yollarla oluşturulmuştu. 18. yüzyılda birçok kişi gibi Hume da, soylular ve onların temsilcileriyle (Senato) halk ve onun temsilcileri (on tribün) arasındaki dengenin, tribünler aracılığıyla halka soyluların siyaset ve yasama yetkileri üzerinde "veto" hakkının tanınmasıyla sağlandığının altına çizmekteydi. (Bkz. "Mükemmel devlet düşüncesi".) Son olarak, 18. yüz-

İmparatorluğun ilk dönemlerinde de benzer, hatta daha vahim olaylar¹ görülür.¹² Tarihlerine o kadar imrendiğimiz insanlar özel hayatlarında alabildiğine yozlaşmıştı. İnsanların, sırf tiranlar öyle istedi diye birlikte yaşadıkları topraklarını parçaladığı, yeryüzünü katliamlara boğup harabeye çevirdiği iki *Triumvirlik* zamanında gerçekten daha erdemli olduğundan hiç kuşkusuz yok.¹³

İşte, özgür bir devlette özgürlüğü koruyup kamu yararını gözetirken, kişilerin açgözlülüklerini ve ihtiraslarını dizginleyip cezalandıran usul ve kurumları savunmak için yeterli bir neden. Nasıl ki böyle bir soylu tutkudan yoksun olmak o insanın yüreğinin bayağılığına işaret ediyorsa, hiçbir şey de insan doğasının o soylu tutkuyla dolu olduğunu görmekten daha gurur verici değildir. Sadece kendini sevip de dostluğa ve liyakata önem vermeyen bir insan en şiddetli kınamayı hak etmektedir; sadece dostluğa önem verip de yurtseverliği ve toplumu önemsemeyen bir insan ise erdemin en önemli kısmından yoksun demektir.

Fakat şimdilik bu konu üzerinde daha fazla durmaya gerek yok. Her iki tarafta da yandaşlarının hırslarını ateşle-

yıl bu dönemi, Roma'daki adil bir yönetimin yerine oturduğu bir dönem olarak görmekteydi. Burada praetorluk kurumu "bizdeki yüksek mahkeme kraliyet dairesi başkanından yahut adalet bakanından farklıydı, ya da ikisinin birleşiminden" farklıydı (*Britanica Ansiklopedisi*, 509).

¹ *Id*, cilt. 8. Böl. 18.

¹² Titus Livius, bir grup Romalı kadının adının geniş çaplı bir zehirleme olayına karıştığı M.Ö. 331 yılını anlatır.

¹³ *L' Aigle contre L' Aigle, ROMAINS contre ROMAINS, Combatants seulement pour le choix de tyrans.*

CORNEILLE

¹³ "Mutlak bir hükümet olan triumvira, eşit otoriteye sahip üç kişi tarafından yönetilmekteydi" (*Britanica Ansiklopedisi*, 913). Birinci triumvira M.Ö. 60'ta Pompey, Sezar ve Crassus tarafından kurulmuştu. İkincisi için, bkz. yukarıdaki not 5. Hume dipnotta, Corneille'nin Cinna adlı trajedisinden alıntılıdığı satırları kendi amacı doğrultusunda değiştirmişti. Bu satırlar "Kartal kartala karşı, Romalılar Romalılara/sırf tiranlar öyle istediği için savaşıyorlar" anlamına gelmektedir, 1.3, 11; 179 ve 187-8.

yen ve kamu yararı görüntüsü altında kendi hiziplerinin çıkar ve amaçlarının peşinde koşan yeterince bağınaz insan bulunur. Bana gelince, her ne kadar ılımlılığa ulaşmanın en emin yolu kamuya yönelik hırslarımızı artırmaktan geçse de, ben hırstan çok ılımlılığın teşvik edilmesinden yanayım. Dolayısıyla, yukarıdaki öğretiden yola çıkarak, mümkünse ülkemizin şu anda bölünmüş olduğu tarafların yumuşaması için bir ders çıkaralım; ama aynı zamanda bu yumuşamanın, ülkesinin iyiliğini düşünen her bireyin sahip olması gereken tutkuyu ve çalışkanlığı törpülemesine de izin vermeyelim.

Özgürlüğün sonuna kadar kullanıldığı bizimki gibi bir yönetimde bulunan bir bakanı eleştiren veya savunanlar konuyu hep uç noktalara taşımakta, kamusal yeteneklerini ya abartmakta ya da aşağılamaktadır. Düşmanlarının onu hem iç hem de dış konularda en büyük iğrençliklerle suçlayacağı bellidir; onlara göre yapamayacağı bir bayağılık, işlemeyeceği bir suç yoktur. Gereksiz savaşlar, skandal antlaşmalar, kamu hazinesinin israf edilmesi, bunaltıcı vergiler, her türden yanlış yönetim onun üstüne yüklenir. Suçlamayı abartmak adına, yaptığı kötü işlerin, dünyanın en iyi anayasasını çiğneyip, atalarımızın yüzyıllar boyunca mutlu mesut faydalandığı akıllıca kurulmuş yasalar, kurumlar ve gelenekler sistemini bozarak gelecek kuşakları bile etkileyeceği söylenir. Sadece kendisi kötü bir bakan olmakla kalmayıp, gelecekteki kötü bakanlara karşı alınan her türlü güvenlik önlemini de ortadan kaldırmıştır.

Bakanın yandaşlarıysa, suçlamaların aksine, onu methiyelere boğar, idareciliğinin bilgeliğini, istikrarını ve yumuşaklığını göklere çıkarırlar. Yurt dışında ülkenin onuru ve çıkarı korunmuş, içerde genel itibar artmış, zulüm bitmiş, hizipçilik sona ermiştir; bütün bunlar ancak bakan sayesinde başarılmıştır. Ayrıca her satırına sahip çıktığı ve sonrakı kuşakların mutluluk ve güvenliğini de garanti altına almak için yararlandığı dünyanın en iyi anayasasına huşu ile sahip çıkma onuru da yine ona aittir.

Bu suçlama ve övgüleri duyan taraftarların tahrik olacağına ve ulusu şiddetli düşmanlıklara iteceğine hiç kuşku yoktur. Ama ben bu parti fanatiklerine, övgüyle suçlama arasında tam bir zıtlık olduğunu ve aslında bu kadar zıtlık olmasa hiçbir tarafın övgü ve suçlamayı böyle abartmayacağına hatırlatmak zorundayım. Anayasamız gerçekten *komşularımızı imrendirecek kadar mükemmel ve BRİTANYA'nın gururu olsaydı; onlarca yüzyıllık bir çabanın sonucunda olgunlaşmış, milyonlarca insan kaybetmek pahasına düzeltilmiş ve dökülen kanlar sayesinde sağlamlaşmış olsaydı;*^{k14} anayasamız herhangi bir şekilde bu methiyeleri hak etmiş olsaydı, parlamentoda ve halk önündeki konuşmalarında konuşma ve yazma özgürlüğünden sonuna kadar yararlanan ulusun insanların muhalefetine rağmen ülkeyi yirmi yıl boyunca kötü ve zayıf bir bakanın yönetmesine katlanmak zorunda kalmazdık. Ama eğer bakan bunca şikayet edilecek kadar kötü ve zayıfsa, o zaman demek ki anayasanın temel ilkelelerinde bir hata var demektir; yoksa bakan dünyanın en iyi anayasasını çığnemekle suçlanamazdı. Bir anayasa ancak kötü yönetime karşı bir çare olabiliyorsa iyidir; ve eğer BRİTANYA anayasası en güçlü olduğu bir dönemdeyse ve eski kraliyet ailemizin feda edildiği *Devrim* ve *Tahta Çıkış* gibi iki önemli olayla düzeltildiyse;¹⁵ eğer anayasamız onca avantajına rağmen bir çare olamıyorsa, o zaman bu anayasayı görmezden gelerek yerine daha iyi bir anayasa getiren her bakana minnettar oluruz.

Aynı ifadeyi, bakanı savunanların ihtiraslarını yumuşatmak için de kullanırdım. *Anayasamız o kadar kusursuz mu?* O zaman bir bakanın değişmesi endişe edilecek bir şey değildir; çünkü hem anayasayı ihlallere karşı korumak hem de yönetimdeki kötülükleri engellemek için böyle bir

^k Partiler üstüne tezler, Mektup 10.

¹⁴ Burada Bolingbroke'a gönderme yapılmaktadır.

¹⁵ Hume, *Tarih* (cilt VI, böl. 72) adlı eserde II. James'in tahttan devrilerek yerini kızı Mary ile onun kocası Hollandalı Prens William'a bıraktığı 1688-9 Devrimi sırasında yaşanan olayları anlatmaktadır.

şey zorunludur. *Anayasamız çok mu kötü?* O zaman bu kadar fazla kıskançlık ve endişeye yer yoktur; bir kişinin bu durumda, genelevden evlenmiş bir kocanın, kadının sadakatsizlik yapmaması için gözlerini açık tutmasından daha fazla gözlerini açık tutması gerekmez. Böyle bir anayasada kamu işleri kimin elinde olursa olsun altüst olur; bu durumda *felsefecilerin* sabır ve tevekkülü *vatanseverlerin* hırslarından daha gereklidir. CATO ve BRUTUS'un erdem ve iyi niyetleri gerçekten övgüye değerdi; fakat hırsları neye hizmet etmişti? ROMA yönetiminin çöküşünü hızlandırmaktan ve kasılma ve can çekişmelerini şiddetlendirerek acısını artırmaktan başka hiçbir şeye.¹⁶

Bununla, kamu işlerine özen ve dikkat göstermeye hiç gerek olmadığını söylemek istemiyorum. İnsanlar iddiaları kabul görür veya en azından dikkate alınırsa ılımlı hale gelir ve uyumlu olur. *Ülke-partisi* hâlâ anayasamızın mükemmel olmakla birlikte bir yere kadar kötü yönetime açık olduğunu iddia edebilir; ve dolayısıyla, eğer bakan kötüyse ona *uygun* bir şekilde muhalefet etmekte sorun yoktur. Ve diğer taraftan, bakanın iyi olduğu varsayımından hareketle, *ülke partisi*'nin bakanın yönetimini yine *belli bir* hareketle savunmasına izin verilebilir. Ben insanlara sadece, adeta *pro aris & focis*¹⁷ kavga edercesine, kavga ve şiddetle

¹⁶ Cato Utensis (Küçük Cato) şehit olarak, Marcus Junius Brutus ise tiranlığıyla, klasik cumhuriyetçi geleneğin tartışmasız kahramanlarıydı.

¹⁷ Kelimesi kelimesine "sunaklar ve ateşler için" (Vatan sağolsun). Burada sözü edilen sunaklar aile tanrıları için iken, ateşler ise ev işleri tanrılarına sunulan adakların konulduğu şömineler olup, tam karşılığı "aile uğruna"dır. Bu deyiş klasik Latin edebiyatında yaygın olup, Sallust örneğinde olduğu gibi çoğunlukla cumhuriyetçi endişelerle dile getirilen bir ifadedir: "Pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere" (anavatan, özgürlükler ve aile uğruna savaşmak) (*The Wars of Catiline* 59.5). Duncan Forbes'un da belirttiği gibi (Hume's Philosophical Politics, 223), bu Bolingbroke'un çok sevdiği bir deyiştir. O nedenle Hume, karma bir anayasaya uygun bir kamusal değişim için bu geleneksel cumhuriyetçi bağlantının kırılması gerektiğini söylemekteydi.

iyi bir anayasanın yerine kötü bir anayasa getirmemelerini önerebilirim.¹⁸

¹⁸ Hume 1748 ve 1768 tarihli baskılara, Sir Robert Walpole'un ayrı bir deneme olarak ilk kez 1742'de Walpole'un başbakanlıktan istifa etmesinden hemen önce yayımlanan yazısının taslağını eklemiştir. Aynı zamanda bkz. Hume'un, dostu Caldwellli William Mure'a gönderdiği mektup (13 Kasım 1742; Letters, I, 43-45). "Karakter" in dipnot versiyonu buraya da alınmıştır: Yazarımızın burada söz edilen ünlü başbakan hakkındaki görüşleri, Sir ROBERT WALPOLE'un Karakteri başlığıyla önceki baskılarda yer alan o denemeden de anlaşılabilir. Deneme şöyledi:

Onca muhalefete rağmen bu ulusu yönetmeyi, eğitmeyi ve özgürleştirmeyi başarmış biri olarak lehinde ve aleyhinde yazılanlar koca bir kütüphane oluşturan ve son yirmi yılda bu ülkede kaleme alınan yazıların yarısından fazlasının konusu olan bugünkü başbakan gibi karakteri ve davranışları bu kadar ısrarla ve açık bir şekilde merccek altına yatırılmış bir Adam daha yoktur. Ülkemizin onuru adına keşke, hakkında çizilen karakterlerin bir teki bile yarınki kuşaklar için bir anlam taşıyacak ve sahip olduğumuz özgürlüğün hiç değilse bir kez iyi bir amaçla kullanıldığını gösterebilecek kadar *adil* ve *tarafsız* olabilseydi. Korkarım, adil davranmak konusunda başarılı olamadık: Böylece aynı konu üstüne boşa giden ve hiçbir işe yaramayıp çöpe atılan yüz bin sayfaya bir sayfa daha eklenmiş oldu. Bu arada, aşağıdaki karakterin gelecekteki tarihçiler tarafından benimseneceği hayaliyle kendimi teselli edebilirim.

BÜYÜK BRİTANYA Başbakanı SIR ROBERT WALPOLE, bir deha olmamakla birlikte yetenekli bir adamdır; iyi huyludur ama dürüst değildir; istikrarlıdır ama yüce ruhlu değildir; ılımlıdır ama adil değildir. [dipnot: İktidarını kullanırken ılımlı, onu abartırken adil değildir.] Bazı durumlarda erdemleri, bu erdemlere eşlik eden kötülükleri bastırmaktadır. Cömert bir dost olup, düşmanlığı ölümüne değildir. Bazı durumlardaysa kötü yanları erdemlerinden daha fazladır: Girişimcidir ama tutumlu değildir. Özel kişiliği kamuoyunun önündeki kişiliğinden daha iyidir. Erdemleri kötü yanlarından daha fazladır: Serveti ününden daha büyüktür. Sahip olduğu birçok rüteliğiyle halkın nefretini üzerine çekmiştir: Bolca alay konusu olmuştur. Bulunduğu o yüksek mevkide olmasaydı daha fazla saygı görürdü; ve bir hükümette birinci adam olmaktan çok ikinci adam olmaya daha layıktır. Bakanlığı halktan çok ailesine, gelecek kuşaklardan çok bu çağdakilere yaramıştır. Onun zamanında ticaret artmış, özgürlükler azalmış ve eğitim yerle bir olmuştur. Bir insan olarak kendisini severim; bir bilim insanı olarak ondan nefret ederim; bir BRİTANYALI olarak, sakın sakın devrilmesini arzularım. İki kamaradan birinin üyesi olsaydım, ST. JAMES'ten uzaklaştırılmasından yana oy kullanırdım; ama HOUGHTON HALL'a çekilip kalan günlerini

Yaşanmakta olan mücadele hakkında kişisel bir düşünce yok. Her bireyin sınırlarının katı kurallarla belirlendiği iyi bir sivil anayasada bir bakanın niyetinin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu belirlemek, sevgiyi mi yoksa nefreti mi hak eden bir karakteri olduğunu anlamak kolaydır. Fakat bu tür soruların halk açısından bir önemi olmayıp, bu sorunlar üstüne kalem oynatanları kötü niyet veya dalkavukluk kuşkusuyla karşı karşıya bırakırlar.

.

huzur ve rahat içinde geçirmesinden de memnun olurum. Oxford Kontu olan Walpole taşradaki malikanesinde üç yıl yaşadı. Mart 1745'te öldü.

DENEME III

Yönetimin Başlıca İlkeleri

İnsani olayları felsefi bir gözle değerlendirenler için hiçbir şey, birçok kişinin sadece birkaç kişi tarafından yönetilmesi ve bu birçok kişinin duygu ve tutkularını mutlak bir boyun eğişle yöneticilerinin duygu ve tutkularına teslim etmesi kadar şaşırtıcı değildir. Bu mucizenin nasıl gerçekleştiğine bakınca, GÜÇ her zaman yönetilenlerin tarafında olduğu için, yöneticileri düşünceden başka bir şeyin desteklemediğini görürüz. Dolayısıyla yönetimin dayandığı tek şey düşüncedir; bu ilke en despotik ve askeri yönetimler için olduğu gibi en özgür ve en halkçı yönetimler için de geçerlidir. MISIR sultanı ya da ROMA imparatoru masum tebaalarını vahşi hayvanlar gibi kendi irade ve isteklerine rağmen yönetebilir: Ama en azından *memluklarını* yani *praetoran* (dolandırıcı) *çetelerini* insan gibi, yani düşüncelerine göre yönetmek zorundadır.¹

Düşünce iki türlüdür: ÇIKAR düşüncesi ve HAK düşüncesi. Çıkar düşüncesinden esas olarak yönetimden elde edilen genel avantaj duygusunu anlıyorum; herhangi bir hükümet buna bir de iknayı eklediği zaman avantajını bir o kadar artırır. Devlete veya gücü elinde bulunduranlara

¹ Hume standart cumhuriyetçi askeri despotizm temasına başvurmaktadır. Harrington'a göre, "İlk yabancı muhafızlar [köle askerler] olan ve Mısır'ın kraliyet sistemini ortadan kaldıran Memluklar, önce Mısırlı sultanlarla ve 1517'den sonra da Osmanlı valileriyle birlikte ülkeyi herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın ele geçirmişti" (*The Prerogative of Popular Government* I.9; s. 446, Works). Yine imparatorluk Romasında, düzenli orduya "Agustus'un ifadesiyle yanından ayrılmayan ve muhafız kıtası adı verilen yaklaşık sekiz bin kişilik daimi bir muhafız grubu eklenmişti" (*The Commonwealth of Oceana*, Preliminaries 2; s. 189, Works). Aynı zamanda bkz. Machiavelli, Hükümdar, böl. 19.

bu düşünce hakim olursa hükümetin güvencesi büyük ölçüde artar.

Hak ise, İKTİDAR hakkı ve MÜLKİYET hakkı olmak üzere iki türdür. İktidar hakkının ne kadar yaygın olduğu, bütün ulusların eski yönetimlerine hatta geçmişte kabul görmüş isimlere olan bağılıklarının gözlemlenmesiyle kolayca anlaşılabilir. Geçmiş her zaman hak düşüncesine yol açar ve insanlık hakkındaki olumsuz düşünce birikimi kamu adaletinin tesisinde bolca etkisini gösterir. Aslında geçmişte, insan zihninde bugün olduğundan daha fazla çelişki yaşandığını gösteren bir örnek yoktur. İnsanlar gruplar halinde hareket ettiği zaman, kendi gruplarına hizmet etmek adına onur ve ahlak bağlarını görmezden gelme eğilimi gösterir; dahası, belli bir hak veya ilke üzerinde bir hizip oluşturulduğunda, insanların adalet ve eşitlik konusunda daha ısrarcı veya kararlı olduğunu gösteren bir örnek de yoktur. Söz konusu çelişkili görüntülerin nederi bu toplumsal eğilimdir.

Mülkiyet hakkı düşüncesinin yönetimin her alanında belirleyici olduğu görülmektedir. Ünlü bir yazar mülkiyeti bütün yönetimlerin temeli kabul etmekteydi; nitekim yazarlarımızın çoğu da bu konuda aynı fikirdedir.² Ancak burada bir abartma söz konusudur; tabii bu, mülkiyet hakkının yönetim üzerinde önemli bir etkisi olmadığı anlamına gelmez.

Bütün yönetimler ve birkaç kişinin birçok kişi üzerinde otorite kurması, bu üç hakka, yani *kamu çıkarı*, *iktidar olma hakkı* ve *mülkiyet hakkına* dayanır. Ancak bu hakları güçlendiren, belirleyen, sınırlayan ya da işleyiş biçimlerini değiştiren, *kişisel çıkar*, *korku* ve *sempati* gibi başka ilkeler de söz konusudur. Fakat bu öteki ilkelerin kendi başlarına bir etkisi yoktur; sadece yukarıda söz edilen düşüncelerin

² James Harrington'ın teziyle ilgili daha özlü bir tartışma için, bkz. "Britanya monarşisinin mutlak monarşiye mi yoksa cumhuriyete mi eğilimli olduğu üstüne" başlıklı deneme.

etkisini artırır. Dolayısıyla yönetim ilkesi olarak birincil değil ikincil önemdedirler.

Yönetimden sağladığımız genel korumadan ayrı bir şey olarak ödül beklentisi anlamında kullandığım *kişisel çıkar için öncelikle*, bu beklentiyi üretecek bir yönetici otoritesinin oluşmuş olması veya en azından böyle bir otoritenin oluşma umudu olması gerekir. Ödül beklentisi yöneticinin kimi bireyler üzerindeki etkisini artırıcı rol oynayabilir; ancak toplum söz konusu olduğunda kesinlikle böyle bir beklenti yaratmaz. İnsanlar yapları gereği en çok dost ve tanıdıklarından destek arar; dolayısıyla, eğer grubun başka bir yöneticilik hakkı ve insanların düşünceleri üzerinde ayrı bir etkisi yoksa, benzer beklentiler kesinlikle belli bir gruba yönelmez. Aynı şey öteki iki ilke, yani *korku* ve *sempati* ilkeleri için de geçerlidir. Tiranın korkudan başka otorite aracı olmasaydı, kimse tiranın öfkesinden *korkmazdı*; dolayısıyla, tek bir kişi olarak fiziksel gücü ancak küçük bir yerde etkili olacağından, tiranın asıl gücü bizim zihnümüzden ya da başkalarının varsayılan düşüncelerinden kaynaklanır. Bir hükümdarın bilgeliğine ve erdemine duyulan sempatinin geniş ve güçlü bir etkisi olmakla birlikte, hükümdarın ayrıca halka mal olmuş biri olması gerekir. Yoksa halkın saygısının fazla bir anlamı olmayacağı gibi, erdemlerinin de ancak dar bir alan içinde bir etkisi olacaktır.

Bir yönetim iktidarla mülkiyet arasında bir denge olmasa bile yüzlerce yıl ayakta kalabilir. Bu daha çok devlet ricalinin ya da mevki sahiplerinin, anayasaya göre iktidarda bir payı olmamasına rağmen mülkiyetin geniş bir bölümünü eline geçirmesiyle olur. Böyle bir düzende herhangi bir birey hangi bahaneyle kamu işlerinde otoriteyi ele geçirecektir? İnsanlar genellikle eski yönetimlere bağlı olduğundan, kamuoyunun bu tür ihtiraslara kolayca prim vermesi beklenemez. Buna karşılık, anayasanın, mülkiyetin büyük bölümünü elinde bulunduran devlet ricaline iktidarda küçük de olsa pay sahibi olmasına izin verdiği yerde, bun-

ların otoritelerini genişletmeleri ve mülkiyetle iktidar arasında bir denge kurmaları daha kolaydır. İNGİLTERE'deki avam kamarasında durum budur.

BRİTANYA yönetimi üstüne kalem oynatan çoğu yazarlar, avam kamarasının BÜYÜK BRİTANYA'daki bütün halkı temsil ettiğini ve sahip olduğu mülkiyetle temsil gücü arasında bir orantı olduğunu düşünmektedir. Ama bu tam olarak doğru değildir. Çünkü halk, kendisini, temsilcisi ve özgürlüğünün koruyucusu olarak seçtiği avam kamarasına anayasanın diğer herhangi bir üyesinden daha fazla bağlı hissetmekle beraber, halkın, tıpkı kral WILLIAM dönemindeki Tory avam kamarası örneğinde olduğu gibi, tahta muhalefet ettiği zamanlarda bile avam kamarasının peşinden gitmediği anlar olmuştur.³ Üyeler HOLLANDA-LI vekiller gibi seçmenlerinin talimatlarını uymak zorunda olsalardı durum tamamen farklı olurdu; eğer BRİTANYA halkının sahip olduğu güç ve zenginliklerle orantılı bir denge kurulmuş olsaydı, tahtın ne halk çoğunluğunu bu kadar etkileme ne de bu kendi aleyhindeki mülkiyet denge-sizliğine karşı çıkma şansı olurdu. Tahtın, BRİTANYA'nın bu ortak kurumunun üyelerinin seçiminde büyük etkisi olduğu doğrudur; ancak günümüzde sadece yedi yılda bir uygulanan bu etki⁴ bütün halkın oylarını değiştirmek için kullanılsaydı eğer, çok geçmeden işe yaramaz hale gelirdi; ve üstelik hiçbir beceri, popülerlik ya da gelir bunu destekleyemezdi. Bu yüzden, bu konudaki bir değişimin bütün yönetimimizi değiştireceği ve çok geçmeden tam bir cumhuriyet yönetimine ya da elverişli bir cumhu-

³ Hume burada, yüzyılın başlarında III. William ile Avam Kamarası'ndaki Tory çoğunluğu arasındaki çatışmadan söz eder. Konu kralın, Britanya'nın Avrupa'daki iktidar siyasetine karışıp karışmaması ve tahta Hannover hanedanının çıkıp çıkmaması sorunuydu. Whigler, Avam Kamarası'na gönderilmek üzere açılan imza kampanyası dahil olmak üzere birtakım güçleri kralı desteklemek üzere harekete geçirmişti.

⁴ 1716'da Parlamentonun çalışma süresi üçten yedi yıla çıkarıldı. Bkz. "Basın özgürlüğü", not 1.

riyete dönüştüreceği düşüncesindeyim. ROMA klanları gibi bir organda bir araya gelen gruplar yönetime hiç uygun olmamakla birlikte, küçük gruplara ayrıldıklarında akıl ve düzene daha yatkın olurlar; halk arasındaki akım ve eğilimlerin gücü büyük ölçüde kınılır; ve kamu çıkarı yöntemli ve istikrarlı bir şekilde gözetilebilir. Ancak muhtemelen BRİTANYA'da hiç gerçekleşmeyecek ve aramızda hiçbir kesimin amaçlamadığı bir yönetim şekli üzerinde daha fazla durmanın bir anlamı yoktur. Biz, bu tür değişim hürslerini cesaretlendirmek yerine, olabildiğince kendi eski yönetimimizin üstüne titreyelim ve onu geliştirelim.⁵

⁵ 1741 ile 1760 arasındaki baskılarda şu ekleme bulunur:

Bu konuda son olarak, talimatlar konusunda çıkan son siyasi tartışmaların oldukça önemsiz olduğunu ve iki partinin bu üslubunun devam etmesi halinde asla bir sonuca ulaşmayacağını söylemek isterim. Ülke partisi, üyeler sanki talimatlara mutlaka uymak zorunda değilmiş, bir elçi veya general ancak onun emirleri çerçevesinde hareket edebilirmiş ve kendileriyle uyumlu olmadığı sürece oyu kamarada geçerli olamazmış gibi davranıyorlar. Yine ülke partisi, halkın duygularının üyeler üzerinde bir etkisi yokmuş gibi davranması bir yana, bir de temsil ettiği ve yakından bağlantılı olduğu kişilerin duygularından iğrenmesi gerekiyormuş gibi davranıyor. Ve eğer duyguların bir ağırlığı varsa, o zaman neden bu duyguları ifade etmesinler? Bu durumda sorun, sadece duyguların talimatlar üzerinde ne kadar ağırlığı olduğu sorunudur. Fakat dil böyle bir şeydir; yani bu farklı ağırlıkları birbirinden ayırt edecek şekilde ifade etmek mümkün değildir; ve eğer insanlar bu konuda birbirleriyle çatışmaya devam edeceklerse, duyguları ayrı olmakla birlikte dilleri farklı olacaktır; yahut da dilleri ayrı iken duyguları farklı olacaktır. Fakat kamaranın önüne gelen konuların ve üyelerin temsil ettikleri bölgelerin çeşitliliğini düşününce bu ağırlığın miktarını belirlemek mümkün müdür? TOTNESS'in talimatlarıyla LONDRA'nın talimatlarının ağırlığı ayrı olabilir mi? Yahut da dış siyaseti hesaba katan *Antlaşma*'yla ilgili talimatlarla, sadece iç siyaseti hesaba katan *vergiyle* ilgili talimatların ağırlığının ayrı olması mümkün müdür?

Hume burada, seçmenlerle onların parlamentodaki temsilcileri arasında sıkça yaşanan tartışmalardan söz etmektedir. Bu tartışmalar 18. yüzyılın ilk yıllarında Ülke çıkarlarının siyasi profilinin şekillenmesinde rol oynamıştı ve Defoe da bu tartışmalarda etkili bir sözcüydü. Tartışmalar 1733, 1738, 1741-42'de ve daha sonraları yeniden alevlenmişti. Bu tartışmalar sırasında Ülke muhalefeti Milletvekillerine yönelik "talimatlar"la

ilgili imza kampanyası düzenlemişlerdi. 1733'te Walpole'un önemli vergi yasası (bkz. Adam Smith *Ulusların Zenginliği*, v.ii.k.40), Devon'a bağlı Totness'tan bir Tory'nin talimatının da aralarında bulunduğu bir dizi talimat ve imza kampanyasını tetiklemişti. 1738'de bu kez deniz ticaretini düzenlemek ve bir dizi başka tartışmayı çözüme kavuşturmak üzere İspanya kralıyla yapılan antlaşmadan dolayı sorun çıktı. Her iki durumda da Londra Şehri'nin ticari çıkarları önemli bir rol oynadı.

DENEME IV

Yönetimin Kökeni

Bir aile içinde doğan insan zorunluluk, doğal eğilim ve yaradılışı gereği toplumu sürdürmek zorundadır. Aynı yaratık bir sonraki aşamada, adaleti sağlamak için siyasi bir toplum kurmaya çalışır; adalet olmadan ne barış, ne güvenlik ve ne de karşılıklı ilişki olabilir. Dolayısıyla bütün o devasa yönetim aygıtının nihai hedef ve amacı adalet dağıtmak ya da başka bir deyişle on iki yargıcı desteklemektir. Krallar ve parlamentolar, filolar ve ordular, saray görevlileri ve gelir, elçiler, bakanlar ve danışma meclisleri, bütün bunlar nihayetinde yönetimin bu kısmına bağlıdır. Hatta görevleri ahlak aşlamak olan din adamları dahi dünyevi konularda aynı amaca hizmet ederler.

Bütün insanlar adalet ve düzeni sağlamak için adalete gerek olduğunun farkındadır; ve yine bütün insanlar toplumun ayakta kalabilmesi için barış ve düzene ihtiyaç olduğunu bilir. Ancak bu güçlü ve açık gerekliliğe rağmen doğamız zaafılar ve sapkınlıklarla doludur! İnsanı saptırmadan ve hata yapmadan adalet yolunda tutmak mümkün değildir. Kişinin, yaptığı haksızlığın toplumda yol açtığı çatlaktan bizzat zarar göreceğini bildiği halde, çıkarını yolsuzluk ve çapulculukta gördüğü olağandışı durumlar olabilir. Fakat çoğu zaman büyük ve önemli ama uzak çıkarlar yerine kısa vadeli ama çoğunlukla da önemsiz çıkarları ağır basar. İnsan doğası işte böyle büyük ve tedavi edilemez bir zaafıla maluldür.

Dolayısıyla insanlar tedavi edemeyeceği şeyi örtbas etmeye çalışır. İnsanlar, yönetici adıyla, görevi eşitlik hükümleri vermek, suçluları cezalandırmak, yolsuzluk ve şiddeti engellemek ve insanları, ne kadar isteksiz olurlarsa

olsunlar, gerçek ve kalıcı çıkarlarını düşünmeye zorlayan kişiler atarlar. Yani ADALETİ desteklemek için icat edilmesi gereken yeni görev İTAATTİR; ve eşitlik bağları sadakat bağıyla güçlendirilmelidir.

Ancak soyut bir açıdan bakıldığında, bu ittifakla hiçbir şey kazanılmadığı, yapay itaat görevinin, tıpkı ilkel ve doğal adalet görevi gibi doğası gereği insan zihninde fazla gelişmediği düşünülebilir. Tuhaf çıkarlar ve mevcut eğilimler birbirine ağır basabilir. İkisi de aynı ölçüde uygun-suz olabilir. Kötü bir komşu olmaya meyilli bir insan, kötü bir vatandaş ve tebaa olmak için aynı güdülerle yönlendirilmiş olmalıdır. Bu arada yöneticinin de çoğu zaman veya zaman zaman ihmalkar davranması ve adaletten uzaklaşması mümkündür.

Bununla birlikte deneyimler, durumlar arasında büyük bir farklılık olduğunu gösterir. Toplumda düzen yönetim aracılığıyla çok daha iyi sağlanır; yöneticiye karşı görevimiz ise hemşerilerimize karşı olan görevlerimizden çok insan doğasının ilkeleriyle daha sıkı korunur. İnsanın içindeki hükmetme arzusu o kadar güçlüdür ki, birçok insan yönetimin getirdiği tehlikelere, angaryalara ve kaygılara sadece boyun eğmekle kalmayıp bunları davet bile eder; bu mevkiye yükselen insan, sık sık özel hırslarla baştan çıksa da, çıkarını adaletin tarafsız yönetiminde görür. Toplumun rızasıyla örtülü veya açık bir şekilde bu ayrıcalığı elde eden kişiler, saygı ve güven kazandıran üstün kahramanlık, kuvvet, doğruluk veya sağduyu gibi sıfatlarla donatılmalıdır: Ve yönetim kurulduktan sonra, soy, rütbe ve mevkinin insanlar üzerinde güçlü bir etkisi olur ve yöneticinin hükümlerinin uygulanmasını sağlar. Hükümdar veya lider toplumunu karıştıran her türlü düzensizliğe karşı çıkar. Bu aksaklığın düzeltilmesi ve onarılması için bütün taraftarlarını ve namuslu insanları yardıma çağırır: Yönetme şekline kayıtsız olan bütün insanlar derhal arkasında toplanır. Çok geçmeden bu hizmetleri ödüllendirme gücüne kavuşur; ve süreç içinde, çıkarının onun otoritesini

desteklemekte olduğunu görür, kendine bağlı bakanlıklar ve çoğunlukla da bir askeri güç oluşturur. Gelenek insan doğasının kusurlu biçimde oluşturduğu diğer ilkeleri çok geçmeden pekiştirir; ve bir kez itaate alışan insanlar, kendilerinin ve atalarının sürekli yürüdüğü, birçok acil ve görünen dürtünün içine soktuğu yoldan ayrılmayı asla düşünmez.

Fakat insan ilişkilerindeki bu gelişim kesin ve kaçınılmaz görünmekle ve aidiyetin adaletle getirdiği destek insan doğasının açık ilkeleri üstüne kurulmakla birlikte, insanların bunları önceden keşfetmesi veya işleyişlerini önceden görmesi beklenemez. Yönetim daha gelişigüzel ve daha kusurlu olarak başlar. Bir kişinin halk yığınları arasından ilk sıvrilişi, cesaret ve dehanın kendini çok daha kolay gösterdiği, birlik ve uyumun çok gerekli olduğu ve düzensizliğin kötü etkilerinin çok daha fazla hissedildiği bir savaş durumunda başlamış olabilir. Vahşi kabileler arasında sıkça görülen bu durumun uzun süre devam etmesi insanları boyun eğmeye itmiştir; lider adil olduğu kadar, sağduyulu ve cesaretli ise barış zamanında bile her türlü anlaşmazlığın arabulucusu haline gelmiş, güç ve onayın karışımıyla giderek otoritesini kurmuştur. Liderin etkisinden kaynaklanan bu fayda halk tarafından ya da en azından barış ve düzen yanlıları tarafından el üstünde tutulmuştur; liderin oğlunun da aynı iyi nitelikleri taşımasıyla yönetim kısa zamanda olgunlaşmış ve mükemmelleşmiştir; ama yönetim hâlâ kırılmandır; ta ki yönetici bir gelir sistemi oluşturup yönetiminin bazı araçlarını ödüllendirirken, dik başlılarla itaatsizleri cezalandırıncaya kadar. Bu dönemden önce her duruma göre farklı davranmalı ve o durumun gerekliliklerine göre etkide bulunmalıdır. Bu dönemden sonra ise, boyun eğme artık bir seçenek değil, baş yöneticinin otoritesinin dayattığı bir mecburiyettir.

Her yönetimde OTORİTE ile ÖZGÜRLÜK arasında açık ya da gizli, aralıksız bir iç mücadele yaşanır; bu mücadelede hiçbirisi tam olarak galip gelemmez. Her yönetimde özgür-

lükten epeyce taviz verilmek durumundadır; ancak özgürlüğü sınırlayan otorite bile asla mutlak ve kontrolsüz hale gelemez, gelmemelidir. Sultan hayatın efendisi ve her bireyin kaderidir; fakat tebaasına yeni vergiler yüklemesine izin verilmez: bir Fransız monark istediği gibi vergi koyabilir; ama bireylerin hayatlarıyla ve kaderleriyle oynamaktan kaçınır.¹ Birçok ülkede din de kolay kolay kontrol edilemez; yine başka ilkeler ve önyargılar da sık sık, düşünce üstüne kurulan gücü diğer düşünceleri asla bastıramayan yöneticinin otoritesine karşı direnir. Genel bir adlandırmayla özgür unvanını alan yönetim, iktidarın farklı üyeler arasında paylaşıldığı, bu üyelerin birleşik otoritesinin herhangi bir monarkın otoritesinden daha az olmadığı ya da çoğunlukla daha fazla olduğu, ancak bu birleşik otoritenin bütün üyelerin ve bütün vatandaşların önceden bildiği genel ve eşit yasalar çerçevesinde hareket ettiği bir yönetimdir. Bu anlamda özgürlük sivil toplumun mükemmel hale gelmesi demektir; ancak varlığını sürdürebilmesi için yine de otorite gereklidir: Sivil toplumla otorite arasında sık sık yaşanan rekabette zaman zaman otorite daha öne çıkabilir. Tabii sivil toplumun varlığı için zorunlu olan bir durumun her zaman kendi ayakları üstünde durması ve insanın tembelliğinin ya da cehaletinin ihmal etme eğiliminde olduğu mükemmelliğine katkıda bulunan durumdan daha az bir baskıyla korunması gerektiği söylenmezse (ki, bir şekilde de söylenir).

¹ Hume, Osmanlı padişahıyla ilgili görüşlerini “Vergiler” başlıklı denemenin sonlarına doğru, Fransa ile ilgili görüşlerini ise “Sivil Özgürlük”te dile getirmektedir.

DENEME V

Parlamentonun Bağımsızlığı¹

¹ 1741'den 1760'a kadarki baskılarda bu deneme şu paragraflarla başlamaktadır:

Saray ve ülke partilerinin faaliyetlerini karşılaştırdığımda, tartışmalarda sarayın çoğu zaman, her türlü muhalefetin üzerine her an saldırmaya hazır bekleyen ve tartışma sırasında tarafsız ve sakin davrananları veya muhalefetle uzlaşanları paralı asker olmakla suçlayan *ülke* partisinden daha az kibirli, daha az dogmatik ve uzlaşmaya daha açık olduğunu gözlemledim. Bu, siyasi tartışmaları izleyen herkesin gözlemlemiş olabileceğini sandığım bir gerçek olmakla beraber, nedeni konusunda herkesin farklı bir görüş öne sürdüğü bir gerçektir. *Muhalefetteki* baylar bunu, kamu yararı ve anayasa tutkusu üstüne kurulmuş olan ve dolayısıyla özgürlüğün tehlikeli sonuçları gibi sözlere kolayca tahammül edemeyen partilerinin yapısına bağlayacaktır. Öte yandan saray mensupları bizleri, lord SHAFTESBURY'nin sözünü ettiği palyaçonun durumuna düşürecektir. "Bir palyaço," demektedir seçkin yazar (Dipnot: Miscellaneous Reflections 107 [Yani Shaftesbury, *Characteristics*, II: 222.]) "bir ara üniversitedeki doktorların *Latince* tartışmalarına kafayı takmış. Kendisine tartışmaları hiç anlamadığı, kimin iyi olduğunu bilmediği halde dinlemekten ne zevk aldığı sorulmuş. *Ben aptal değilim*, demiş palyaço, *en azından kimin ötekini daha önce hırslandırıldığını görebiliyorum*. Bu dersi, yani kim rahat ve sakin bir şekilde tartışıyorsa onun iyi olduğunu palyaçoğa doğa öğretmişti: Savını akılla destekleyemeyen taraf kendini kaybediyor ve öfkeleniyordu."

Peki, biz kimden yana olacağız? Bana göre hiçbirinden; tabii taraf olmak ve bir tarafın partizanı olmak gibi bir niyetimiz yoksa. Sararım, tarafların bu farklı tartışma biçiminin nedenini iki tarafı da kırmadan açıklayabilirim. Şu anda *ülke* partisi açık ara en popüler parti olup, çoğu yönetimde de muhtemelen böyleydi. Hep baskın durumda olmanın alışkanlığıyla fikirlerine karşı çıkılmasını hazmedememekte, halkın kendilerini desteklediğinden emin oldukları için istisnasız bütün davranışlarının onaylandığını düşünmektedirler. Öte yandan saray mensupları, popüler konuşmacılar tarafından o kadar çok aşağılanırlar ki, azıcık yumuşak bir dille konuşunca ya da onlarla azıcık hemfikir olunca kendilerini size karşı aşırı minnettar hissetmekte ve buna aynı yumuşaklıkla karşılık vermeye çalışmaktadırlar. Öfkeli ve hırslı davranmanın kendilerine, *bağnaz yurt-sever* değil sadece *utanmaz paralı asker* damgasını vurduracağının farkındalar.

Doğrular ve yanlışlarla ilgili tartışmalarda mevcut ve benimsenmiş fikirleri savunan tarafın tartışmada her zaman daha dogmatik ve buyurgan davrandığını görmekteyiz: Buna karşılık, karşı taraf kendilerine karşı sergilenecek önyargıları olabildiğince yumuşatmak adına neredeyse olağandışı bir nezaket ve ılımlılık sergilemektedir. Bütün vahiyleri kötüleyenlerden din adamlarının aşırı güç sahibi olmasına karşı çıkanlara kadar her mezhepten özgür düşünce sahiplerini, *Collins'i, Tindal'ı, Foster'ı, Hoadley'i* ele alalım. Bunların ılımlılığını ve sakinliğini rakiplerinin öfkeli coşkularıyla ve küfürbazlıklarıyla karşılaştıralım. Benzer bir farklılığı eski eğitim ve modern eğitim konusunda çatışan Fransız yazarların tavırlarında da görmek mümkündür. Eski eğitimden yana olan *Boileau, Mösyö* ve *Madam Dacier, l'Abbe de Bos* sağduyuyu hiciv ve küfürle karıştırmışlardı; buna karşılık *Fontenelle, La Motte, Charpentier* ve hatta *Perrault*, rakiplerinin en yaralayıcı sözlerine rağmen asla ılımlılığını ve nezaketin sınırlarını aşmamışlardı.

Bununla birlikte *Saray Partisi'nin* bu görünüşteki ılımlılığının tamamen konuşmayla ve o partideki çıkarlarla veya eğilimle bağlantılı beylerle sınırlı olduğunu belirtmeliyim. İş saray yazarlarına gelince, genellikle kiralık kalemlerden oluşan bu yazar bozuntuları en az öteki partideki paralı askerler kadar küfürbazdırlar. Bu bağlamda *Gazetteer de Common Sense'den* daha iyi değildir. Eğitimli bir kişi hangi partide olursa olsun, terbiyeli ve alçakgönüllüdür; rezil bir kişi ise her zaman bunların tersi nitelikleri gösterecektir. Sorunun bu yanı ılımlı bir şekilde savunulması gerekmeyle birlikte *The False Accusers Accus'd* [Yalan yere Suçlayanlar Suçlanıyor] oldukça kaba bir üslupla kaleme alınmıştır. L-d B-e, L-d M-t, Mr. L-n kalemi ellerine aldıklarında içten bir dil kullanmakla birlikte, alçakgönüllülüğün sınırlarını aşmanın popülerliklerine uygun olmadığını düşünmektedirler.

Ülke partisinin sert ve alaycı üslubunun yanı sıra oldukça katı ve esneklikten uzak bir tavır aldığı ve muhalifleriyle asla uzlaşmaya yanaşmadığı *sarayın etkisi ve parlamentonun bağımlılığı* konulu bazı yazıları görünce bu sonuca vardım. Yürüttükleri fikirler aşırı ileri götürülünce gücünü yitirmiş; fikirlerinin ilgi görmesi adalet ve tutarlılık duygusundan uzaklaşmalarına neden olmuştu. Aşağıdaki satırlar bu düşüncemi doğrulayacaktır.

“Eskilerle modernler arasındaki kavga”, yani eski edebiyat ve sanatla modern edebiyat ve sanatın üstünlükleri üzerine 17. yüzyılın ikinci yarısında Fransa’da yaşanan tartışmalar modern dünyanın modernliğini anlama girişimlerinde bir dönüm noktası olmuştu. Bu tartışma 18. yüzyılda da devam ettiği gibi, Britanya’da da yansımaları oldu. Hume’un siyasi düşünceleriyle kültür üstüne düşüncelerini birbirine bağlayan yazılarında da buna sürekli rastlanmaktadır (Bkz. “Sanatta arınma üzerine”; aynı zamanda “Zevkin standardı”, *Denemeler*). Bir bütün olarak

POLİTİKA yazarları, bir yönetim sistemi tasarlarlarken ve anayasanın kontrol ve denetim mekanizmalarını belirlerken, ilke olarak herkesin baştan *hilekar* olarak görülmesi ve davranışlarının tamamen özel çıkarını kollamaya yönelik olduğunun varsayılması gerektiğini savunurlar. Kişiyi bu çıkara göre yönetmeli ve doymak bilmeyen açgözlülük ve hırslarına rağmen bu kişisel çıkarın kamu yararıyla uyum içinde gözetilmesini sağlamamız gerekir. Yazarlar, bu sağlanmadan hiçbir anayasanın işe yaramayacağını ve sonuçta özgürlüğümüzün ve mülkiyetimizin, yöneticilerimizin iyi niyeti dışında hiçbir şekilde güven altında olmayacağını; yani güvende olamayacağımızı söylerler.

Bu nedenle, *herkesin hilekâr kabul edilmesi* doğru bir siyasi ilkedir: Tabii *siyasi* olarak doğru görünen bir ilkenin *uygulamada* yanlış olması biraz garip gelebilir. Fakat burada, insanların özel yaşamlarında, kamusal yaşamda olduğundan daha içten olduğunu ve kişisel çıkarları söz konusu olduğunda rahatlıkla bir partinin peşinden gidebileceklerini düşünebiliriz. İnsanlık üzerindeki önemli bir kontrol mekanizması da onurdur: Fakat insanlar toplu olarak hareket ettiğinde bu kontrol mekanizması büyük ölçüde ortadan kalkar; çünkü kişi ortak çıkarları teşvik eden şey için grubundan kesinlikle onay görecektir; ve bir süre sonra da rakiplerinin feryat etmesinden nefret etmeyi öğrenecektir. Buna bir de her mahkeme ya da senatoda belirleyici olanın

Hume'un üzerinde durduğu nokta, özellikle de Abbe Dubos'nun etkisinden dolayı eskilerle modernlerin arasında bir yerdedir.

Dördüncü paragraf yalnızca 1741 ve 1742 baskılarında yer almıştır. Burada hükümetin yayın organı olan *Daily Gazetteer*'e, *Common Sense*'e ya da *Englishman's Journal*'a ve *The False Accusers Accus'd* yahut *Undeceived Englishman*'e: -Yönetimin Genel İşleyişi Üstüne Tarafsız Bir İnceleme; Sahte Yurtseverlere Mektup. Yeni Parlamento'ya kendilerini Temsil edecek Doğru Kişileri Seçmeden önce Büyük Britanyalı Seçmenler ve Mülk Sahipleri tarafından incelenmesinde yarar vardır. Bir Avam Kamarası Üyesine gönderme yapılmaktadır. Üç beyefendi ise hepsi de Walpole karşıtı polemikçiler olan Lord Bolingbroke, Lord Marchmont ve George Lyttleton'dur.

çoğunluğun sesi olduğunu, kişisel çıkarın çoğunluğu etki-lemeyi başarması halinde (ki her zaman başarır) senatonun tümünün bu tek çıkarın çekiciliğine kapılacağını ve bunun, kamu çıkarından ve özgürlükten söz eden tek bir kişinin değil de çoğunluğun çıkarıymış gibi hareket edeceğini de ekleyebiliriz.

Bu nedenle, gücün birkaç mahkeme veya birkaç kişi arasında paylaştırıldığı bir gerçek veya hayali bir yönetim oluştururken, her mahkeme veya kişinin çıkarını ayrı ayrı gözetmemiz gerekir; ve eğer ustaca bir güç paylaşımıyla bu çıkarın kamu yararıyla uyuşması sağlanabilirse o zaman bu yönetimin akıllı ve mutlu bir yönetim olduğunu söyleyebiliriz. Yok eğer, bunun aksine, farklı çıkarlar gözetilmez ve bu çıkarların kamu yararıyla uyumluluğu sağlanamazsa o zaman böyle bir yönetimden karşımıza çıkacak şey hizipler, kargaşa ve tiranlık olacaktır. Gerek kendi deneyimlerim, gerekse eski ve yeni felsefecilerle siyasetçilerin sözleri bu düşünceyi doğrular.

Dolayısıyla, CİCERO veya TACİTUS gibi bir dehanın, gelecekte bir gün *karma* bir yönetim sisteminin kurulacağını, bu sistemde otoritenin, bir mevkinin canı istediği zaman diğer mevkileri yutacağı şekilde dağıtılacağını ve anayasanın öngördüğü bütün güçleri kendisinde toplayacağını söylemiş olması ne kadar ilginçtir. CİCERO ve TACİTUS böyle bir yönetimin karma bir yönetim olmayacağını söylemektedir. İnsanoğlunun ihtirasları o kadar fazladır ki, sadece güçle yetinmez; bir kişisel düzen kendi çıkarı adına başkalarının düzenini gasp edebilecek güce sahipse, bu gücü kullanacağına ve olabildiğince mutlak ve kontrol edilemez bir düzen kuracağına hiç kuşku yoktur.

Fakat deneyimler iki dehanın bu konuda yanıldığını göstermektedir. Çünkü BRİTANYA anayasasında yaşanan durum tam olarak budur. Anayasanın avam kamarasına verdiği güç o kadar fazladır ki, avam kamarası yönetimin bütün kısımları üzerinde mutlak söz sahibidir. Kralın yasama gücü, avam kamarasının gücünü kontrol edebilecek

düzeyde değildir. Kral yasa yapımında dengeleyici bir unsur gibi görünmekle birlikte, çoğu durumda iki kamara krala rağmen istediği yasaı çıkarabilmekte ve kraliyet onayı yasaların gerektirdiği bir işlem olmaktan öteye geçmemektedir. Tahtın ağırlığı yürütme gücünden kaynaklanır. Fakat bütün yönetimlerde yürütme gücü yasama gücüne tabidir; ayrıca, yürütme gücünün kullanımı yoğun bir harcama gerektirir; avam kamarası da para harcama yetkisini tümüyle kendi tekeline almıştır. Bu nedenle avam kamarasının, her tahsisi bir şarta bağlayarak, tahsislerin zamanlamasını, reddedilmesi halinde hükümeti sıkıntıya sokacak şekilde belirleyerek tahtın bütün gücünü bir bir ele geçirmesi son derece kolaydır. Peki, avam kamarası krala aynı şekilde bağımlı mıydı ve avam kamarası üyeleri sadece kralın insafına kalmış olsaydı, o da ayrı şekilde davranmayacak mıydı ve mutlak güç sahibi olmayacak mıydı? Lordlar kamarasına gelince, karşılığında kralın da kendilerini desteklemesi şartıyla krala çok büyük destek verirler; fakat hem deneyimler hem de sağduyu bunların kendi başlarına, destek olmadan ayakta kalabilecek kadar güçlü ve otorite sahibi olmadığını göstermiştir.

O zaman bu paradoksu nasıl çözeceğiz? Ve anayasanın bu organı nasıl doğru sınırlar içinde tutulacaktır? Çünkü anayasamıza göre lordlar kamarası istediği kadar güce sahip olabilir ve onu ancak yine kendisi sınırlandırabilir. Peki, bu insani deneyimlerle ne kadar örtüşmektedir? Buna şu cevabı vereceğim: Burada lordlar kamarasının çıkarları bireylerin çıkarlarıyla sınırlanır, ancak bu arada avam kamarasının gücü artmaz; çünkü avam kamarasının üstünlüğü ele geçirmesi kendi üyelerinin çoğunluğunun çıkarına aykırı olur. Tahtın elinin altında o kadar çok organ vardır ki, avam kamarasının samimi ve tarafsız bölümünün desteğini aldığı takdirde, en azından eski anayasayı tehlikelerden koruyabilecek kadar, yasalar üzerinde etkili olabilir. Dolayısıyla bu etkiye istediğimiz adı verebiliriz; kırıncı bir dil kullanarak *yolsuzluk* ve *bağımlılık* diyebiliriz; fakat

bu kısmen ya da bir ölçüde anayasanın ayrılmaz bir parçası olup karma yönetimimizin korunması açısından zorunludur.

O zaman ülke partisi parlamentonun bağımlılığının, her bakımdan BRİTANYANIN özgürlüğünün ihlal edilmesi anlamına geldiğini söylemek yerine,^{a2} rakipleriyle uzlaşmanın bir yolunu bulmalı ve bu bağımlılığın uygun ölçüsünün ne olduğunu, hangi noktadan itibaren özgürlük için tehdit oluşturduğunu incelemelidir. Fakat partililerden böyle bir ılımlılık beklemek mümkün değildir. Böyle bir uzlaşmaya varınca her türlü bağırıp çağırımlardan kaçınılması gerekir; sarayın etkisinin ve parlamentonun bağımlılığının hangi ölçülerde olacağı konusunda sakın bir araştırma ancak okuyuculardan beklenebilir. Böyle bir çatışmada avantaj *ülke-partisinden* yana olmakla birlikte, elde edilecek zafer mutlak bir zafer olmayacağı gibi, gerçek bir vatansever tahtın etkisinin aşırı^{b3} azaldığı gerekçeyle işler tersine döndü diye coşkusunu yitirmeyecektir.

^a Bkz. *Partiler Üstüne Tezler*, tümü.

² Hume burada Bolingbroke'e, *Dissertation upon Parties*, gönderme yapmaktadır.

^b Onayladığım *tahtın etkisi* ile tahtın emrinde olan mevki ve onur nişanlarından kaynaklanan etkiyi kastediyorum. Özel *rüşvete* gelince, bu iyi bir bakanlıkta meşru görülmeyecek olan ve kötü bir bakanlıkta ise çok çirkin olan gammazcı kullanmak gibi bir uygulamayla aynı kefedede değerlendirilebilir: Ancak gammazcı veya rüşvetçi olmak her türlü bakanlıkta kötü bir şey olup, utanmazca bir kahpelik olarak görülür. POLYBIUS senatoyla denetleyicilerin mali konulardaki etkisini, ROMA yönetiminde dengeyi sağlayan düzenli ve anayasal ağırlıklardan biri olarak görmektedir. Cilt. vi. Böl. 15.

³ Hume burada Polybius'a, *Histories* 6.15, gönderme yapmaktadır.

DENEME VI

Britanya Yönetiminin Mutlak Monarşiye mi Yoksa Cumhuriyete mi Eğilimli Olduğu Üstüne

Sağduyu sahibi bir kişinin, ilkelerinden ne kadar emin olursa olsun herhangi bir konu hakkında önceden tahmin yürütmeye veya olayların geleceği hakkında kehanette bulunmaya cesaret edemeyeceği düşüncesi bilime karşı büyük bir önyargıdır. Bir hekim hastasının iki hafta veya bir ay sonraki durumunu önceden söylemeye cesaret edemez. Yine bir siyasetçi de kamu işlerinin bir yıl sonraki durumunu bugünden tahmin etme cüretini gösteremez. HARRINGTON, *güç dengesinin mülkiyet dengesine bağlı olduğu* şeklindeki genel ilkesinden o kadar emindi ki, bu yüzden İNGİLTERE’de monarşinin yeniden kurulmasının imkansız olduğunu iddia etme riskine girmişti: Ama kral yeniden tahta oturduğunda daha kitabının mürekkebi bile kurumamıştı; ve o günden beri monarşinin yine aynı temel üstüne oturduğunu görüyoruz.¹ Ben bu talihsiz örneğe rağmen önemli bir sorunu, BRİTANYA *monarşisinin mutlak monarşiye mi yoksa cumhuriyete mi daha eğilimli olduğunu; bu iki yönetim biçiminin hangisinde ortadan kalkma ihtimalinin daha fazla olduğunu* inceleme riskine gireceğim. Her iki şekilde de ani bir devrim gibi büyük bir risk görünmediğine göre, şayet yanılacak olursam en azından cüretimden dolayı utanmak zorunda kalmayacağım.

¹ Bkz. Harrington, *Oceana*, Preliminaries II, Works, 201. Harrington cumhuriyetçi İngiltere modelini 1656’da *Commonwealth* döneminde yayımlamış ve dört yıl sonra da monarşi yeniden kurulmuştu. Harrington’ın modeliyle ilgili ayrıntılı bilgi için “Kusursuz bir devlet modeli” başlıklı denemenin başlangıç kısmına bakınız.

Yönetimdeki dengenin mutlak monarşiye eğilim gösterdiğini savunanlar bu düşüncelerini şu gerekçelere dayandırabilirler. Mülkiyetin iktidar üzerinde önemli bir etkisi olduğu inkar edilemez; *ancak birinin dengesinin ötekinin dengesine bağlı olduğu* şeklindeki genel ilkeye birtakım sınırlamalar koymak gerekir. Tek bir eldeki çok daha az mülkiyetin birkaç eldeki daha fazla mülkiyete karşı denge oluşturacağı açıktır; çünkü sadece birçok kişiyi aynı görüş ve kriterlerde bir araya getirmek güç olmakla kalmayıp; aynı zamanda mülkiyet birleştirildiğinde, dağıtıldığında olduğundan daha fazla bağımlılığa neden olur. Her biri yılda 1000 dolar kazanan yüz kişi bütün gelirlerini bitirebilir ve kimse onlardan daha iyi durumda olamaz; tabii kârlarını kendi emeklerinin meyvesi olarak gören hizmetçileriyle ticaret erbabı hariç. Fakat yılda 100.000 dolar kazanan bir kişi, gerek cömertlikle gerekse kurnazlıkla, zorunluluklar sayesinde büyük bir bağımlılık yaratabildiği gibi, bu bağımlılığı beklentilerle daha da yükseltebilir. Dolayısıyla bütün özgür yönetimlerde, zenginlikleri devletinkiyle kıyaslama götürmese bile, aşırı zenginlerin her zaman kıskançlık yarattığını gözlemleyebiliriz. Yanlış hatırlamıyorsam, CRASSUS'un serveti bizim paramızla aşağı yukarı bir milyon altı yüz bin sterlin tutmaktaydı ve olağanüstü bir zekası olmamasına rağmen, sırf zenginliği sayesinde POMPEY'in ve ondan sonra dünyanın efendisi olan SEZAR'ın gücüne kafa tutabiliyordu. MEDİCİLERİN serveti onları FLORANSA'nın efendileri yapmıştı; ama o zengin cumhuriyetin birleşik servetiyle karşılaştırıldığında bu servetin kıyaslanamayacak kadar küçük kalmış olması muhtemeldir.²

Bu değerlendirmeler BRİTANYA'daki özgürlük ruhu ve sevgisi hakkında epeyce fikir verir; çünkü tahtın gücü,

² Bkz. Harrington, *The Prerogative of Popular Government*, I.II. Works, s. 459; bkz. *a.g.e.*, I.I0, s. 452-4; ve *Oceana*, Preliminaries II, Works, s. 198. Crassus'un varlığı için, bkz. Sallust, *The War of Catiline*, xlvii. 4-9, ve Plutark, "Life of Crassus", özellikle. ii ve vi, *Lives*, cilt. III.

saygınlığı ve yüceliğinin yanında herhangi bir toplumdaki herhangi bir bireyden çok daha fazla mülkiyete sahip olan hükümdarlarımıza karşı özgür yönetimi yüzyıllarca ayakta tutmayı başarabildik. Ancak ne kadar büyük olursa olsun, bu ruhun asla kralda toplanan ve hâlâ da artmakta olan büyük mülkiyet karşısında ayakta kalamayacağı söylenebilir. Alçakgönüllü bir hesaplamaya göre tahtın elinin altında aşağı yukarı üç milyon bulunmaktadır. Sivil liste bir milyona yaklaşmaktadır; bütün vergilerin toplamıyla, ordudaki ve deniz kuvvetlerindeki unsurların gelirleri ve kiliseye ait ödeneklerin toplamı üç milyonun üzerindedir. Krallığın bütün geliriyle işçilik ücretlerinin toplamının otuzda birinden fazla olan müthiş bir rakam. Bu büyük varlığa, tahtın büyük gücü ve ayrıcalıklarıyla birlikte ulusun artan lüksünü, yolsuzluğa olan eğilimimizi ve askeri gücü de ekleyince, bunca dezavantaj karşısında özgür yönetimi daha fazla destekleyebilecek kimse kalmamaktadır.

Öte yandan, BRİTANYA yönetiminin cumhuriyete meylli olduğunu savunanlar, bu iddialarını aldatıcı argümanlarla destekleyebilirler. Hükümetin başının saygınlığına ve diğer birçok yasal güç ve ayrıcalığa sarayın büyük servetinin eklenebilmesine ve doğal olarak bunun hükümetin etkisini artıracak olmasına karşın, aslında bu bakımdan özgürlük için daha az tehdit oluşturur. BRİTANYA bir cumhuriyet olsaydı ve herhangi bir kişi tahtın servetinin üçte hatta onda biri kadar servete sahip olmuş olsaydı, haklı olarak başkalarının kıskançlığını çekerdi; çünkü bu kişi yönetim üzerinde büyük otorite kurmuş olurdu: Yasaların onaylamadığı böyle bir kuralızsız otoriteyse, yasalardan kaynaklanan daha büyük bir otoriteden çok daha tehlikelidir. Zorla elde edilmiş bir güce sahip olan bir kişinin istekleri sınır tanımaz: Taraftarları onun için her şeyi talep etme özgürlüğüne sahiptir: Düşmanlarıysa, uyguladıkları şiddetli muhalefetle onun ihtiras ve korkularını kışkırtır: Ve devlet içindeki bütün yozlaşmış ruhlar karışıklığa sürüklenen hükümete üşüşür. Bunun aksine, yasal

otoritenin her zaman bir sınırı vardır ve bu sınırlar otorite sahibinin umut ve arzularını dizginler: Yasalar bu otoritenin aşırılıklarını sınırlar: Böyle bir yüksek yönetici haksız edinimlerden korkar ve bunlara fazla umut bağlamaz: Ve sessizce boyun eğilen yasal otoritesini genişletmek gibi baştan çıkartıcı bir eğilime kapılma ihtimali azalacağı gibi, bunun için fazla bir fırsat da bulamaz. Ayrıca, dini ve felsefi hiziplerde yaşanan şey iddialı hedef ve projelerde de meydana gelir. Yani yeni bir hizip böyle bir karışıklığa neden olur ve hem felsefe ve hem de din, yasalar ve eskiye ait olmanın getirdiği kısıtlamalarla sınırlanan eski düşünceden daha ateşli bir şekilde savunulur ve taraftarlarını daha hızlı bir şekilde çoğaltır. Değişiklik öyle bir şeydir ki, hoş giden herhangi bir şey eğer yeniyse kabul edilme şansı iki kat daha fazladır; yok eğer hoş gitmezse, tam da bu nedenle iki kat rahatsız edicidir. Ve çoğu durumda düşmanların sertliği iddialı projelerden ve taraftarların coşkusundan daha hayırlıdır.

Ayrıca, insanlar daha çok çıkarlar tarafından yönlendirilmekle birlikte, bizzat çıkarın kendisi ve bütün insani ilişkiler *düşünce* tarafından yönlendirilir. Eğitimin ve özgürlüğün gelişmesi sayesinde bu son elli yılda insanların düşünceleri beklenmedik ve ciddi bir değişim geçirdi. Bu adadaki insanların çoğu artık isimlere ve otoriteye boş yere saygı duymuyor. Din adamları saygınlıklarını büyük ölçüde kaybetti: İddialarıyla ve öğretileriyle dalga geçiliyor; hatta din bile dünyada artık zor ayakta duruyor. *Kral* adı başlı başına fazla bir saygı görmüyor; kralın TANRININ dünyadaki temsilcisi olduğunu söylemek veya ona daha önceleri insanların başını döndüren bu türden olağanüstü unvanlar vermek bugün insanları sadece güldürüyor. Taht büyük gelirleri sayesinde, olağan zamanlarda özel çıkarlar ve etkiler üzerindeki otoritesini sürdürmekle birlikte, en küçük bir şok veya sarsıntı bütün bu çıkarları altüst edeceği için, ilkeler ve düşüncelerle desteklenmeyen bir kraliyet gücü kolayca dağılacaktır. Toplum tıpkı bugün olduğu

gibi *devrime* eğilimli olursa, monarşi bu adadan tamamen silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Bu birbirine zıt argümanlar karşısında kendi fikrimi söyleme cüretini gösterecek olursam, olağandışı bir sarsıntı meydana gelmediği sürece, tam tersine, tahtın gücünün büyük gelirleri sayesinde artacağını söyleyebilirim; her ne kadar bu artış çok yavaş ve hatta neredeyse hissedilmez bir düzeyde olsa da. Rüzgar uzun zamandır ve yüksek bir hızla seçimle gelen bir yönetimin yanında esmekle birlikte, son zamanlarda monarşinin tarafına döner.

Her yönetimin önünde sonunda ömrünü tamamlayacağı ve tıpkı hayvan bedeni gibi siyasi organın da ölmesinin kaçınılmaz olduğu çok iyi bilinir. Fakat ölüm şeklinin de tercih edilir olanı vardır; dolayısıyla BRİTANYA anayasası seçimle gelen bir yönetimle mi yoksa mutlak monarşiyle mi ölecektir? Bu noktada açık konuşmak gerekirse, özgürlük her zaman kölelikten daha iyi olsa bile, ben bu adada bir cumhuriyet görmektense mutlak bir monarşi görmeyi yeğlerim. Çünkü şöyle düşünelim: Nasıl bir cumhuriyet bekleyebiliriz? Burada sorun küçük bir odada hayali bir cumhuriyet oluşturmak değildir.

Seçimle gelen bir yönetimin mutlak monarşiden daha mükemmel olacağını düşünüleceğine kuşku yoktur. Ancak BRİTANYA'da monarşinin yıkılmasından sonra böyle bir hükümetin kurulacağını güvencesi nedir? Herhangi biri anayasayı yerle bir edip yerine yeni bir anayasa yapacak kadar bir gücü ele geçirmişse o gerçek bir mutlak monark demektir; şu anda da buna benzer bir durum yaşamaktayız. Böyle bir kişinin asla eline geçirdiği gücü bırakmayacağını ve asla özgür bir yönetim kurmayacağını düşünmek için yeterli nedenlerimiz bulunuyor.³ Dolayısıyla

³ Hume, *Tarih* (cilt VI, böl. 61, s 64-5) adlı eserde Oliver Cromwell'in subaylarının 1653'te çizdiği "Yönetim Aygıtı"nı, *Commonwealth*'in (Devlet) ve Cromwell'in Protektorası'nı anlatmaktadır; ve *a.g.e.* (s. 255) ve bunun yerini alacağı varsayılan ve 1657'de Parlamento tarafından Cromwell'e sunulan "Humble Petition and Advice" başlıklı anayasa

la işler kendi akışına bırakılmalıdır; mevcut anayasaya göre, seçimle işbaşına gelen böyle bir yönetimde avam kamarası tek yasama gücü olmak durumundadır. Bunun binlerce sakıncası vardır. Böyle bir durumda avam kamarası, her ne kadar beklemesek de kendini feshedecek olursa, her seçimde hiziplere bölünerek bir iç savaşla karşı karşıya kalacağımızı tahmin edebiliriz. Ve böyle bir hükümet uzun ömürlü olmayacağı için bir sürü karışıklık ve iç savaştan sonra huzuru, daha en baştan kurulmuş olsaydı daha mutlu olacağımız mutlak monarşide ararız. Bu nedenledir ki, BRİTANYA anayasası için en kolay ölüm, yani *Ötenazi* yöntemi mutlak monarşidir.

Dolayısıyla, en yakın tehlike o taraftan kaynaklanıyor diye nasıl monarşiden rahatsız oluyorsak, seçimle gelen hükümetten rahatsız olmak için de nedenimiz vardır; çünkü o tehlike çok daha korkunçtur. Belki bu bizlere siyasi çekişmelerin neden ılımlı bir ortamda yürütülmesi gerektiğini öğretir.

metnini açıklamaktadır. Hume bunun hem “kaba hem de hazmedilmemiş bir yönetim modeli” olduğunu düşünmekteydi.

DENEME VII

Genel Olarak Partiler Üstüne

İnsanları birbirinden ayıran kayda değer başarılar arasında birinci sırada yer alına onuru, barışı, huzuru ve gelecek kuşakların özgürlüğünü korumak için bir yasalar ve kurumlar sistemi çıkaran YASAMACILARLA devlet kurumlarına ait görünmektedir. Sanatta ve bilimde yapılan yararlı buluşların etkisi belki hem zamanla hem de yerle sınırlı olan bilgece yasaların etkisinden daha fazla olabilir; ancak birinciden kaynaklanan fayda, ikinciden kaynaklanan faydadan daha azdır. Spekülatif bilimler gerçekten de zihni geliştirir; fakat bu avantajdan yalnızca, kendilerini bu bilime verecek kadar boş zamanı olan birkaç kişi yararlanır. Ürünleri ve hayatın zevklerini artıran sanayiye dair sanatlara gelince, insanın mutluluğunun çok da bunların bolluğundan geçmediği, bunların huzur ve güvenlikle değer kazandığı ve bunun da ancak iyi bir yönetimle mümkün olabileceği çok iyi bilinmektedir. Bu arada, bir devlette mutluluğun ön koşulu olan genel erdem ve iyi ahlakın, rafine edilmiş felsefi kurallardan veya en sert dini emirlerden değil, tamamen bilgece yasa ve kurumların ürünü olan gençliğin erdemli biçimde yetiştirilmesinden kaynaklandığını söylemeye bile gerek yoktur. Dolayısıyla bu konuda Lord BACON'dan ayrılıyorum ve otoritenin, CERES, BAKÜS, ASKLEPİOS gibi faydalı sanatları icat edenlerle, ROMULUS VE THESEUS gibi saygın meclis üyelerine yarı tanrı ve kahramanların adlarını vererek tanımlaştıran otoritenin, onur unvanlarının dağıtımında pek adil olmadığını düşünüyorum.¹

¹ *The Advancement of Learning*, I.V.12 ve I.VII.1., s. 36 ve 42-3.

Meclis üyeleri ve devlet kurucularına ne kadar saygı duyuluyorsa, hizip ve klik yaratıcılardan da o kadar iğrenilir ve nefret edilir; çünkü hizip yasaların tam tersi etki yaratır. Hizipler yönetimi bozar, yasaları etkisiz hale getirir ve aslında birbirlerine yardım etmesi ve birbirlerini koruması gereken aynı ülkenin insanları arasında en şiddetli düşmanlıklara neden olur. Bu tarafları daha da nefret edilesi yapan şey, bir kez devletin içine kök salan bu yabancı otları kökünden temizlemenin güçlüğüdür. Bunlar doğal olarak yüzyıllara yayılır ve içinde kök saldıkları yönetimin sona ermesinden sonra tamamen ortadan kalkmazlar. Bunlar verimli topraklarda bolca büyüyen bitkiler gibidir; mutlak hükümetler de bunlardan tamamen bağımsız olmamakla birlikte, itiraf etmek gerek ki bunlar her zaman bizzat yaşamaya bulaştıkları ve düzenli ödül ve ceza sistemiyle yine ancak yasama tarafından yok edilebilecekleri özgür yönetimlerde daha çabuk gelişir.

Hizipler KİŞİSEL ve GERÇEK, yani kişisel dostluk üstüne veya çekişen taraflar arasındaki düşmanlık üstüne kurulan hizipler ve gerçek bir duygu veya çıkar üstüne kurulan hizipler olarak ayrılabilir. Bu ayrımın nedeni açıktır; zaten her iki türde de saf ve karışmamış partilere ender olarak rastlanır. Üyeleri arasında gerçek veya görünüşte, önemli veya önemsiz bir görüş ayrılığı bulunmayan bir hükümetin hiziplere bölünmesine ender rastlanır. Gerçek ve somut farklılıklar üstüne kurulan hiziplerde her zaman bolca kişisel düşmanlık veya sempati görülür. Fakat bu karışıma rağmen, ağır basan ve üstüne kurulduğu ilkeye göre ya kişisel ya da gerçek olarak nitelenir.

Kişisel hizipler en fazla küçük cumhuriyetlerde görülür. En basit bir iç kavga bir devlet sorunu olup çıkar. Sevgi, gösteriş, öykünme, herhangi bir hurs, ihtiras ve pişmanlık halk arasında bölünmeye neden olur. FLORANSALI NERİ

ile BIANCHI, CENOVALI FREGOSI ile ADORNI, modern ROMALI COLONESI ile ORSINI bu türden taraflardı.²

İnsanlar arasında kişisel hiziplere bölünmek gibi bir eğilim vardır; en küçük bir gerçek farklılık bu eğilimi gün yüzüne çıkartır. At yarışlarında bir kıyafetle diğer bir kıyafet arasındaki renk farkından daha önemsiz ne gibi bir farklılık olabilir? Ama bu fark bile YUNAN imparatorluğunda görülen en köklü hizipleşmeye, PRASINI ve VENETI hiziplerine yol açmış olup, aralarındaki düşmanlık, yönetimi bir enkaza çevirene dek sürmüştür.³

² Hume'un İtalyan rönesansı hakkındaki temel kaynakları olan, Machiavelli'nin *Hükümdar*'ı ve Floransa Tarihi ile Guicciardini'nin *History of Italy*'si, 14., 15. ve 16. yüzyıllarda bu hizipler arasında yaşanan tartışmalarla doludur. Bu yapıtlar ilk modern cumhuriyetçilik deneyimi tartışmalarının da ana teması oluşturmuş olup, modern dönemde de siyasi düşüncenin gündemi olmaya devam etmektedir. İtalyan şehirleri 13. yüzyılın ortalarından itibaren, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan büyük ölçüde bağımsızlaşmayı başarmıştı. İçerde, seçimle işbaşına gelen belediye tipi yönetim biçimleri böylece daha fazla önem kazanmış ve bu da sözünü ettiğimiz türden parti ve hiziplerin yapısı ve rolü sorununu gündeme getirmiştir. Dışardaysa, şehirlerin sahip olduğu fiili egemenlik papanın otoritesiyle imparatorun otoritesi arasındaki ilişki üstüne yapılan eski tartışmaları yeniden canlandırdı. Egemen cumhuriyetler kolayca her ikisine de uymuyordu. Bu nedenle birçok şehirde, Guelphler ve Ghibellines adlarıyla bilinen papalık ve imparatorluk yanlısı partiler vardı. Bu denemede daha sonra gördüğümüz gibi, bu "gerçek" gruplar burada sözü edilen "kişisel" gruplar tarafından kişisel gruplarla çatışarak dönüşmüşlerdi. Bkz. alttaki 6. not.

³ Roma Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yapılan at yarışları ikili yarışlar olup, yarışmacılar giydikleri kırmızı ve beyaz üniformalarla ayırt edilirdi. Dört atlı araba yarışlarının ortaya çıkmasıyla beraber, bunlara yeşil (*prasinus*) ve mavi (*venetus*) eklendi. Bir süre sonra bu renkler birbiriyle rekabet eden "kamplar"ı ya da "ilkeler"i, yani o tarihten beri toplumsal ağların ve çıkar gruplarının merkezi haline gelen *grupları* tanımlayan simgelere dönüştüler. Zaman içinde yalnızca yeşillerle maviler varlığını sürdürdü ve İmparatorluk döneminde siyasi anlamlar kazandı. Maviler aristokratların desteğini alırken, yeşillerse pleblerin ve halkın istek ve önyargılarına daha çok seslenen imparatorlarla imparator adaylarının desteğini aldılar. Sistem Doğu İmparatorluğu'ndaki ve özellikle de Konstantinopol'deki değişken kitleler için bir tür değiştirme-siyaseti haline geldi. Bir dizi karmaşık olayda, iki grup arasındaki şiddetli reka-

ROMA tarihinde POLLIA ve PAPIRIA aşiretleri arasında üç yüzyıl süren ve her yönetici seçiminde kendini gösteren ilginç bir kavga yaşandığını görmekteyiz.³⁴ Diğer aşiretleri de içine çekerek başka taraflara da sıçramamakla birlikte, bu hizipleşme süresi itibariyle en dikkat çeken kavgalar-

bet ve aralarındaki anlık bir ittifak sonunda yasa ve düzenin çökmesine ve Doğu İmparatoru Jüstinyen'in M.S. 532'de devrilmenin eşiğine gelmesine yol açtı. Günümüzde -ve Hume'un döneminde- bu olayları anlatan en iyi kaynak Procopius'un *History of the Wars of Justinian* (I.XXIV) adlı yapıtıdır.

• Tarihçilerle siyasetçilerin pek incelemediği bu konuyu ROMALI tarihçinin sözleriyle aktaracağım. Populus TUSCULANUS cum conjugibus ac liberis ROMAM venit: Ea multitudo, veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium advolens. Plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes praeter POLLIAM, antiquarunt legem. POLLIAE sententia fruit, puberes verberatos necari, liberos conjugesque sub corona lege belli venire: Memoriamque ejus irae TUSCULANIS in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patris aetatem constat; nec quemquam fere ex POLLIA tribu candidatum PAPIRAM fere solitam, T. Livu, Cilt. 8. CASTELANI ve NICCOLLOTI, Venedik'te faaliyet gösteren iki çete grubudur. Sık sık çatışan bu gruplar arasındaki kavgalar şimdilik sona ermiştir.

³⁴ '[Aynı yıl Tusculumlular, M. Flavius'un çıkardığı yasa tasarısıyla, Velitrae ve Privernumluları Romalılarla savaşa kışkırttıkları ve onlara yardım ettikleri suçlamasıyla Roma halkının önünde yargılandı. Bunun üzerine] kent halkı eş ve çocuklarıyla birlikte Roma'ya geldi, giysilerini değiştirdi, çeşitli aşiretleri dolaşarak yalvardılar ve ayaklarına kapandılar. Kent halkına acıyan aşiretler bu yakınları kabul ederek onları affettiler. Pollian dışındaki bütün aşiretler M. Flavius'un tasarısını reddetti. Pollian aşireti yine de tasarını uyguladı. Buna göre, on dört yaşın üzerindeki bütün Tusculumlular kırbaç ve kafa kesme cezasına çarptırıldı, eşler ve çocuklar ise çıkarılan sıkıyönetim yasasıyla köle olarak satıldı. Tusculumlular bu şiddetli cezayı verenleri asla unutmadılar. Pollian aşiret mensupları o günden sonra ne zaman bir devlet görevine talip olsalar, Papirian aşiretinin muhalefetine takıldılar", Titus Livius, *The Roman History*, II: 365-6. Dipnotta söz edilen Venedikli Castelani ile Nicolotti çetelerine gelince, bunlar kendilerine ait (dini cemaat temelli) bölgelerde faaliyet gösteren alt gruplardı. Bazı bayramlarda yumruk ve sopaların kullanıldığı dövüşler düzenlerler ve galip taraf belli bir köprü'nün denetimini ele geçirirdi. Bkz. Limojon de Saint Didier, *The City and Republic of Venice*, Böl. III, s. 110-12.

dan biri olmuştu. İnsanoğlu bu tür bölünmelere güçlü bir eğilim göstermeseydi, topluluğun geri kalanının aldırma-
lığının bu aptalca düşmanlığı bitirmesi gerekirdi; çünkü bu
bölünmüşlük, devlet ikiye bölündüğünde hiç eksik olma-
yan daha fazla çıkar ve yarayla, genel sempati veya antipa-
tiyle beslenmezdi.⁵

Gerçek bir farklılıkla başlayan hizipleşmenin, bu farklılık
ortadan kalktıktan sonra da devam ettiği çok görülmüştür.
İnsanlar bir kez karşıt taraflarda yer aldıktan sonra, içinde
bulundukları taraftakilere sempati gösterirken, karşı grup-
takilere düşmanca bakmaya başlarlar: Ve bu duygularını
sonraki kuşaklara da aktarırlar. İTALYA’da GUELF ve
GHIBBELLINE aşiretleri arasında yaşanan hakiki çekişme
uzun zaman önce sona ermişti. GUELFER papadan yana
tavır alırken, GHIBBELLINER imparatorun yanında yer
almıştı; GUELF olmasına karşın imparatorun müttefiği
olan SFORZA ailesi, JACOMO TRIVULZIO VE GHIBBEL-
LINELERİN desteklediği FRANSA kralı^b tarafından Mİ-
LAN’dan sürülmüş, papa GHIBBELLINELERLE birlikte
imparatora karşı ittifak kurmuştu.⁶

⁵ Roma bütün İtalya’ya yayılırken fethedilen toprakların halklarına va-
tandaşlık verdiler ve onları “taşra” aşiretlerine bölerek, mevcut dört
“şehir” aşiretine bağladılar. Pollia ve Papiria da -sayılan otuz biri bulan-
bu aşiretlerden ikisiydi. Tuscularnlılar vatandaş olunca Papiria aşiretine
katıldılar. *History* adlı eseri M.Ö. 29 civarında yazmaya başlayan Titus
Livius, M.Ö. 324-323 tarihindeki olaylardan söz etmektedir.

^b Lewis XII.

⁶ Hume, *Tarih* (böl. IV, I: 215-16) adlı eserde 1076’da Papa VII. Gregory
ile İmparator IV. Henry arasında yaşanan ihtilafı anlatırken, iki hizbin
kökeninden söz etmektedir. Hume 1739’da (bkz. *Letters*, I: 33-4) Guicci-
nardini’nin *History of Italy* adlı eserini okumaktaydı; dolayısıyla bu de-
nemenin kaynağı kesinlikle budur. Guelph taraftarı Milano dükü Lodo-
vico Sforza ile imparator I. Maximilian’ın, Milano’yu Fransa kralının
elinden geri almak için yaptığı ittifakla, Sforza’nın çıkarlarına ihanet
eden bir hainin, yani Gian Giacomo Trivulzio’nun liderliğindeki mütte-
fikleri Ghibellineler’in hikayesi Kitap IV’te, (cilt II: 324-32 ve 361-79)
ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bkz. Hume, *Tarih*, bölüm. 26, III: 64 ve bölüm.
27, III: 88 vd.

Birkaç yıl kadar önce FAS'ta *siyahlarla beyazlar* arasında patlak veren iç savaş komik bir anlaşmazlıktan çıkmıştı. Onlara kahkahayla gülüyoruz; ama inanıyorum ki, hakkıyla araştırılmış olsaydı, burada FASLILARDAN çok daha büyük saçmalıkla karşılaşırđık. Örneğin, dünyanın bu nazik ve kültürlü parçasında yaşanan bütün o din savaşlarına ne demeli? Bunlar kesinlikle FAS'taki iç savaşlardan çok daha saçmadır. Karmaşıklık farkı akla yatkın ve gerçek bir farklılıktır: Ancak inançla ilgili bir makale üzerinde anlaşmazlık yaşanması tamamen saçma ve anlaşılmaz bir durum olup, buradaki farklılık akla yatkınlıktan değil, bir tarafından anlamadığı halde benimsediğı, diğer tarafınsa yine anlamadığı halde reddettiğı birkaç cümle veya ifade-den kaynaklanır.⁷

Gerçek hizipleşmeler, *çıkardan*, *ilkeden* ve *sempatiden* kaynaklanan ihtilaflar olarak gruplandırılabilir. Bu ihtilaflar arasında en akla yakını ve en haklı görülebilir olanı *çıkardan* kaynaklanan ihtilaftır. Soylular ve halk gibi iki farklı grubun yönetimde farklı düzeyde, dengesiz ve bir tarafı küçültücü şekilde söz sahip olduğı yerde, gruplar doğal olarak farklı çıkarlar güderler; nitekim, insanın doğasında bulunan bencilliğı de hesaba kattığımızda, haklı olarak daha başka bir tutum bekleyemeyiz. Bir meclis üyesinin bu tür gruplaşmaları engellemesi büyük beceri gerektirir; ayrıca felsefecilerin çoğı, bu becerinin, tıpkı *grand elixir*⁸ veya *devridaim* gibi, teoride insanların hoşuna gideceğini, ancak kesinlikle hayata geçirilemeyeceğini düşünmektedir. Gerçekten de despotik yönetimlerde genellikle hizipler görülmez, ama bu onların gerçek olmadığı anlamına gel-

⁷ Eugene Miller'in bu bölüme düştüğü notta, Hume'un 1727-28'de Fas'ta yaşanan ve basında da geniş yer bulan şiddet olaylarına yaptığı göndermenin kaynağının, John Braithwaite, *The History of the Revolutions in the Empire of Morocco upon the Death of the Late Emperor Muley Ishmael*, (Londra, 1729) olduğı iddia edilmektedir.

⁸ "Büyük iksir ... adı verilen evrensel bir ilaç" Chambers, *Cyclopedia*, Ek. (OED "İksir" den aktarılmıştır).

mez. Aksine, bu hizipler sırf despotik yönetimden dolayı daha gerçek ve daha tehlikelidir.

İNGİLTERE’de ulusun toprak sahibi kesimiyle tüccar kesimini bölme girişimi yaşanmış; ancak başarılı olmamıştır. Bu iki grubun çıkarları birbirinden çok farklı değildir; ve kamu borçlarımız artık kabul edilemez ve zarar verecek düzeye gelene kadar da çok farklı olmayacaktır.

İlkesel farklılıktan, özellikle de soyut spekülâtif ilkelere kaynaklanan bölünmeler daha çok modern zamanlara özgü olup, belki de insan ilişkilerinde karşılaşılan en sıra dışı ve açıklanması güç *olgulardan* biridir. Gerçi ilkesel farklılıkların yönetim anlayışında çatışmalara yol açtığı durumlarda, ki farklı siyasi partilerin durumu budur, konu kolayca açıklanabilir. Gerçek yönetme hakkının bir kişiye veya bir aileye ait olduğuna inanan bir kişi, ayrı hakkın başka bir kişi veya aileye ait olduğunu düşünen vatandaşıyla kolay kolay bağdaşamaz. Her ikisi de doğal olarak hakkın kendi anlayışlarına göre teslim edilmesini ister. Peki ama, ilkesel farklılığa davranış karşıtlığının eşlik etmediği, herkesin komşusuna karışmadan kendi yolundan gittiği din gibi ihtilaflarda; nasıl bir delilik, nasıl bir öfke böylesi talihsiz ve ölümcül bölünmelere yol açabiliyor?

Biri doğruya, öteki batıya doğru giden iki kişi, eğer yol yeterince genişse kolayca birbirlerinin yanından geçebilir. Ama farklı dini ilkelere sahip iki kişi, üstünde yürüdükleri yolun ikisi için de yeterince geniş olmasına ve ikisinin de birbirinin önüne çıkmadan kolayca yollarına devam edebilecek olmasına rağmen, birbirlerini kırmadan kolayca birbirinin yanından geçemez. Fakat insan doğası böyledir işte, kendisine yaklaşan her akli ele geçirir; duygu birliğiyle mükemmel biçimde güçlendiği için de herhangi bir karşıtlık durumunda kolayca şaşırır ve rahatsız olur.

Her ne kadar önemsiz görünse de, bütün dini savaşların ve bölünmelerin kaynağında görünüşe göre bu ilke yatar. Ancak, kendisini en büyük ıstırap ve felaketleri yaratan bu

düzeye taşıyan başka tesadüfi nedenlerle örtüşmeseydi, bu insan doğasına özgü evrensel ilkenin etkisi tek bir çağla ya da tek bir dini mezheple sınırlı kalmazdı. Eski dinlerin çoğu, insanın hâlâ barbar ve bilgisiz olduğu, hem hükümdarın hem de köylünün kendisine sunulan her türlü dini öyküyü veya kurguyu örtülü bir inançla kabul ettiği bilinmeyen yönetim dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Yönetici halkın dinini sahiplenmiş, kutsal konulara içtenlikle sahip çıkarak bu konular üzerinde otorite elde etmiş ve dini gücü sivil güçle birleştirmiştir. Fakat yükselen *Hristiyan* dini, ilkeler tamamen ona karşıyken, bu yeniliğe ilk yer açan ulustan nefret eden dünyanın nazik tarafında sıkı sıkıya yerleşmiştir. Bu koşullarda sivil yönetici tarafından uygun bulunmaması ve ruhbanlığın bütün otoriteyi yeni mezhep içinde büyütmesine izin verilmesi hiç garip değildir. Ama ruhbanlar bu gücü daha ilk zamanlarda bile öylesine kötü kullandılar ki, ilkel işkencelerin *kısmen* de⁹ olsa bunların

⁹ *Kısmen*, diyorum; çünkü antik çağlarda yaşayanların bugünkü İNGİLİZ ve HOLLANDALILARDAN daha hoşgörülü olduğunu söylemek bariz bir hata olur. ROMALILARDA dış kaynaklı batıl inançlara karşı yapılan yasalar on iki levhaya kadar uzanmaktadır; bu yasalar çok katı bir şekilde uygulanmamakla birlikte hem YAHUDİLER hem de HİRİSTİYANLAR zaman zaman bu yasalara göre cezalandırılmıştı; GALYA'nın fetih edilmesinden hemen sonra bu yasalarla GALYALILARDAN başkasının DRUID dinine girmesi yasaklanmıştı; ve bu da bir çeşit zulümdü. Bu fetihten yaklaşık bir yüzyıl sonra imparator CLAUDIUS çıkardığı ceza yasalarıyla bu yasaları daha da sertleştirmişti ki, ROMALILARI taklit ederek kendi batıl inançlarından uzaklaşmamış olsalardı, bu onlar için daha da büyük bir zulüm olacaktı. SUETONIUS, *vita CLAUDII*. PLINY'de, Druidlerin batıl inançlarını ortadan kaldıran kişinin, onların dini faaliyetlerini kısıtlayan imparator TIBERIUS olduğunu söylemektedir (cilt. xxx. böl.i). Bu, ROMALILARIN, *Hristiyanlara* karşı uyguladıkları şiddet ve kan dökme yönteminden tamamen farklı olarak, böyle durumlarda gösterdiği geleneksel ihtiyatlılığın ve ılımlılığının bir göstergesidir. Dolayısıyla, Hristiyanlığa karşı uygulanan katı zulmün bir ölçüde, o dinin ilk yayıcılarının hırsından ve bağnazlığından kaynaklandığını düşünebiliriz; nitekim Eklasiyastik tarih de bizim bu kuşkumuzu doğrulayacak nice kanıtlar sunmaktadır.

⁹ Roma yasasının temelleri, 451-450'de yasa yapıcılar tarafından yazılan

takipçilerine aşıladıkları şiddetten kaynaklanmış olması mümkündür. Aynı şeyler Hristiyanlığın devlet dini haline gelmesinden sonra devam ederek, o tarihten itibaren insan toplumunun zehri ve her yönetimde köklü hizipleşmelerin kaynağı haline gelen bir zulüm ruhu yarattı. O yüzden insanlar arasındaki bu tür bölünmeler haklı olarak *ilkesel* ihtilaflar olarak görülebilir; ancak asıl taşıyıcılar olan din adamları tarafında tam bir *çıkar* ihtilafı söz konusudur.

Din adamlarının otoritesine, dini ve sivil iktidarın ayrılmasına ek olarak HİRİSTİYANLIK dünyasında dini savaş ve bölünmelere neden olan bir neden daha vardır. Tamamen karanlık ve barbarlık çağlarında ortaya çıkan dinler, çoğunlukla her mezhepte farklı olabilen ama birbiriyle de çelişmeyen, hatta çelişse bile fazla tartışmaya yol açmayan geleneksel hikaye ve masallarla örülmüştür. Ancak yeni mezhebin öğreticileri Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde felsefenin de yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte spekülative bir düşünceler sistemi oluşturmak, doğru kabul ettikleri şeyleri bölmek ve tartışmanın ve bilimin bütün inceliklerini kullanarak bunları açıklamak, yorumlamak, çürütmek ve savunmak zorunda kaldılar. Dolayısıyla, Hristiyan dininin yeni bölünme ve sapmalara uğradığı bir dönemde bir tartışma arzusu baş gösterdi: Bu arzu da din adamlarının, aldatılmış takipçileri arasında karşılıklı nefret ve antipati yaratma siyasetine hizmet etti. Antik dünyadaki felsefi cemaatler bu dini hiziplerden çok daha ateşliydi; fakat modern dönemlerde dini hizipleşmeler, çıkar ve ihti-

On İki Levha'ya dayanır. Onuncu Levha dini uygulamaları, özellikle de gömme usullerini düzenler. On İki Levha'nun diğer kısımları gibi bu levha da kısmen günümüze ulaşmıştır. Hume da bunları Cicero'nun *De legibus*'taki, (u.xxii-xxiv, 58 vd) tartışmalarından öğrenmişti; bkz. Hume, *Tarih*, Ek IV, v: 130. Hume, *Tarih* (böl. I, I: 6, 8-9) adlı eserde acımasız Druidlerden ve Claudius'un "puta tapma"yı sıra dışı bir şekilde yasaklamasından söz eder. Hume burada muhtemelen Suetonius'tan, "Claudius", 25, (Lives, s. 202) ve Büyük Pliny'den, (*Natural History*, xxx.iv) yararlanmıştır.

raştan kaynaklanan en zalim hiziplerden bile çok daha sert ve öfkeliiler.

Çıkar ve *ilkeyle* birlikte *sempati* kaynaklı gruplaşmaların da gerçek hizipler olduğunu söylemiştim. Sempati kaynaklı hiziiple, insanların kendilerini yönetmesini istedikleri belli aile ve kişilere bağılılığından kaynaklanan bölünmeleri kastediyorum. İnsanların hiç tanımadıkları, belki de hiç görmedikleri, hiçbir iyilik görmedikleri ve de görmeyecekleri birine bu kadar bağlanmasını anlayamasam da, bu tür hiziipleşmeler genellikle çok şiddetli olur. Ama çoğunlukla olan budur, hatta karşısındakinden hiçbir ruh cömertliği görmediği gibi, çıkarı dışında dostluk dahi görmeyen insanların sayısı oldukça fazladır. Genellikle kendimizle hükümdar arasındaki ilişkinin çok yakın ve samimi bir ilişki olduğunu düşünme eğilimi taşırız. Gökemin ve gücün parıltısı tek bir kişinin dahi gücüne güç katar. Bir insanın iyi huyu ona bu hayali çıkarı vermezse eğer, duyguları kendisinininkinden farklı olanların karşı çıkmasına ve direnmesine rağmen, kötü huyu verecektir.

DENEME VIII

Büyük Britanya'daki Partiler

Britanya hükümeti ne zaman ortaya bir konu atacak olsa hemen bölünme ve hizipleşme kaynağı oluverir ve hiçbir hükümet bundan kaçamaz. Anayasamızın cumhuriyetçi ve monarşik parçaları arasında öyle hassas ve belirsiz bir denge var ki, buna bir de insanların hırslarıyla önyargıları eklenince, en anlayışlı insanlar arasında bile fikir ayrılıkları baş gösterir. Barışı ve düzeni seven, kışkırtmalardan ve iç savaşlardan nefret eden ılımlı insanlar genellikle monarşiyeye, ateşli bir özgürlük savunucusu olan ve boyun eğme ve köleliği en büyük kötülük olarak gören gözü pek ve cömert insanlardan daha fazla sempati duyarlar. Ve her ne kadar sağduyu sahibi insanlar genelde karma yönetimin korunması konusunda fikir birliği içinde olsa da, iş ayrıntılara geldiğinde bazıları, tahta daha fazla yetki tanınmasını, tahtın daha etkili olmasını ve yetki aşımalarına daha az hassasiyet gösterilmesini, en küçük bir tiranlık ve despotik güç ihtimalinden bile dehşete kapılanlardan daha fazla isteme eğilimindedirler. Doğru bir şekilde SARAY ve ÜLKE olarak adlandırılan, ülkemizdeki İLKEYE dayalı partilerin durumu işte böyledir. Bu partilerin gücü ve izledikleri siyasetin sertliği büyük ölçüde mevcut yönetime göre değişiklik gösterir. Bir yönetim, çoğunluğu karşısına alacak kadar kötü olabileceği gibi iyi bir yönetim de tutkulu özgürlük aşkılarıyla saray arasında bir denge oluşturabilir. Halk bunlar arasında gidip gelse de sınırlı bir monarşiyle yönetildiğimiz sürece partiler her zaman varlıklarını sürdürürler.

Fakat partiler arasındaki farklılığın bir kaynağı *İlke* ise, diğer ve çok etkili bir kaynak da partileri tehlikeli hale

getiren veya sert siyasi uygulamalara iten ÇIKAR'dır. Taht doğal olarak bütün yetkiyi ve gücü, ilkeleri monarşik yönetimden yana olanlara verecektir; ve bu eğilim de doğal olarak onları ilkelerinin ötesine geçmeye itecektir. Onların iddialı hedeflerinden hayal kırıklığına uğrayan karşıtları ise kendilerini kraliyetin gücünden rahatsızlık duyanların toplandığı tarafa atacak ve doğal olarak bu duyguyu siyasetin meşru gördüğü sınırların daha ötesine taşıyacaklardır. Dolayısıyla, BRİTANYA yönetiminin gerçek evlatları olan Saray ve Ülke bir çeşit karma partiler olup, hem ilkelere hem de çıkarların etkisindedirler. Hizip liderlerini genellikle ikinci güdü, yani çıkar yönlendirirken, alt düzey üyeleri ilke yönlendirir.

Dini partilere gelince, rahipler tarihin her döneminde özgürlüğün düşmanı olmuşlardır; bunun da çıkar ve hurs karışımı nedenlerden kaynaklandığı kesindir. Düşünce ve ifade özgürlüğü, dini güç ve onun genellikle üzerine kurulu olduğu dini sahtekarlıklar için ölümcül bir tehlike oluşturur; oysa özgür bir yönetimde dini güç bu ayrıcalığa hiçbir zaman sahip olamaz ya da en azından bugüne kadar olamamıştır. Bu yüzden BRİTANYA'daki gibi bir düzende din adamları normal koşullarda hep Saray-partisinden yana olacaklardır; buna karşılık her çeşit muhalifse Ülke-partisinden yana olacaktır; çünkü ihtiyaç duydukları hoşgörüyü özgür yönetim dışındaki hiçbir yönetimde bulamayacaklardır. Despotik güce sahip olmak isteyen bütün hükümdarlar, din adamlarının desteğini almanın ne kadar önemli olduğunun bilincinde olmuşlardır. Çünkü din adamları bu tür hükümdarların işini kolaylaştırırlar.¹

* Judaei sibi ipsi reges imposuere; qui mobilitate vulgi upulsi, resumpta per arma dominatione; fugas civium, urbium eversiones. fratrum, conjugum, parentum neces, allaque solita regibus ausi, superstitionem fovebant; quia honor sacerdotii firmamentum potentiae assumebatur. TACIT. *kist. cilt. v.*

¹ Hume'un referansı Tacitus'tur, *Histories*. (5/8, cilt. II, s. 307): "M.Ö. 160'lardaki Maccabe ayaklanması sırasında] Yahudiler ... kendi Kralla-

GUSTAVUS VAZA aynı anda hem özgürlükleri yok edip hem de kiliseye baskı uygulayan bu türden belki de tek ihtiraslı monarktı. Ancak İSVEÇ'teki olağandışı siyasi sistemin altında, rahiplerin o dönemde tahtını bile aşan güçleriyle yabancı bir aileye bağlı olmaları yatar.²

Rahiplerin tek kişi yönetimine olan eğilimiyle ilgili bu gözlem sadece bir mezhep için geçerli değildir. HOLLANDA'daki Presbiteryen ve Calvinist din adamları inançlı ORANGE ailesi taraftarı iken; kabul edilmiş doktrinlere karşı olan saygın Arminiusçular, LOUVESTEIN grubundan yana olup özgürlüğü savunmaktaydılar.³ Ama

rını seçtiler. Bunlar halkın fikir değiştirmesinden sonra kovuldular, fakat Egemenliği silahla ele geçirdikleri için her türlü zalimliğe ve aşırılığa başvurdular, vatandaşlarını sürdüler, şehirleri yerle bir ettiler, erkekleri, kadınları ve anne babaları katlettiler ve bütün bu tiranlıklarıyla mevcut bahl inançları dikkatlice destekleyip beslediler; çünkü Kraliyet'in yetkilerine Din adamlarının yetkilerini de eklediler."

² İsveç 15. yüzyılın sonlarından itibaren, Danimarkalı monarkların egemenliği altında Danimarka ve Norveç'le birleşti. İsveçli eski Vasa kraliyet ailesinden gelen Gustav Eriksson 1523'te İsveç'e yeniden bağımsızlığını kazandırdıktan sonra (Danimarkalı) Katolik piskoposları saf dışı edip Luteryanizmin önünü açarak mutlak bir monark haline geldi. Hume'un muhtemel bir kaynağı da Pudendorf'tur; *Compleat History of Sweden*, s. 170-223. *Gustavus Vasa* (1739) adlı oyunu yeni sansür yasalarıyla yasaklanan Henry Brooke da konuyu gündeme getirmişti, bkz. not 13, Deneme 11.

³ Hollanda reform kilisesi, teoloji profesörü Jacobus Arminius'un liderliğindeki bir grubun, alın yazısı, ilahi hakimiyetle özgür iradenin bağdaşmazlığı, İsa'nın sadece seçilmişler için ölümü gibi temel konularda Calvinist ortodoksiye karşı çıkmasıyla, 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında derin bir şekilde bölündü. Bu teolojik olduğu kadar siyasi bir bölünmeydi; çünkü Arministler bu Calvinist dogmaları reddederken, insanın özgür iradesinin rolünü vurguluyor ve bireysel özgürlüğün ancak güçlü bir aristokratik veya oligarşik yönetimle güvence altına alınabileceğini savunuyorlardı. Bunun için de Hollanda eyaletinde Hukuk Temsilcisi ve dolayısıyla Birleşik Eyaletler'in en etkili bakanı olan Johan van Oldenbarneveldt'in liderliğini savunuyorlardı. Ayrıca Hugo Grotius'un kuramlarını benimsiyorlardı. Kilise ve dolayısıyla cemaat hükümeti gibi Presbiteryen idealleri savunan Calvinistler, Arministleri sapkın ve papalık yanlısı olarak görüyor ve Arministlerle daha yeni

hükümdarın seçme şansı olsaydı, gerek monarşiyle piskoposluk arasındaki yakınlıktan gerekse hükümdarın böyle bir yönetimde din adamlarını kenti eklesiyastik üstleri aracılığıyla yönetmek kolay olacağından, episkopal yönetimi presbiteryenlere tercih edeceğini tahmin etmek zor değildir.⁴

İNGİLTERE'deki büyük ayaklanma döneminde ilk partilerin ortaya çıkışını düşünecek olursak, durumun bu genel kurama uyduğunu ve yönetim biçimlerinin düzenli ve şaşmaz bir operasyonla bunları doğurduğunu görürüz. İNGİLTERE anayasası ondan önce bir çeşit karmaşa içindeydi; çünkü tebaa, yasayla tam sınırlanmamış ve güvence altına alınmamış olmakla birlikte evrensel olarak doğuştan gelen bir hak kabul edilmiş olan soylulara özgü birçok ayrıcalığa sahipti. İhtiraslı ya da daha doğrusu yanlış yönlendirilmiş bir hükümdar bu ayrıcalıkları seleflerinin verdiğini söyleyerek zevkle geri almıştı; bunu yaparak birkaç yıl boyunca açık bir şekilde özgürlükleri çiğnemişti. Sonunda zorunluluk onu parlamentoyu göreve çağırmaya

defedilen İspanyalı sömürgeci efendiler arasında bağlantı olduğunu öne sürerek Arministleri hainlikle suçluyorlardı. Calvinistler, eyalet yöneticisi veya anayasal eyalet başkanları sıfatıyla milis gücünü kontrol eden Orange hanedanının prenslerinin liderliğini savunmaktaydı. Orangeli Maurice, 1618-19'daki Dort Sinodunda Arminist memurların yerine kendi adamlarını atamak suretiyle bu toplantıyı Oldenbarneveldt'i yargılandığı bir mahkemeye çevirmeyi başarmış ve Oldenbarneveld ile aralarında Grotius'un da bulunduğu sürgünde bulunan takipçilerini Loestein şatosuna ve diğer hapishanelere hapsedtirdi. Hume'un bu konudaki muhtemel kaynakları, Janiçon'un *état present de la République des Provinces-Unies*'i ile Le Clerc'in *Histoire des Provinces-Unies des Pays Bas*'ıdır. Çatışmanın İngilizce kaleme alındığı, Arminians versus Puritans için, bkz. Hume, *Tarih*, böl. 46, v: 46, I. James'in Saltanatı'na ek, 129-32 ve böl. 51, v: 211 vd.

³ Populi imperium juxta libertatem: paucorum dominatio regiæ libidini proprior est. TACIT. Ann. cilt.vi.

⁴ Hume'un referansı Tacitus'tur; *Annals*, 6.42, cilt. I, s. 242: "Halkın egemenliği ancak özgürlükle mümkündür; ama birkaç kişinin hakimiyeti kontrolsüz bir açık monarşi arzusuna götürür."

mecbur etti: Özgürlük ruhu yükselerek her yere yayıldı: Arkasında destek bulamayan hükümdar kendisinden istenen her şeyi yerine getirmek zorunda kaldı: Kıskaç ve amansız düşmanlarıysa iddialarında sınır tanımadı. İşte o günden itibaren dönemin insanları farklı gruplara bölündüler; tarafsızlar bugün bile hâlâ bu kavga'nın haklı bir kavga olup olmadığını karar verebilmiş değiller. Parlamento'nun istediğine boyun eğilecek olsaydı, yönetimi neredeyse tümüyle cumhuriyetçilere vermek gerekecek ve bu da anayasal dengeyi bozacaktı. Eğer boyun eğilmeseydi, bu kez de halk zaten, kralın ilkelerinden ve kökleşmiş alışkanlıklarından kaynaklanan ve kralın halka vermek zorunda kaldığı her tavizde kendini gösteren mutlak iktidarın tehdidi altında kalacaktı. Son derece hassas ve belirsiz olan bu sorunda halk doğal olarak her zamanki ilkeleyle en fazla örtüşenlerden yana tavır aldı; şiddetli monarşi yanlıları kralın yanında yer alırken, ateşli özgürlük dostları parlamentonun yanında durdu. Her iki tarafın başarı şansının aynı olduğu bu rekabette *çıkarım* belirleyici bir etkisi olmadı: ROUNDHEAD ve CAVALIER sadece ilke partileriydiler; bunlar ne monarşiden ne de özgürlükten yanaydılar; ancak ilk grup daha çok yönetimin cumhuriyetçi kısmına eğilimli iken, ikinciler monarşi yanlısıydı. Bu bağlamda saray ve ülke-grubu olarak da adlandırılabilen bu gruplar gerek şartların talihsiz biçimde üst üste binmesiyle gerekse çağın çalkantılı ruhunun etkisiyle iç savaşa tutuştular. Her iki tarafta da gizli *commonwealth*ciler ve mutlak güç yanlıları vardı, ancak bunların fazla bir ağırlığı yoktu.⁵

⁵ Hume'un buradaki ve denemenin geri kalan bölümündeki yorumları, kendisinin de sondaki notta vurguladığı gibi, *Tarih* adlı eserindeki uzun ve ayrıntılı analizleriyle karşılaştırılmalıdır. I. Charles'a karşı 1642'de başlayıp 1649'da Kral'ın idam edilmesine kadar devam eden Parlamento ve parlamento yanlısı büyük ayaklanmanın öyküsü 56 ile 59. bölümler arasında anlatılmıştır. Bu bölümün, ödenek, kilise yönetimi, dış siyaset, vb. konularda kralla Parlamento arasında yaşanan otorite tartışmasının

Din adamları kralın keyfi düzenlemelerinden yana çıktı; ve karşılığında da sapkın ve bölücü diye nitelendirdikleri muhaliflerini tasfiye etmelerine ses çıkarılmadı. Mevcut ruhbanlar piskoposluk kilisesine bağlıydılar; yenilikçilerse presbiteriyendi: İlk grup sonuna kadar kralın partisinden yana tavır koyarken; ikinci grup parlamentoyu savunmaktaydı.⁶

Önce kralı, sonra parlamentoyu ortadan kaldıran bu kavgayı herkes bilir. Yaşanan birçok kavga ve devrimden sonra kraliyet ailesi yeniden tahta oturdu ve eski yönetim yeniden kuruldu. II. CHARLES, babasının tecrübesinden ders almamıştı; ilk başlarda gizli ve ihtiyatlı bir şekilde olmak üzere, aynı önlemleri tekrar uygulamaya kalktı. *Whig* ve *Tory* adları altında yeni partiler ortaya çıktı; bunlar o gün bugündür yönetimimizi yıkmaya ve rahatsız etmeye devam ediyorlar.⁷ Bu partilerin yapısını anlamak, karşılaşılacak en büyük sorunlardan biridir ki, bu da tarihin en soyut bilimlerde görülebilecek kadar belirsizliklerle dolu olduğunun bir göstergesidir.⁸ Bu son yetmiş yılda bu iki partinin gerek iktidardayken gerekse iktidarda değilken, gerek savaşta gerekse barışta neler yaptığını defalarca gördük: Birlikteyken, eğlenirken, ciddi işler yaparken, her an şu veya bu tarafı tutan insanlarla karşılaşırız: Aslında bir bakıma, ille de bir tarafı tutmaya mecbur bırakıyoruz; özgürlük ülkesinde yaşayan kişiler olarak herkes duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edebilir: Ama

ele alındığı 50 ila 55. Bölümlerle bağlantılı olarak okunması gerekir. Bkz. ekte kısım I (birinci alıntı) ve kısım II (s. 234-52). Roundheadler ile Cavalierlerin parlamento ve kraliyet yanlısı tutumları *Tarih* adlı eserde ele alınmıştır; böl. 55, v: 362-3.

⁶ Bkz. Ekte kısım III.

⁷ Hume, *Tarih* (böl. 62, özellikle VI: 138-40) adlı eserde, 1660 yılında II. Charles'ın dönüşüyle birlikte Stuart hanedanının yeniden tahta geçişini anlatır. Saltanat dönemi ise 63 ila 69. bölümlerde ele alınmaktadır. Yeni partiler (böl. 68'de VI: 381) anlatılır.

⁸ Denemenin kalan bölümü *Tarih* adlı eserin I. Kısım'ından yapılan alıntılarla birlikte okunmalıdır.

buna rağmen farklı hiziplerin yapılarını, iddialarını ve ilkelerini anlamakta güçlük çekiyoruz.

WHIG ve TORY partilerini ROUNDHEAD ve CAVALLIER ile karşılaştırdığımızda aralarındaki en belirgin fark, CAVALIERLERDE çok az iştirilmekle birlikte evrensel bir öğretiye dönüşerek TORYLERİN gerçek bir karakteristik özelliği haline gelen *pasif itaat* ve *vazgeçilemez hak* ilkeleridir. Bu ilkeler bütün özgürlüklerimizin reddedilmesini ve mutlak monarşinin canlandırılmasını öngörür; çünkü bu ilkeye göre sınırlı bir güçten daha saçma bir şey olamaz; ayrıca, güç sınırlarını aştığında da direnç gösterilmemelidir. Ancak en rasyonel ilkeler bile tutku karşısında zayıf bir karşı denge oluşturduğuna göre, bu saçma ilkelerin⁹

⁹ 1741 ile 1768 arasındaki baskılarda, bazı küçük değişikliklerle aşağıdaki not bulunmaktadır:

Yukarıda adı geçen yazar WHIGLER ile TORYLER arasındaki GERÇEK farkın *devrimle* birlikte ortadan kalktığını, ondan sonra bu partilerin, İTALYA'da imparatorların bütün otoriteyi kaybetmesinden sonra ortaya çıkan GUELFER ve GIBBELINLER gibi kişi partileri haline geldiğini belirtmiştir. Böyle bir düşünce kabul edilecek olursa, bütün tarihimiz bir bilinmeze dönüşür. Bu partilerin arasındaki gerçek farklılığın bir karutı olarak, önce herkesin bu partilerdeki dostları veya tanıdıkları aracılığıyla gördüğü ya da duyduğu faaliyet ve konuşmalardan söz edeceğim. TORYLER, STUART hanedanına hep böyle bir tutkulu sevgi beslememiş miydi ve onların muhalifleri de o ailenin iktidarına inatla karşı çıkmamış mıydı? Monarşi, TORYLERİN ilkelerini her zaman kendilerine yakın bulmuştur. Fakat Toryler bu elli yılda hep saraya muhalefet etmiştir; Kral William tarafından iş başına getirildikleri dönemlerde bile hiç yakın dostlar olmadılar. Dolayısıyla aralarında kavga tahtla değil, o tahtta oturan kişiyle bağlantılıdır. TORYLER, Kraliçe ANNE'in son dört yılında sarayla gerçekten çok yakın olmuşlardı. Peki, bunun nedenini bilmeyen var mı? BRİTANYA yönetiminde tahta geçen kişinin kimliği, halkın çıkarından yana olanların ilgisiz kalamayacağı kadar fazla önemlidir; hal böyleyken, TORY partisinin bu kadar önemli bir şey karşısında *metanetli* bir ilgisizlik göstermesi beklenemez. Zaten HANOVER hanedanı için o yüzden ayağa kalkmamışlar mıydı? Yahut da, karşıt bir çabanın açıkça sağduyu ve itidal göstermesini engelleyecek bir şey var mıydı? Kilisenin adamlarının, Anglikan kilisesine karşı çıkan presbiteryen rahiplerle beraber saraya muhalefet ettiğini görmek müthiş bir şey olurdu. Nasıl bir şey böyle olağanüstü bir sonuca yol açabilirdi? Özgürlük ilkelerine

karşı denge oluşturmamaya kadar zayıf olması şaşırtıcı değildir. TORYLER insan olarak baskıya düşmandılar; İNGİLİZ olarak ise keyfi gücün düşmanıydılar. Özgürlük aşkları muhtemelen karşıtlarınınkinden daha az coşkuluydu, ama eski hükümetin devrilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları zaman bu onlara bütün genel ilkelerini unutturmaya yeterliydi. Önemli sonuçları olan ve BRİTANYA'nın özgürlüğünün en sağlam temeli olan *Devrim* işte bu duygulardan doğdu. TORYLERİN devrim sırasında aldığı tutum, bize bu partinin gerçek doğası hakkında fikir verir.

İlk olarak, özgürlük sevdalarıyla ve özgürlüğü hiçbir soyut ilkeye ya da hayali hak ilkelerine feda etmemekteki kararlılıklarıyla BRİTANYALILARIN gerçek duygularını temsil ediyor görünürler. Açıkça beyan ettikleri niyetlerine ve keyfi tasarılarını gizlemeyen sarayla olan uzlaşmalarına

dayanan mevcut uzlaşma için fazla yüksek olan eski monarşik ilkelerden başka hiçbir şey: Ve bu yüksek ilkelerden korkan ikinci grup, özgürlük ve hoşgörü bekledikleri partiye sıkı sıkı yapışır. İki partinin dış siyasette farklı çizgiler izlemesi de aynı amacın bir kanıtıdır. Biri HOLLANDA'yı tutarken, öteki FRANSA'dan yana tavır almaktadır. Kısaca, bu çeşitli kanıtlar o kadar açık ve somuttur ki, bunları toplamamın hiçbir gereği yoktur. Birinci paragraf Bolingbroke'ta sürekli bir sakınmayı yansıtmaktadır; bkz, örneğin, *Partiler Üstüne Tezler*, Letters VII-IX (Works II: özelikle s. 97 ve 108-117; bkz. 85) ve Letter XIX (II: 251). 1710'da Kraliçe Anne içinde ve dışında yaşanan bir sorun üzerine bir Whig bakanını görevden almıştı. Hume'un da ima ettiği gibi, avantaj Torylerden yanaydı - biri dışındaki bakanlık pozisyonlarının tümüyle on iki yeni kol-tuk Lordlar Kamarası'nu garantilemelerini sağlarken, bir genel seçimle de Avam Kamarası'nu ele geçirmişlerdi.

Yerleşmiş bir piskoposluk kilisesi, gücünü Tanrı'dan alan, veraset yoluyla gelen ve herhangi bir dirençle karşılaşmadan, din adamlarının ahlaki düzenin bir parçası haline getirdiği pasif itaatle ülkeyi yöneten bir monarkın başında bulunduğu düzenli bir hiyerarşik toplum öngören Geleceksel Tory kuramının ayrılmaz bir parçasıydı. Whiglerin dini hoşgörü düşüncesini bir ölçüde yasa haline getiren ve böylece Anglikan Kilisesi'ne ve Hanover hanedanına karşı çıkanlara koruma sağlayan Orangeli William ile Mary'nin tahta geçmesiyle birlikte bütün bunlar bir kenara atıldı.

bakınca, *devrimden* önce karakterlerinin bu yanından haklı olarak kuşku duyulabilirdi. *Devrim* onların bu bağlamda gerçek bir *saray partisinden* başka bir şey olmadıklarını gösterdi, zaten bir BRİTANYA hükümetinden de başka bir şey beklenemezdi: Yani *özgürlüğü seviyorlardı, ama monarşiyi daha çok seviyorlardı*. Bununla birlikte, monarşik ilkelerini hem pratikte ama özellikle de teoride, sınırlı bir yönetimle daha da uzlaşılabilir hale getirdiklerini de kabul etmek gerekir.

İkinci olarak, ne ilkeleri ne de sempatileri *devrimin* getirdiği uzlaşmayla ve yeni düzenle örtüşmekteydi. Karakterlerinin bu yanı önceki yanla çelişiyor gibi görünebilir; çünkü o koşullarda başka bir uzlaşma, özgürlük açısından ölümcül değilse bile muhtemelen tehlikeli olacaktı. Fakat insan ruhu çelişkileri kabul edecek şekilde yaratılmıştır; ve bu çelişki de *pasif itaat* ile *devrim* sırasında gösterilen *direnışten* daha büyük değildir. Dolayısıyla *devrimden* sonra bir TORY birkaç sözcükle tarif edilebilir: *Özgürlükten vazgeçmese de monarşi aşığı; ve bir STUART ailesi taraftarı*. Bir WHIG ise *monarşiyi reddetmeyen bir özgürlük sevdalısı ve PROTESTAN çizgide uzlaşma yanlısı* olarak tarif edilebilir.

Taht sorunuyla ilgili bu farklı bakış açıları, BRİTANYA yönetimindeki gerçek bölünmeler olan *saray* ve *ülke* partilerinin ilkelerine yapılan tesadüfi ama doğal eklerdi. Tutkulu bir monarşi aşığı, şiddetli bir *commonwealth* yanlısı olarak, veraset sistemindeki herhangi bir değişiklikten rahatsız olur: Tutkulu bir özgürlük aşığı ise yönetimin her parçasının özgürlüğün çıkarlarına tabi olması gerektiğini savunur.

WHIGLER ile TORYLERİN arasındaki gerçek farkın *devrimle* birlikte ortadan kalktığını söylemeye cesaret edemeyen bazı kişiler, bu farkın ortadan kalkmasıyla birlikte işlerin eski doğal durumuna geri döndüğünü, artık *saray* ve *ülke* partilerinden başka parti kalmadığını, yani insanların artık çıkar veya ilkeye bağlı olarak ya monarşiden ya da özgürlükten yana olduklarını düşünme eğilimindedir-

ler. TORYLER uzun zamandır cumhuriyetçi ağızıyla konuşmak zorunda kalmış ve muhaliflerinin hem duygularını hem de dillerini benimsemiş gibi görünüyorlar. Ancak bu partinin kalıntıları eski önyargılarıyla birlikte İNGİLTERE’de varlıklarını hâlâ önemli ölçüde sürdürmektedirler; ayrıca, mevcut tek partilerin yalnızca *saray* ve *ülke* partileri olmadığının bir kanıtı da, sistemden memnun olmayan neredeyse herkesin sarayın tarafını tutması, İNGİLTERE kilisesinin en azından alt düzey mensuplarınınsa muhalefetten yana tavır almasıdır. Bu da bize anayasamızla ilgili bazı önyargıların devam ettiğini ve önyargıların anayasayı doğal çizgisinden saptırarak partilerde kargaşaya yol açtığını gösterir.^{c10}

^c Yazar, geçen yüzyıldaki kamusal faaliyetler hakkında bu Denemeler’de dile getirdiği bazı düşüncelerini *History of GREAT BRITAIN*’da ayrıntılı olarak ele almıştır. Yazar kendisini hiçbir partinin sistemiyle özdeşleştirmedeği gibi, ne yargılarını eski düşünce ve ilkeleriyle bağlı hissetmekte, ne de hatalarını itiraf etmekten utanmaktadır. Zaten bu krallıkta bu hatalara düşmeyen neredeyse yok gibidir.

¹⁰ Aşağıdaki çok daha uzun bölümün yerine 1770’te son paragraf eklenmiştir.

WHIGLER ile TORYLERİN ilkelerinin büyük ölçüde örtüşmesine karşın, her ikisinde de ağır basan unsurların birbiriyle uyuşmaması ilgi çekicidir. Bir TORY monarşiyi severdi ve STUART ailesine sempati beslerdi; ama STUART ailesine duyulan sempati daha çok partinin eğilimiydi. Bir WHIG ise özgürlüğü severdi ve PROTESTAN çizgisinde bir çözümden yanaydı; ama baskın eğilimi özgürlük sevdasıydı. TORYLER ya taktik gereği ya da intikam amacıyla sık sık cumhuriyetçiler gibi hareket etmişti; ve partide verasetle değişimden rahatsız olan, tahta en sıkı kısıtlamaların getirilmesini ve hak etmediği halde tahta oturan hanedanı sınırlandırmak için yönetim biçimini olabildiğince cumhuriyete yaklaştırmak istemeyen tek bir kimse yoktu. Doğrudur, kendi görüşleri çerçevesinde tahtta veraset sistemini korumak ve uzlaşma sağlamak adına WHIGLER de özgürlüğü tehdit edecek adımlar atmışlardır: Fakat parti örgütünün özgürlüğü güvence altına almaktan başka bir kaygısı olmadığı halde, liderlerinin ihmalleri, zaafı ve çıkar kaygıları yüzünden ihanete uğramışlardı. Dolayısıyla, TORYLERİN başlıca hedefi tahtta veraset sisteminin devam etmesiydi. Bu çarpıklığı mevcut kuram çerçevesinde açıklamak hiç de zor değildir. TORYLER ile WHIGLERİN gerçek ebeveynleri *saray* ve *ülke* partileridir. Fakat *saray* partisinin monarşiyeye olan bağlılığı-

nun yozlaşarak monarka bağılılığa dönüşmemesi neredeyse imkansızdır; ikisi arasında o kadar yakından bağlantı vardır ki, nihai hedefin monarka bağılılık olması doğaldır. İlahı tapınmanın nasıl kolayca yozlaşarak idole tapınmaya dönüştüğü açıktır. Eski *ülke* partisinin ya da WHIGLERİN kutsalı olan özgürlükle herhangi bir monark ya da kraliyet hanedanı arasında fazla bir bağlantı yoktur; ayrıca, bu partide bir şeye tapınmanın kolayca başka bir şeye tapınmaya dönüşebileceğini gösteren mantıklı bir gerekçe de yoktur. Tabii bu, böyle bir dönüşümün imkansız olduğu anlamına da gelmemelidir.

Herhangi birinin kafasının içini ya da duygularını okumak güçtür; iki kişinin tam olarak aynı şeyi düşünmediği bir partide kimin ne düşündüğünü bilmekse neredeyse imkansızdır. Fakat ben yine de TORYLERİ eski kraliyet ailesine bağlayan şeyin İLKE veya vazgeçilmez hak düşüncesinden çok, SEMPATİ ya da kraliyet ailesindekilerin kişiliklerine duyulan sevgi ve saygı olduğunu söyleyeceğim. Aynı sebep İNGİLTERE'yi daha önce de YORK ve LANCASTER, İSKOÇYA'da ise BRUCE ve BALIOL hanedanları olarak ikiye bölmüştü; üstelik bu bölünme, siyasi tartışmaların çok az yaşandığı ve siyasi ilkelerin insanların pek umurunda olmadığı bir zamanda meydana gelmişti. Pasif itaat öğretisi başlı başına o kadar saçma ve özgürlüklerimize o kadar aykırıdır ki, görünüşe göre bu iş esas olarak kürsü nutuklarıyla avam arasındaki kandırılmış takipçilerine bırakılmıştır. Daha sağduyulu insanlar *sevgiyle* hareket etmişti; bu partinin liderlerine gelince, bunların başlıca güdüsünün *çıkar* olması ve muhalif partinin liderlerinden daha fazla kişisel duygularına göre hareket etmiş olmaları muhtemeldir. Her ne kadar bir kişi veya aileyi ona sempati beslemeden ve *ilkeyi sevgiye* dönüştürmeden coşkuyla savunmak neredeyse imkansız olsa da; bu duruma monarkların zaaflarını, ahmaklıklarını ve kibirlerini rahatça gören ve bunları üstün insanlar olmak bir yana diğer insanlardan daha da aşağıda olduklarını bilen yüksek mevkilerde ya da liberal eğitilmiş insanlarda daha az rastlanmaktadır. Bu nedenle, bir partinin başına geçmenin getirdiği *çıkar*, çoğu zaman *ilke ve sevginin* yerini doldurur.

WHIGLER ile TORYLERİN arasındaki *gerçek farkın devrim* sırasında ortadan kalktığını söylemeye cesaret edemeyen bazı isimler, farkın henüz ortadan kalktığını, işlerin artık doğal seyrine girdiğini ve şu anda aramızda *saray ve ülke* partilerinden başka parti bulunmadığını; yani insanların çıkarları veya ilkeleri çerçevesinde ya monarşiden ya da özgürlükten yana olduğunu düşünmektedir. Aslında TORY partisinin son zamanlarda sayıca eridiğini ve coşkusunu kaybettiğini belirtmek gerekir; dahası saygınlıklarını ve otoritelerini de kaybettiklerini eklemeliyim. ... Mr. LOCKE'tan beri bu partiye anılmaktan rahatsız olmayan çok az bilgili veya eğitilmiş insan, en azından felsefeci vardır; Bu ESKİ WHIG'in onurla ve saygıyla anılmadığı neredeyse hiçbir yer yoktur. Dolayısıyla

saray düşmanları saraylıları aşağılamak için onlara gerçek TORYLER demektedir; buna karşılık *muhalafettekileri* gerçek WHIGLER diye onurlandırmaktadır. TORYLER o kadar cumhuriyetçi ağızyla konuşmaya mecbur kalmışlar, o kadar ikiyüzlü bir tutuma bürünmüşlerdi, o kadar muhaliflerinin duygularıyla ve diliyle konuşur olmuşlardı ki, görenler bunların görüş değiştirdiğini düşünebilirdi. Bununla birlikte İNGİLTERE’de bu partiden geriye çok az şey kalmıştır. Bu arada mevcut partilerin sadece *saray* ve *ülke* partilerinden ibaret olmadığının bir kanıtı da, neredeyse bütün muhalifler saraydan yana tavır alırken, en azından İNGİLTERE kilisesinin alt düzey mensuplarının muhalefeti desteklemesidir. Buna bakarak, anayasamızda hâlâ belli bir önyargının hüküm sürmeye devam ettiğini, bunun yarattığı ağırlığın anayasayı doğal yolundan saptırdığını ve partilerde kafa karışıklığına yol açtığını düşünebiliriz.

Doğru bir değerlendirme yapılacak olursa, İSKOÇYA’da hiçbir zaman TORYLER olmadığını ve bu ülkede aslında WHIGLER ve JAKOBİTLER şeklinde bir bölünme olduğunu söyleyerek bu konuyu kapatacağım. Bir JAKOBİT, anayasaya saygısı olmayan, ateşli bir mutlak monarşi yanlısı ya da en azından, bağlı olduğu hanedanın devam etmesi için özgürlüklerimizi kurban etmeye hazır bir TORYDİR. İNGİLTERE ile İSKOÇYA arasındaki bu farkın nedeni şudur: *Devrimden* sonra İSKOÇYA’da yaşanan siyasi ve dini bölünmeler birbiriyle örtüşmektedir. PRESBİTERYENLERİN istisnasız hepsi WHIG idi: Piskoposluk yanlılarıysa muhalif partidendi. Piskoposluk yanlısı din adamları *devrim* sırasında kiliseden atıldıkları için, yemin veya dualarında yönetimle uzlaşmak gibi bir niyet göstermiyorlar, açıkça partilerinin yüksek ilkelerini savunuyorlardı. Bunların takipçilerinin İNGİLTERE’deki TORY partisinin takipçilerinden daha katı olmasının nedeni budur.

Katı şeyler genellikle yumuşak şeyler kadar dayanıklı olmadığından, Jakobit partinin kısa sürede ortadan kalktığını ve bu *krallıkta* yaşanan ve giderek LONDRA’yı da etkisi altına alan tek farklılığın *Saray* ve *Ülke* farklılığı olduğunu görmekteyiz. BRİTANYA’nın bu kısmında meydana gelen ani ve belirgin değişikliğin bir nedeni JAKOBİT partinin katılımı ve fütursuzluğu ise diğer neden de muhtemelen de şu olmalıdır. Aramızda sadece iki sınıf insan bulunmaktadır; zengin ve eğitilmiş beyefendiler ve kaba, köle gibi çalışan yoksullar. Burada kayda değer bir orta sınıf yoktur; oysa İNGİLTERE’de hem şehirlerde hem de taşrada dünyanın geri kalanındakinden çok daha fazla orta sınıf mensubu bulunur. Köle gibi çalışan yoksulların ilke diye bir sorunu yoktur: Beyefendiler zamanla ve deneyimle gerçek ilke sahibi olabilirler. Orta sınıf ise ilkeler oluşturabilecek kadar meraklı ve bilgilidir, ancak bu merak ve bilgi gerçek ilkeler oluşturmaya ya da özümsemiş önyargıları düzeltmeye yetmez: İNGİLTERE’de TORY ilkelerinin en yaygın olduğu grup işte bu orta sınıftır.

DENEME IX

Batıl İnanç ve Coşku

En iyi şey bile yozlaşınca en kötüye dönüşür sözü, başka şeylerin yanında, gerçek dinin yozlaşmış biçimi olan *batıl inanç* ve *fanatizmin* yol açtığı zararlı sonuçlarla da kanıtlanmış bir düsturdur.

Her ikisi de zararlı olmakla birlikte bu iki sahte din birbirinden çok farklıdır, hatta birbirinin zıddıdır. İnsan zihni, ya rahatsız edici bir özel ya da genel durumdan, ya bir hastalık, kasvetli ve melankolik ruh halinden ya da bütün bu şartların üst üste gelmesi yüzünden, açıklanamayan birtakım korku ve vehimlere kapılır. Böyle bir zihin halinde, meçhul sebeplerden sonsuz sayıda korkacak meçhul kötülükler üretilir; buna karşılık, kendi önyargılarına göre davranan ve baskın eğilimlerini besleyen ruh, gerçek korku nesnesinin olmadığı yerde gücü ve kötü niyeti sınır tanımayan hayali korkular üretir. Bu düşmanlar tamamen görünmez ve bilinmez olduğundan, bunları yatıştırma

Hume, *Tarih* (böl. 22, II. 456 vd.) adlı eserde York ailesiyle (armaları beyaz gül) Lancasterler (armaları kırmızı gül) arasındaki (1455'ten 1485'e kadar süren) Güller savaşını; ve İskoç Baliol hanedanıyla Bruce hanedanı arasında (1280'li 1290'lı yıllarda) yaşanan çekişmeyi, (a.g.e. bölüm. 13, II: 86, 91 vd., ve 190 vd.) anlatır. 1715 ve 1719 tarihli Jakobit ayaklanmaları, Hanover hanedanına karşı bir Jakobit tehdidinin olduğu inancını besledi (I. George 1714'te tahta geçmişti) ve bu da Whig hükümetinin bütün Toryleri Jakobit fırçasıyla zifte bulamalarını kolaylaştırdı. Tory ideolojisi, ülke muhalefetine bir parçası haline gelerek Whig saray egemen sınıfını yarattı. Hume'un ifadeleri sonucu yansıtır.

18. yüzyılın ilk yıllarında bir Whig egemen sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte, daha radikal Whigler, bu sadece "nominal" ve "modern" Whig ideolojisinden uzaklaşarak, kendilerini "gerçek", "doğru" ve "eski" Whigler olarak tanımlamaya başladı. Örn. bkz. Robert Molesworth, *The Principles of a Real Whig* (1711).

yöntemleri de aynı ölçüde anlaşıl mazdır; ayinler, tarikatlar, çileler, kurbanlar, hediyeler, ne kadar saçma veya anlamsız görünürse görünsün, ahmaklık veya sahtekarlığın beslediği kör ve korkmuş bir saflıkla yapılan uygulamalar, hepsi bu yatışma yöntemleri arasındadır. Bu nedenle, BA-TİL İNANCIN asıl kaynağı zayıflık, korku, melankoli ve cehalettir.

Fakat insan zihni aynı zamanda, fazla başarıdan, bol sağlıktan, güçlü ruh halinden veya cüretkar ve kendine güvenen bir ruh halinden kaynaklanan açıklanamaz bir yücelme ve küstahlaşma haline tutulur. Böyle bir zihin halinde hayal gücü, hiçbir dünyevi güzellikle ya da zevkle karşılaştırmayacak kadar büyük ama karışık düşüncelerle şişer. Fani olan her şey değerini yitirir. Ve görünmez yerlerde veya ruhlar dünyasında tam bir hayal dünyası yaratılır, ruh o andaki zevkine ve tercihine uygun her türlü hayali üretmekte özgürdür. Esrimeler, kendinden geçmeler ve hayal dünyasında şaşırtıcı uçmalar yaşanır; özgüven ve küstahlaşma hali giderek artarken, hiçbir şekilde açıklanamayan ve sıradan yeteneklerimizin ötesine geçmiş gibi görünen bu esrimeler ve kendinden geçmeler, adanmanın hedefi olan İlahi Varlık'tan gelen anlık esinlere bağlanır. Esinlenen kişi kısa süre sonra kendisini Tanrının ayrıcalıklı gözdesi olarak görmeye başlar; coşkunun zirvesi olan bu çılgınlık bir kez kişiyi ele geçirdi mi, kaprisler bile kutsallaştırılır: Sağduyu ve hatta ahlak bile yanlış yönlendirdikleri gerekçesiyle reddedilir: Fanatik bir deli bile kendini bu ruhsal kaymalara ve yukarıdan gelen esinlere körü körüne, kayıtsız şartsız teslim eder. Bu nedenle, COŞKUNUN gerçek kaynağı umut, küstahlık, sıcak bir hayal gücü ve cehalettir.

Bu iki sahte din türü birçok spekülasyonları davet edebilir; ama ben şimdilik bunların yönetim ve toplum üzerindeki farklı etkileri üstüne birkaç değerlendirmede bulunacağım.

Bana göre, *batıl inanç dini otoritenin işine gelir, dahası fanatizmi, sağduyu ve felsefeye tercih eder.* Batıl inanç gıdasını korku, üzüntü ve ruhsal bunalımdan alır; hem kendi gözlerinde hem de ilahi varlığın gözünde insana kendini değersiz ve küçük hissettirir ve bu durumda doğal olarak, yaşam biçimiyle, cüretkarlığıyla ve kurnazlığıyla Tanrının gözdesi olduğu düşünülen başka birinden yardım arar. Batıl inanç sahibi kişi kendini ona adar: Onun kendilerini koruması için dua eder, dilekte bulunur ve kurbanlar keserler: Ve Tanrıya olan yakarışlarının onun aracılığıyla kabul edilmesini ümit ederler. Dolayısıyla RAHİPLER, kendisine bile güvenmediği için Tanrıya kendi bağlılığını bizzat sunamayıp, cahilce bir şekilde arkadaşları ve hizmetçileri vasıtasıyla kendini Tanrıya sunan ürkek ve küçük düşürücü batıl inancın bir icadı olarak görülebilir. Batıl inanç en fanatikler dahil olmak üzere neredeyse bütün dinlerin önemli bir parçasıdır; bu açıklanamayan korkuları yenmenin felsefeden başka yolu yoktur; dolayısıyla her dini mezhepte mutlaka din adamları vardır: Batıl inanç ne kadar güçlüyse din adamının otoritesi o kadar fazladır.

Öte yandan, dini fanatiklerin kilise adamlarının boyunburuğuna girmediği ve dini üslupları, ayinleri ve gelenekleri küçümseyerek, bağımsız bir adanmışlık sergiledikleri de görülür. En kötüler de, aynı zamanda bilinen en masum fanatikler olan ve aralarına asla rahip sokmayan *kuveykirlardır*. İNGİLTERE’de fanatizm bakımından *kuveykirlara* en yakın ve ruhban köleliğinden en azade olan mezhep üyeleri *bağımsızlardır*. Bunları her iki bakımdan da aynı mesafede olan *presbiteryenler* izler.¹¹ Kısaca, bütün bu

¹¹ Hume, *Tarih* (böl. 62, VI: 142-6) adlı eserde, George Fox’un 1640 ve 50’lerde Kuveykirlar olarak, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Dindar Dostlar Cemiyeti olarak bilinen tarikatı nasıl kurduğunu eşsiz bir dille anlatır. Tek tek her bireyde ruhun varlığına olan inancın nasıl toplumsal geleneklere ve otoriteye -sade konuşma, sade giyinme, sade yaşam biçimi; tam bir pasifizm; dini otorite dahil her türlü otoritenin ve bütün otorite işaretlerinin (“törenler, şekiller, ritüeller, düzenler ve pozitif

deneyimlerin temelinde gözlemler; ve bir de, fanatizmin küstahça bir gururdan ve güvenden kaynaklanmasına bağlı olarak, kendisinin de herhangi bir insan aracı olmadan Tanrıya *yaklaşabilecek* kapasitede olduğunu düşünen akıl yatmaktadır. Kendinden geçme noktasına varan adanmışlığı o kadar şiddetlidir ki, Tanrıya *fiilen* tefekkür ve sohbetle bile *yaklaşabileceğini* tasavvur eder; ve bu durumda da batıl inanç sahibi adanmışların gözlerinde ancak din adamlarının yardımıyla gerçekleştirilebilir olan bütün o tören ve ayinleri bir kenara atar. Fanatik kendini her

kurumlar. Hatta vaftiz ve Son Akşam Yemeği ... [ve] kiliselerin kutsallığı”) reddedilmesi; tanrıya ibadette kadınlar da dahil olmak üzere herkesin eşit olması- rağmen koyu bir eşitlikçiliğe yol açtığını vurgular. Fanatik aşırılıklarla dalga geçerek, uygulanan gaddarca zulmü anlatır. 18. yüzyıl Kuveykır öğretisi İskoçyalı Robert Barclay’ın *An Apology for the True Christian Divinity* (Latince baskı 1676; ilk İngilizce baskı 1678, bunu daha sonra diğer baskılar izlemiştir) adlı yapıtında ele alırken, standart Kuveykır tarihi, Hollandalı William Sewel’in *History of the Rise, Increase and Progress of the Christian People call’d Quakers* (1717) adlı kitabında anlatılmaktadır. Konuyla ilgili en ünlü sunumlardan biri de Voltaire’in ilk dört *İngiltere Mektupları*’nda yer alır.

16. yüzyılın ortalarında Luther’in bütün inananların din adamı olduğu düşüncesini kelimesi kelimesine alan gruplar bütün kiliselerden bağımsızlıklarını ilan ederek, tek gerçek kilisenin inananlardan oluşan yerel meclis veya cemaatler olduğunu savunmaya başladılar. Daha sonra Cemaatçiler olarak adlandırılan Bağımsızların öğretileri 1580’li yıllarda R. Browne, H. Barrow ve J. Greenwood tarafından şekillendirildi. 18. yüzyılda Bağımsızların tarihi, her şeyden önce I. Charles’a ve Başpiskopos Laud’a karşı direnen önemli bir partinin ve Cromwell ordusundaki baskın faktörün tarihi haline gelmişti. Hume, Bağımsızları ve onların Presbiteryenlerden farklarını işte bu bağlamda analiz eder; bkz. *Tarih*, böl. 57, V: 441-3; aynı zamanda bkz. bu cildin ekinin III. Kısmı.

Presbiteryenler, Katolik yönetimiyle birlikte Anglikan kilise (özellikle de piskoposluk) yönetimi fikrini reddetme konusunda Bağımsızlarla aynı fikirde olmakla birlikte, Calvin’in, cemaat rahibi ve yaşlıları tarafından yönetilen sıkı sıkıya örgütlenmiş ve nihayet -özellikle de İskoçya’da- yerel Kirk oturumlarından, bölgesel papaz evleri ve sinodlar aracılığıyla ulusal Genel Meclis’e kadar belli bir kilise hiyerarşisine göre düzenlenmiş kilise fikrini benimsiyorlardı. Hume, *Tarih* (böl. 38, IV: özellikle 32 ve 44-5) adlı eserde, ilk İskoç Presbiteryanizmi’nin kısa bir tarihçesini verir.

türlü ritüel ve tören kurumunun sağlayabileceğinden çok daha üstün olan kutsal bir karaktere adar ve teslim eder.

Bu sahte din türleriyle ilgili *ikinci* düşüncem, *fanatizmi andıran dinlerin ilk ortaya çıktıkları sırada, batıl inancı andıranlardan çok daha güçlü ve şiddetli oldukları; ancak kısa bir süre içinde yumuşayarak ılımlı hale geldikleri* şeklindedir. Yeni olmanın getirdiği coşku ve karıştırlarının neden olduğu hırsla şiddetlenen bu din türlerine sayısız örneklerle tanık olmaktadır: ALMANYA'da *anabaptisler*, FRANSA'da *camisardlar*, İNGİLTERE'de *Levellerler* ve diğer fanatikler ve İSKOÇYA'da *Covenanterler* bunlardan bazılarıdır.¹² Güçlü

¹² Anabaptisler çeşitli mezheplerden, özellikle de Thomas Münzer'in takipçileri; İsviçreli Brethren; Melchioritler (veya Hoffmancılar); Hutterit Brethren; ve Mennonistlerden oluşmaktaydı. İlk kez 1520'li ve 1530'lu yıllarda Almanya, İsviçre ve Hollanda'da ortaya çıkmışlardı. Ortak paydaları vaftizi reddetmeleriydi. İlk anabaptislerin çoğu esinlenme veya iç ışık öğretisini benimsiyor ve dini konularda sivil yargıçların otoritesini reddediyorlardı; bazıları komün mülkiyetini benimserken, bazıları da çok eşliliği benimsemekteydi. Bu inanç ve uygulamaları yüzünden Protestan ve Katolik otoritelerin zulmüne uğramışlardı. 18. yüzyıla gelindiğinde kalan anabaptist mezhepler kendi halinde pasifist gruplar haline gelmiş, Mennonistlerse liberal bir teoloji benimsemişti; ancak tarihsel perspektiften bakıldığında anabaptizm fanatizmin birçok eşanlamından biriydi; örn. bkz. Henry More'un fanatiz analizi, *Enthusiasmus Triumphatus*, s. 15-29.

XIV. Louis'nun 1865'te Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırmasının ardından, başta Kalvinistler olmak üzere birçok Fransız Protestan ülkeden sürülmüştü (bkz. Hume, *Tarih*, böl. 70, VI: 470-I), fakat Güney Fransa'nın Cevennes bölgesindeki Kalvinist camisardlar, özellikle de 1702-5 yılları arasında, ilahi esin tarafından yönetildiğine inandıkları şiddetli bir silahlı direniş göstermişti. Aynı zamanda "Fransız peygamberler" olarak tarunan camisardlar, bu ayaklanmalar nedeniyle kaçtıkları Britanya dışında, Hume'un döneminde, yani 1734'ten 1737'ye kadar Fransa'da da önemli bir gündem konusu olmuşlardı.

İngiliz İç Savaşı'nda (özellikle de 1645'ten 1649'a kadar) en radikal parlamenterler arasında bulunan John Lilburne'nün liderliğindeki bir grup, mülkiyet eşitsizliği dahil bütün eşitsizliklerin *ortadan kaldırılmasını* istiyordu. Grup, yeterince eşitlikçi bulmadıkları Cromwell tarafından bastırılmasına rağmen, İngiltere'de radikal siyasi düşüncüyü etkilemeye devam etti. Başta doğal haklar ve eski anayasa olmak üzere, grubun fikirle-

bir ruhsal yapıya ve küstahlık derecesinde cüretkar bir karaktere dayanan fanatizm; özellikle de kandırılmış fanatiğe ilahi aydınlanmaya ulaştığını düşündürerek, akıl, ahlak ve sağduyu kurallarını küçümsetecek bir noktaya kadar yükseldikten sonra, doğal olarak olağandışı sonuçlara yol açar.

Fanatizm böylece insan toplumunda en zalimce kargaşalara neden olur; ancak fanatizmin gücü fırtınanın veya boranın gücüne benzer, kısa zamanda tükenir ve arkasında eskisinden daha sakin ve huzurlu bir hava bırakır. Fanatizmin ilk ateşi geçince, insanlar kutsal konularda umursamaz ve soğukkanlı davranmaya başlarlar; hiçbir dini ruhu koruyacak kadar otorite gösteremez. Hiçbir ritüel, hiçbir seremoni, hiçbir kutsal ayin kutsal ilkelerin unutulmasını engelleyemez. Kutsal ilkelerin yerini giderek ve belli belirsiz bir şekilde hurafeler alır; insanları uysallaştırıp boyun eğdendirir; yöneticinin istediği de budur: Sonunda otoritesini kuran din adamı insan toplumunun tiranı olur

ri 18. yüzyılda radikalizmle aynı anlama gelmeye başladı.

Hume, *Tarih*, (böl. 56, V: 422-3) adlı eserde, İngiliz Parlamentosu'nun 1643 Eylül'ünde İskoçya'da iktidarda bulunan Presbiteryenlerle yaptığı "Resmi Birlik ve Sözleşme" müzakerelerini anlatır. Bu sözleşmeye göre Parlamento, Presbiteryanizmin İngiltere ve İrlanda'da da yasal hale gelmesine ve İskoçların kendi özgür Parlamentolarını kurmalarına izin verilmesine karşılık, I. Charles'a karşı mücadelede İskoçların desteğini almaktaydı. Hume, 1661 tarihli İskoçya'da Restorasyon anlaşmasını (V: 167-70) ele aldığı 63. Bölüm'ün bir kısmında ayrıca II. Charles'ın kuzeydeki egemenlik alarında piskoposluğun yeniden kuruluşunu, 64. Bölüm'de de (V: 223-8) daha fanatik Covenanterların silahlı ayaklanmasını ve "Gizli Dini Toplantı Yasası"yla (1664) beş kişiden fazlasının bir araya gelerek özel heterodoks ibadetler gerçekleşmesini yasaklamasının ardından şiddetli bir şekilde bastırılışını anlatmaktaydı. Gizli Dini Toplantı Yasası'na karşı başlatılan isyan, kısa bir süre sonra, 1679'da bu kez, 22 Haziran 1679 Bothwell Köprüsü Muharebesi'nde Monmouth dükü tarafından katledilen aşırı sözleşmecî mezhep yani Cameroncular tarafından başlatılmıştı. Hume bu muharebeyi *Tarih* (böl. 67, V: 371-4) adlı eserde anlatmıştır; aynı zamanda bkz. Sir Walter Scott'un *Old Mortality*'de çizdiği Cameroncular portresi. İskoç Presbiteryanizminde sözleşme geleneği gerilere, 16. yüzyılın ortalarına kadar uzanır.

ve o bitmek tükenmek bilmez iddialarıyla, zulümleriyle ve din savaşlarıyla kargaşaya yol açar. ROMA kilisesi iktidarı nasıl da sessiz sedasız ele geçirmişti! Ama o iktidarını korumak adına bütün AVRUPA'yı ne üzücü sarsıntıların içine attı! Öte yandan, daha önce tehlikeli bağnazlar olan mezhepçiler artık oldukça özgür sağduyulu insanlar haline geldiler; *kuveykırlar* ise dünya üzerindeki neredeyse tek düzenli *deist* kuruma, *literatilere* (bilgeler) ya da ÇİN'de KONFÜÇYÜS takipçilerine yaklaşmış görünürler.^{a13}

Bu başlıkta *üçüncü* gözlemim, *batıl inancın sivil özgürlüğün düşmanı, fanatikliğin dostu* olduğu şeklindedir. Batıl inancın, rahiplerin hakimiyeti altında inlemesi ve fanatikliğin kilisenin gücüne zarar vermesi bu tespiti doğrulamaktadır. Cüretkâr ve ihtiraslı bir ruh hali hastalığı olan fanatikliğe doğal olarak özgürlük ruhu eşlik etmektedir; batıl inanç ise, aksine insanları uysallaştırıp boyun eğdirerek onları köle haline getirir. İNGİLTERE tarihinden, *bağımsızlarla deistlerin*, dini ilkelerde birbirlerine taban tabana

* ÇİN'deki Literatilerde din adamı veya bir kilise kurumu yoktur.

¹³ "Kelimenin modern anlamıyla DEİSTLER, doğal dinin zorunluluk ve görevlerini kabul etmekle birlikte, Hristiyan şablonuna ya da vahye dayanan dine inanmayan kişilerdir" *Britanica Ansiklopedisi*, 2: 413. "LITERATI, genel anlamıyla bilgili insanlar için kullanılır; fakat daha özel olarak Çinliler tarafından kendi dillerini okuyup yazabilen kişiler için kullanılır" *Ency. Brit.*, 2: 976. Terim, *The Anatomy of Melancholy*'de (1621) Robert Burton tarafından ikinci anlamda kullanılmıştır, örn. bkz. s. 87 ve 503. Aydınlanma'ya göre, Çinli bilge Konfüçyüs'ün (M.Ö. 551-479) öğretileri gerçekten rasyonel ve doğal bir dini temsil etmekte olup, ahlaki ve sivil yaşamın temellerini oluşturabilirdi. Bu görüş Cizvit misyonerlerin Konfüçyüsçülüğü Katolik-yanlısı göstermek için yaptıkları başarısız girişim sırasında dile getirilmişti (bkz. Latince Konfüçyüs anlatımları [Anon.], *Conficius Sinarum philosophus, sive scientia Sinesis*, 1687). Konfüçyüs, Leibniz'in misyonerlerle yaptığı yazışmalarla (*Novissima Sinica*, 1697) Christian Wolff'un Çin Felsefesi üstüne derslerinde (*Oratio de Sinarum philosophia practica*, 1721) ve Voltaire'in bu fikri sürdüren *Essai sur les mœurs*'unda, (böl. 2 ve diğer bazı eserlerde) İsa Mesih'e benzetilmekteydi. Diğer bir kaynak da, Cizvit Jean Baptiste Du Halde'nin Konfüçyüsçülüğe övgüler yağdıran *The General History of China*'dır (1735), özellikle bkz. s. 293-303.

zıt olmalarına karşın, iç savaşlar sırasında siyasi olarak birlikte hareket ettiklerini ve ikisinin de ateşli *commonwealth* taraftarı olduğunu öğreniyoruz. *Whigerle torylerin* ortaya çıktıkları günden beri, *Whig* liderlerinin ya deist ya da sıkı özgürlük taraftarları; yani hoşgörü dostu oldukları ve her türlü *Hristiyan* mezhebine uzak durdukları görülür. Her biri güçlü bir fanatizm eseri olan mezhepçilerin hepsi de istisnasız biçimde, sivil özgürlüğü savunmak adına bu partiyi desteklemişlerdir. Batıl inançlar konusunda birbirlerine benzeyen yüksek kilise *Toryleriyle Roma Katolikleri* ise ayrıcalığın ve krallığın iktidarını destekleme konusunda birleşmişlerdir; ancak görünüşe göre *Whiglerin* hoşgörü ruhu son zamanlarda *katolikleri* bu partiye çekmektedir.

FRANSA'da *molinistler* ile *jansenistler* sağduyulu bir insana yakışmayacak, anlaşılmaz binlerce tartışmaya giriyorlar: Ama bu iki mezhebi birbirinden ayıran kayda değer tek şey dinlerinin ruhudur. *Cizvitlerin* etkisi altındaki *molinistler* tam bir batıl inanç düşkünü olup, dış şekle ve törenlere çok önem verirler ve din adamlarıyla geleneğin otoritesine büyük saygı duyarlar. Jansenistler bağınaz olup, fanatizm derecesinde kendilerini adamaları ve iç yaşamlarıyla bilinirler; otoriteden fazla etkilenmezler, yani bir başka deyişle yarım katoliktirler. Sonuçlarsa yukarıdaki değerlendirmeye tamı tamına örtüşür. *Cizvitler* halkın tepesindeki tiranlar ve sarayın köleleridir: Jansenistlerdeyse küçük özgürlük sevdası kıvılcımlarına rastlamak mümkündür; bu kıvılcımları FRANSIZ ulusunda da görebiliriz.¹⁴

¹⁴ Molinizm, İspanyol Cizvit Luis de Molina'nın (1535-1600) öğretilerinden doğmuştur. Bu öğretiye göre Tanrının lütfu yeterlidir; çünkü Tanrı insanın bu lütfu özgür iradesiyle kabul ettiğini önceden bilir. Hollanda doğumlu Otto Cornelius Jansen (1585-1638), büyük ölçüde Molinist olan Cizvitlere muhalefet ederken Fransız teoloji tartışmalarına katı bir Augustinci çizgi getirmiştir. Jansenizmin özü, lüftün karşı konulamaz olduğudur; dolayısıyla insan (çeşitli şekillerde yorumlanan) katı bir determinizme tabidir. Bu da Jansenizmin sık sık Calvinizm'e benzetilmesine yol

DENEME X

Sivil Özgürlük¹⁵

Parti hırsından ve parti önyargılarından bağımsız olarak siyasi konular üstüne kalem oynatanlar, kamu yararına olan ve hatta kendilerini siyaset araştırmalarına kaptıranları da tatmin eden bir bilim üretirler. Bununla birlikte, dünyanın henüz siyasette genel doğrular oluşturamayacak kadar genç olduğunu, bunun en azından son zamanlara kadar doğru olduğunu da düşünüyorum. Henüz öyle üç bin yıllık deneyimlerimiz yok; dolayısıyla bu bilimde akıl yürütmenin yanı sıra, diğer bilimlerde olduğu gibi, üzerinde akıl yürütülecek yeterli materyal eksikliği de çekilmektedir. İnsan doğasının iyiliğe veya kötülüğe ne kadar yatkın olduğu tam olarak bilinmez; aynı şekilde, eğitim, gelenek veya ilkelerde yaşanacak büyük bir devrimin insanlığa ne getirip götüreceği de tam anlamıyla bilinmez. MACHIAVELLI şüphesiz büyük bir dahiydi; fakat çalışmalarını eski zamanların azgın ve tiran yönetimleriyle veya İTALYA'nın küçük başıbozuk prenslikleriyle sınırladığı için, özellikle de monarşik yönetim üstüne yaptığı akıl yürütmeler oldukça yetersiz kalmıştır; nitekim *Hükümdar* adlı eserinde yeterli deneyimin tamamen çürütmediği tek bir ilke yoktur. *Zayıf bir hükümdarın, iyi bir öğüt alması mümkün değildir; çünkü birkaç kişiye danışacak olursa, bu farklı öğütlerden hangisini seçeceğini bilemez, der. Bir danışmanla yetinecek olursa, evet, bu danışman belki akıllı olabilir; fakat orada uzun zaman durmayacaktır. Çünkü kesinlikle efendisini*

açmıştır. Jansenizm sık sık lanetlenmiş ve 17. ve 18. yüzyıllarda taraftarları Fransa'daki kilisenin zulmüne uğramıştır.

¹⁵ Bu deneme 1741 ile 1753 arasındaki baskılarda "Özgürlük ve Despotizm" başlığıyla yayınlanmıştır.

yerinden edecek ve onun yerine tahta kendisi ve ailesi geçecektir.¹⁶ O siyasetçinin birçok hatasından biri olan bu hatanın, büyük ölçüde siyasi gerçekliği yeterince kavrayamayacak kadar erken bir tarihte yaşamasından kaynaklandığını düşünüyorum. Halen neredeyse AVRUPA'daki bütün hükümdarlar danışmanları tarafından yönetilmektedir; neredeyse iki yüzyıldır durum böyledir; ve bugüne kadar henüz böyle bir olay meydana gelmemiştir ve gelmesi de mümkün değildir. SEJANUS, imparatoru tahtından indirmeye niyetlenmiş olabilir; ama bütün kötü niyetine rağmen FLEURY'nin BOURBONLARI tahtlarından indirmek için en küçük bir umut bile beslemiş olması mümkün değildir.¹⁷

Geçtiğimiz yüzyıla dek ticaret bir devlet işi olarak görülmemektedir; nitekim ticaretten söz eden hiçbir eski siyaset yazarı bulunmaz.¹⁸ Bugün başlıca uğraşları ticaret olan ve hatta bu işe bakanlar ve düşünürler düzeyinde

¹⁶ Bu bir alıntı olmayıp, *Hükümdar*'ın 23. Bölüm'ünün özetini aktarmaktadır. Machiavelli burada asıl olarak sağduyu eksikliği denilen zaafı ele alır.

¹⁷ Pretorların başı olan, Roma imparatorunun özel koruması Aelius Sejanus (öl. MS 31) İmparator'dan sonra gelmekte olup, görünüşe göre onu devirmeye çalışmıştı. Başlıca kaynaklar, Tacitus, *Annals*, Kitap 4; Dio Cassius, *Roman History*, Kitap 57. 19 vd. ve Kitap 58. 4 vd.; Suetonius, "Life of Tiberius", *Lives*, özellikle 61-6. Paragraflar. Bkz. Ben Johnson'ın *Sejanus His Fall* (1603) adlı oyunu. Kardinal Andre-Hercule de Fleury (1653-1743) genç XV. Louis'nin öğretmenliğini yapmıştı ve 1726'dan ölümüne kadar iç ve dış konularda Fransa'nın tartışmasız başbakanı olmuştu. Fakat aslında açıkça mutlak monarkın, Richelieu ve Mazarin gibi kardinal-bakanlara benzer bir baş hizmetçisiydi.

* KSENOPHON ticaretten söz etmektedir; fakat bunun devletin avantajına olduğundan kuşku duymaktadır. Ei de kaj emporia ophelei ti polin, & KSEN. HIERO. PLATON ise ticareti hayali devletin tamamen dışında tutmaktadır. De legibus, cilt. iv.

¹⁸ Hume, Ksenophon'a, *Hiero*, 9.9, gönderme yapmaktadır: "Şayet ticaret bir şehre kazanç sağlıyorsa, [işte çalışkan olma onurunun kazandırdığı ödül birçok insanın bu mesleğe yönelmesini sağlayacaktır]". Platon'un *Yasalar*'ı için, bkz. örneğin Kitap VIII: 842d; 849a-50a ve Kitap XI: 918a-21d.

kafa yoran İTALYANLAR dahi o zamanlar ticaret konusunda tam bir sessizlik içindeydi. İki deniz gücünün büyük zenginliği, ihtişamı ve askeri başarıları insanoğluna ilk kez yaygın ticaretin önemini öğretmişti.

Denemenin amacı sivil özgürlükle mutlak yönetimi karşılaştırmak ve sivil özgürlüğün mutlak yönetim karşısındaki büyük üstünlüklerini göstermek olmakla birlikte; çağımızda hiç kimsenin böyle bir karşılaştırmayı yapabilecek yetkinlikte olmadığını, bu başlık altında söylenebilecek herhangi bir sözün büyük olasılıkla gelecekteki deneyimlerle çürütülebileceğini ve gelecek kuşaklar tarafından reddedilebileceğini belirterek başlamak istiyorum. İnsan ilişkilerinde öyle büyük devrimler yaşanmakta, eskilerin tahmin ettiklerinden öyle farklı şeyler meydana gelmekte ki, bu bile tek başına gelecekteki değişimlere kuşkuyla bakmak için yeterlidir.

Eskiler bütün sanat ve bilimlerin özgür toplumlardan çıktığını; PERSLERLE MISIRLILARIN bütün rahatlarına, zenginliklerine ve lükslerine rağmen, YUNANLILAR tarafından hem de bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ve yoksulluklar arasında mükemmelleştirilen bu daha rafine zevkler konusunda fazla bir ilerleme gösteremediğini gözlemlemişlerdir. Ayrıca, YUNANLILARIN özgürlüklerini kaybedince, İSKENDER'in fetihleri sayesinde son derece zenginleşmiş olmalarına rağmen; sanatın gerilediği ve o iklimde bir daha asla tekrar yeşermediği gözlenmiştir. Bilgi, o zamanlar evrendeki tek özgür ulus olan ROMA'ya geçti; ve burada öyle verimli bir toprak buldu ki, bir yüzyıl gibi bir zamanda devasa sıçramalar yaptı; bu, özgürlüğün zayıflamaya başlamasıyla birlikte bilginin de zayıflamasına ve topyekün bir barbarlığın bütün dünyayı ele geçirmesine kadar sürdü. LONGINUS, bilginin mutlak yönetimde zayıflarken, özgür yönetimde güçlendiğini gösteren bu deneyimlerden yola çıkarak, sanat ve bilimin özgür bir yönetimden başka hiçbir yerde filizlenemeyeceğini söylemişti. Kendilerini sadece eski gerçeklerle sınırlayan ya da

mevcut yönetimimizden fazlasıyla memnun olan ülkemizdeki bazı büyük yazarlar da^b bu fikirdedirler.¹⁹

Peki ama, bu yazarlar modern ROMA ve FLORANSA örnekleri için ne diyecekler? ROMA tiranlığın, din adamlarının tiranlığının altında inlediği halde heykel, resim, müzik ve şiir gibi güzel sanat alanlarında mükemmellik noktasına varmış durumda: FLORANSA ise sanat ve bilim alanında asıl gelişmeyi MEDICI ailesinin iktidarı gasp etmesiyle birlikte özgürlüğünü kaybettikten sonra yaşadı. RAPHAEL ve MICHAEL ANGELO gibi ARIOSTO, TASSO ve GALILEO da cumhuriyetlerde dünyaya gelmemişlerdi. Ayrıca LOMBARDİYA ekolü en az ROMA okulu kadar ünlü iken, VENEDİKLİLER ise sanatta ve bilimde hem bu şehirlerden hem de İTALYA'nın tümünden geri durumdaydı. RUBENS okulunu AMSTERDAM'da değil ANTWERP'te kurmuştu: ALMANYA'nın zarafet merkezi de HAMBURG değil DRESDEN'di.²⁰

Ama mutlak yönetimlerde bilginin yeşermesinin en dikkat çekici örneği, kurumsal bir özgürlüğü hiç tatmamış olmakla birlikte sanat ve bilimi diğer uluslar gibi mükemmellik noktasına taşımış olan FRANSA'dır. İNGİLİZLER belki daha büyük felsefeciler; İTALYANLAR daha iyi ressamlar ve müzisyenler; ROMALILAR ise daha büyük hatipler: Ama FRANSIZLAR, YUNANLILAR dışında bir zamanlar felsefeci, şair, hatip, tarihçi, ressam, mimar, hey-

^b Mr. ADDISON ve LORD SHAFTESBURY.

¹⁹ Bkz. "Longinus", *On the Sublime*, kıs. 4.I-4. Aslında Longinus konuyu felsefi bir bostan korkuluğunun ağzından aktarır. Joseph Addison, *The Tatler*, (No. 161, 20 Nisan 1710) ve *The Spectator*, (No. 287, 29 Ocak 1712); ve Shaftesbury, *Characteristics*, "Soliloquy", (böl. 2, kıs. 2, I: 154-5)

²⁰ Antwerp, 17. yüzyılın başlarında İspanya mutlak monarklarının elinde bulunan Antwerp markiliğinin başkenti iken, Amsterdam, İspanya'dan bağımsızlıklarını korumak için mücadele eden yedi cumhuriyetten biri olan Hollanda'nın başkentiydi. Dresden, Yukarı Saksonya'nın başkenti ve Saksonya elektörünün ikametgahı iken, Hamburg özgür bir şehir devletti. Ariosto, Tasso, Galileo, Raphael, Michelangelo ve Rubens için, bkz. biyografik notlar.

keltraş ve müzisyen olan tek halktır. Sahne konusunda, İNGİLİZLERİ fazlaca geride bırakan YUNANLILARI bile geçmişlerdir. Ortak yaşama gelince, bu sanatı, yani en yararlı ve en güzel sanat olan *l'Art de Vivre*'i, toplum ve iletişim sanatını mükemmel hale getirdiler.

Kendi ülkemizde bilim ve güzel sanatın durumuna bakanak olursak, HORACE'ın ROMALILAR hakkındaki gözlemi büyük ölçüde BRİTANYALILAR için de geçerlidir.

... *Sed in longum tamen aevum*
*Manserunt, hodieque manent vestigia ruris.*²¹

Nezaket ve görgü kurallarını uzun zamandır ihmal etmekteyiz. Doğru dürüst bir sözcük dağarcığımız, kabul edilebilir bir gramerimiz yok. Elimizdeki ilk güzel düzyazı hâlâ sağ olan bir kişi tarafından kaleme alınmıştır.^c SPRAT'a, LOCK'a ve hatta TEMPLE'a gelince, onlar ince yazar denebilecek sanat kurallarından pek haberdar değildirler. BACON'ın, HARRINGTON'ın ve MILTON'ın yazıları son derece akılcı olmakla birlikte soğuk ve sıkıcıdır.²²

21

214 Yunanistan kendini fetheden Fatih fethetti;
Görgüsüzleri terbiye etti ve Sanatlarını Roma'ya gönderdi:
Görgüsüzler yola geldi,

Ve şakacı Mizaç Çağı hoşnut etti:

218 Ve uzun zaman var oldular, ve hâlâ da görüyoruz

219 O Köylü Kafasının küçük İşaretlerini

Geride kalan o küfürbaz Şakaları.

Odes, Satyrs, and Epistles, s. 317

Alexander Pope bu dizeleri, Hume'un işaret ettiği Roma ile Britanya (ve Yunanistan ile Fransa) arasında paralellik kurmak için kullanmıştı. Hume'un, Pope'un versiyonundan alıntıladığı iki dize şöyledir:

Hâlâ köylü damarlarının izleri varsa da üstümüzde,

Ve taraklı ayak şiiri, devam ediyor ve edecek.

[Pope], *The First Epistle of the Second Book of Horace*

Imitated, s. 20

^c Dr. SWIFT.

²² Hume, *Tarih* (böl. 71,VI: 544) adlı eserde, Temple, Bacon, Harrington

Bu ülkede insanlar kafayı *Dine, Siyasete ve Felsefeye* o kadar fazla takmışlardır ki, grameri ve eleştiriyi düşünecek halleri yoktur. Her ne kadar bu düşünce biçimleri sağduyumuzun ve akıl yürütme becerimizin gelişmesine katkıda bulunmuş olsa da, bu bilimlerde dahi gelecek kuşaklara aktarabileceğimiz standart bir kitabımızın olmadığını itiraf etmeliyiz. Nitekim, gelecek vaat etmekle birlikte henüz mükemmellik düzeyine ulaşmamış olan birkaç felsefi denemeden başka elimizde övünülecek bir şey yoktur.

Ticaretin özgür bir yönetimden başka hiçbir yerde filizlenemeyeceği görüşü artık herkesçe kabul edilmiştir; bu görüş öncekilerden, yani sanat ve bilimden daha uzun ve yaygın bir deneyime dayanır. SUR, ATİNA, SİRAKÜZA, KARTACA, VENEDİK, FLORANSA, CENOVA, ANTWERP, HOLLANDA, İNGİLTERE’de ticaretin gelişimine baktığımızda, sadece özgür yönetimlerde geliştiğini görmekteyiz. Dünyadaki en büyük üç ticaret şehri LONDRA, AMSTERDAM ve HAMBURG’tur; bunların üçü de özgür ve Protestan şehirlerdir; yani ikili bir özgürlük söz konusudur. Ancak son yıllarda FRANSA’da yaşanan ticari gelişim, artık bu tespitin mutlak ve yanılmaz olmadığını ve mutlak bir hükümdarın tebaasının da hem bilgide hem de ticarete rakibimiz olabileceğini göstermektedir.

Ancak ben yine de, FRANSIZLARIN çabalarına rağmen, mutlak yönetimin özünde ticarete zarar veren bir şey bulunduğunu ve bunun mutlak yönetimin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu söyleme cüretini göstereceğim: Ancak bu sonuca varmamın temelinde yaygın kabul görenden daha farklı bir neden yatar. Bana göre özel mülkiyet, uygar bir AVRUPA monarşisinde de, bir cumhuriyette olduğu kadar güvence altındadır; yine böyle bir yönetimde hükümdarın şiddetinden kaynaklanabilecek tehlike, fırtına-

ve Milton için zarif nitelemeler kullanmaktadır; Ek IV, sırayla Böl. 49, V: 153-4; böl. 62, VI: 150-2. Thomas Sprat bir yazar olarak daha çok Kraliyet Topluluğu tarihiyle ve Abraham Cowley’nin yaşamıyla ilgili yazılarıyla tanınır.

dan, depremden ya da olağan dışı ve beklenmedik bir kazadan gelmesi beklenen zarardan fazla değildir. Para hırsı ve çalışma dürtüsü o kadar inatçı bir tutkudur ve o kadar tehlikelerle ve güçlüklerle doludur ki, bu tür hayali tehlikeler onların yanında küçük kalır. Dolayısıyla, bana göre ticaret mutlak yönetimlerde, daha az *güvende olduğu* için değil, daha az saygı gördüğü için zayıflama eğilimi gösterir. Monarşinin ayakta kalabilmesi için hiyerarşi gerekir. Soy, unvan veya yer, çalışkanlık ve zenginlikten daha fazla saygı görmelidir. Bu nosyonların ağır bastığı bir yerde bütün tüccarlar ticareti bir yana bırakır ve ayrıcalık ve saygınlıkla donanan o işleri elde etmeye çalışırlar.

Dolayısıyla ben, zaman içinde veya siyasi gelişmeler sonucu meydana gelen değişimler nedeniyle, modern dönemlerde, ister özgür ister mutlak olsun her türlü yönetimde, hem iç hem de dış yönetimde olumlu yönde değişimler meydana geldiğini düşünüyorum. Siyasette *güç dengesi* bir sır olup, ancak günümüzde tam olarak anlaşılabilmiştir; ayrıca, son yüzyılda devletlerin iç DENE-TİM’inde büyük ilerlemeler sağlanmıştır.²³ SALLUST, ROMA çevresindeki eşkiya gruplarının CATILINE’nin ordusuna katılmasıyla ordunun daha da büyüdüğünü söylenir; ama ben bu gruptakilerin AVRUPA çapındaki sayısının bir alayı aşmayacağını düşünüyorum.²⁴ CICE-RO’nun MILO’yu savunurken, müvekkilinin CLODIUS’u öldürmediğini kanıtlamak için bu argümanı kullandığını görmekteyiz. MILO, CLODIUS’u öldürmek istemiş olsaydı, demişti CICERO, ona güpegündüz ve şehirden bu uzakta bir yerde saldırmazdı: Dış mahallelerde geceyi bekler ve cinayete soygun süsü verirdi; sık sık yaşanan soygun olayları da bu aldatmacaya iyi bir kılıf olurdu. Bu da ilginç bir şekilde ROMA’daki denetim mekanizmasının ne kadar

²³ “POLICE” Bir şehir ya da ülkedeki vatandaşlarla ilgili düzenlemeler ve yönetim” Johnson, *Dictionary*, art, “Police”.

²⁴ Sallust, *The Wars of Catiline*, 28.4.

gevşek ve soyguncuların ne kadar fazla olduğunu gösterir; çünkü o sıralarda CLODIUS'un^d yanında tepeden tırnağa silahlı ve o tahrikçi tribünün sık sık yol açtığı karışıklıklardan dolayı kanı ve tehlikeyi karuksamış olan otuz köle vardı.²⁵

Fakat bütün yönetim biçimleri arasında, modern dönemlerde mükemmelliğe doğru en fazla ilerleme kaydedenler monarşik yönetimler olmuştur. Daha önce sadece cumhuriyetleri övmek için söylenen *kişiye değil hukuka dayalı yönetim* sözü artık uygar monarşiler için de kullanılabilir. ²⁶ Uygar monarşiler de düzene, yönetime ve istikrara şaşırtıcı ölçüde yatkındır. Mülkiyet burada da güven altındadır; çalışkanlık teşvik edilir; sanat yeşerir; ve tıpkı bir babanın çocukları arasında güvende olması gibi, hükümdar da tebaasının içinde güvende olur. Son iki yüzyılda AVRUPA'dan büyüklü küçüklü iki yüze yakın hükümdar gelip geçmiştir; her birinin yirmi yıl saltanat sürdüğü varsayılacak olursa, dünyadan toplamda iki bin monarkın veya YUNANLILARIN deyişle tiranın gelip geçtiğini düşünebiliriz: Ama bunların hiçbirisi, hatta İSPANYALI II. PHILIP bile, on iki ROMA imparatoru arasında yer alan TIBERİUS, CALIGULA, NERON veya DOMITIAN kadar kötü değildi.²⁷ Bununla birlikte, yumuşaklık ve istikrar

^d Vide Asc. Ped. In Orat. Pro Milone.

²⁵ Hume bu metinde Cicero'nun "Pro T. Annio Milone oratio"suna (Titus Annio Milo adına konuşma, böl. XIX), gönderme yaparken, dipnotta ise Quintus Asconius Pedianus'un "Oratio", (kısım 2), üstüne yaptığı yorumdan söz edilir. Asconius'un, Cicero'nun konuşmaları hakkındaki *Commentarii'si* "Oratio"ya ek olarak dahil edilmişti.

²⁶ İnsanla değil hukukla yönetilme düşüncesi en az Aristoteles'in *Politika*'daki, özellikle 1287a, ünlü tartışmasına kadar gider. Hume'un aklında şüphesiz Harrington vardı: (*de jure* ya da eski akla göre bir tanım yapılacak olursa) "Yönetim" sivil bir toplumun ortak hak veya çıkar üstüne kurulup korunduğu bir sanattır ya da (Aristo ile Titus Livius'un deyişle) insanların değil yasaların imparatorluğudur" *Oceana*, 161. Bu, Hobbes'un konuyla ilgili Aristo eleştirisinin açık bir şekilde reddedilmesidir; *Leviathan*, 471.

²⁷ Hume, *Tarih* (böl. 39, IV: 52-3 ve böl. 45, V: 6-7) adlı eserde, İspanya

açısından halkın seçtiği yönetimlere yaklaşmış olmakla birlikte, monarşik yönetimler yine de geridir. Sahip olduğumuz modern eğitim ve gelenekler, eskisinden daha fazla insancılık ve ılımlılık gerektirir; ancak monarşik yönetim henüz tam olarak bu dezavantajların üstesinden gelememiştir.

Fakat burada, mümkün görünmekle birlikte ancak gelecek kuşakların tam olarak değerlendirebileceği bir varsayımda bulunmak istiyorum. Bana göre monarşik yönetimler gelişme potansiyeli taşıırken, seçimle işbaşına gelen yönetimler yozlaşma potansiyeli gösterir ki, bu da bu iki sivil siyaset biçimini zamanla birbirine yaklaştıracaktır. En mükemmel mutlak monarşi örneği olan FRANSA'da işlenen büyük suçlar, özgür ülkelerde de karşılaşılabilecek olan vergilerin sayısından ya da ağırlığından değil, bu vergilerin, yoksulların, özellikle de köylülerle çiftçilerin çalışmaktan soğumasına ve tarımsal emeğin sefilleşip köleleşmesine yol açacak şekilde yüksek, eşitsiz, keyfi ve karmaşık bir şekilde uygulanmasından kaynaklanır. Peki ama, bu suistimaller kimin yararınadır? Eğer soyluların yararınaysa, o zaman bu yönetim biçiminin içinde soyluların bulunduğu, çünkü monarşinin gerçek destekçisinin onlar olduğu düşünülebilir; böyle bir devlette halktan çok onların isteklerine kulak verilmesi de doğaldır. Fakat gerçekte bu baskıdan asıl kaybeden taraf soylulardır; çünkü baskı onların mülklerine zarar verir ve kiracılarını yoksullaştırır. Baskıdan tek kârlı çıkanlar, hem soyluların hem de bütün krallığın nefret ettiği sermayedarlardır.²⁸ Dolayısıyla, hem kendisinin hem de halkının çıkarlarını gözetken ve eski gelenekleri kırarak kadar basiretli bir sagduyulu hükümdar çıkarsa, bu suistimallerin ortadan kalkmasını

Kralı II. Philip'in portresini çizer.

²⁸ "SERMAYEDAR" [metinde aynen]. Kamu gelirlerini toplayan ya da kiraya veren kişi" Johnson, *Dictionary*, sanat. "Financier".

umut edebiliriz; bu durumda mutlak yönetimle özgür yönetim arasındaki fark bugünkü kadar büyük olmayacaktır.

Özgür yönetimlerde görülebilecek yozlaşmanın kaynağı, zaman içinde vergileri topyekün katlanılmaz hale getiren ve devlete ait bütün varlıkların halkın eline geçmesine neden olan kamu borçlarının yönetilme biçimidir. Bu modern dönemlere özgü bir uygulamadır. ATİNALILAR cumhuriyetle yönetilmelerine rağmen, KSENOPHON'dan öğrendiğimize göre, zorunlu borçlanmalar için *yüzde* iki yüz faiz ödüyorlardı.²⁹ Modern yönetimler arasında, düşük faizle büyük miktarlarda borçlanan ve kendilerini mahvolmanın eşiğine getiren ilk ülke HOLLANDA olmuştur. Mutlak hükümdarlar da borçlanmışlardır; fakat mutlak bir hükümdar istediği zaman iflas ilan edebildiği için halkı kesinlikle borç yükü altında ezilmez. Seçimle işbaşına gelen yönetimlerde asıl kreditorler halk ve özellikle de yüksek mevkilerde bulunanlar olduğu için, devletin her zaman zalimce ve barbarca olan bu çareye zaman zaman da olsa başvurması kolay değildir. Bu hemen hemen bütün özgür yönetimleri ve de özellikle bugünkü durumda bizim yönetimimizi tehdit eden bir hatadır. En iyisi kamunun parasını kullanmakta tutumlu olmaktır; yoksa vergileri çoğaltmak ve daha da kötüsü savunma yeteneğimizi zayıf düşürmek, bizzat özgürlüğümüzü tehdit altında bırakmak ve çevremizdeki bütün ülkelere gıptayla bakmak durumunda kalırız.

* Ktesin de ap'oudenos an houto kalen ktesainto hosper aph'hou an protelesosin eis ten aphormen ... hou de ge pleistoi Athenaion pleiona lepsontai kat'eniauton e hosa an eisenenkosin, hoi gar mnan protelesantes, engus dyoin mnain prosodon hexousi .. ho dokei ton anthropinon asphalestaton te kai polychroniotaton einai. XEN. POROL.

²⁹ Bkz. Ksenophon, *Ways and Means*, 3.9-10. "Hiçbir yatırım, sermaye fonu oluşturmak için verilen para kadar iyi bir kâr getiremez ... Fakat çoğu Atinalı bir yılda yüzde yüzün üstünde kazanır, bir *mina* veren [devlet garantili] yaklaşık iki *mina* gelir elde eder ki, bu da en emin ve en sağlam gelir kaynağıdır."

DENEME XI

Sanat ve Bilimin Yükselişi ve Gelişimi

İnsani konularla ilgili araştırmalarda hiçbir şey, neyin *rastlantı*, neyin belli bir *nedenin* sonucu olduğunu birbirinden ayırt etmek kadar hassasiyet gerektirmez; yine bir araştırmacının sahte zeka oyunları ve inceliklerle kendi kendini aldatmaya daha meyilli olduğu başka bir konu da yoktur. Herhangi bir olayın rastlantıdan kaynaklandığını söylemek, onunla ilgili araştırmanın önünü baştan kesmek demek olup, araştırmacının da diğer insanlar gibi cahil kalmasına neden olur. Ama olayın belli veya sabit bir nedenden kaynaklandığı düşünülüyorsa, araştırmacı o zaman bu nedenleri bularak dehasını konuşturabilir; ve bu konuda kesinlikle ne yapacağını bilen zeki bir insan olarak, kaba ve cahil insanların göremediği şeyleri görürken derin bilgisini kullanabilir.

Herkes kendi kapasitesi ölçüsünde ve ancak her olayı kendi içinde inceleyerek rastlantıyla nedeni birbirinden ayırt edebilir. Fakat böyle bir ayrımı yapabilmek için bir kural koyacak olsak şöyle bir şey olurdu. *Sadece birkaç kişiyle sınırlı olan bir şey, büyük ölçüde rastlantıya ya da gizli ve bilinmeyen bir nedene bağlıdır: Çok sayıda kişiden kaynaklanan bir şey ise çoğunlukla belli ve bilinen nedenlerle açıklanabilir.*

Bu kural iki doğal nedenden kaynaklanır. *İlk olarak*, ne kadar küçük olursa olsun belli bir tarafa eğilim gösterirseniz, bu eğilim belki bir iki örnekte ortaya çıkmayabilir, ama örnekler çoğalınca kesinlikle kendini gösterir ve dengeyi tamamen o tarafa çevirir. Aynı şekilde, bir neden, belli bir zamanda ve belli insanlar arasında, belli bir eğilime veya tutkuya yol açarsa, birçok insan bundan etkilenirse ve sadece kendi tutkularına boyun eğse bile; çoğun-

luk kesinlikle genel eğilimden etkilenecek ve o yönde davranacaktır.

İkinci olarak, birçok durumda geçerli olan ilke veya nedenler her zaman daha kesin ve daha sabit olup, sadece bir iki kez görülen örneklerle göre, rastlantılardan ve kişisel arzu ve eğilimlerden daha az etkilenirler. Sadece bir iki kez görülen olaylar genellikle o kadar hassas ve değişkendir ki, bir kişinin sağlık, eğitim veya şans durumundaki en küçük bir değişiklik, olayın yönünü değiştirebilir ve süreci geciktirebilir; bu örnekler genelleştirilemez veya genel ilkelere dönüştürülemez. Her iki örnekte de şartlar aynı olsa bile, bir durumda geçerli olmaları, başka bir durumda da geçerli olacakları anlamına gelmez.

Bu kurala göre, yerel ve yavaş yavaş meydana gelen devrimler, genellikle tek bir kişinin etkisiyle meydana gelen ve genel tutku ve çıkarlardan çok kişisel heves, arzu veya çalgınlıklardan etkilenen daha yabancı ve şiddetli devrimlere göre, gözleme ve akıl yürütmeye daha elverişlidir. İNGİLTERE’de gayrimenkullerin devredilmesine izin veren yasalardan ve ticaret ve sanayinin gelişmesinden sonra lordların gerileyip avamın etkinlik kazanması,¹ CHARLES QUINT’in ölümünden sonra İSPANYOL monarşisinin gerileyip FRANSIZ monarşisinin yükselmesine göre, genel ilkelerle daha kolay açıklanabilir. IV. HARRY, Kardinal RICHLIEU ve XIV. LOUIS şayet İSPANYOL olsaydı; ve II., III. ve IV. PHILIP’le II. CHARLES da FRANSIZ olsaydı, bu iki ulusun kaderi tamamen tersi olurdu.²

¹ Hume, devretmeye izin veren kurallarla, gayrimenkulün diğer mülkler gibi devredilebilmesine imkan veren çeşitli önlemleri ve bir de muhtemelen VII. Henry’nin (1457-1509) satılmaması şartıyla verilen mülklerin satışına izin veren fermanını (4. Henry 7th, böl. 24) kastetmektedir. Bkz. *Tarih*. Böl. 26, III: 77.

² Hume’un, I. Francis ile I. Charles’ın Kutsal Roma İmparatoru unvanı ve kıta Avrupasına egemen olmak için verdikleri mücadele ve I. Charles’ın bu mücadeleden galip çıkarak V. Charles adıyla İmparator olmasıyla ilgili anlatımları, VIII. Henry ile Mary’nin tarihine dönüşerek, *Tarih* adlı eserin III. Cilt’ini oluşturmuştur. Hume’un *Tarih* adlı eserinin geri kala-

Aynı nedenle, herhangi bir krallıkta ticaretin gelişimini ve ilerleyişini açıklamak, bilginin gelişimini ve ilerleyişini açıklamaktan daha kolaydır; ve birini teşvik eden devletin başarılı olma ihtimali, ötekini geliştiren devletinkinden daha fazladır. Para hırsı ya da kazanma arzusu her zaman, her yerde ve her insanda görülen evrensel bir tutkudur: Oysa merak ya da bilgi aşkının etkisi oldukça sınırlıdır ve gençlik, boş zaman, eğitim, zeka ve örnek gerektirir. Kitap alıcısı varsa kitapçı eksik olmaz: Ama yazarın olmadığı yerde okuyucu olabilir. HOLLANDA’da birçok insanla birlikte gereklilik ve özgürlük ticareti geliştirmiştir: Ama araştırma ve uygulama nadiren önemli bir yazar çıkarmıştır.

Dolayısıyla, sanat ve bilimin tarihinden daha dikkatli incelememiz gereken ikinci bir konu daha yoktur; tabii bu noktada var olmayan nedenler üretmemeli ve rastlantısal olayları genel ve evrensel ilkelere dönüştürmemeliyiz. Bir ülkede bilimle uğraşanların sayısı birkaç kişiyi geçmez: Bunları yönlendiren tutku sınırlıdır: Beğeni ve yargıları hassas olup kolayca rayından sapabilir: En küçük bir kaza faaliyetlerini altüst edebilir. Bu nedenle, rastlantı veya sır ve bilinmeyen nedenlerin rafine sanatların gelişim ve ilerlemesindeki etkisi oldukça fazladır.

Fakat beni konuyu tümüyle rastlantıya indirgemeye iten bir neden vardır. Gelecek kuşakların hayranlığını kazancak kadar başarılı bir şekilde bilimle uğraşanların sayısı her zaman az olduğu halde, bu ruh ve dehayı içinde yetiştikleri toplumdan almamış ve ilk çocukluktan itibaren önemli araştırmacıların deneyim ve yargılarından beslenmemiş olmaları imkansızdır. Bu tür rafine ruhların içinden

nında ana temayı, Fransa’nın, 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın sonlarını kapsayan IV. Henri, XIII. Louis ve onun başbakanı Kardinal Richelieu ile XIV. Louis dönemlerinde büyüyerek gelişmesinin tarihi ve İspanya’nın 16. yüzyılın ikinci yarısında II. Philip dönemindeki şaşıaalı günleri geride bırakarak, Habsburg monarkları döneminde yaşanan bir dizi felaket sonucu gerilemesi oluşturmaktadır.

çıkacağı bütünü tamamen tatsız tuzsuz bir şey olması beklenemez. *İçimizde*, der OVID, bize hayat veren kutsal ateşi üfleyen bir Tanrı vardır.³ Şairler her çağda buna esinlenme adını vermişlerdir. Ancak bunda olağanüstü bir şey yoktur. Ateş cennetten gelmemiştir. Ateşin kaynağı dünyadadır; bir bedenden ötekine geçer ve materyalin en iyi hazırlandığı yerde daha iyi ve daha rahat yanar. Dolayısıyla sanat ve bilimin yükseliş ve gelişimiyle ilgili sorun sadece bireysel deneyim, zeka veya ruh hali sorunu değil, aynı zamanda bütün bir halkın deneyim, zeka ve ruhunun da dahil olduğu bir sorundur; bu nedenle de bir yere kadar genel neden ve ilkelerle açıklanabilir. Örneğin, HOMEROS gibi eşsiz bir şairin neden o yerde ve öyle bir zamanda ortaya çıktığını araştıran bir kişinin, kendisini baş aşağı bir kuruntunun içinde bulacağını ve bir yığın hataya düşmeden böyle bir konuyu ele alamayacağını düşünüyorum. Bu kişi FABIUS ve SCIPIO gibi bazı generallerin niçin öyle bir zamanda ROMA'da yaşadığına ve niçin FABIUS'un SCIPIO'dan önce dünyaya geldiğine cevap bulmuş gibi davranabilir. Böylesi olaylar için HORACE'inkinden farklı bir neden gösterilemez.

Scit genius, natale comes, qui temperat astrum,
Naturre Deus humanae, mortalis in unum ...
... Quodque caput, vultu mutabilis, albus & ater.⁴

* Est Deus in nobis; agitante calescimus illo:
Impetus hic, sacrae semina mentis habet.
OVID, *Fast.* Cilt. i

³ Burada Ovid'in *Fasti*'sinin Loeb baskısına göndermek yapılmaktadır.

⁴ Horace, *Epistles*, 2.2.187-9 (Loeb bask). Anlamı:
Doğum günü Yıldızlarının üstünde bekleyen,
Kaderimize Yön veren, Tabiatımızın Tanrısı,
O Ruh bilir sadece, Kaderimize
İyi mi yoksa kötü mü şekil vereceğini
Odes, Satyrs, and Epistles, s. 328, II. 238-41

Ama ben birçok durumda, örneğin niçin bir ulusun belli bir zamanda komşularından daha zarif ve bilgili olduğuna iyi nedenler bulunabileceğini düşünmekteyim. En azından konu o kadar ilginçtir ki, mantıklı bir açıklama getirilip getirilemeyeceğini ve bu açıklamadan genelleştirilip genelleştirilemeyeceğini anlamadan, tamamen görmezden gelmek yazık olacaktır.

Benim gözlemim şudur: *Halkın özgür bir yönetimle yönetilmediği bir toplumda sanat ve bilimin gelişmesi mümkün değildir.*

İnsanların henüz cahil ve barbar olduğu ilk çağlarda, karşılıklı şiddete ve adaletsizliğe karşı insanların çok azına tam bir güven duyduğu ve adaletsizlik ve şiddetleri karşısında hiçbir hukuksal veya siyasi güvence sahibi olmadığı hükümdarlardan başka yerde güvenlik aranmazdı. Eğer otorite tek bir kişide toplanmışsa veya gerek fetihle veya gerekse çoğalma nedeniyle nüfus monarkın her yere bizzat koşturamayacağı kadar artmışsa, o zaman monark otoritesini kendi bölgelerinde huzur ve barışı sağlayacak olan alt yöneticilere dağıtmak zorundadır. İnsanların yargı yetenekleri henüz deneyim ve eğitimle yeterince gelişmediği için, üzerinde hiçbir kısıtlama olmayan hükümdar bakanlarını kısıtlayamaz, tam otoritesini her biri toplumun belli bir bölümünü kontrol eden kişilere devreder. Her genel yasada bazı durumlarda, kimi olumsuzluklar yaşanabilir; yetkilendirilen kişilerin keyfi tutumundan kaynaklananların dışındaki olumsuzlukları azaltmak ve yasalardaki olumsuzlukları ayıklamak büyük bir deneyim ve konuya hakimiyet gerektirir. Ancak bu o kadar güç bir iştir ki, insanlar zeka ve hayal gücünün de yardımıyla şiir ve hitabet gibi yüksek sanatlarda kaydettikleri ilerlemeyi, henüz, sık sık yapılan yargılamalar ve sağlam gözlemlerle geliştirilebilen yerel yasalarda sağlayamamışlardır. Dolayısıyla, barbar, denetimsiz ve cahil bir monarkın bir yasa koyucu olması veya eyaletlerdeki *Paşalarını* veya hatta köylerdeki

Kadılarını denetlemesi beklenemez.⁵ Son Çar'ın soylu bir zeka taşımasına, AVRUPA sanatlarını çok sevmesine ve hayranlık duymasına rağmen, siyasi konularda TÜRK yöntemini benimsediği ve yargıçların hiçbir yöntem, şekil veya yasayla sınırlanmadığı bu barbar monarşideki gibi toplu kararlar verdiği söylenmektedir. Çar böyle bir uygulamanın halkını geliştirme çabalarına ne kadar ters düştüğünü göremiyordu.⁶ Keyfi iktidar her zaman baskıcı ve alçaltıcıdır; ama kısa zaman dilimine sıkıştırıldığında tamamen yıkıcı ve katlanılmazdır; keyfi iktidarı elinde tutan kişi otorite zamanının sınırlı ve belirsiz olduğunu düşünüyorsa bu yıkım daha da şiddetli olur. *Habet subjectos tanquam suos; viles, ut alienos.*⁷ Tebaasını kendi malıymış gibi tam bir otoriteyle; başkasının malıymış gibi de ihmal ve tiranlıkla yönetir. Böyle yönetilen bir halk kelimenin tam anlamıyla köle demektir; ve herhangi bir zevk veya zihin arınmasından geçmesi beklenemez. Bu insanların hayatın zevklerinden ya da güvenlikten yararlanmasında mümkün değildir.

Bu yüzden monarşide sanat ve bilimin gelişmesini beklemek bir çelişkidir. Bu gelişmelerin olmadığı bir yerde monark cahil ve bilgisiz olur; ve yönetimini genel yasalarla dengeleyebilecek bir bilgiye sahip olmadığı için de bütün otoritesini alt yöneticilere devreder. Bu barbarca siyaset halkı yozlaştırarak bütün ilerlemeleri engeller. Bilimin ortaya çıkmasından önce, bir monarkın yasa koyucu olabilecek bir bilgeliğe sahip olması ve halkını alt idarecilerinin

⁵ "Paşa: Türkler arasındaki kullanılan bir onur unvanı ve rütbe; eyalet valisi; orduda general" Johnson, *Dictionary*, art. "Paşa". "KADI". Türklerde her türlü adalet işlerine bakan kişi" Johnson, *Dictionary* art. "Kadı".

⁶ Hume'un bunu kesin olarak nereden öğrendiğini bilmek mümkün değilse de, görünüşe göre Voltaire'in, *Histoire de Charles XII* adlı eserinin I. Kitap'ındaki, özellikle s. 55-8, Çar Büyük Petro hakkındaki sözlerine gönderme yapar.

⁷ TACIT. Hist. Cilt. i.

⁷ Tacitus, *Histories*, (I-37, Works, II: 32): "Bize sanki onun Tebaasıymışız gibi baskı yaptı; ve sanki sefil yabancılarımız gibi kötü davrandı."

keyfi arzularına göre değil de yasalarla yönetmesi mümkün olsaydı, sanat ve bilim böyle bir yönetimde de yeşerebilirdi. Fakat bu varsayım kendi içinde açıkça çelişkili görünür.

Henüz gelişme dönemindeki bir cumhuriyet, barbar bir monarşide olduğu gibi çok az yasayla yönetiliyor ve yöneticilerle yargıçlara sınırsız bir otorite tanınıyor olabilir. Fakat sık sık gerçekleştirilen genel seçimler otorite üzerinde önemli bir denetleme sağladığı gibi; hem özgürlüğü korumak adına yöneticileri sınırlamak gibi bir gereklilik doğmaz hem de genel yasa ve kurallar zaman içinde de olsa yavaş yavaş yerleşir. Bir dönem ROMA Konsülleri hiçbir sınırlamayla karşılaşmaksızın her konuda tek başlarına karar vermişlerdi; ama sonunda bu boyunduruğu istemeden taşıyan halk, *on iki levhayı*⁸ ortaya çıkaran *decemvirleri* (kanun yazıcılar) yaratmıştı; muhtemelen İNGİLİZ parlamentosunun çıkardığı tek bir yasa kadar bile hacimli olmayan bu yasalar, ünlü cumhuriyette birkaç yüzyıl boyunca mülkiyeti ve ceza sistemini düzenleyen tek yazılı kurallardı. Ama özgür bir yönetim şekliyle birlikte vatandaşlarının hayat ve mülklerini güvenceye altına almaya; bir kişinin başka bir kişi üstünde hakimiyet kurmasını engellemeye ve herkesi şiddete karşı veya halkı tirana karşı korumaya yetmekteydi. Bilimler ancak böyle bir ortamda yeşerip filizlenebilir: Barbar monarşinin ürünü olan baskı ve kölelik koşullarında, halkın yöneticilerin insafına kaldığı ve yöneticilerin hiçbir yasa veya kuralla sınırlanmadığı yerlerde bilimin gelişmesi mümkün değildir. Böyle bir sınırsız despotizm her türlü ilerlemeyi, insanların bilgilenmesini ve dolayısıyla daha iyi bir denetim sisteminin ve daha ılımlı bir otoritenin avantajlarını öğrenmesini engeller.

Yine özgür devletin avantajlarına geliyoruz. Bir cumhuriyet barbar bile olsa, zorunlu ve kaçınılmaz olarak ve hat-

⁸ Bkz. 7. Deneme'nin 9. notu.

ta diğerk bilimlerde kayda değerk bir ilerleme sağlanmamış bile olsa YASALAR üretir. Yasalardan güvenlik; güvenlik-ten merak doğark: Meraktan da bilgi doğark. Bu gelişimin son adımları daha rastlantısal olsa bile, ilk adımlar kesinlikle zorunludur. Yasası olmayan cumhuriyet uzun ömürlü olmaz. Bundan farklı olarak, monarşik bir yönetimde, yönetim şeklinden mutlaka yasa çıkmaz. Hatta monarşi mutlaksa yasaya aykırı bir içerik alır. Bu içeriğı anlayabilmek için büyük bir bilgelik ve düşünme yeteneğı gerekir. Ama insan aklı iyice gelişip ilerlemeden böyle bir bilgeliğe ulaşabilmek mümkün değildir. Böyle bir gelişmeysse merak, güvenlik ve yasa gerektirir. Dolayısıyla sanat ve bilimin geliştiğı ilk yerin despotik yönetimler olması imkansızdır.

Şu ana kadar yasaların eksikliğini ve tüm yetkinin küçük yöneticilere aktarılmamış olmasını saymış olmakla birlikte, despotik yönetimlerde güzel sanatların gelişmesini engelleyen başka nedenler de vardır. Konuşma yeteneğı seçimle başa gelen yönetimlerde kesinlikle daha doğal olarak gelişir: Beceride öykünme de daha fazla rol almalı ve yaşam bulmalıdır: Zeka ve yetenek ise çok daha geniş ve tartışmasız bir rol oynar. Bütün bunlar özgür yönetimlerde sanat ve bilimin gelişmesini sağlayacak tek elverişli ortamı yaratır.

Bu başlık altında yapacağım diğerk bir gözlem de şudur: *Zarafet ve bilginin gelişmesine en elverişli ortam, birbirine ticaret ve siyasetle bağı olan bağımsız komşu devletlerin varlığıdır.* Komşu devletler arasında doğal olarak görülen öykünme açık bir ilerleme kaynağıdır: Fakat benim üstünde durmak istediğim başlıca şey, bu tür sınırlı toprakların hem iktidarı hem de otoriteyi sınırlandırma gücüdür.

Tek bir kişinin büyük etkisinin olduğu geniş topraklı yönetimler kısa zamanda mutlaklaşırlar; buna karşılık küçük yönetimler doğal olarak *commonwealth*'lere dönüşür. Geniş topraklara sahip olan bir yönetim yavaş yavaş tiranlığa alışı; çünkü her şiddet önce çoğunluktan uzak bir toprak

parçasında yaşarır, dolayısıyla dikkat çekmez ve şiddetli bir tepkiye yol açmaz. Ayrıca, herkes rahatsız olsa bile, geniş topraklara sahip bir yönetimi az bir çabayla kontrol altında tutmak mümkündür; çünkü geri kalanların ne düşündüğünü bilmeyen parçalar karışıklık çıkarmaktan ya da ayaklanmaktan korkarlar. İnsanların hükümdarı sık sık görmediği ve zaaflarını görece kadar tanımadığı yerlerde doğal olarak hükümdara karşı batıl inanç derecesinde bir saygı duyulur. Geniş topraklı yönetimler majestelerinin bu haşmetini daha da artırır; işte, insanlar karşısında yaşanan bu bir tür büyülenme hali doğal olarak onları daha kolay köleleştirir.

Küçük topraklara sahip bir yönetimde herhangi bir baskı eylemi her yerden çabucak duyulur: Bundan kaynaklanan homurdanmalar ve memnuniyetsizlikler kolayca yayılır: Ve öfke dalgası giderek büyür; çünkü tebaayla hükümdar arasındaki mesafe çok fazla olduğundan tebaaya hakim olmak kolay değildir. “Hiçbir insan,” demişti prens DE CONDE, “*Valet de Chamber*’ının gözünde kahraman değildir.”⁹ Ölümlü bir yaratıkta hayranlık ve tanışıklık yan yana bulunmaz. Uyku ve aşk İSKENDER’i bile Tanrı olmadığına ikna etmeye yetmişti.¹⁰ Ama ben, her gün yaşadığı bir yığın zayıflığın, ona insan olduğunu çok daha kolay hatırlattığını düşünüyorum.

Fakat *otoritenin* ve *gücün* önünü kestiği için, küçük devletlere bölünmek bilginin gelişimi açısından daha elverişlidir. Ün çoğu zaman insanlar üzerinde büyü etkisi yapar ve bu da düşünce ve araştırma özgürlüğünü tehlikeye sokar. Ama komşu devletler arasında yoğun bir sanat alışverişi ve ticaret olursa, bunların birbirlerine karşı duyduğu kıskançlık, zevk ve sağduyu gibi konularda birbirlerini daha fazla etkilemelerini sağlar ve her sanat eserini büyük

⁹ Conde Prensi Bourbon Dükü II. Louis’in anularında böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır. İfadenin mektuplarda geçmiş olması muhtemeldir.

¹⁰ Bkz. Plutarkhos, “İskender’in Yaşamı”, xxii. 6, *Lives*, VII, s. 287.

bir dikkat ve doğrulukla incelemeye iter. Halkın düşünceleri bir yerden bir yere çok kolay yayılmaz. Mevcut önyargılarla uyuşmadığı bir ülkede kontrol engeline takılır. Fikirler ancak doğa ve sağduyu ile şu veya bu şekilde var olan benzerlikler sayesinde bütün engelleri aşabilir ve bütün rakip ulusları tek bir düşünce etrafında toplayabilir veya ona hayranlık duymalarını sağlayabilir.

YUNANİSTAN kısa bir süre sonra cumhuriyetlere dönüşen küçük prensliklerden oluşan bir gruptu; bu prenslikler yakın komşulukları ve dil ve çıkar bağları sayesinde birbirlerini arasında yakın bir ticaret ve bilgi alışverişine girdiler. Sonuçta ortaya hoş bir iklim, verimli bir toprak ve uyumlu ve kuşatıcı bir dil çıktı; böylece sanat ve bilimin yeşermesini sağlayan bir ortam gelişti. Her şehir, komşu cumhuriyetlerin tercihlerine boyun eğmeyen kendi sanatçı ve filozoflarını yetiştirdi: Bunların rekabet ve tartışmaları insanların zihinlerini geliştirdi: Düşünceler birbirlerine itirazlar getirdi ve her biri diğerini çürütmeye çalıştı: ve otoritenin baskısı altında küçülmeyen bilim bugün bile hayranlıkla baktığımız büyük sıçramalar kaydetti. ROMA *hristiyanlığının* ya da *katolik* kilisesinin uygar dünyaya yayılarak zamanın bütün düşüncelerini ele geçirmesiyle ve ROMA'nın tek bir kişinin egemenliği altında gerçekten büyük bir devlet haline gelmesiyle birlikte bu düşünce farklılıkları birden ortadan kalktı ve okullara sadece GEZGİN felsefe sokularak diğer bütün bilgiler yozlaştırıldı.¹¹ Fakat insanoğlunun sonunda bu boyunduruktan kurtulmasıyla eski günlere dönüldü. Nitekim AVRUPA bugün eski YUNAN'ın büyük bir kopyası haline gelmiştir. Çeşitli örneklerde bu durumun avantajlarını gördük. FRANSIZ ulusunun son yüzyılın sonlarına doğru güçlü bir eğilim

¹¹ "Kurucusu Aristo olan ve yine Aristocular olarak anılan gezgin takipçileri tarafından sürdürülen gezgin felsefe." Britanica Ansiklopedisi, III: 468. "Peripatetici ... adı bu felsefenin öğretildiği, Liyceum'daki *Peripaton*'dan yahut felsefecilerin *gezerken* [Yun. *peripateo*] ders vermelerinden gelmektedir" Lempriere, *Classical Dictionary*, 463.

gösterdiği, ancak zayıf yanlarını gören diğer AVRUPA uluslarının karşı çıktığı KARTEZYEN felsefenin gelişimini kontrol eden nedir?¹² NEWTON'un kuramı kendi vatan-daşlarının değil, yabancıların kontrolünden geçmişti; ve eğer Avrupa'nın hemen her köşesinde karşılaştığı engelleri aşabilirse muazzam şekilde gelecek kuşaklara aktarılacaktır. FRANSIZ inceliği ve ahlak değerleri İNGİLİZLER'in kendi skandallarla dolu ahlaksızlıklarından rahatsızlık duymalarına yol açar.¹³ FRANSIZLAR aşırı sevgi ve kibarlık yüzünden biraz efemine görünmeye başladıklarını düşünerek, bazı komşu ülkelerin erkeksiliğine özenmeye başladılar.

ÇİN'de, yüzyıllar içinde, şu andakinden daha mükemmel ve eksiksiz bir şeye dönüşebilecek kadar fazla zarafet ve bilim birikimi gerçekleşmiştir. Fakat Çin tek bir dil konuşan, tek bir yasası olan ve aynı duyguları hisseden, tek bir uçsuz bucaksız ülkedir. KONFÜÇYUS gibi herhangi bir öğretmenin otoritesi imparatorluğun bir ucundan ötekine kadar yayılmıştır. Hiç kimse kamuoyunun önünde durma cesareti gösterememiştir. Ayrıca gelecek kuşaklar da atalarının genelinin kabul ettiği bir şeyi tartışmaya açabilecek cüreti gösterememişti. Bilimin bu kudretli imparatorlukta bu kadar ağır gelişmesinin nedeni muhtemelen buydu.¹⁴

¹² "Kartezyenler, Des Cartes'in sistemine bağlı olan bir felsefe grubu" *Britanica Ansiklopedisi*, II. 39.

¹³ Londra'da -özellikle de siyasette- yıllardır yaşanan ve giderek tırmanan "ahlaksızlıklar" dan sonra Lord Chamberlain 1737'de çıkardığı Sansür Yasası'yla bütün oyunlara sansür uyguladı.

¹⁴ Yukarıdaki ilkelerle mutluluğu, zenginliği ve tek bir monarkla yönetilen ve özgür bir yönetim düşüncesi üretmeyen ÇİNLİLERİN sahip olduğu iyi denetim sistemini nasıl bağdaştırabileceğimiz sorulacak olursa, buna karşı, ÇİN yönetiminin tam bir monarşi olmasına karşın, aslında mutlak olmadığını söylerim. Bu da o ülkenin kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır: Ünlü duvarlarla ve devasa nüfuslarıyla korundukları, en azından görünüşte güvende oldukları TATARLAR dışında bu ülkenin başka komşusu yoktur. Bu yüzden ülkede askeri disiplin gelişmemiş olup, mevcut kuvvetler kötü milislerden oluşmaktadır ve bu kadar yüksek nüfuslu bir ülkede çıkabilecek bir genel ayaklanmayı

Yeryüzünü gözümüzde canlandıracak olursak, dünyanın dört parçası içinde denizlerle, nehirlerle ve dağlarla en fazla bölünen parçanın AVRUPA; AVRUPA ülkeleri içinde de YUNANİSTAN olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu bölgeler doğal olarak yedi ayrı yönetime bölünmüştü; ve yine dolayısıyla bilim YUNANİSTAN'da gelişmiştir: AVRUPA da o zamana dek onların en değişmez yeri olmuştur.

Zaman zaman, eski kitaplar yakılmamış olsaydı, bilginin gelişim sürecinde meydana gelen kesintilerin, otoritenin gelişimini engellemek ve gaspçı tiranların insan aklı üzerindeki saltanatını devirmek suretiyle, sanat ve bilimin işine bile yaradığını düşünmekten kendimi alamıyorum. Bu bağlamda bilgi gelişiminde meydana gelen kesintiler, siyasi yönetimlerde ve toplumlarda meydana gelen kesintilere benzer bir etki yapar. Eski felsefecilerin çeşitli okulların ustalarına olan körü körüne bağlılıklarını düşünecek olursak, böylesi bir köle ruhlu felsefeden fazla bir şey beklenemeyeceğini anlarsınız. AUGUSTUS'un çağında ortaya çıkan EKLEKTİKLER, her düşünceden hoşlarına gideni özgürce almış olmalarına rağmen, temelde köle durumundaydılar ve en az öteki meslektaşları kadar bağımlıydılar; çünkü gerçeği doğada değil de, tek bir yerde olmayıp dağınık parçalar halinde de olsa bulunduğunu sandıkları

bastrabilecek güçte değildir. Dolayısıyla bu yönetimin tarihinde sık sık meydana gelen ve büyük tehlikeler yaratan bu isyanları engelleyebilecek olan kılıç aslında, monark için yeterince frenleyici olan ve *mandarinlerini* veya veya valilerini genel yasalara tabi olmak zorunda bırakan halkın elindedir. Dış düşmanlara karşı savunma yapabilecek kadar güçlü olsaydı, kraliyet yönetiminin getirdiği huzurla ve halk meclislerinin sağladığı özgürlükle, belki de bu tür bir salt monarşi en iyi yönetim biçimi olurdu.

¹⁴ Hume'un Çin'le ilgili tespitlerinin kaynağını belirlemek güç olsa da, sanki Jean Baptiste du Halde'nin kısa bir süre önce yayımlanan uzun *Description géographique, historique, chronologique et physique de l'Empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise* adlı eserinden alındığı izlenimi vermektedir.

kimi kitaplarda aramışlardı.¹⁵ STOACILAR, EPİKÜRCÜLER, PLATONCULAR VE PİSAGORCULAR bilgilenme sürecinin yeniden canlanmasından sonra eski saygınlık veya otoritelerine kavuşamadılar; ve bu da insanların, o okullar üzerinden yükselmeye çalışan yeni cemaatlere körü körüne bağlanmasını engelledi.¹⁶

Bu başlık altındaki, yani sanat ve bilimin gelişimiyle ilgili üçüncü gözlemim şudur: *Bu soylu bitkiler sadece özgür bir devlette yeşermekle beraber, başka bir yönetime de taşınabilir; bilimin gelişmesi için en elverişli ortam cumhuriyet iken, rafine sanatlar için uygar bir monarşidir.*

İster monarşik olsun isterse cumhuriyetçi, geniş bir devleti ya da toplumu yasalarla dengelemek o kadar güç bir iştir ki, kavrama gücü ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir zeka bunu sadece akıl yürüterek ve düşünerek başaramaz. Bu konuda çok sayıda kişi aynı fikirde olmalıdır. Çabalarına deneyim yol göstermelidir: Zamansa onu mükemmelliğe ulaştırmalıdır: Uygun bulmama duygusu, ilk denemelerde ve deneyimlerde kaçınılmaz olarak düşülen hataları düzeltmelidir. İşte bunun herhangi monarşide imkansız olmasının nedeni budur; çünkü böyle bir yönetim biçimi, uygarlaşmadan önce sınırsız gücü her yöneticiye veya yargıca dağıtmak suretiyle insanları birçok sınıflara ve

¹⁵ "Eklektikler, herhangi bir gruba dahil olmadan, o gruplardan en iyisi ve en rasyonel olduğunu düşündükleri fikirleri alan antik felsefeciler. İskenderiyeli Potamon [M.Ö. 31-MS 14] ilk eklektiklerdendi: Augustus ve Tiberius'un hüküm sürdüğü dönemde yaşadı; Pyrrhoncuların kuşkuçuluğundan usanan Potamon, bir hipotezi bütünüyle kabul etmek yerine inandığı bölümlerini kabul edebileceği bir şablon benimsedi" Britanica Ansiklopedisi, II: 466.

¹⁶ 17. yüzyılla 18. yüzyıl başlarında felsefe, antik tarihçi Diogenes Laertius örneğinde olduğu gibi, daha çok felsefi "cemaat" ya da okulların tarihi olarak algılanmaktaydı. Platon ve Aristo dönemiyle Hıristiyan felsefenin egemen olduğu dönem arasındaki tarihte, felsefe tarihinin ana hatları Gezzinlerle burada sözünü ettiğimiz dört cemaatten oluşmaktaydı. Hume da "Epikürçüler", "Stoacılar", "Platoncular" ve "Kuşkucular" üzerine denemeler kaleme almıştı.

kölelik türlerine böler. Böyle bir ortamda bilimin, liberal sanatların ve hukukun gelişmesi beklenemez; zanaat ve üretim ise zor gelişebilir. Yönetimin barbarlık ve cesareti bütün gelecek kuşaklara yayılır ve mutsuz kölelerin çaba ve becerileri bunu durdurmaya asla yetmez.

Fakat her türlü güvenliğin ve mutluluğun kaynağı olan hukuk, herhangi bir yönetimde geç gelişmesine ve düzen ve özgürlüğün yavaş gelişen bir sonucu olmasına rağmen, korunması gelişmesi kadar güç değildir; bir kez gelişip kökleşince oldukça dayanıklı bir bitki haline gelir ve insanların marazlı kültüründen ve mevsimlerin şiddetinden kolay kolay etkilenmez. Rafine bir zevke veya duyguya dayanan lüks sanatı ve daha çok da liberal sanatlar kolayca kaybolur; çünkü bunlar boş zamanı, talihi ve bu tür zevklere uygun bir zihni olan sadece birkaç kişiye özgü ayrıcalıklardır. Oysa her ölümünün yararlanabileceği, herkesin paylaşabileceği şeyler bir kez keşfedildikten sonra, toplum tümüyle yok olmadığı ve barbar istilacılar tarafından boğulmadığı sürece kolay kolay kaybolmaz. Aynı şekilde taklit de bu daha kaba ve daha yararlı sanatları bir iklimden diğer iklime taşır ve bunlar rafine sanatların gelişimine öncülük eder ve bazen de rafine sanatların ilk gelişme ve yayılışı sırasında ortaya çıkarlar. İlk olarak özgür devletlerde keşfedilen yönetim sanatının hükümdarla tebaanın karşılıklı çıkarları ve güvenliği temelinde korunduğu uygarlaşmış monarşilerin kaynağında işte bu unsurlar vardır.

Monarşik yönetim biçimi bazı siyasetçilere ne kadar mükemmel görünürse görünsün, bu mükemmelliğini tamamen cumhuriyetçi yönetim biçimine borçludur; barbar bir ulusun içinde kurulmuş saf bir despotizmin kendi gücü ve enerjisiyle kendini arındırıp geliştirmesi mümkün değildir. Yasaları, yöntemleri, kurumları ve dolayısıyla istikrar ve düzeni özgür yönetimlerden almak zorundadır. Bunlar sadece cumhuriyetin ürünleridir. Barbar bir monarşinin şiddetli despotizmi yönetimin ayrıntılarına ve ana noktala-

rına yerleşerek her türlü ilerlemeyi engeller. Uygar bir monarşide yalnızca hükümdarın otoritesi sınırsızdır; gelecekte ve kendi çıkar anlayışından başka hiçbir şeyle kısıtlanmayan yetki sadece onun elindedir. Ne kadar önemli olursa olsun, her bakan ve yönetici bütün toplumu yöneten genel yasalara uymak ve kendisine aktarılan otoriteyi belirtilen kurallar çerçevesinde kullanmak zorundadır. Halk mülkiyetinin güvenliği konusunda hükümdardan başka hiç kimseye bağımlı değildir. Özel kıskançlıklar ve çıkarlar ne kadar gündeme gelirse bu bağımlılık da o kadar az hissedilir. Böylece ortaya, yüksek siyaset açısından *Tiranlık* denebilecek ama adil ve sağduyulu bir yönetim altında halkın güvenliğini sağlayabilecek ve siyasi toplumun çoğu amaçlarına cevap verebilecek bir yönetim şekli çıkar.

Fakat uygar bir monarşide ve cumhuriyetle halkın mülkiyetinin güvence altında olmasına rağmen; her iki yönetim biçiminde de en yüksek otoriteyi ellerinde bulunduranlar, insanların hurs ve tutkularını kamçılayan onur ve avantajlara sahiptir. Bir cumhuriyetle tek fark, yönetime talip olan adayların halkın oylarını alabilmek için aşağı bakmak zorunda olmasıdır; monarşideyse yukarı doğru bakmak, yani sarayın ve kodamanların lütuf ve sempatisini kazanmak zorundadırlar. Cumhuriyetle başarılı olabilmek için adayın çalışkanlığı, bilgi ve becerisiyle *yararlı* olduğunu göstermesi gerekir. Monarşide başarılı olmak içinse, adayın kendini zekası, sempatisi veya terbiyesiyle *kabul ettirmesi* gerekir. Güçlü bir zeka cumhuriyetle daha başarılı olur: İnce bir zevk ise monarşide. Buna bağlı olarak, bilim cumhuriyetle, ince sanatlar monarşide doğal gelişme ortamı bulur.

Gücünü esas olarak din adamlarıyla prenlere gösterilen batıl inanç derecesindeki saygıdan alan monarşiler, dini ve siyasi konularda ve buna bağlı olarak da metafizik ve ahlaki konularda sağduyulu düşünme özgürlüğünü kısıtlamışlardır. Oysa bütün bunlar bilimin en önemli ayağını

oluşturur. Tabii geriye kalan matematik ve doğa felsefesi de daha az önemli değildir.

İletişim sanatında en önemli unsur, karşımızdakinin eğilimlerine boyun eğmemizi, insan zihninin doğal bir parçası olan kibir ve küstahlığımızı bastırmamızı ve saklamamızı sağlayan karşılıklı saygı ve nezakettir. İyi eğitilmiş, iyi huylu bir kişi herhangi bir kasıt veya çıkar gözetmeksizin her ölümlüye karşı nezaket gösterir. Fakat halkın böyle bir düzeye ulaşabilmesi için bu yöndeki eğilimlerinin teşvik edilmesi gerekir. Cumhuriyetlerde olduğu gibi gücün halktan yüksek mevkidekilere doğru aşağıdan yukarı yükseldiği yerlerde bu tür nezaket terbiyesine az rastlanır; çünkü bu terbiye nedeniyle devlet ve onun her bireyi büyük ölçüde birbirinden bağımsızlaşır. Halkın oy hakkından gelen bir gücü vardır: Yüksek mevkidekilerinse konumlarından gelen gücü. Fakat uygar bir monarşide, mülkiyeti tehdit edecek veya insanların zihnini bastıracak kadar büyük olmayan, ama her insanın içinde üstlerini hoşnut etme ve kendini eğitilmiş ve saygın insanlarca kabul gören bu modellere göre şekillendirme eğilimi geliştiren, prensten köylüye kadar uzanan uzun bir bağımlılık zinciri vardır. Dolayısıyla nezaket en kolay monarşilerde ve saraylarda gelişir; ve nezaketin geliştiği yerde hiçbir liberal sanat ihmal edilmez veya kenara itilmez.

Halen AVRUPA'daki demokrasiler nezaket eksiklikleriyle dikkat çekmektedir. HOLLANDA'da^d *terbiye görmüş* bir İSVİÇRELİNİN *görgüsü*, bir FRANSIZ için kabalık ifadesidir.¹⁷ Bilgi ve zekalarına karşın İNGİLİZLER de bir dereceye kadar bu kategoriye girer. VENEDİKLİLER buna bir istisna oluşturuyorsa eğer, bunun nedeni muhtemelen diğer İTALYANLARLA temas halinde olmalarıdır.

^d C'est la politesse d'un Suisse
En HOLLANDE civilise.

ROUSSEAU

¹⁷ Bkz. Jean-Baptiste Rousseau, *Poesies diverses*, "Sonnet", II. 13-14, *Oeuvres*, II, s. 366.

Antik cumhuriyetlerin görgü düzeyi hakkında bir yargıda bulunmak kolay değildir: Ama ben, iletişim sanatının yazma ve kompozisyon sanatları kadar gelişmediği düşüncesindeyim. Eski hatiplerin küfürbazlıkları insanı inanılmaz derecede şok eder. O çağın yazarlarında görülen rahatsız edici bir özellik de gösteriş,^{e18} yaygın ahlaksızlık ve küstah tarzlarıdır; SALLUST'un tarih adlı eserindeki ahlakla ilgili en önemli bölümlerden birinde *quicunque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria lace-raverat*, derir.¹⁹ *Nam fuit ante Helenam Cunnus teterrima belli Causa*, Horace'a ait bir söz olup ahlaki olarak iyi ve kötünün kökeni sorgulanır.²⁰ Kibar beyefendiler ve duyarlı yazarlar olmalarına karşın OVID ve LUCRETIUS'un^f tarzları en az, bütün saygınlığını yitirerek utanç ve ahlaksızlığa gömülmüş bir sarayda yaşayan Lord ROCHESTER'inki kadar ahlaksızdır.²¹ JUVENAL büyük bir coşkuyla alçak-

* Bu konuda CICERO veya PLINY'den söz etmeye bile gerek yoktur. Bu isimler ağzı bozuk oluşlarıyla ün yapmışlardır: Fakat oldukça önemli ve makul bir yazar olan ARRIAN'ın bir anda konuşmasını keserek, okuyucularına, İSKENDER silahlar konusunda neyse kendisinin de konuşma sanatı konusunda YUNANİSTAN'da o konumda bulunduğunu söylemesi insanı biraz şaşırtmaktadır.

¹⁸ Bkz. Arrian, *Anabasis of Alexander*, I.12.4.

¹⁹ Sallust, *Bellum Catilinarium et Jugurthinum ... I. E. The History of the Wars of Catiline and Jugurtha*, s. 16-17 (14.2, Loeb baskısı): "mallarını mülklerini lükse ve çapkınlıklara harcayan bütün oğlanlarınız, boynuzlu kocalarınız ve zamparalarınız ..."

²⁰ Horace, *Odes, Satyrs, and Epistles*, s. 194, II. 152-3 (*Satires*, I.3.107, Loeb baskısı):

İğrenç Savaşa neden olan,
İki yüzlü, beyaz tenli Helen.

Truvalı Helen'den söz edilmektedir.

^f Bu şair (Bkz. cilt. iv. 1165) aşk için, bu kadar güzel ve felsefi bir şiirde hiç de beklenmeyecek, oldukça sıra dışı bir çare önermektedir. Zarif CATULLUS ile PHAEDRUS da aynı eleştirilere hedef olmuştur.

²¹ Lucretius, *De rerum natura*, 4.1165 (Loeb baskısı). *Lucretius, His Six Books of Epicurean Philosophy*, s. 136, söz konusu bölümün çevirisi şöyledir:

... En tatlı Yüzünü gösterir,

gönüllülüğü savunur; ama kullandığı arsızca ifadelere bakılırsa kendisi bu konuda kötü bir örnek oluşturmaktadır.

Ayrıca şunu da söylemeden geçemeyeceğim ki, konuştuğumuz kişilere karşı gösterdiğimiz nezaketin bizi zorladığı saygılı davranış antik dönemde hiç de öyle sık görülen bir şey değildi. CICERO şüphesiz zamanının en beyefendi isimlerinden biriydi; ama konuşmacı olarak dostu ATTICUS'u temsil ettiği o diyaloglarda sergilediği nafoş görüntünün beni sık sık şok ettiğini itiraf etmeliyim. Sıradan bir beyefendi olmasına karşın saygınlık bakımından ROMA'da hiç kimseden aşağı olmayan o bilge ve erdemli ROMALI, modern diyaloglarımızdaki PHILALETES'in dostundan daha acınası bir ışıık altında gösterilmiştir. Hatipin alçakgönüllü bir hayranıdır; sık sık ona iltifat etmekte ve bir bilginin ustasına duyduğu saygıyla talimatlarına uyar.⁸²² *De finibus* [Erekler Üzerine] diyaloglarında CA-

Herkese sevimli davranır, herkese Nazik,

Herkes de Güzelliklerden mutlu olur.

Daha önce bu Oyuncak olmadan yaşadık:

Alçaklığını parfümle kapatır

Her yerde onun kokusu, Nedimleri var

Dikiliyor, gülümsüyor ve keyifli kakhahalar atıyor.

Hume'un ima ettiği gibi, Jonathan Swift'in şiirinin bazı müstehcen kısımları buradan esinlenilmişti; örn. bkz. the Lady's Dressing-Room ve A Beautiful Young Nymph Going to Bed. Restorasyon sarayının bilge isimlerinden biri olan Rochester Dükü, Hume'un II. Charles'ın saltanatının sonunda edebiyatın durumunu anlattığı özette kusursuz bir şekilde tasvir edilmişti; *Tarih*, böl. 71, VII: 513-4.

⁸ ATT. Non mihi videtur ad beate vivendum satis esse virtutem. MAR. At hercule BRUTO meo videtur; cujus ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. TUSC. Quaest. Cilt. v.

²² Cicero, *Tusculan Disputations*, 5.5.12: "S. [sofist] Bana göre Mutlu olmak için Erdem yeterli değildir. M. [Yönetici, yani Cicero] kusura bakma, fakat düşüncelerine seninkinden daha fazla değer verdiğim Dostum Brutus böyle düşünüyor." Philaletes'in dostu için, bkz. Thomas Morgan, *The Moral Philosopher. In a Dialogue between Philoletes a Christian Deist, and Theophanes a Christian Jew*.

TO'ya dahi saygısızca davranılır.²³ Antik dönemde karşılaştığımız gerçek bir diyalogun en özel ayrıntılarından biri POLYBIUS ile ilgilidir;^h zeki ve yetenekli bir hükümdar olan MAKEDONYA kralı PHILIP'in YUNAN şehirlerinden gelen elçilerle birlikteyken, PLUTARKHOS'tanⁱ öğrendiğimize göre, en kibar ROMALILARDAN biri olan TITUS FLAMININUS'la tanıştığı sırada yaşanmıştır bu. Aetolia elçisi aniden krala, FLAMININUS'un bir budala veya deli gibi konuştuğunu söyler. *Bunu, der majesteleri, kendi körlüğüyle dalga geçerek, bir kör bile görebilir.* Fakat bütün bunlar her zamanki sınırlar içinde olmuş; FLAMININUS bu şakalardan oldukça eğlenmiş. Toplantının sonunda PHILIP hiçbir orada bulunmayan dostlarına danışmak için biraz zaman isteyince, kendi bilgeliğini konuşturmak isteyen ROMALI general, majestelerine şöyle demiş: *Arkadaşlarınızdan hiçbiri burada olmadığına göre belki de hepsini öldürmüşsünüzdür; meğer gerçekten de öyle olmuş.* Tarihçi bu nedensiz kabalığı hoş görmüştür; PHILIP rahatsız olmamış, bir SARDİNYALI gülümsemesiyle geçiştirmiş; ve ertesi gün toplantıya hiçbir şey olmamış gibi devam etmişti. FLAMININUS'un bilgece sözlerinden bahsederken, PLUTARKHOS da^j bu şakayı anmaktadır.²⁴

Kardinal WOLSEY, EGO ET REX MEUX, yani *ben ve kralım* deme cüretini gösterdiği için özür dilemişti, çünkü bu ifade *Latince* deyişe uygundu, yani bir ROMALI her zaman kendi adını, bahsettiği kişinin adından önce söylerdi.²⁵ Bu

²³ Cicero'nun *De finibus bonorum et malorum* adlı eserinin III. ve IV. Kitapları, Cicero ile Stoacı (Küçük) Cato arasında geçen diyaloglardan oluşur. Cicero, yaşlı adamla eşit şartlarda konuşurken "şövalye" gibi davranır ve düşüncelerini ve Stoacı jargonunu çürütürken oldukça sade bir dil kullanır; örneğin, *De finibus*, III.iii. 10-11.

^h Cilt. xvii.

ⁱ In vita FLAMIN.

^j PLUT. in vita FLAMIN.

²⁴ Bkz. Polybius, *The Histories*, 18.4-7; Plutarkhos, *Lives*, "Titus Flaminius" kıs. 2 ve 17.

²⁵ Hume'un *Tarih* (böl. 28-30) adlı eserinde, Kardinal Wolsey ayrıntılı bir

da halktaki terbiye eksikliğinin bir örneğidir. Oysa antik dönemde saygın kişinin adı önce anılırdı; o kadar ki, AETOLIALILARIN, ROMALILARLA birlikte MAKEDONYALILARI yendikten sonra bir şair AETOLIALILARIN adlarını ROMALILARDAN önce andı diye aralarında kavga çıkmıştı.¹²⁶ Aynı şekilde LİVİA da bir yazıda TİBERİUS'un adını kendininkinden sonra yazmak suretiyle nefretini göstermişti.¹

Bu dünyada hiçbir üstünlük saf ve katksız değildir. Aynı şekilde, son derece ağdalı olan günümüz kibarlığı nasıl yapmacıklığa, züppeliğe, sahteliğe ve samimiyetsizliğe kaçmaktaysa, son derece samimi ve etkileyici olan eski basitlik de sık sık kabalığa, tacize, küfürbazlığa ve iğrençliğe dönüşür.

Modern zamanlara kibarlığın egemen olmasına izin verilmiş olsaydı eğer, bu inceliğin doğal kaynağı sarayların ve monarşilerin doğal bir uzantısı olan modern nezaket kavramı olurdu. Bunun modern bir keşif olduğunu kimse reddetmez.^m Fakat eski çağların ateşli savunucuları günümüzdeki nezaketi olumlu bulmaktan çok samimiyetsiz, saçma ve rezalet şeklinde nitelerler.ⁿ²⁷ Bu sorunu incelemekte yarar var.

şekilde anlatılmakta ve II: 194'te de özetle kişiliği aktarılmaktadır. "Ego et rex meus" diyerek kendini kraldan üstün tuttuğu şeklindeki suçlama, Parlamento'nun kendisine yönelttiği kırk dört suçlamadan dördüncüsüydü; bkz. Richard Fiddes, *Life of Cardinal Wolsey*, ("Collections"), s. 216 ve 234. Ünü özellikle de Shakespeare'in VIII. Henry'sinde, III.ii.314, sık sık tekrarlanmasından kaynaklanır.

^k A.g.e.

²⁶ Bkz. Plutarkhos, *Lives*, "Life of Titus Flamininus", kıs. 9.

¹ TACIT. Ann. cilt. iii. böl. 64.

^m *Self-Tormentor* of TERENCE adlı eserde CLINIAS, kasabaya indiğinde metresinin yanına gideceğine, adam göndererek onu yanına getirir.

ⁿ Lord SHAFTESBURY, bkz. *Moralists*.

²⁷ Bkz. Shaftesbury, "The Moralists: A Philosophical Rhapsody", II.ii, *Characteristics*, II, p. 12.

Doğa yaşayan bütün yaratıklara, en vahşi ve en acımasız hayvanlarda bile sadece bedensel iştahın tatminiyle sınırlı olmayıp, karşılıklı dostluk ve sempatiye yol açan ve bütün yaşamları boyunca süren cinsler arasında etkilenme özelliği vermiştir. Doğanın bu iştahı belli bir mevsimle veya nesneyle sınırladığı ve tek bir erkekle tek bir kadın arasında bir tür evlilik veya birlik oluşturduğu türlerde bile cinslerin birbirlerine karşı duygularını artırıp karşılıklı olarak yumuşatan gözle görülür bir hoşnutluk ve gönül rahatlığı vardır. İştahın belli bir zamanla sınırlı olmayıp, güçlü bir aşk çekimiyle tesadüfen veya görev ve elverişlilik düşüncesiyle ortaya çıktığı insanda bu hoşnutluğun yeri nedir? Dolayısıyla duygulanımdan kaynaklanan hiçbir şey, nezaket tutkusu kadar az olamaz. Bu çok *doğaldır*. En zarif saraylardaki sanat ve eğitim bile bunu bütün diğer övgüye değer tutkulardan daha fazla değiştiremez. Sadece zihni ona doğru çevirirler; onu inceltir, onu parlatır ve ona belli bir zarafet ve ifade kazandırır.

Fakat nezaket *doğal* olduğu kadar da *cömerttir*. Başkalarına gerçek bir zarar vermemize yol açan kötülükleri düzeltmek hem ahlak değerlerinin bir parçası hem de en sıradan eğitimin bile hedefidir. *Bunun* olmadığı yerde insan toplumunun varlığını sürdürmesi imkansızdır. Fakat iletişim kurmak ve zihinlerin daha kolay, elverişli bir şekilde etkileşime girebilmesi için görgü devreye sokulur ve konuyu daha ileri taşır. Doğanın zihne kötülük yapma eğilimi ya da başkalarının kabul edemeyeceği bir hırs verdiği yerde, ince bir terbiye insana önyargıyı bir kenara atarak, duygularını doğal eğiliminden farklı bir şekilde göstermesini öğretir. Böylece genellikle ağır basan gurur ve bencilliğimize, başkalarına baskın çıkma eğilimimize rağmen kibar bir insan yanındakilere saygıyla davranmayı ve her ortamda onların üstünlüğünü kabul etmeyi öğretir. Aynı şekilde, bir insanın durumu, içinde kabul edilemez bir kuşkuya yol açtığında, içindeki eğilimin tam tersine davranıp bu eğilimin dışı vurulmasını engellemek suretiyle

bunu önlemek terbiyenin görevidir. Gençlerin bu konudaki zaafılarını bilen yaşlılar onların saygısızlık yapmasından çekinirler. Dolayısıyla iyi terbiye almış bir genç büyüklere daha fazla saygı ve itaat gösterir. Yabancılar ve üçüncü kişiler korunmasızdır: O nedenle bütün kibar ülkelerde yabancılarla üçüncü kişiler en yüksek nezaketi görürler ve her toplulukta el üstünde tutulurlar. Bir erkek kendi ailesinde efendidir, konukları da bir bakıma onun otoritesine tabidir: Dolayısıyla ev sahibi erkek o toplulukta en düşük rütbeli kişidir; diğerlerinin arzularına karşı özenlidir; ve konuklarını hissettirmeden de olsa mutlu etmek ya da onlar üstünde çok fazla baskı kurmak için kendini zorlar.²⁸ Nezaket, benzer bir cömertçe dikkat örneğinden başka bir şey değildir. Doğa hem zihin hem beden gücü bakımından erkeği kadından üstün yaptığından; cömert davranmak, kadının eğilim ve düşüncelerine terbiye edilmiş bir saygı ve nezaket göstermek suretiyle bu üstünlüğü olabildiğince hafifletmek erkeğin görevidir. Barbar uluslar kadınlarını neredeyse kölelik düzeyine düşürmek, onları kısıtlamak, dövmek, satmak, öldürmek suretiyle üstünlük sergilerler. Ama uygar bir halkta erkek cinsi otoritesini göze batmayacak şekilde daha cömertçe davranarak, terbiyeli, saygılı ve nazik davranarak yani nezaket sergileyerek kurar. Fakat iyi bir toplulukta, bu şölenin efendisi kim, diye sormak gerekmez. O kişi, en alçak yerde oturan ve herkese yardım etmeye çalışan kişidir kuşkusuz. Bu tür cömertlikleri ya sahte ve samimiyetsiz olarak görüp kınmalı ya da nezaket olarak kabul etmeliyiz. Eskiden Mos-

²⁸ Eski yazarların sık sık, aile reisinin masada konuklarından daha iyi ekmeği yeme ya da daha iyi şarabı içme adetini görgüsüzlük olarak nitelemesi, o çağlardaki terbiye anlayışını göstermektedir. Bkz. JUVENAL, sat. 5. PLINII cilt. xiv. Böl. 13. Aynı zamanda PLINII Epist. Lucian de mercede conductis, Saturnalia & c. Günümüzde AVRUPA'da böyle bir geleneği kabul edecek kadar görgüden yoksun bir yer yoktur.

²⁸ Bkz. Büyük Pliny, *Natural History*, 14.14.19; Küçük Pliny, *Letters*, II.vi; Lucian, *On Salaried Posts in Great Houses*, 26, ve *Saturnalia*, 17-18, 22.32.

kovalı erkeklere evlenirken yüzük yerine kamçı verilmemiş.²⁹ Aynı insanlar kendi evlerinde her zaman yabancı-lardan hatta yabancı elçilerden bile daha üstün konumda olurlarmış.³⁰ Bu iki cömertlik ve kibarlık örneği birbirine çok benzemektedir.

Nezaket, mizaç ve cömertlikle olduğu kadar *bilgelik* ve *sağ-duyuyla* da bağlantılıdır; uygun koşullar altında her iki cinsten gençlerin eğlenmesine ve gelişmesine her şeyden fazla katkısı olur. Doğada en güzel ve en tatlı zevkler hayvanlar arasındaki aşk ilişkisinden kaynaklanır. Ama zihnin mutlu olması için sadece bedensel tatmin yeterli değildir; en vahşi yaratıklarda bile eğlencenin en büyük parçasını oyun oynama, cilveleşme ve diğer sevgi ifadelerinin oluşturduğunu görürüz. Akıllı yaratıklardaysa kuşkusuz zihnin de önemli bir payı olduğunu kabul etmek zorundayız. Bir topluluktan akıl, söylem, sempati, dostluk ve neşeyi çıkartacak olursak, geriye zarif ve lüks olanı değerlendirebilecek kayda değer hiçbir şey kalmayacaktır.

İyi bir terbiye için en iyi okul erdemli bir kadınla birlikte olmaktır; çiftlerin birbirini mutlu etme çabası zihni geliştirir, kadının gösterdiği yumuşaklık ve sevecenlik karşısındakilerin hayranlığını kazanır, duyarlılığı diğerlerini ihtiyatlı davranarak terbiye sınırlarının dışına çıkmamaya zorlar.³¹

²⁹ Bkz. Johann-Georg Korb, *Diarium itineris in Moscoviam perillustris ac magnifici domini Ignatii Christophori ... anno MDCXCVIII ...* (1700); sonraki İngilizce çeviri, *Diary of the Journey into Muscovy*, II: 212-14.

³⁰ [Guy Miegge], *Kutsal Majesteleri II. Charles'ın Moskova Büyük Dükü'ne, İsveç Kralı'na ve Danimarka Kralı'na gönderdiği Üç Elçinin Anlattıkları*. 1663 & 1664 yıllarında saygıdeğer Carlisle Kontu tarafından aktarılmıştır, s. 48.

³¹ 1742 ile 1764 yılları arasındaki baskılarda şu paragraf yer almıştır: İtiraf etmeliyim ki, ben sakince, huzur içinde sağduyusunun keyfini çıkarabileceğim ve ister ciddi ister gayriciddi her düşüncesinin haklılığından emin olabileceğim birkaç seçkin dostun varlığını tercih ederim. Fakat böyle keyifli bir toplulukla her gün karşılaşmanın mümkün olmaması gibi, kadınların olmadığı karışık topluluklar da dünyanın en sıkıcı topluluklarıdır; bunlar neşe ve kibarlıktan uzak olduğu gibi sağ-

Eskiden kadınların ev hayatının dışına çıkması mümkün değildi; ve kibar bir dünyanın parçası ya da iyi bir arkadaş olarak görülüyorlardı. Eskilerin eşsiz yazılar kaleme almış olmalarına rağmen, (KSENOPHON'un Sempozyum'uyla LUCIAN'ın Diyaloglar'ı dışında)³² bizlere doğru dürüst bir hoş söz bırakmamış olmasının nedeni belki de budur. HORACE, PLAUTUS'un kaba ve soğuk şakalarından hoşlanmamaktadır.³³ Peki, dünyanın en yumuşak, en makul ve en akli başında yazarı olmasına rağmen, kendisinin ince bir esprisi yeteneği var mıydı? Dolayısıyla bu, saraylardan doğan ve cömertlikten beslenen ince sanatlar açısından kayda değer bir gelişmedir.³⁴

duyu ve akıldan da uzak olurlar. Bu sıkıcılıktan kurtulmanın tek yolu içmektir; ki bu da hastalığın kendisinden daha kötüdür.

³² Xenophon, Symposium, II. 9-12. Hume'un aklında muhtemelen Lucian'ın *Dialogues of the Courtesans*'ı vardı.

³³ Horace, Ars Poetica, II. 270-4, ve Epistles, II.I.170-6.

³⁴ 1742 ile 1768 arasındaki baskılarda şu metin yer almaktadır:

Nezaket gibi *onur* ve *düello* da modern keşiflerdir; ve bazıları tarafından davranışların terbiyesi açısından ayrı ölçüde yararlı bulunur. Ama ben yararın nasıl gerçekleştiğini anlayabilmiş değilim. Kaba insanlar arasındaki konuşma, bu fantastik yasayla ilgili en ince kurallara ve düelloyla düzeltilemeyecek kadar tedavisi imkansız diğer küçük ahlaksızlıklara göre bile, düelloya yol açacak tarzda bir kabalıkta değildir. Fakat bu kavramlar sadece *yararsız* değil: Ayrı zamanda *tehlikelidir*: Sefih insanlar onurla erdemi birbirinden ayırarak buradan kendilerine pay çıkarıp, en utanç verici ve en tehlikeli suçlardan birini işledikleri halde kendilerini kabul ettirmeyi başarırlar. Bunlar hovarda ve mirasyedidirler ve asla borçlarını ödemezler: Ama onur adamıdır; ve dolayısıyla her toplulukta beyefendiler gibi muamele görürler.

Modern onur kavramının bağlılık sözünü tutma ve doğruyu söyleme gibi bazı unsurları ayrı zamanda ahlakın da ayrılmaz bir parçasıdır. Mr. ADDISON, JUBA'ya şunları söyletirken aklında işte bu unsurlar vardı:

Onur kutsal bir bağlıdır, kralların yasağıdır,

Soylu aklın mükemmelleşmesidir,

Erdemi destekler ve güçlendirir onunla karşılaşınca,

Onu taklit eder karşılaşmayınca:

Onunla dalga geçilmez.

Bunlar çok güzel dizeler: Fakat korkarım, burada Mr. ADDISON da zaman zaman diğer şairlere yönelttiği haklı eleştirilerin kaynağı olan

Tekrar asıl konumuza dönecek olursak, sanat ve bilimin yükseliş ve gelişmesiyle ilgili dördüncü gözlemim şudur: *Bir devlette sanat ve bilim bir kez mükemmelliğe ulaştıktan sonra doğal ya da daha doğrusu zorunlu olarak inişe geçer ve bu ortamda bir daha asla yeniden gelişemez.*

Fakat deneyimlerin kanıtladığı bu ilke, ilk bakışta akla aykırı gelebilir. İnsanoğlunun doğal zekası bütün çağlarda ve bütün ülkelerde (bi bu doğru görünür) aynı ise, o zaman bu zekayı, zevki düzenleyip taklit nesnelerini tasarlayabilecek olan sanatla işleyip geliştirmesi gerekir. Eskilerin bize bıraktığı modeller yaklaşık 200 yıl önce sanatların doğmasına yol açtı ve AVRUPA'nın her ülkesinde güçlü bir şekilde gelişmesini sağladı: Sanat neden henüz bütünlüğünü kaybetmediği, hâlâ hayranlıkla bakıldığı ve bütün dünyanın dikkatlerinin üzerinde olduğu TRAJAN'ın ve ondan sonra gelenlerin döneminde aynı şekilde gelişmedi? HOMEROS'un YUNANLILAR ve VIRGİL'in ROMALILAR tarafından geç anlaşılması gibi, ŞAİR imparator JÜSTİNYEN de ROMALILAR tarafından geç anlaşılmıştı. Onları taklit eden şairler yüzyıllar içinden kaybolup giderken, bu ilahi dehalara bugün bile hayranlıkla bakılmaktadır.

İnsan, hayatının başlangıcında zekasının farkında olmadığı gibi başkaları da bunu fark edemez. Ancak sık sık yapılan denemelerden ve elde edilen başarılarından sonra kendisinin de insanoğlunun hayranlığını kazanan diğerleri gibi olabileceğini düşünme cesaretini gösterir. Kendi ülkesinde etkili konuşmacı örnekleri varsa, doğal olarak kendi gençlik denemelerini onunkilerle karşılaştırır; arada büyük fark olduğunu anlayınca yeni denemelere girişme cesareti kalmaz ve bir daha o kadar hayranlık beslediği kişilerle rekabete girmeye kalkmaz. Her mükemmelliğin temelinde soylu bir taklit yatar. Hayranlık ve alçakgönüllülük doğal

sağduyu eksikliğinden suçludur. Eskilerin *erdemden* ayrı bir *onur* anlayışı yoktu.

Hume burada Addison'ın *Cato: A Tragedy*'sinden, Oyun II, Sahne V., neredeyse eksiksiz bir alıntı yapar.

olarak bu taklidi bitirir. Bu kadar hayranlık ve alçakgönüllülük de ancak gerçek bir büyük dehada var olabilir.

Taklitten başka soylu sanatları teşvik eden ikinci şey övgü ve şöhrettir. Bir yazar ürettiği şeyler için dünyadan alkışlar yükseldiğini görünce yeni bir şevkle canlanır; ve böyle bir motivasyonla hem kendisini hem de okurlarını şaşırtacak bir mükemmelliğe erişir. Fakat bütün onur nişanlarına ulaştıktan sonra, hem kendi işlerinde daha mükemmel olan hem de bir şöhretin avantajına sahip olan sonraki işlerle karşılaştırılınca ilk girişimleri halk tarafından beğenilmez. MOLIERE ve CORNEILLE eskiden sıcak karşılanan eski eserlerini bugün ortaya çıkarmış olsalardı, halkın kayıtsızlığı ve küçümsemesi cesaretlerini kırardı. SUR *Premsi*'ni ancak çağın cehaleti yüceltebilirdi; ama "the Moor"u bu cehalete borçluyuz. *Mizah duygusu herkeste olsaydı asla VOLPONE diye biri olmazdı.*³⁵

Bir ülkenin komşularından büyük miktarda sanat ithal etmesi belki doğru olmayabilir. Bu taklidi bitirir ve gençlerin hevesini kırar. Kendi sanatçılarımızı teşvik etmek yerine BRİTANYA'ya o kadar fazla İTALYAN resmi getirildi ki, sanatçılarımız bu soylu sanatta çok az gelişme sağlayabildi. YUNANİSTAN'ın sanatlarını alan ROMA'da da muhtemelen böyle olmuştu. ALMANYA'ya ve KUZEY'e yayılan çok sayıda FRANSIZCA ince sanat ürünü bu ülkelerin kendi dillerini geliştirmelerini engelleyerek, bu tür seçkin zevklerde komşularına bağımlı kalmalarına neden oldu.

Eskilerin bizlere her türden hayranlık duyulacak yazı örnekleri bıraktıkları doğrudur. Ancak bunlar bugün bilinmeyen dillerde yazılmışlardı; bunun dışında, o kadar uzak bir çağda yaşamış olanların düşünce yapısıyla modern düşünce yapısını karşılaştırmak çok doğru ve tutarlı olmayacaktır. WALLER, TIBERIUS döneminde ROMA'da

³⁵ Bkz. Shakespeare, *Pericles*, *Sur Premsi* ve *Othello*, *Venedik Mağribi*, Ben Johnson, *Every Man in His Humour* and *Volpone*.

dünyaya gelmiş olsaydı, ilk eserleri HORACE'ın şiirleriyle karşılaştırıldığında adam yerine bile konmazdı.³⁶ Ama ROMALI şairin üstünlüğü bu adada İNGİLİZ şairlerin ününe hiçbir zarar vermemiştir. İçinde bulunduğumuz ortamın ve dilin, o kadar mükemmel bir özgün eserin sadece soluk bir kopyasını üretmeyecek kadar iyi olduğunu bilmekten dolayı kendimizi şanslı görmekteyiz.

Özetle, bazı bitkiler gibi sanat ve bilim de taze toprak ister; ancak toprak ne kadar bereketli olursa olsun ve ne kadar özen ve ustalıkla bakılırsa bakılsın, bir kez bereketini kaybetti mi artık o ilk mükemmellikte ve olgunlukta bir şey vermez.

³⁶ Görünüşe göre Hume, Parlamento'nun *Tarih* (böl. 56, v: 412-13) adlı eserde ana hatlarıyla anlatılan 1643'teki İç Savaş'ta izlediği siyasete karşı çıkan ve bölüm 62'de (VI: 152) kişiliği anlatılan şair-siyasetçi Edmund Waller'den etkilenmişti. Ayrı zamanda bkz. "Konuşma Sanatı", *Denemeler*, s. 106-7, ve "Hayatın orta yeri", *Denemeler*, s. 549.

DENEME XII

Ulusal Karakterler

Avam tabaka bütün ulusal karakterleri aşırı uçlara taşıma eğilimi gösterir; bunu bir kez ilke haline getirdikten, yani herhangi bir topluluğu sahtekar, korkak veya cahil olarak yaftaladıktan sonra artık istisna kabul etmez ve her bireye aynı suçlamayı yöneltirler. Sağduyulu insanlar bu toptancı yargıları reddederler: Bununla birlikte sağduyulu insanlar her ulusun kendine özgü davranış tarzları olduğunu, bazı niteliklerin bazı uluslarda diğerlerinden fazla görüldüğünü kabul ederler. İSVİÇRE'deki sıradan insanlar muhtemelen İRLANDA'dakilerden daha içtendir; ve bu yüzden sağduyulu insanlar içinde bulundukları duruma göre birbirlerine farklı güven duyarlar. Her ne kadar CERVANTES İSPANYA'da doğmuş olsa da bir FRANSI-ZIN bir İSPANYOLDAN DAHA zeki olduğunu düşünmek için nedenlerimiz vardır. Her ne kadar TYCHO BRAHE, DANİMARKA vatandaşı olsa da bir İNGİLİZİN doğal olarak bir DANİMARKALIDAN daha bilgili olduğu düşünülür.

Bu *ulusal karakterler* farklı nedenlerle açıklanır; bazıları bunları *ahlakla* açıklarken, bazıları da *fiziksel* nedenlere bağlar. *Ahlaki* nedenlerle, zihinde teşvik edici rol oynayan ve belli bir davranış biçimine yol açan bütün koşulları kastediyorum. Yönetim biçimi, kamu ilişkilerinde yaşanan devrimler, insanların varlık veya yokluk içinde yaşaması, ülkenin komşuları karşısındaki durumu ve benzeri koşullar bu türdendir. *Fiziksel* nedenlerle, beden alışkanlıklarını ve formunu değiştirmek ve zaman zaman akıl ve düşünce daha ağır bassa da, insanların davranış biçimlerini değiştirecek kadar farklı bir ten rengi vermek suretiyle

insanın ruh halini fark ettirmeden etkileyen hava ve iklim koşullarını kastetmekteyim.

Yüzeysel düşünen birine göre bir ulusun karakteri daha çok *ahlaki* nedenlere bağlıdır; çünkü bir ulus bireylerin toplamından başka bir şey değildir ve bireylerin davranışları da genellikle bu nedenler tarafından belirlenir. Yoksulluk ve ağır çalışma koşulları sıradan insanların zihinlerini yozlaştırıp bilime ve yaratıcı mesleklere elverişsiz hale getirirken; yönetimin halka fazla baskı yapması da halkın ruh halini ve zekasını etkiler ve liberal sanatların bu insanlar arasında gelişmesini engeller.

Benzer ahlaki nedenler farklı mesleklerin karakterlerini de belirler ve hatta insanların kendi doğal yapılarını bile değiştirir. Bütün uluslarda ve bütün yaşlarda bir *askerin* karakteri bir *rahibin* karakterinden farklıdır; bu fark içinde bulundukları, değiştirilemez ve sabit koşullardan kaynaklanır.

Önlerindeki hayatın belirsiz olması askerleri savurgan ve cömert yaptığı gibi, aynı zamanda cesur yapar: Boş kalmaları ve kışla veya garnizonlarda büyük topluluklar halinde yaşamaları, onları zevke ve kahramanlığa daha eğilimli hale getirir. Arkadaş çevrelerinin sık sık değişmesi görgülerini artırır ve onları açık davranmaya iter: Sadece belli bir topluluğa ve açık bir düşmana karşı istihdam edildikleri için riyasız, samimi ve hesapsız olurlar: Ve akıldan çok bedenlerini kullandıklarından genellikle düşüncesiz ve cahil olurlar.^{a1}

* MENANDER'e ait bir deyiştir: Kompos stratiotes, oud'an ei plattei [sic] theos Outheis genoit'an. MEN. Apud STOBÆUM. Tanrı bile bir askeri kibar yapamaz. Günümüzde askerlerin davranışları konusunda bunun tam tersi bir gözlem söz konusudur. Eskilerin bütün inceliklerini ve terbiyelerini kitaplara ve araştırmalara borçlu olduğu düşüncesi bana fazla iddialı görünüyor; çünkü askerin yaşamı yeterince iyi değerlendirilmemiştir. Asker bir topluluk içinde yaşar. Eğer içinde bulunduğu topluluktan alınacak bir terbiye varsa bunu fazlasıyla alır.

¹ Menander'den alınan bölüm, *Menandri quæ supersunt*'taki 554 no'lu parçadır.

Bütün rahiplerin her yerde birbirine benzediği düşüncesi eski bir klişe olup, tamamen yanlış da değildir. Her ne kadar mesleki özellikler kişisel karaktere her zaman ağır basmasa da, genellikle ağır basan yine de mesleki karakterdir. Kimyacılar göre, nereden elde edilirse edilsin, belli bir yükseklikte bütün alkoller nasıl aynı ise; insanlığın üstüne çıkan bu kişiler de aynı şekilde tamamen kendilerine özgü olan ve topluluk arasında çok da sevimli bulunmayan tek bir karaktere bürünür. Bu karakter çoğu noktalarda askerinkinin tam zıddıdır; tıpkı o karakterin içinden çıktığı yaşam tarzı gibi.^b

^b İnsanlar belli zamanlarda ve belli yerlerde dine karşı güçlü bir eğilim taşımakla birlikte, bu mesleğin gerektirdiği karaktere sürekli uyum gösterebilecek insan sayısı ya çok azdır ya da hiç yoktur. Dolayısıyla, sıradan insanların arasından gelen din adamları, tıpkı başka mesleklerden olanların da yaptığı gibi, çıkarları gereği belli durumlarda dine olduklarından daha fazla bağlıymış gibi davranır ve kafaları hayatın günlük gaileleriyle dolu olduğu ve dini ritüelleri yerine getirmekten bıkip usandıkları halde olduklarından daha ciddiymiş ve coşkuluymuş gibi görünmeye çalışırlar. Dünyanın geri kalanı gibi kendi doğal davranışlarını ve duygularını gösteremezler. Görünümlerine, sözlerine ve davranışlarına dikkat etmek zorundadırlar: Ve cahil avam tabakasının kendilerine gösterdiği saygıyı korumak için sadece hareketlerine dikkat etmekle kalmayıp, sürekli bir ekşi surat ve ikiyüzlülükle batıl inanç ruhunu teşvik etmek zorundadırlar. Bu rol yapma hali davranışlarında samimiyet ve dürüstlük bırakmaz ve karakterlerini onarılmaz biçimde bozar.

Eğer bunlardan biri tesadüfen, mesleğinin gerektirdiği karaktere uygun bir ikiyüzlülük sergilemeyi gerektirmeyecek kadar olağan dışı bir dini bağlılık eğilimi gösterecek olursa, bu avantajı abartarak her türlü ahlaki suistimali telafi edebileceğini düşünür ve bu durumda da sıradan bir ikiyüzlüden daha erdemli olmaz. Ve her ne kadar çok az kişi *azizlere her şeyin meşru olduğunu ve sadece onların mülk sahibi olabildiğini* açıkça itiraf etme cesaretini gösterebilse de; aslında bu arzuların her yürekte attığını ve insanların birçok kötülüğü ve iğrençliği telafi etmek adına dini kurallara bağlılığı abarttığını görebiliriz. Bu o kadar yaygın bir durumdur ki, sağlıklı insanlar herhangi bir dini aşırılıkla karşılaştıklarında tedbirli davranırlar; ama bu genel kuralın birçok istisnasının bulunduğunu, dürüstlikle batıl inancın ya da dürüstlikle fanatizmin her zaman ve tamamen birbirine zıt olmadığını kabul ederler.

Çoğu insanın hırsları vardır; fakat bazı insanlar hırslarını mesleklerinde mükemmelleşerek ve dolayısıyla toplumun çıkarlarını gözeterek tatmin ederler. Din adamlarının ihtirasları ise ancak cehaleti ve batıl inançları ve gizli inancı ve dini sahtekarlıkları teşvik ederek tatmin olur. Ve sadece ARŞİMET'in istediği şeye (yani makinesini kurabileceği başka bir dünyaya) sahip olduklarına göre, dünyayı kendi keyiflerine göre hareket ettirdiklerine kuşku yoktur.

Çoğu insan kendini aşırı beğenir; ama *bunların* cahil çoğunluğun saygı duyduğu ve hatta kutsal mertebesinde gördüğü o kötülüğe özel bir eğilimi vardır.

Çoğu insan kendi mesleğinden olanlara özel bir saygı duyma eğilimi taşır; fakat bir avukat, hekim veya tüccar olarak her biri kendi işinin peşinden koşturur. Yani bu mesleklerin çıkarları, aynı dinin ruhbanlarının çıkarları kadar fazla örtüşmez; ortak inançlarına gösterilen saygıdan ve muhalif seslerin bastınılmasından bütün grup çıkar sağlar.

Çok az insan karşıt fikire sabır gösterebilir; ama din adamları karşıt fikir karşısında çoğu zaman öfkeden çılgına döner: Çünkü bütün saygınlıkları ve geçimleri fikirlerin üstünde birleştiği inanca bağlıdır; ve sadece onlar ilahi ve doğa üstü bir otoriteymiş gibi davranabilir ve yine sadece onlar karşıtlarının düşüncelerini çarpıtıp inançsız ve dinsiz gösterebilir. *The Odium Theologicum* ya da Teolojik Nefret atasözlerine bile girmiş olup, şiddetli ve yatıştırılmaz kin anlamına gelir.

İntikam doğal bir insani tutkudur; ama rahiplerle kadınlarda zirvesine ulaşır. Çünkü bir çekişme veya şiddet arunda öfkesini dışa vuramadıkları için kendilerini aşağılanmış hissederler ve gururları kinciliklerini besler.

Dolayısıyla insanların yaptığı kötülüklerin çoğu bu meslekte canlanır; ve bazı bireyler bu salgından kurtulmayı başarsa da, bütün yönetimler tek bir vücut haline gelebilen ve ihtiras, gurur, intikam ve zulmetme arzusuyla toplu halde harekete geçebilen bir topluluğun girişimlerine karşı tetikte olurlar.

Din ağırbaşlı ve ciddidir; rahiplerden istenen de bu karakterdir. Bu da onları katı ahlak kurallarına uymaya zorlayarak, başıbozukluktan ve taşkınlıktan alıkoyar. Bu toplulukta neşelenmeye izin verilmez; muhtemelen din adamlarının mesleklerine borçlu oldukları tek meziyet budur. Spekülatif ilkeler üzerine kurulan ve topluluk konuşmalarının dini törenlerin bir parçası olduğu dinlerde, din adamlarının zamanın bilgi birikiminde hatırı sayılır bir payı olabilir; ancak konuşma sanatındaki ustalıklarının akıl yürütme ve felsefedekinden her zaman daha iyi olacağı kesindir. Fakat diğer insani erdemlere sahip olanlar, yani alçakgönüllü ve ılımlı olanlar, bunları daha çok meslek aşkına değil, doğaya ve düşünceye borçludur.

Eski ROMALILARDA din adamı karakterinin insan üzerindeki güçlü

Fiziksel nedenlere gelince, ben bu konuya tamamen kuşkuyla bakıyorum ve insanların davranış veya zekalarının havayla, beslenmeyle veya iklimle değişebileceğini düşünmüyorum. İtiraf etmeliyim ki, ilk bakışta bunun tam tersi bana daha muhtemel geliyor; çünkü bu koşullar bütün hayvanları ve hatta her iklimde yaşayabilen köpek, at, vb. yaratıkları bile etkiler. Buldoglarla dövüş horozlarının cesareti İNGİLTERE'ye özgü gibidir. FLANDERS büyük ve ağır atlarla dikkat çeker: İSPANYA küçük ve atılgan atlarla. Bu yaratıklar bir ülkeden başka bir ülkeye götürüldüklerinde, büyüdükleri iklimden aldıkları özellikleri kaybederler. Burada şu sorulabilir: Peki, niçin insanlarda da aynısı olmasın?²

Burada bundan daha ilginç ya da insani konularla ilgili araştırmalarda daha sık gündeme gelecek sorular söz konusudur; o nedenle bunları tam olarak açıklığa kavuşturmakta yarar vardır.

İnsan zihni taklide çok yatkındır; davranışları birbirine benzemeyen insanların birbiriyle iletişim kurması ve bu iletişim sırasında iyi ve kötü yanlarıyla karşıdakini etkilememesi imkansızdır. Bütün akıllı yaratıklar bir araya gelme ve topluluklar oluşturma eğilimi gösterirler; bize bu

etkisini engellemek için elli yaşını doldurmamayanlar rahipliğe kabul edilmezdi, DION, *Hal.* cilt. i. O yaşa kadar kişinin karakterinin ancak oturacağı varsayılırdı. Halikarnaslı Dionsos, *Roman Antiquities*, 2.21.

¹ CAESAR (de Bello GALLICO, cilt. i), GAL atlarının çok iyi; ALMAN atlarının çok kötü olduğunu söyler. Günümüz AVRUPASI'nda en kötü atlar FRANSA'da yetişmektedir. Oysa ALMANYA'da mükemmel savaş atları bulunur. Bu da hayvanların dahi iklime değil, soylarına ve yetiştirilme biçimlerine göre farklılık gösterdiği şeklinde bir kuşkuyla yol açabilir. İNGİLTERE'nin kuzeyinde dünyanın en iyi atları yetişir. Komşu ülkelerde, İSKOÇYA'nın kuzeyinde hiç iyi at bulunmaz. STRABON, cilt. ii. iklimin insanlar üzerinde etkisi olduğu düşüncesini reddeder. Her şeyin temelinde gelenek ve eğitimin yattığını söyler. ATİNALILARIN bilgili, onların komşusu olan LACEDEMONIALILARLA THEBAILİLERİN cahil olmasının nedeni doğa değildir. Hatta, der STRABON, hayvanlardaki farklılıkların nedeni de iklim değildir.

² Caesar, *The Gallic War*, 4.2 ve 7.65; Strabon, *Coğrafya*, 2.21.

eğilimi veren aynı yapı birbirimizin duygularının derinliklerine işlememizi, tutku ve eğilimlerin adeta salgın gibi bütün bir gruba veya topluluğa dağılmasını sağlar. Bir grup insanın tek bir siyasi grup halinde bir araya gelmesiyle, savunma, ticaret ve yönetim adına yapılan faaliyetler insanlar arasındaki etkileşimi artırır; buna bir de aynı dilin ve aynı konuşma üslubunun kullanılmasıyla eklenmesiyle insanların davranışları da birbirine benzemeye başlar ve sonuçta ortaya ortak veya ulusal bir karakter ve her bireye özgü bir kişisel karakter çıkar. Doğa çok çeşitli ruh halleri ve anlayışlar üretse de bunları eşit oranlarda üretmez; çalışkanlık ve tembellik, cesaret ve korkaklık, iyilik ve zalimlik, akıllılık ve aptallık her toplumda farklı oranlarda bir araya gelir. Toplumun ortaya çıkış sürecinde bu eğilimlerden hangisi daha fazla ise, doğal olarak bileşimin içinde de o ağır basacak ve ulusal karaktere o damgasını vuracaktır. Küçük bir toplulukta bile hiçbir eğilimin tam olarak ağır basamayacağı ve her eğilimin, karışımın içinde aynı oranlarda yer alacağı iddia edilecek olsa bile; o toplum içinde söz sahibi veya otorite konumunda olanların da aynı karakterde olması beklenemeyeceğinden, bunların o topluluk üzerindeki etkisi oldukça fazla olacaktır. Eğer bir cumhuriyetin ilk kuruluş döneminde otorite makamında bir BRUTUS bulunsaydı ve bu BRUTUS doğanın bağlarını ve özel çıkarlarını bir yana atıp özgürlüğü ve halkın iyiliğini savunacak olsaydı, doğal olarak bütün toplum üzerinde çok büyük bir etki yaratır ve her yürekte aynı coşkuyu uyandırır.³ Bir kuşağın davranış biçimi nasılsa, sonraki kuşakların davranış biçimi de büyük ölçüde aynı olacaktır; çocukluk döneminde dış ortamdan daha çok etkilenen insan yaşadığı sürece bu etkinin izlerini taşıyacaktır. Bu

³ Lucius Junius Brutus M.Ö. 509'da tiran Tarquinius Superbus'ı sürüp halka bir daha Roma'da monarşiye izin vermeyeceği yemini ettirerek Roma cumhuriyetini kurdu. Fakat kendi oğulları bu yemini bozarak Tarquinleri yeniden başa getirmek için komplo düzenleyince, onları ölüme mahkum ederek infazlarını bizzat yönetti.

durumda, sabit ahlaki nedenlere bağımlı olmayan bütün ulusal karakterlerin bu tür rastlantılardan etkilendiğini ve fiziksel nedenlerin insan zihni üzerinde gözle görülür bir etkisinin olmadığını söyleyebilirim. Felsefede bilinen bir ilkedir: Görünmeyen nedenler yok kabul edilir.

Bütün dünyayı elden geçirecek ya da tarihi gün gün inceleyecek olsak, tek bir yerde bile havanın ya da iklimin davranışlar üzerinde etkili olmadığını görürüz.

Birincisi. Yüzyıllardır var olan oturmuş bir yönetimin ulusal karakteri bütün imparatorluğa yaydığını ve imparatorluğun her köşesinde aynı davranış biçimini sergilediğini görürüz. Bu anlamda ÇİNLİLER akla gelebilecek en büyük karakter benzerliğini gösterirler; üstelik uçsuz bucaksız imparatorluğun farklı yerlerinde farklı hava ve iklimler hüküm sürdüğü halde bu böyledir.

İkincisi. Nüfusun yoğun olduğu küçük yönetimlerde insanlar yine de farklı karakterler gösterirler ve davranış biçimleri de en uzak ülkelerin insanları kadar birbirinden farklılık gösterir. ATİNALILARLA THEBAİLİLER birbirlerine sadece bir günlük mesafedeydiler; buna rağmen ATİNALILAR ne kadar zeki, kibar ve neşeliyse, THEBAİLİLER de o kadar aptal, kaba ve ağırkanlıydı. PLUTARKHOS havanın insan zihni üzerindeki etkilerinden söz ederken, PİRE’de yaşayanların sadece dört mil ötede ama daha yüksekte olan ATİNALILAR’dan daha farklı mizaçları olduğunu söyler: Ama ben kimsenin WAPPING’te yaşayanlarla ST. JAMES’te yaşayanlar arasındaki davranış farklılığını havaya veya iklime bağlayamayacağını düşünüyorum.⁴

⁴ Hume muhtemelen Plutarkhos’un, Themistokles’in Atina ile liman şehri Pire arasında yaptırdığı tahkimli bağlantı inşaatını hatırlamıştı: “Ve [Themistokles] dolayısıyla sıradan halkın soylulara karşı ayrıcalıklarını artırdı ve onları cesaretlendirdi, böylece kontrol yetkisi süvarilerin, lostromoların ve kaptanların eline geçti. Pnyx’teki denize bakan kürsü otuz tiran tarafından karaya doğru çevrildi; çünkü demokrasinin anasının deniz imparatorluğu olduğunu ve oligarşinin toprağın filizlerine

Üçüncüsü. Bir yönetimin otoritesinin hakim olduğu sınırlar içinde genel olarak aynı ulusal karakter görülür; nehri ya da dağı geçince, yeni bir yönetimle birlikte yeni davranış biçimleri ortaya çıkar. LANGUEDOKYALILAR ile GASKONYALILAR, FRANSA'nın en neşeli insanlarıdır; ama PİRENE'yi geçtiniz mi İSPANYOLLARIN arasındasınız demektir. Büyük ölçüde savaflara, müzakerelere ve evlilere göre değişim gösteren bir imparatorluğun sınırlarıyla birlikte içindeki havanın özelliklerinin de değişmesi akıl alır bir şey midir?

Dördüncüsü. Bir toplumun üyeleri birbirinden uzak ülkelere dağılmış bile olsalar, aralarında yakın bir bağ veya iletişim olduğu takdirde benzer davranış özelliklerini gösterirlerken, içinde yaşadıkları toplumla çok az benzeşirler. Örneğin AVRUPA'daki YAHUDİLERLE doğudaki ERMENİLER'in kendilerine özgü karakterleri vardır: YAHUDİLER düzenbazlıklarıyla dikkat çekerken, ERMENİLER dürüstlükleriyle bilinirler.⁴ Aynı şekilde Roma-Katolik kilisesinin egemen olduğu ülkelerde *Cizvitlerin* kendilerine özgü bir karakterleri olduğu gözlenmektedir.⁵

karşı daha az antipati duyduğunu düşünüyorlardı" Plutarkhos, "Themistokles", xix, *Lives*, cilt II, s. 55. Başka bir deyişle Hume, Atina ve Pire ile St James kraliyet sarayı ve Wapping dok bölgesi arasında paralellik kurarak iklimin davranış üzerindeki etkisi kuramıyla dalga geçiyordu: Pire ve Wapping radikal siyasi stratejileriyle (ve hafifmeşrep kadınlarıyla) ünlüydü.

⁴ Büyük bir toplumun içinde yaşayan küçük grup veya topluluklar ahlaki açıdan genellikle üstün özellikler gösterirler; çünkü diğerlerinden daha çok göze batırlar, dolayısıyla birinin yaptığı bir hata bütün topluluğu zan altında bırakır. Bu kuralın tek istisnası, büyük topluluğun batıl inanç ve önyargıların, ahlak ölçütlerinden bağımsız olarak bütün kötülüklerin suçunu küçük topluluğun üyelerine atacak kadar güçlü olduğu toplumlardır. Bu durumda davranış biçiminin önemi kalmaz, iyi olmak o topluluğun üyelerini kurtarmaz.

⁵ "ERMENİLER, kilise tarihinde, doğu Hristiyanları arasında bir mezhep; daha önce onların yaşadıkları bölgeye Ermenistan deniliyordu. İki tür Ermeni bulunmaktadır. Biri papaya tabi olan ve İran'da ve Polonya'da birer patriklikleri bulunan katolikler; Anadolu'da iki patriklikleri

Beşincisi. Aynı ülkede yaşadıkları halde dil veya din farklılığı nedeniyle birbirine karışmayan iki ulus uzun yüzyıllar boyu farklı ve hatta birbirine zıt karakterler gösterebilirler. TÜRKLERİN dürüstlüğü, ağırbaşlılığı ve kahramanlığı, modern YUNANLILARIN sahtekarlığı, hafifliği ve korkaklığıyla tam bir zıtlık oluşturur.

Altıncısı. Aynı ulusun üyeleri dünyanın her yerinde aynı davranış biçimlerini gösterir, aynı kurallara uyar ve aynı dili konuşurlar. İSPANYOL, İNGİLİZ, FRANSIZ ve HOLLANDA kolonileri tropik bölgelerde dahi kolayca ayırt edilebilirler.

Yedincisi. İnsanların davranışları yaşlarına, içinde yaşadıkları yönetim biçimine, toplumun bileşimine ya da o bileşimin değişip değişmemesine göre farklılıklar gösterir. Eski YUNANLILARIN zekiliği, çalışkanlığı ve aktifliğiyle bugün aynı bölgelerde yaşayanların aptallığı ve tembelliği arasında hiçbir benzerlik yoktur. Eski ROMALILARIN karakterini dürüstlük, cesurluk ve özgürlük sevgisi oluşturmaktaydı; bugünkülerin karakteri ise kurnazlık, korkaklık ve köle ruhundan ibarettir. Eski İSPANYOLLAR hareketli, kavgacı ve o kadar savaş tutkunuydu ki, ROMALILAR silahlarını ellerinden alınca birçoğu kendisini öldürmüştü.⁶ Modern İSPANYOLLARIN eline silah verip

bulunan ötekiler kendine özgü bir mezheptir. Bunlar İsa Mesih'in yalnızca bir kimliğini kabul ettikleri için monofizit olmakla suçlanmaktadır. Komünionyona gelince, bu konuda Rumlarla büyük ölçüde ayrırırlar; kanlı ve kesilmemiş et yemezler ve sık sık oruç tutarlar" *Britanica Ansiklopedisi*, I: 425,

İsa Cemaati, 1534 yılında, Paris'te, St Ignatius Loyola tarafından kurulmuş ve 1540'ta Papa III. Paul tarafından tanınmıştır. Bkz. *Tarih*, böl. 41 (IV: 188). Hume'nun zamanında Cizvitler giderek tartışmalı hale gelmiş ve Fransa, Portekiz, İspanya ve bazı İtalyan devletlerinde merkeziyetçi mutlakiyete karşı çıktıkları için 1773'te ortadan kaldırılmışlardı.

Hume'un dipnot (d)'de işaret ettiği nokta I. Richard'ın saltanatı altındaki Yahudilerin durumuyla canlı bir şekilde gösterilmektedir, *Tarih*, böl. 10 (I: 378-9).

* TIT. LIVII, cilt. xxxiv. Böl. 17.

⁶ Titus Livius, *History*, 34.17.

harekete geçirmekse bir o kadar güçtür. BATAVIALILAR paralı askerlerdi ve kendilerini ROMA ordularına kiralarlardı. Bugünkülerse ROMALILARIN yaptığını yaparlar. Bugünkü FRANSIZ karakterinde SEZAR'ın GALYALILARA attığı karakter özelliklerinden bir ikisi bulunsa da, bu ülkenin modern sakinlerinin nezaketi, merhameti ve bilgisiyse eskilerin cehaleti, barbarlığı ve kabalığı arasında ne gibi bir benzerlik olabilir?⁷ Bugünkü BRİTANYA'nın sakinleriyle ROMA fethi öncesi sakinleri arasındaki devasa farkı ise söylemeye bile gerek yoktur; birkaç yüzyıl önce atalarımızın batıl inancın en kötüsüne gömüldüğünü, geçen yüzyılda şiddetli bir fanatizmin esiri olduğunu ve bugün birçok ülkede olduğu gibi dini konulara soğukkanlı yaklaşılmaya başladığını görmekteyiz.

Sekizincisi. Komşu ülkelerin gerek siyaset gerek ticaret gerekse seyahatler yoluyla çok yakın bir ilişkide olduğu yerlerde, bu ülkelerin halklarının kurdukları iletişime paralel bir davranış benzerliği sergiledikleri görülür. FRENKLER işte bu yüzden doğululara hepsi aynı karakterdeymiş gibi görünür. Aralarındaki farklılıklar, değişik eyaletler arasındaki, ancak aşına bir kulağın anlayabileceği, bir yabancıyınca genellikle kaçıracağı, fark edilmesi güç aksan farkına benzer.

Dokuzuncusu. Aynı dili konuşan ve aynı yönetime tabi olan, aynı ulusta genellikle güzel bir davranış ve karakter karışımının ortaya çıktığını görürüz: Bu konuda dünyada en fazla dikkat çekenler İNGİLİZLERDİR. Ama bu iklimlerinin değişkenliğinden ve belirsizliğinden ya da başka bir fiziksel nedenden kaynaklanmaz; çünkü bütün bu nedenler komşu İSKOÇYA topraklarında da vardır ama orada aynı etkiyi yapmazlar. Yönetimin tam anlamıyla cumhuriyetçi olduğu bir ülkede belli davranış kalıpları ortaya çıkma eğilimi gösterir. Yönetimin tam anlamıyla monarşik oldu-

⁷ Sezar'ın Galyalıların karakteriyle ilgili anlatımları için bkz. *The Gallic War*, özellikle I.I ve VI.II-20.

ğu bir ülkedeyse, aynı etkinin ortaya çıkma eğilimi daha güçlüdür; yani seçkinlerin davranışlarını taklit etme eğilimi monarşilerde daha fazladır. Eğer HOLLANDA'da olduğu gibi devletin yönetici kesimi tüccarlardan oluşuyorsa, karakterlerini onların ortak yaşam biçimi belirleyecektir. Eğer ALMANYA, FRANSA ve İSPANYA'da olduğu gibi esas olarak soylularla toprak sahibi seçkinlerden oluşuyorsa, yine aynı etki ortaya çıkacaktır. Belli bir mezhep ya da dinin özellikleri o halkın davranışlarını da şekillendirecektir. Ancak İNGİLİZ yönetimi monarşi, aristokrasi ve demokrasinin bir karmasıdır. Otorite konumunda bulunanlar seçkinlerden ve tüccarlardan oluşur. Aralarında her mezhepten insanlar bulunur. Var olan büyük özgürlük ve bağımsızlık ortamı herkesin kendine özgü davranış sergilemesine imkan verir. Dolayısıyla bu gözle bakıldığında ulusal karakter denilen şeyin en az görüldüğü ulus İNGİLİZLERDİR.

Eğer insanların karakterleri havaya ve iklime bağlı olmuş olsaydı, o zaman sıcaklıkla soğukluğun devasa etkisi olması gerekirdi; çünkü bitkilerle akıllı olmayan hayvanlar üzerinde en büyük etkisi olan faktör bunlardır. Aslında kutup dairelerinin üstünde veya tropik bölgelerde yaşayanların diğerlerine göre daha geri olduklarını ve yüksek zihinsel becerilerden yoksun olduklarını düşünmek için gerçekten de neden vardır. Bu kayda değer farklılığı *fiziksel* koşulları katmadan, kuzeydekilerin yoksulluk ve sefaleti, güneydekilerin ise tembelliğiyle açıklamak da mümkündür. Bununla birlikte, sıcak iklimlerde yaşayanların gelişigüzel bir karakterde olduğu, buna karşılık daha kuzeyde ve daha güneyde yaşayanların değişken ve yanıltıcı olduğu da bir o kadar kesindir.^f

^f Ben zencilerin ve genel olarak bütün diğer ırkların (çünkü dört veya beş farklı ırk vardır) beyazlara göre aşağı ırklar olduğunu düşünme eğilimindeyim. Beyazlar dışında uygarlaşmış bir ırk olmadığı gibi, yine herhangi bir eylem ya da düşüncede beyazlardan başka öne çıkmış bir birey yoktur. Aralarından ne bir zeki üretici, ne sanatçı ne de bilim insa-

Güneşin insanların hayal gücünü tetiklediğini ve ona özel bir ruh ve canlılık kattığını söylemek mümkündür. FRANSIZLAR, YUNANLILAR, MISIRLILAR ve PERSLER neşeli olmalarıyla bilinirler. İSPANYOLLAR, TÜRKLER ve ÇİNLİLER ise ağırbaşlılıkları ve ciddiyetleriyle tanınırlar. Üstelik aralarında bu davranış farklılığını açıklayabilecek bir iklim farklılığı da yoktur. Bütün diğer ulusları barbar olarak nitelendiren YUNANLILARLA ROMALILAR zeka ve anlama yeteneğini daha güneydeki iklimlerle sınırlandırdılar ve kuzeylileri bilgisiz ve kaba olarak gördüler. Oysa İNGİLTERE en az YUNANİSTAN veya İTALYA'nın övündüğü kadar büyük eylem ve bilim adamları yetiştirmiştir.

Dillerin güneye inildikçe daha yumuşak ve melodik olmasına karşın, kuzeye çıkıldıkça daha sert ve kulak tırma- layıcı hale gelmesinden de görülebileceği gibi, ülke güneşe yaklaştıkça insanların duygularının daha hassaslaştığı; güzellik ve zarafet anlayışının her enlemle birlikte arttığı varsayılır. Fakat bu her yerde geçerli değildir. ARAPÇA kaba saba ve rahatsız edicidir: MOSKOVALILARIN dili yumuşak ve müzikaldir. LATİNCE dilinin karakterini enerji, güç ve kabalık oluşturur: İTALYANCA akla gelebi- lecek en akışkan, en yumuşak ve en efemine dildir. Her dil bir şekilde insanların davranışlarıyla bağlantılıdır; ama daha çok da insanların atalarından miras aldıkları ve en büyük davranış değişikliklerinde dahi değişmeden kalan

ru çıkmıştır. Öte yandan, eski ALMANLARLA bugünün TATARLARI gibi kaba ve barbar beyazlar bile cesaret, yönetim şekli ve benzeri konu- larda iddialıdır. Eğer doğa bu insanları birbirinden farklılaştırmamış olsaydı, böylesine genel ve sürekli bir farklılığın olması mümkün de- ğildi. Bırakın sömürgelerimizdekileri, AVRUPA'nın her yerine dağılmış olan ZENCİ köleler arasında bile herhangi bir zeka belirtisine rastlan- mamaktadır. Ancak hayata aramızda başlayıp her meslekte yükselen insanlar da yok değildir. Hatta JAMAİKA'da yetenekli ve bilgili bir zenciden söz edilmektedir; fakat bu zencinin birkaç kelime konuşabilen bir papağan gibi sınırlı becerilerinden dolayı hayranlıkla karşılanmış olması muhtemeldir.

kelime ve ses birikimiyle bağlantılıdır. Bugünün İNGİLİZLERİNİN TRUVA kuşatmasından birkaç yüzyıl sonraki YUNANLILARDAN daha kibar ve bilgili olduklarından kim kuşku duyabilir? Buna karşılık MILTON'ın diliyle HOMEROS'un dilini karşılaştırmaya bile gerek yoktur. Dahası, insanların davranışlarında görülen değişim ve ilerleme ne kadar büyükse dillerindeki değişme de o kadar azdır. Bazı önemli ve ince dehalar zevk ve bilgilerini bütün bir halka aktararak büyük ilerlemeler gerçekleştirirler; fakat yazılarıyla dili sabitler ve böylece değişmesini engellerler.

Lord BACON güneyde yaşayanların kuzeylilere göre daha becerikli olduğunu; ancak soğuk iklimlerde yaşayanların zeki olması halinde, güneyli zekaların ulaşabileceğinden daha üst noktalara çıktıklarını gözlemlemişti. Merhum bir yazar da⁸ güneyli zekasını, kendi türü içinde çok iyi olmakla beraber, bir meyve olarak tatsız tuzsuz bir şey olan salatalığa benzetmek suretiyle bu gözlemi desteklemiştir: Kuzeyli zekası ise elli tanesinden biri bile iyi çıkmadığı halde kokusu çok güzel olan kavuna benzer.⁸ Bence bu gözlem eskininkinden çok günümüzün AVRUPASI için geçerlidir: Ancak ben bunun ahlaki nedenlerden kaynaklanmış olabileceği düşüncesindeyim. Bütün bilim ve liberal sanatlar bize güneyden gelmiştir; henüz yeni olmanın heyecanı, taklit ve övünme dürtüsüyle birkaç kişinin bunları en yüksek noktaya ve en uçlara taşıyarak mükemmelleştirdiklerini hayal etmek hiç zor değildir. Bu ünlü örnekler bilgiyi her yere taşır ve bilime karşı evrensel bir saygının oluşmasını sağlarlar: Bu da kuşkusuz sanayiye rahatlatır ve insanların el becerilerinin eskisi gibi ilgi ve teşvik görmemesine yol açar. Bu yüzden, bilginin bütün dünyaya yayılmasına ve kör cehalet ve kabalığın ortadan kalkmasına kişisel gelişim eşlik etmez. VESPASIAN dö-

⁸ Dr. Berkeley: *Minute Philosopher*.

⁸ Berkeley, *Alciphron, or the Minute Philosopher*, 5.26.

neminde bilginin CICERO ve AUGUSTUS döneminde olduğundan çok daha yaygın olduğunu söyleyen *de Oratoribus* diyalogunun genel kabul görmesinin nedeni budur.⁹ QUINTILIAN da bilginin fazla yayılmasıyla birlikte ayağa düşmesinden yakınıyor. JUVENAL, “daha önce bilim sadece YUNANİSTAN ve İTALYA ile sınırlıydı. Şimdi bütün dünya ATİNALILARI ve ROMA’yı taklit ediyor. Güzel konuşan GALYALILAR BRİTANYA’ya hukuk bilgisini öğretti. THULE dahi eğitim için retorikçiler tutulmasından söz etmektedir” der.¹⁰ Bilgi düzeyi dikkat çekicidir; çünkü JUVENAL, ROMA’nın son dahi yazarıdır. Ondan sonra gelenler bizi günün olayları hakkında bilgilendirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Umarım, MOSKOVA’nın son zamanlarda bilime yönelmesi bugünkü bilgi düzeyini daha yukarılara taşır.

Kardinal BENTIVOGLIO kuzeylilerin güneylilere göre daha dürüst ve samimi olduğunu söylemekte; ve bir tarafa İSPANYOLLARLA İTALYANLARI örnek gösterirken, diğer tarafa FLAMANLARLA ALMANLARI örnek gösterir.¹¹ Fakat ben bunun tesadüfi bir durum olduğunu düşü-

⁹ Tacitus, *Dialogue on Oratory*, özellikle Aper’in xiv-xxiii’deki konuşması.

¹⁰ “Sed Cantaber unde

Stoicus? Antiqui praesertim aetate Metelli.

Nunc totus GRAIAS, nostrasque haber orbis ATHENAS.

GALLIA causicos docuit facunda BRITANNOS:

De conducendo loquitor jam rhetore THULE.”

Sat. 15

¹⁰ Juvenal, *Satires*, 15.108-10 (Loeb bask.). 1741 çevirisinde: “Fakat zavallı bir Vascon nasıl Stoacı olabilir? Özellikle de yaşlı Metellus’un cehalet döneminde? Grek ve Roma Edebiyatı’ndan bugün artık bütün dünya yararlanıyor; Galyalıların konuşma sanatı Britanyalı avukatlara savunma yapmayı öğretti ve şimdi barbar Thule Adası kendi gençlerini eğitmesi için usta bir hatip tutmayı düşünüyor” *The Satires of Juvenal*, 15: 108-112. Cantabrialılar ya da Vasconlar, Pireneler’de yaşayan uygarlaşmamış halklardı.

¹¹ Ne Guido Bentivoglio’nun *Relazioni in tempo dele sue nunziature*’u (1629, kısmi çevirisi *Birleşik Eyaletlerle Flanderslilerin Tarihsel İlişkileri*, 1652) ne de Della guerra di Fiandra’sı (1632-9, çev. Flanders Savaşlarının Tari-

nüyorum. Tıpkı modern TÜRKLER gibi eski ROMALILAR da gerçekten dürüst insanlardı. Bunu çeşitli karmaşık nedenlere bağlamak mümkün olup, buradan sadece aşırı örneklerin bir noktada kesişebileceği ve aynı sonuçları verebileceği sonucu çıkarılabilir. İhanet, cehalet ve barbarlığın bir doğal sonucudur; uygar uluslarda görülen hilekar ve sahtekar siyasi faaliyetler, güç ve zafere doğrudan ulaşmayı küçümseyen aşırı incelikten kaynaklanır.

Fetihlerin çoğu kuzeyden güneye doğru gerçekleşmiştir; dolayısıyla buradan kuzeylilerin daha cesur ve gaddar olduğu sonucu çıkarılmıştır. Ama aslında çoğu fetihlerin altında yoksulluk ve zenginliğe ve bolluğa kavuşma arzusu yatmaktadır. SARAZENLER ARABİSTAN çöllerinden çıkarak kuzeye, ROMA imparatorluğunun verimli topraklarına yönelmişler, yarı yolda TATAR çöllerinden güneye doğru gelen TÜRKLERLE karşılaşmışlardır.

Önemli bir yazar¹² gözü pek olan bütün hayvanların yırtıcı olduğunu ve İNGİLİZLER gibi besinleri güçlü ve doyurucu olan insanların yarı aç ülkelerin insanlarına göre daha korkusuz olduğunun tahmin edildiğini söylemişti. Ama İSVEÇLİLER bu konudaki dezavantajlarına rağmen savaşçılıkta diğer ülkelerden hiç de aşağı değildirler.

Genel olarak ulusal karakterler arasında en değişken olanın cesaret olduğu görülür; çünkü her ulusta cesaret zaman zaman ve birkaç kişi tarafından gösterilen bir şeydir; buna karşılık bilgi ve terbiye sürekli, evrensel bir şey olup bütün bir halkı çağlar boyu etkileyebilir. Cesaret ancak disiplinle, örnekle ve düşünceyle korunabilir. SEZAR'ın onuncu lejyonu ile FRANSA'daki PİKARDİ alayı oranın sıradan vatandaşlarından oluşturulmuştu; ama bunlar bir kez belli bir dünya görüşüne sahip olunca, bu

hi,1654) Hume'un söz ettiği noktaya temas etmektedir.

¹ Sir WILLIAM TEMPLE'İN Hollanda'yla ilgili anlatımları.

¹² William Temple, *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*, s. 53.

görüş onları dünyanın en iyi birliklerinden biri haline getirmişti.¹³

Cesaretin ne kadarının düşünceden kaynaklandığının kanıtı olarak, YUNANLILARIN önde gelen iki aşiretine, yani DORLARLA İYONYALILARA bakmak yeterlidir. Her ikisi de bütün YUNANİSTAN'a, KÜÇÜK ASYA, SİCİLYA, İTALYA ve EGE adalarına yayılmış ve diğer halklarla iç içe geçmiş olmalarına rağmen, DORLAR her zaman İYONYALILARDAN daha korkusuz ve erkeksi bir görüntü sergilemişlerdir. Askeri başarı ve kahramanlık gösteren tek İYONYALILAR, ATİNALILARDI; ama cesaret konusunda onlar bile DORLARIN en kahramanları olan LA-CEDEMONIALILARDAN daha geride kabul edilirler.

Farklı iklimlerdeki farklı davranış biçimlerine dair tek kayda değer gözlem, kuzey bölgelerinde yaşayanların sert liköre daha yatkın olduğu, güneydekilerin ise aşka ve kadınlara düşkün oldukları şeklindeki kaba gözlemden ibarettir. Bu farklılık belki oldukça güçlü bir *fiziksel* nedenle açıklanabilir. Güneşin fazla olduğu ülkelerde, yumuşak güneş ısısının kanı kaynatıp cinsler arasındaki tutkuları alevlendirmesi gibi: Şarap ve sert içkiler de soğuk iklimlerde donmuş karı ısıtır ve insanı havanın etkilerine karşı güçlendirir.

Muhtemelen bunu da *ahlaki* nedenlerle açıklamak mümkündür. Kuzeyde sert içki az bulunur, dolayısıyla daha fazla istek duyulur. DIODORUS SICULUS,¹⁴ GALYALILARIN çok içki içtiğini ve şarap bağımlısı olduklarını söyler; ben bunun, şarabın kolay bulunmamasından ve henüz

¹³ Bkz. Sezar, *The Gallic War*, 1.40-2.

¹ Cilt. v. Aynı yazar halkın çok konuşmadığından söz eder; bu da ulusal karakterin çok fazla değişiklik gösterdiğinin bir kanıtıdır. Bir ulusal karakter olarak çok konuşmamak çekingenliği ifade etmektedir. Aristoteles, *Siyaset* adlı kitabında, (kitap ii. böl 2), GALYALILARIN kadınlara ilgi göstermeyen tek savaşçı ulus olduğunu söylemektedir.

¹⁴ Diodorus Siculus, *Library of History*, 5.26. Hume burada Aristo'nun *Politika*'sına, II.9, göndermede bulunuyor olmalıdır.

yeni bir şey olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Öte yandan, güneydeki sıcaklık kadın ve erkekleri yarı çıplak dolaşmaya zorlar ve karşılıklı arzularını kamçılayarak ilişkileri daha tehlikeli hale getirir. Bu da anne babaları daha titiz ve tedbirli olmaya zorlar. Bu arada güney bölgelerde kadınların daha erken olgunlaşması nedeniyle üzerlerine daha titizlikle eğilinmesi ve eğitimlerine daha bir özen gösterilmesi gerekir; on iki yaşındaki bir kız çocuğunun tutkularına, on yedi ya da on sekiz yaşındaki genç bir kız gibi hakim olamayacağı aşikardır.

Doğanın ister ahlaki ister fiziksel nedenlerle farklı iklimlere farklı eğilimler verdiği belki de doğru değildir. Eski YUNANLILAR sıcak bir iklimde doğmalarına rağmen içkiye çok düşküncü; eğlenceleri bütün zamanlarını birlikte geçiren erkekler arasında içme yarışına dönmekteydi. İSKENDER YUNANLILARI daha güneydeki PERS ülkesine götürdüğünde bu tür eğlenceler daha da artmış, PERSLİLER gibi davranmaya başlamışlardı.^{k15} PERSLERDE içki içenler o kadar saygı görürdü ki, kardeşi ARTAKSERKSES'e karşı ayık LACEDEMONIALILARDAN yardım isteyen genç KİROS, iyi bir içkici olduğu için kendisini daha üstün, daha yiğit ve daha cömert olarak görmekteydi.¹¹⁶ DARIUS HYSTASPES mezar taşında diğer erdem ve hükümdarlık yeteneklerinin yanına içkide kimsenin kendini geçemediğini yazdırmıştı.¹⁷ ZENCİLERE sert bir içki verir-

^k BABYLON II maxime in vinum, & quae ebrietatem sequuntur, effusi sunt. QUİNT. CUR. Cilt. v. Böl. I.

¹⁵ Bkz. Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni Macedonis*, 5.1.37-8: "Özellikle Babilliler şaraba düşkün olup dolayısıyla çok sarhoş olurlardı".

¹ PLUT. SYMP. cilt. i. quaest. 4.

¹⁶ Bkz. Plutarkhos, *Syposiaca Problemata* [Sofra Sohbeti], I, aram. 4.2: "[İyi bir ev sahibi] ne kolayca sarhoş olur ne de içme konusunda gönülsüz davranır; aksine, Lacedaemonyalıları kardeşinden [Artaxerxes] daha haşmetli olduğunu ve bolca su katılmamış şarap içmekten hiç rahatsız olmadığını söyleyen Kiros gibi olur."

¹⁷ Bkz. Athenaeus, *Deipnosophists*, X.9 (434d): "Darius'un ... mezar taşına

seniz onlardan istediğinizi alırsınız; bir şişe viski için değil ana babalarını, karılarını bile satarlar. FRANSA ve İTALYA’da aşırı yaz sıcakları dışında çok az kişi halis şarap içer; aslında İSVEÇ’te olduğu gibi, kışın mevsimin sertliğiyle katılaştan bedenleri ısıtmak için içkiyi damıtıp sert bir içki elde etmek neredeyse gereklidir.

Eğer kıskançlık sevginin bir kanıtıysa, dünyada MOSKOVALILARDAN daha kıskanç kimse yoktur; ancak AVRUPA’yla temas onların bu konudaki davranışlarını değiştirmiştir.

Doğanın fiziksel ilkeler yoluyla bu iki tutkunun birini kuzeylilere, ötekini güneylilere verdiğini doğru kabul edecek olursak, bu durumda iklimin, akıl ve zihnin bağlı olduğu hassas organlardan çok, büyük bedensel organları etkilediği sonucuna varabiliriz. Bu daha kabul edilebilir bir açıklamadır. İyi bakılan hayvan ırkları asla yozlaşmaz; özellikle atların soyları, vücut şekillerine, huylarına ve çevikliklerine doğrudan yansır. Oysa bir züppeden bir filozof çıkabilir; buna karşılık ondan pekala değersiz çocuklar peyda olabilir.

Bu konuyu şu gözlemle bitireceğim: Alkol bağımlılığı aşktan daha acımasız ve küçültücü olmasına karşın, doğru yönetildiği takdirde kibarlık ve zarafetin kaynağı olabilir; ama daha ilk bakışta göreceğimiz üzere, bu güney iklimlerinde önemli bir avantaj değildir. Aşk belli bir sınırı aşınca erkeklerde kıskançlığa yol açar ve bu da bir ulusun kibarlığının üzerine kurulduğu cinslerin özgürce ilişki kurmasını engeller. Konuyu biraz daha ayrıntılandırarak olursak, ılıman iklimlerde yaşayan insanların her konuda gelişme ihtimali daha fazladır; kanları kıskançlığa neden olacak kadar sıcak olmamakla birlikte, kadının çekiciliğine ve yeteneklerine değer verecek kadar da sıcaktır.

DENEME XIII

Ticaret

İnsanların büyük bir bölümü iki sınıfa ayrılır; gerçeği görmeyip *yüzeysel* düşünenler; ve gerçeğin ötesine geçip *derin* düşünenler. İkinci sınıfa çok az rastlanmakla birlikte bunlar çok daha yararlı ve değerlidirler. En azından izlemesi zor ipuçları verirler ve işleri zorlaştırırlar; fakat doğru düşünebilen insanlar tarafından ele alındığı takdirde bunlar önemli keşiflere yol açabilecek zorluklardır. En kötü ihtimal, söyledikleri sıra dışıdır; onları anlamak pek kolay olmasa da, en azından yeni bir şeyler duyma zevkini yaşarız. Sıradan bir kahve sohbetinde duyabileceğimiz şeylerden başka bir şey söylemeyen bir yazarın fazla bir değeri yoktur.

Yüzeysel düşünenler sağlam fikirleri bile *çapraşık*, metafizik, ince eleyip sık dokuyan diye nitelendirerek kötüleme eğilimindedirler ve kendi zayıf kavrama güçlerini aşan hiçbir şeyin ortaya çıkmasına asla izin vermezler. Aşırı ince eleyip sık dokumanın zaman zaman büyük hatalara yol açabileceğini ve bazen olayların uzun uzadıya kafa patlatmak yerine doğal ve kolay bir şekilde açıklanabileceğini kabul ediyorum. *Belli* bir konu üzerine düşünürken, siyaset, ticaret, ekonomi veya iş yaşamında şablonlar oluştururken aşırı ayrıntıya gömülmemek ya da aşırıya kaçan neden-sonuç zincirleri oluşturmamak gerekir. Mutlaka akıl yürütme sürecine ters düşen ve beklenenden farklı bir şey çıkacaktır. Oysa *genelin* üzerinde duracak olursak, yürüttüğümüz fikirlerin doğru olsa bile mükemmel olmayabileceğini; ve sıradan bir insanla zeki bir insan arasındaki farkın, izledikleri ilkelerin yüzeysel veya derin oluşunda ortaya çıkacağını daha kolay kabul edebiliriz. Genel yargılar,

sırf genel oldukları için karmaşık görünebilir; insanların büyük bir bölümünün, tümünün üzerinde hemfikir olduğu genel bir durumu öteki istisnai durumlardan ayırt etmesi, saf ve katışıksız hale getirerek netleştirmesi kolay değildir. Onlar için her yargı ve sonuç kendine özgüdür. Bakış açılarını, sonsuz ölçekte kapsayıcı olan ve tek bir teoremle bütün bir bilimi kapsayan evrensel boyutlara genişletemezler. Kafaları bu kadar geniş bir olgu karşısında karıştığı için çıkardıkları sonuçlar da, net bir şekilde ifade etseler bile karmakarışık ve muğlaktır. Fakat doğru ve sağlam olduğu sürece, ne kadar karmaşık görünürse görünsün, istisnai durumlar haricinde hep genel ilkeler geçerli olacaktır; ve genel ilkeleri belirlemek de felsefecilerin işidir. Ben bunun aynı zamanda siyasetçilerin işi olduğunu ekleyeceğim; bu özellikle de, rastlantı ve şansa ve birkaç kişinin kaprislerine göre değişebilen dış siyaset için değil; hedefi kamu yararı olan veya olması gereken ve birçok şartın bir araya gelmesine bağlı olan iç siyaset için geçerlidir. Dolayısıyla, *bireysel* düşünceyle *genel* yargının farklılaştığı ve genel yargının bireysel düşünceye göre daha sağlam ve doğru olmasını sağlayan nokta işte burasıdır.

Genel olmayan bazı ilkelerle karşılaşabileceğimiz ve böylesi kaba konular için fazla ayrıntılı ve fazla zekice görünebilecek *ticaret, para, çıkar, ticaret dengesi* vs. gibi konulara girmeden önce böyle bir giriş yapmayı gerekli buldum. Bu ilkeler yanlış ise reddedilirler: Fakat sırf sıra dışı diye kimsenin bunlara önyargıyla yaklaşmaması gerekir.

Bazı bakımlardan ne kadar bağımsız olurlarsa olsun, bir ülkenin büyüklüğü ve halkının mutluluğu genellikle ticaretten ayrı düşünülemez; ve toplum bireysel ticaret ve mülkiyeti ne kadar korursa, bireysel refah ve ticari gelişim de toplumu o kadar güçlendirir. Bu genel olarak doğrudur; ama istisnaları, bazı çekince ve sınırlamaları olabileceğini de düşünmeden edemiyorum. Örneğin, bireysel ticaretin, zenginlik ve lüksün, toplumu güçlendirmek ye-

rine, sadece orduyu zayıflattığı ve komşu ülkeler arasındaki otoritesini azalttığı durumlar da olabilir. İnsan birçok farklı düşünceye, ilkeye ve kurala yatkın olan, oldukça değişken bir varlıktır. Belli bir düşünceyi benimsediği sırada doğru gelen bir şey, başka bir davranış biçimini veya fikri benimsediğinde yanlış gelebilir.

Her devletin büyük bir bölümü *çiftçilerden ve üreticilerden* oluşur. Çiftçiler toprağı işlerler; ikincilerse çiftçilerin ürettiklerini işleyerek, insan yaşamı için gerekli olan ve yaşamı renklendiren ürünlere dönüştürürler. İnsanlar esas olarak avcılık ve balıkçılık üzerine kurulu olan vahşi yaşamdan çıkınca bu iki sınıfa ayrıldılar; ancak *ilk başlarda* toplumun büyük bir bölümü tarım sanatıyla uğraşmaktaydı.^{a1} Zamanla ve deneyimle birlikte bu sanatlar büyük ölçüde gelişti, dolayısıyla toprağın işlenmesinde ve bunları gerekli ürünlere dönüştürme sürecinde çalışan insan sayısı giderek azaldı.

Boşta kalan işgücü ağırlıkla *lüks* sanatlarını oluşturan güzel sanatlara yönelince devletin mutluluğunun artmasına katkıda bulunur; çünkü birçok insana, başka türlü ulaşamayacakları zevklere erişme fırsatını verir. Peki, bu boşta kalan işçilerin başka bir şeye yönelmesi mümkün değildir? Hükümdar bunları işe alıp filolarda ve ordularda istihdam ederek ve devletin yurtdışındaki dominyonlarını genişleterek şanını uzak ülkelere kadar yayamaz mı? Toprak sahipleri ve toprağı işleyenler daha az işgücüne ihtiyaç duyunca, daha az işçi istihdam edeceklerdir; dolayısıyla

^a Mons. MELON, ticaret üstüne kaleme aldığı siyasi denemesinde, FRANSA'da bugün dahi her 20 kişiden 16'sının işçi veya köylü; sadece 2'sinin zanaatçı, birinin hukukçu, kilise adamı ve asker; ve birinin de tüccar, sermayedar ve burjuva olduğunu söylemektedir. Bu hesap kesinlikle yanlıştır. FRANSA'da, İNGİLTERE'de ve hatta AVRUPA'nın birçok bölgesinde halkın yarısı şehirlerde yaşamaktadır; ve kırsal kesimde yaşayanların dahi büyük bir bölümü, muhtemelen üçte birinden fazlası zanaatçılardan oluşmaktadır.

¹ Hume burada Jean-François Melon'a, *Essai politique sur le commerce*, böl. 22, s. 289, gönderme yapar.

topraktaki artık işgücü, tüccar ve zanaatçıları beslemek ve belli kişilerin lüksünü sürdürmek için gereken sanatlara yönelmek yerine filolarla orduları destekleyebilir. O yüzden devletin büyüklüğüyle halkın mutluluğu arasında bir tür karşılık söz konusudur. Bir devlet, sahip olduğu fazla işgücünün tümünü halkın hizmetinde kullanılabildiği ölçüde büyüktür. Bireylerin rahat ve huzuru bu işgücünün kendi hizmetlerinde kullanılmasına bağlıdır. İnsan ancak başkası pahasına mutlu olabilir. Hükümdar bireylerin lüksünü ne kadar karşılırsa, bireylerin lüksü de hükümdarın gücünü ve hırsını o kadar dizginler.

Bu altı boş bir yargı olmayıp, tarihe ve deneyime dayanır. SPARTA cumhuriyeti kesinlikle dünyadaki aynı nüfuslu bütün devletlerden daha güçlüydü; bunun nedeni ticaretin ve lüksün yokluğu idi. HELOTLAR işçiydi: SPARTALILAR ise asker ve beyefendi idi. Şayet SPARTALILAR rahat ve keyif içinde yaşamış ve ticaret ve üretime eğilmiş olsaydı, HELOTLARIN işgücünün o kadar fazla sayıda SPARTALIYI besleyemeyeceği açıktı. Aynı siyaseti ROMA'da da görmek mümkündür. Antik tarihe bakıldığında, küçük cumhuriyetlerin, bugün kendilerinden üç kat büyük cumhuriyetlerin besleyebileceğinden daha büyük ordular besledikleri görülür. AVRUPA ülkelerinde asker sayısının nüfusa oranının yüzde biri geçmediği görülür. Buna karşılık sadece ROMA şehri, topraklarının küçük olmasına rağmen ilk zamanlarda LATİNLERE karşı on lejyon beslemekteydi.² Dominyonlarının tümü YORKSHIRE'dan büyük olmayan ATİNALILAR, SİCİLYA seferine aşağı yukarı kırk bin asker göndermişti.³ Toprakları SİCİLYA adasının yaklaşık üçte biri kadar olan SİRAKÜZA'dan ya da İTALYA ve İLLYRICUM sahilindeki liman

² Bkz. Titus Livius, *History of Rome*, 3:41, 7-10; 8:25. Halikarnaslı Dionysos, *Roman Antiquities*, II.23, 1-2.

^b THUCYDIDES, cilt. vii.

³ Thucydides, vii. 75.

şehirleriyle garnizonlardan daha büyük olmadığı halde,⁴ yaşlı DIONYSIUS'un yüz bin piyade ve on bin ata ilave olarak dört yüz yelkenliden oluşan bir filoya sahip olduğu söylenir.⁵ Eski orduların savaş zamanında ağırlıkla yağmayla geçindikleri doğrudur. Ama aynı şekilde düşman da vergi koymanın ağır bir şekli olan yağmaya başvurmuyor muydu? Özetle, eski devletlerin günümüz devletlerinden daha büyük güç bulundurmalarının temelinde büyük ihtimalle ticaret ve lüksün olmaması yatmaktadır. Çiftçi emeğiyle çok az sayıda zanaatçı besleniyordu, bu nedenle de daha fazla sayıda askere bakılabiliyordu. TITUS LIVIUS, kendi zamanının ROMA'sının, ilk dönemlerinde GALYALILAR ile LATİNLERE karşı gönderdiği ordular kadar büyük bir ordu besleyemediğini söyler.⁶ CAMILUS'un zamanındaki özgürlük ve imparatorluk için savaşan askerlerin yerine, AUGUSTUS'un zamanında müzisyenler, ressamalar, aşçılar, oyuncular ve terziler vardı; şayet toprak her iki dönemde de aynı şekilde işlendiyse, her iki dönemde de tarımda çalışan işgücü sayısı kesinlikle aynı olmalıdır. Bunlar sonraki dönemde hayatın gerekliliklerine, öncekinden fazla bir şey eklememiştir.

Bu durumda hükümdarların eski siyaset ilkelerine dönüp dönemeyeceğini ve çıkarlarını halklarının mutluluğundan çok burada görüp görmeyeceğini sormak mümkün müdür? Cevabım şudur: Bana göre bu neredeyse imkansızdır; çünkü eski siyaset, olguların doğal ve alışıla-

⁴ DIOD. SIC. Cilt. vii. Bu rakamı en iyi ihtimalle kuşkuyla buluyorum, çünkü bu ordu esas olarak vatandaşlardan değil paralı askerlerden oluşmaktaydı.

⁵ Bkz Diodorus Siculus, 2.5.

⁶ "Illyricum ... Adriyatik denizinin kıyısında, İtalya'nın karşısında bulunan ve sınırları farklı zamanlarda değişen bir ülke" Lempriere, *Classical Dictionary*, s. 295.

⁴ TITI LIVI, cilt. vii. Böl. 24. "Adeo in quae laboramus," demektedir, "sola crevimus, divitias luxuriemque."

⁶ "Büyümemiz uğruna mücadele verdiğimiz şeylerle -zenginlik ve lükse- öyle sınırlandı ki." Titus Livius, *History of Rome*, 7.25.

gelmiş akışının aksine, şiddete dayanmaktaydı. SPAR-TA'nın ne tür kendine özgü yasalarla yönetildiği ve normal bir insanın aslında öteki ülkelerde ve öteki çağlarda yaşayanlara benzediğini düşünenlerin, bu cumhuriyeti haklı olarak nasıl bir olağanüstü bir şeymiş gibi gördüğü çok iyi bilinmektedir. Şayet tarihin tanıklığı olmasaydı, böyle bir yönetimin sadece felsefi metinlerde veya hayallerde var olabileceği ve gerçek hayatta böyle bir şeyin olmayacağını pekala düşünülebilirdi. ROMA ile diğer antik cumhuriyetler daha doğal ilkeler üzerine kurulmuş olmakla birlikte, içinde bulundukları şartlar böylesine ağır yüklerin altına girmelerine neden olmuştu. Bunlar özgür devletlerdi; küçük devletlerdi ve çağ, savaşlar çağıydı, bütün komşu ülkeler sürekli alarm durumundaydı. Özgürlük, özellikle de küçük ülkelerde doğal olarak topluluk ruhunu canlandırır; toplum sürekli alarm durumunda olunca bu topluluk ruhu, bu *amor patriae* sürekli güçlenmekte ve insanlar kendilerini her an ortaya çıkabilecek büyük tehlikelere karşı teyakkuzda olmak zorunda hissederler. Aralıksız savaş hali her vatandaşı bir askere dönüştürür: Sırası gelen cepheye katılır: Ve bu süre içinde esas olarak kendi ihtiyaçlarını kendi karşılar. Aslında bu tür bir hizmet ağır bir vergiyle eşdeğerdir; ama silahlara bağımlı olan, maaştan çok onur ve intikam için dövüşen, kazanmayı, çalışkanlığı ve keyfi tanımayan insanlar bunu daha az hisseder.⁶⁷ Ayırı-

⁶⁷ Daha eski Romalılar bütün komşularıyla sürekli savaş halindeydiler: Eski LATİNCE'deki *hostis* kelimesi hem yabancı hem de düşman anlamına gelmekteydi. CICERO atalarının merhametinden söz ederken, düşmanlarına da yabancılara ettikleri gibi hitap ettiklerini söylemektedir. De Off. cilt. ii. Ancak bu daha çok o halkın, o çağlarda yabancılara da düşman gözüyle bakmasından ve dolayısıyla her ikisine de aynı şekilde hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir devletin, düşmanlarına dostça bir gözle bakması ve ROMALI hatipin dediği gibi onlara karşı bu tür duygular beslemesi hem siyasetin hem de hayatın doğasına aykırıdır. Dahası, POLYBIUS'un, cilt. iii, aktardığı KARTACA ile yapılan anlaşmalara bakılırsa, tıpkı SALELİ ve CEZAYİRLİ denizciler gibi ROMALILAR da korsanlık yapmaktaydı, bu yüzden birçok ulusla

ca doğal bir miskinlik hali söz konusudur. Toprağın büyük bir kısmı ekilmemektedir. Ekilen de, yeterli beceri ve çalışkanlık olmadığından verimli olmamaktadır. Dolayısıyla çok sayıda kişinin toplumsal hizmetlerde çalıştırılması gerektiğinde de işgücü fazlası olur. İşgücünün bir anda çalışkanlık ve beceri kazanması mümkün değildir. Ekilmeyen arazilerin ekilebilir hale getirilmesi için yıllar gerekir. Bu arada ordunun ya hızlı ve şiddetli fetihler gerçekleştirmesi ya da bakılamadığı için dağıtılması gerekir. O nedenle böyle bir halktan düzenli bir saldırı veya savunma beklemek mümkün olmadığı gibi, askerler de tıpkı çiftçileri ve üreticileri gibi cahil ve beceriden yoksun olacaktır.

Dünya üzerindeki her şey emekle satın alınabilir; emeğin tek nedeni tutkularımızdır. Bir toplumda üretim ve mekanik sanatlar bollaşınca, toprak sahipleri ve çiftçiler tarımı bilimsel olarak ele alır ve daha fazla gayret ve özen gösterirler. Emekten kaynaklanan fazlalık boşa gitmez; lüksün talep ettiği ürünler karşılığında üreticilerle değiş tokuş edilir. Böylece toprak onu ekenlerin ihtiyaçlarından daha fazlasını üreterek hayatın diğer gerekliliklerini büyük ölçüde karşılar. Barış ve sükunet dönemlerinde bu fazlalık üreticilere ve liberal sanatları geliştirenlere gider. Fakat toplumun bu üreticilerin çoğunu askere dönüştürmesi ve onları çiftçilerin işgücünden kaynaklanan bu fazlalıkla beslemesi kolaydır. Bütün uygar yönetimlerde görülen de

savaş halindeydi ve dolayısıyla onların gözünde yabancıyla düşman aynı anlama gelmekteydi.

⁷ Burada Cicero'ya, *De officiis*, (1.12, 37) gönderme yapılmaktadır. Hume, Polybius'un *Histories*'inde, M.Ö. 509-8, 306 ve 279'da yapılan ve Akdeniz'in iki yükselen gücünün, "yağmacılık" dahil her türlü karşılıklı çıkarlarını düzenleyen iii.22-5'e gönderme yapmaktadır. Sorun, Pompey'in M.Ö. 67'de Akdeniz'i tamamen temizlemesine kadar çözülememişti. Erken dönem modern Avrupası için korsanlık ciddi bir sorun olup, bu durum modern dünyanın antik dünya ile olan benzerliklerinden biriydi. Aslında modern "kürekçiler" de antik dönemlerdeki atalarıyla aynı yerleri yani Cezayir'de başkent Cezayir'i ve Fas'ta Salee'yi tercih ediyorlardı.

zaten budur. Hükümdar bir ordu kurarsa sonuç ne olur? Vergi koyar. Bu vergi halkı, gereksiz harcamalarını kısma-ya zorlar. Bu gereksiz ürünleri üretenler ya orduya yazılmak ya da tarıma dönmek zorunda kalır ve bazı işçilerin işsiz kalmasına yol açar. Ve konuya yüzeysel olarak bakacak olursak, üreticiler bu kadar işgücü biriktirerek, hayati ihtiyaçlardan yoksun kalmadan sadece devletin gücünü artırır. Dolayısıyla ne kadar ihtiyaç fazlası işgücü istihdam edilirse devlet o kadar güçlenir; çünkü bu işçiler kolayca kamu hizmetine alınabilir. Üreticilerin olmadığı bir devlette de aynı miktarda işgücü bulunabilir; ancak bu işgücü aynı nitelikte ve aynı türde bir işgücü değildir. Burada işgücü gerekliliklere göre şekillenmiş olup, eksilmesine göz yumulamaz.

Dolayısıyla, hükümdarın büyüklüğü ve devletin mutluluğu büyük ölçüde ticaret ve üretimle iç içedir. İşçiyi topraktan daha fazla ürün elde etmeye zorlamak doğru bir yöntem olmayıp çoğu durumda da sonuç vermez. İşçiye mal ve eşya verilirse, o bunu zaten yapar. İşte ondan sonra elindeki artık işgücünün bir kısmını almak ve bunu herhangi bir karşılık vermeden kamu hizmetinde kullanmak mümkün olabilir. Çalışmaya alışan işçi, bu kez herhangi bir karşılık olmadan daha fazla çalışmaya zorlandığında daha az rahatsız olacaktır. Bu devletin diğer mensupları için de geçerlidir. Her türden işgücü stoğu ne kadar fazlaysa, ondan o kadar fazla yararlanılabilir.

Topluma ait bir tahıl ambarı, giysi ambarı, silah deposu; devlet bunları dolu ve güçlü tutmalıdır. Ticaret ve sanayi, barış ve sükunet döneminde bireylerin refah ve mutluluğu, olağanüstü durumlarda ise toplumun yararı için kullanılan bir işgücü stoğundan başka bir şey değildir. Bir şehri bir tür tahkim edilmiş şehre dönüştürüp, halka toplum yararı düşüncesi ve böylece kamu yararı adına her türlü güçlüğe katlanma arzusu aşılayabilmek mümkün olsaydı; sanayiye geliştirmek ve toplumu desteklemek için eski zamanlarda olduğu gibi bu kadarı yeterli olabilirdi. Ordu-

da belli bir işgücü fazlası olsaydı, garnizonlarda olduğu gibi bütün sanat ve lüksü yasaklamak, her türlü teçhizat ve malzemede kısıntıya giderek eldeki stoğu idareli kullanmak doğru olabilirdi. Bunun mümkün olmadığı durumlarda insanları başka motivasyonlarla teşvik ve idare etmek gerekir. Bu durumda kamp kalabalık olsa bile eldeki stok da aynı ölçüde fazla olacaktır. Bütünün kendi içindeki uyumu korunacak ve böylece insanlar hem bireylerin hem de topluluğun çıkarlarını gözetecektir.

Aynı düşünce yöntemine göre, devletle birlikte hem zenginlerin ve hem de toplumun gücünü artırmak için dış ticaretten de yararlanılabilir. Dış ticaret ulusun işgücü stoğunu artırır; hükümdar da bunun gerekli bulduğu kısmını toplumun hizmetinde kullanır. Dış ticaret, ithalat yoluyla yeni üretim için hammadde sağlar; ihracat yoluyla ise içerde tüketilemeyen belli ürünlerde işgücü üretir. Kısaca, ithalatı ve ihracatı yüksek olan bir krallık, kendi yağıyla kavrulan bir krallıktan daha fazla sanayi üretimi yapmalıdır. Bu durumda olan bir krallık daha güçlü olacağı gibi, daha zengin ve daha mutlu da olacaktır. Bu ticari mallar bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını tatmin edebildikleri ölçüde yarar sağlayacaktır. Bu sayede olağanüstü bir duruma karşı yeterince stok yapılabileceği; yani hiç kimsenin elindekini almadan yahut kazancına dokunmadan toplum hizmetine daha fazla sayıda işgücü ayrılabilmesi için diğer bir kazanan da toplum olacaktır.

Tarihe baktığımızda, birçok ulusta dış ticaretin yerli malların kalitesini ve içerdeki lüksü artırdığını görmekteyiz. Aslında kullanıma hazır ve bizim için yeni olan bir yabancı ürünü alma eğilimi, o ürünü içeride, yenilik duygusunu tatmadan, yavaş yavaş geliştirme eğiliminden daha güçlüdür. Buna karşılık, içerdeki artık ürünü, toprağı veya iklimi elvermediği için o ürünü üretmeyen yabancı ülkelere ihraç etmek daha kârlıdır. İnsanlar böylece lüksün zevkleriyle ve ticaretin kazançlarıyla tanışır; ve bir kez canlanan kibarlık ve çalışkanlıkları, hem iç hem de dış ticaretin her

alanında onları daha ilerilere taşır. Nitekim, yabancılarla ticaret yapmanın en büyük avantajı da muhtemelen budur. İnsanları miskinlikten kurtarır; ve ulusun daha neşeli ve zengin kesimine daha önce hayal bile etmedikleri lüks malları sunarak, onların atalarından daha güzel şartlarda yaşama arzularını kamçılar. Aynı zamanda, ithalat ve ihracatın sırrını bilen birkaç tüccar da bu işten büyük kârlar elde eder ve zenginlikte eski soylulara rakip olarak başkalarını da ticarete girip kendilerine rakip olmaya teşvik eder. Taklit çok geçmeden bütün bu sanatları yaygınlaştırır; yerli üreticiler yabancıların ileri olduğu noktaları taklit ederek kendi ürettikleri ürünleri olabildiğince mükemmelleştirirler. Böyle çalışkan ellerde kendi çelik ve demirleri altın ve yakuta eşdeğer hale gelir.

Toplum bir kez bu düzeye ulaştınca, ulus dış ticaretinin önemli bir bölümünü kaybetse bile büyük ve güçlü bir halk olmaya devam eder. Şayet yabancılar herhangi bir malımızı almıyorsa onu üretmekten vazgeçmelidir. Onu üreten emek bu kez içeride talep görebilecek başka malların geliştirilmesine yönlendirilebilir. Ve her zaman işleyecek madde bulunması gerekir; ta ki, o devlette yaşayan varlıklı her birey istediği kadar bolca ve mükemmel yerli malı ürüne kavuşuncaya kadar; ancak bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. ÇİN, kendi toprakları dışında fazla ticaret yapmamakla birlikte dünyanın en hızlı gelişen ülkelerinden biridir.

Mekanik sanatların birçoğu gibi bu sanatlarla yapılan üretimde payı olan birçok kişinin de önemli bir rol oynadığını söylemem yersiz kaçmayacaktır, umarım. Toplumdaki eşitsizliğin büyük olması devleti zayıflatır. Her insan mümkün olduğu kadar emeğinin karşılığını almalı, bütün ihtiyaçlarını ve hayatın gerekliliklerini karşılayabilmelidir. Böyle bir eşitliğin insan doğasına en uygun şey olduğuna ve zenginlerin mutluluğundan aldığının çok daha fazlasını yoksulların *mutluluğuna* kattığına kuşku yoktur. Bu *devletin gücünü* de artırır ve sıra dışı vergi veya yükümlülükle-

rin daha bir zevkle karşılanmasını sağlar. Zenginliklerin birkaç kişinin elinde toplandığı yerlerde toplumun ihtiyaçlarının karşılanması bu kişilerin omuzlarına yüklenir. Oysa zenginlik daha geniş bir kesime dağıldığı zaman, her omuza düşen yük hafifler ve çıkarılan vergiler insanların yaşamlarında önemli bir değişikliğe yol açmaz.

Buna bir de, zenginliğin birkaç elde toplandığı yerde bütün gücün bunlarda olacağı ve bütün yükü yoksulların omuzlarına yıkmaya kalkacağı ve dolayısıyla onlara daha fazla baskı yaparak çalışma arzularını kıracağı gerçeğini eklemek gerekir.

İNGİLTERE'nin diğer ülkelere göre en büyük avantajı işte buradan kaynaklanır ve en azından rakamlar böyle bir görüntü sergiler. İşgücünün pahalı olması nedeniyle İNGİLİZLERİN dış ticarette bir takım dezavantajlar yaşadığı doğrudur; nitekim zanaatkarların zenginliklerinin ve sahip oldukları bol miktarda paranın kaynağı da budur: Ancak bir ülkenin refahında en belirleyici unsur dış ticaret olmadığına göre, milyonlarca insanın mutluluğunu dış ticaretle aynı kefeye koymanın gereği yoktur. İçinde yaşadıkları özgür yönetimi çekici kılacak başka hiçbir şey olmasaydı, sadece bu bile yeterli olurdu. Mutlak monarşinin kaçınılmaz değilse de olağan bir sonucu, sıradan halkın yoksul olmasıdır; ama özgürlüğün kaçınılmaz sonucu ille de zenginlik değildir. Özgürlüğe ek olarak başka şartların, örneğin o sonuca yol açacak bir zihniyet değişikliğinin de var olması gerekir. Lord BACON, FRANSIZLARLA savaşıyan İNGİLİZLERİN avantajlarından söz ederken, İNGİLİZLERİN en büyük avantajının halkın refah düzeyinin yüksek olması ve bu refahın geniş kesimlere yayılması olduğunu söylemektedir; oysa o tarihte iki krallık yönetimi birbirine çok benzemekteydi.⁸ İşçilerle zanaatçıların düşük ücretlere çalıştığı ve emeklerinin meyvesinin küçük bir kısmını bi-

⁸ Bkz. Bacon, *Denemeler*, 29, "Krallıkların ve Devletlerin Gerçek Büyüklüğü Üstüne", s. 92-3.

riktirebildiği bir yerde, yönetim özgür olsa bile yaşama koşullarının iyileşmesi veya ücretlerinin yükselmesi zordur. Buna karşılık, işçilerle zanaatçıların bolluk içinde yaşamaya alıştığı bir yerde dahi, zenginlerin keyfi bir yönetimde *onlara* hile yaparak bütün vergi yükünü onların omuzlarına yüklemesi kolaydır.

Garip görünebilir ama FRANSA, İTALYA ve İSPANYA'da halkın çoğunluğunun yoksul olması bir ölçüde topraklarının zenginliğinden ve iklimin elverişliliğinden kaynaklanır; ancak bu paradoksu haklı gösterecek hiçbir neden yoktur. Güneydeki gibi güzel iklim veya topraklarda tarım kolay bir sanattır; bir kişi, bir sezonda, birkaç kötü atla, toprak sahibine ödeyeceği kiraya bedel miktarda toprağı ekebilir. Çiftçinin bildiği tek şey, verimi düşer düşmez toprağı nadasa bırakmaktır; toprağı zenginleştirip verimliğini artıracak olan tek şey güneşin sıcaklığı ve iklimdir. Dolayısıyla bu tür yoksul köylülerin tek isteğı işsiz kalmamaktır. Daha fazlasını talep edebilecek bir birikimleri veya zenginlikleri yoktur; ayrıca sonsuza kadar, yanlış ekim yüzünden toprağının veriminin azalması gibi bir korkusu olmayan ve toprağını kiraya da vermeyen toprak sahibine bağımlıdırlar. İNGİLTERE'de toprak zengin ama işlenmemiştir; ekim maliyeti yüksektir; ve özen gösterilmediğı ve doğru bir yöntemle işlenmediğı takdirde ekinler cılız kalır. Bu yüzden İNGİLTERE'de bir çiftçinin hatırı sayılır bir stoğuna ve uzun bir kira süresine sahip olması gerekir ki ancak orantılı bir kâr elde edebilsin. Toprak sahibine dört dönüm başına beş pounddan fazla kazandıran CHAMPAGNE ve BURGUNDY'nin güzel üzüm bağları yarı aç köylüler tarafından ekilir: Bunun nedeni, bu tür köylülerin, yirmi şiline alabildikleri tarım aletleriyle kendi kaslarından başka bir birikime ihtiyaç duymamalarıdır. Bu ülkelerde çiftçiler genellikle daha iyi koşullardadırlar. Buna karşılık besicilerin durumu toprağı ekenlerden daha iyidir. Sebep yine aynıdır. İnsanlar harcama ve riskleriyle orantılı bir kâr elde etmek zorundadır. Yoksul köylü ve

çiftçilerin büyük bir kısmının çok kötü koşullarda bulunduğu bir yerde, yönetim ister monarşik ister cumhuriyetçi olsun, geri kalanlar bunların yoksulluğunu paylaşmak zorundadır.

Genel insanlık tarihi için de benzer bir tespitte bulunabiliriz. Tropik bölgelerde yaşayanlar niçin sanat ve uygarlıkta geridir, niçin düzgün bir yönetimleri ve askeri disiplinleri yoktur? Bunun muhtemel nedenlerinden biri, sıcak kuşakta havanın hep sıcak olması, bu yüzden insanların giysiye ve barınağa fazla ihtiyaç duymaması ve dolayısıyla sanayinin ve buluşların kaynağı olan gerekliliğin bulunmamasıdır. *Curis acuens mortalia corda*.⁹ Tabii insanlar ne kadar az eşya ve mülke sahipse, aralarında da o kadar az kavga çıktığı ve dolayısıyla onları yabancı düşmanlardan ya da birbirlerinden koruyup savunacak sabit bir polis veya otoriteye daha az ihtiyaç olduğu da açıktır.

.

⁹ Virgil, *Georgics*, I.123: "İnsan zekası ihtiyaçlarla (kaygı/endişe) keskinleşir."

DENEME XIV

Sanatta Mükemmelleşme¹

LÜKS muğlak bir sözcüktür; olumlu anlamda kullanılabileceği gibi olumsuz anlamda da kullanılabilir. Genel olarak, duyuların tatmin ediliş biçiminin incelenerek gelişmesi anlamına gelir; lüks kavramı yaşa, ülkeye ve kişinin durumuna göre olumlu veya olumsuz anlam yüklenir. Ahlaki konularda olduğu gibi burada da erdemle kötülük arasında kesin bir sınır yoktur. Örneğin, bir duyunun tatmin edilmesi veya etin, içeceğin lezzetinin ya da bir giysinin kalitesinin artmasını kötü bir şey, coşkunun aşırılığıyla yoldan çıkmak olarak nitelemek kabul edilebilecek bir şey değildir. Yurtdışında sırf hüccresinin camı soylu bir manzaraya bakıyor diye gözlerini o tarafa çevirmemeye ve bu görüntüden duyusal bir zevk almamaya *yemin etmiş* bir keşiş olduğunu duymuştum. Bira yerine ŞAMPANYA veya BURGUNDY içmek de böyle bir suçtur. Bu alışkanlıklar ancak cömertlik veya yardımseverlik gibi bir erdemi çığnemek pahasına gerçekleşiyorsa kötüdür; örneğin insanın malını mülkünü kaybetmesine, yokluk içinde kalmasına, dilencilik yapmasına yol açıyorsa kötüdür. Herhangi bir erdemi çığnemiyor, dostlara ve aileye her türlü cömertlik veya şefkat göstermenin bir işareti oluyorsa tamamen masumdur ve hemen her çağda bu şekilde algılanır. Örneğin hırs, çalışma veya sohbet gibi zevklerin tadını çıkarmak yerine sırf sofranın lüksüyle ilgilenmek bir aptallık işareti olup, güçlü kişilikle veya zekayla bağdaşmaz. Dostları veya akrabaları düşünmeden kendini tamamen bu tatminle sınırlamak insanı özelliklerden ve iyilikten yoksun olmak demektir. Ama kişi övgüye değer bütün amaçlara

¹ Bu denemenin başlığı 1752 ile 1758 arasındaki baskılarda "Lüks" idi.

yeterli zaman ve para ayırıyorsa, o zaman hiçbir suçlamayı veya aşılamayı hak etmiyor demektir.

Lüks masum bir şey olabildiği gibi kusurlu bir şey de olabildiğinden, insan konunun ele alındığı sırada ortaya atılan akıl almaz fikirlere şaşırıp kalmaktadır; sefahat düşkünleri kötü lüksü över ve bunun toplum için iyi bir şey olduğunu söylerken; katı ahlakçılar en masum lüksü bile aşılayarak, lüksün sivil yönetimde görülen bütün yozlukların, kargaşanın ve hizipleşmelerin kaynağı olduğunu iddia ederler. Biz burada *önce*, gelişme dönemlerinin en mutlu ve en erdemli günler olduğunu; *ikinci olarak*, masum olmaktan çıkan lüksün yararlı olmaktan da çıktığını; ve aşırıya kaçıldığında, siyasi toplum açısından çok fazla olmasa bile yine de tehlikeli olduğunu kanıtlayarak bu aşırı uçları düzeltmeye çalışacağız.

Birinci noktayı kanıtlamak için gelişmenin etkilerini hem *özel* hem de *toplumsal* düzeyde ele almak gerekir. Genel kabul gören anlayışa göre insanın mutluluğu üç bileşenden oluşur; hareket, haz ve tembellik: Bu bileşenlerin oranı kişiden kişiye değişmekle birlikte, bileşenlerden birinin eksik olması bileşimin tamamına zarar verir. Aslında tembellik veya yatıp uzanmak keyfimize tek başına herhangi bir katkıda bulunmaz; hatta kesintisiz çalışması veya zevk alması mümkün olmayan insan bedeni için tıpkı uyku gibi vazgeçilmez bir gerekliliktir. İnsanı hızla kendinden geçiren ve bolca doyum sağlayan içki sonunda zihni tüketir ve belli aralıklarla dinlenmesi gerekir. Ama bu dinlenme kabul edilebilir bir süreyi aşp fazla uzarsa, tembelliğe ve uyuşukluğa yol açar ve bu da hazzı öldürür. Örneğin zihnin bu amaçlara yönelmesinde eğitim ve geleneğin büyük bir etkisi vardır; bunlar ne kadar hareket ve zevk alma arzusu yaratırsa, insanı da o kadar mutlu edecektir. Sanayi ve sanatların gelişme dönemlerinde insanlar sürekli uğraş halinde olurlar ve bunun karşılığında o uğraştan ve emeklerinin meyvesi olan şeyden zevk alırlar. Zihin yeniden canlanır; gücü ve yetenekleri artar; ve çalışkanlık hem do-

ğal iştahı tatmin eder hem de rahatlık ve tembellikle beslenen doğal olmayan iştahların büyümesini engeller. Bu sanatları çıkarırsanız, insanlarda hareket de haz da kalmaz; onların yerini tembellik alır, hatta fazla hareket ve çalışmanın sonucu olan tembellik etme arzusu bile ortadan kalkar ki, bu hiç arzu edilir bir şey değildir.

Sanayinin ve mekanik sanatlardaki gelişmenin başka bir olumlu sonucu da, özgürlük alanında da gelişmelere yol açmasıdır; biri gelişmeden ötekinin gelişmesi mümkün değildir. Büyük filozofları ve siyasetçileri, ünlü generalleri ve şairleri yetiştiren çağ aynı zamanda usta dokumacıları ve gemi yapımcılarını da yetiştirmiştir. Astronomiden anlamayan ya da ahlaktan yoksun olan bir ulusun kumaş dokumacılığını da mükemmelliğe ulaştırmasını beklemek mümkün değildir. Zamanın ruhu bütün sanatlarla birlikte insanların zihinlerini de etkilemekte, uyusukluk örtüsünü kaldırmakta ve zihinleri yeni bir heyecanla doldurarak her sanat ve bilimde gelişmelere yol açmaktadır. Kaba cehalet tamamen ortadan kalkmakta, insan akıllı bir yaratık olmanın ayrıcalıklarından yararlanmakta, hareket ettiği gibi düşünebilmekte ve hem zihnini hem de bedenini hazlarını tadabilmektedir.

Bu sanatlar ne kadar gelişirse insanlar o kadar toplum-sallaşır; bilimle zenginleşen ve başkalarıyla etkileşim içinde olan insanların, kendi yurttaşlarıyla cahil ve barbar uluslar gibi bir ilişki içinde olması da mümkün değildir. İnsanlar şehirlere akın eder; bilgi alışverişinde bulunmaya; kendi zeka veya terbiyelerini; konuşma ve yaşama, giyim ve eşya konusundaki zevklerini göstermeye can atarlar. Merak zeki insanları; gösteriş aptalları; haz ise her ikisini de çeker. Her yerde kulüpler ve dernekler ortaya çıkar: Her iki cins de rahat ve eğlenceli bir ortamda bir araya gelir; ve insanların hem davranışları hem de mizaçları aynı anda gelişir. Öyle ki, bilgiden ve liberal sanatlar sayesinde elde ettikleri gelişmelere ek olarak, başkalarıyla iletişim halinde olmanın ve birbirinin zevk ve eğlencelerine katkı-

da bulunmanın bir sonucu olarak merhamet duyguları da gelişir. Dolayısıyla *sanayi*, *bilgi* ve *merhamet* ayrılmaz bağlarla birbirine bağlı olup, deneyim ve sağduyu bunların daha çok gelişmiş insanlarda ve daha çok da lüks çağlarda bulunduğunu gösterir.

Bu saydığımız olguların olumlu yanları olumsuz yanlarından çok daha fazladır. İnsanların zevkleri ne kadar gelişirse aşırılığa kaçma ihtimalleri de o kadar azalır; çünkü hiçbir şey aşırıya kaçmak kadar zevke zarar vermez. Burada ölü atlarıyla ziyafet çeken TATARLARIN mutfak zevki konusunda hayli gelişmiş olan AVRUPA saraylarından daha açgözlü oldukları söylenebilir.² Ve kibar çağlarda özgür aşk ya da hatta evlilik yatağına sadakatsizlik daha fazla iken, hem daha iğrenç hem de vücut ve zihin için daha zararlı olan sarhoşluğun çok daha az yaygın olduğu görülür. Bu konuda sadece OVID'e veya PETRONIUS'a değil, ayrıca SENECA'ya veya CATO'ya da başvuracağım. CATILINE'nin komplosu sırasında SEZAR, CATO'nun kız kardeşi SERVILIA'nın yazdığı bir *bilet-doux*'yu (aşk mektubu) CATO'ya vermek zorunda kalınca, sert filozofun mektubu öfkeyle geri fırlattığını ve o öfkeyle SEZAR'ı son derece aşağılayıcı bir ifade ile, yani alkolik olmakla suçladığını biliyoruz.³

Fakat sanayi, bilgi ve merhamet sadece özel yaşam için iyi değildir. Bunlar *toplum* açısından da yararlıdır ve bireyleri ne kadar mutlu edip refah düzeyini yükseltiyorsa, aynı şekilde yönetimi de yüceltir ve zenginleştirir. Hayatın renklenmesi ve hazların artması anlamına gelen üretim ve tüketim artışı toplum için de yararlıdır; çünkü bu artış bir yandan bireylerin masum hazlarını çoğaltırken, diğer yandan da ihtiyaç duyulduğunda kamu hizmetine dönüştürülen bir tür işgücü deposu işlevi görür. Bu tür fazlalıkların

² "Tataristan, Asya'nın kuzeyinde bulunan ve kuzeyden ve batıdan Sibirya ile sınırdaş olan uçsuz bucaksız ülke" *Britanica Ansiklopedisi*, III: 887.

³ Bkz. Plutarkhos, *Lives*, "Life of Cato the Younger", 24.

olmadığı bir ülkede insanlar tembelleşir, yaşama zevkini kaybeder ve topluma bir yararları olmaz ve sonuçta toplum da filolarını ve ordularını besleyemez.

AVRUPA'daki krallıkların sınırları neredeyse iki yüz yıldır hemen hemen hiç değişmemiştir: Oysa bu krallıkların güçlerinde ve ihtişamlarında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun kaynağında ise sanat ve sanayinin gelişmesi yatar. FRANSA kralı VIII. CHARLES, İTALYA'yı işgal ettiği sırada yanında yaklaşık 20.000 asker vardı. Ama bu silahlanma ülkeyi öyle tüketmişti ki, GUICCIARDIN'den öğrendiğimize göre ülke birkaç yıl kendini toplayamamıştı.⁴ Son FRANSA kralı savaş zamanında 400.000'den fazla asker beslemişti;^a MAZARINE'in ölümünden kendi ölümüne kadar ömrünün neredeyse otuz yılı savaş meydanlarında geçmişti.⁵

⁴ Hume burada, Fransa Kralı VIII. Charles'ın İtalya'yı işgal ettiği 1494-5 olaylarına gönderme yapar. İtalyan siyasetine beş büyük devlet (Venedik, Milan, Floransa, Papalık Devletleri ve Napoli Krallığı) arasındaki sürekli değişen güç dengesi damgasını vurmaktaydı. Floransa ile Napoli'nin 1492'de Milan'ı işgal etmeye kalkması üzerine Milan hükümdarı Ludovico Sforza, Fransa'dan yardım istemiş ve Napoli tahtında hak iddia etmeyi düşünen VIII. Charles da seve seve çağrışı kabul etmişti. Fransızlar süratle geri püskürtüldü ancak büyük Avrupa monarşilerinin İtalya'yı parçalama iştahları daha da kabardı. Hume burada Guicciardini'nin anlatımlarından genel bir özet verir; Fransız ordusunun büyüklüğü için, bkz. *History of Italy*, I:137 ve 393. Charles'ın bakanlarından biri, ülkenin tükenmesi nedeniyle savaşa karşı olduğunu söylemişti s. 389-94; ve bkz. s. 403.

^a PLACE-DE-VENDOME'daki kitabede 440.000 yazar.

⁵ Kardinal Jules Mazarin, XIV. Louis'nin beş yaşında tahta geçmesinden 1661'de kendi ölümüne kadar Fransa'nın başbakanlığını yaptı. Onun ölümünden sonra hiçbir bakanın Richelieu ve Mazarin gibi güçlü olmasına izin verilmedi. Louis bir dizi savaşa girmişti, bu savaşlardan sonuncusu dışında tümü Hume'un *Tarih* adlı kitabının VI. cildinde anlatılır: Birinci Hollanda Savaşı, "Veraset Savaşı", 1667-8 (böl. 64, s. 201 vd); ikinci Hollanda Savaşı, 1672-8 (böl. 65. s. 256 vd); Büyük İttifak Savaşı, 1688-97 (böl. 71. s. 498-9); İspanya Veraset Savaşı, 1702-13. Hume, *Tarih* (böl. 64, VI: 216-7) adlı eserde Louis'nin karakterini çizer. Kral, önde gelen generallerinden birinin, Vendome dükü Louis-Joseph'in Paris'teki evini satın almış ve burayı yıkarak yerine Vendome Sarayı'nı yaptırmış-

Bu sanayi, sanat ve gelişme dönemlerinden ayrı düşünö-
lemeyecek olan bilgiyle daha da gelişmiştir; öte yandan bu
bilgi, toplumun, bireylerin meşguliyetlerinden en iyi şekil-
de yararlanmasını da sağlar. Hukuk, düzen, kontrol, disiplin;
insan aklı uygulamalarla kendini geliştirip kaba sanat-
lara, en azından ticaret ve üretime uygulanmadan, bunla-
rın mükemmelleşmesi mümkün değildir. Bir çıkıık veya
dokuma tezgahı yapmayı bilmeyen insanların örnek bir
yönetim oluşturmaları mümkün müdür? Bütün o karanlık
çağlara, yönetimleri önyargılara gömen ve insanların çı-
karlarına ve mutluluklarına zarar veren batıl inancın ha-
kim olduğunu ise söylemeye bile gerek yoktur.

Yönetim sanatını bilmek, insanlara merhametin, insanla-
rı isyana iten ve bütün af umutlarını söndürdüğü için tek-
rar boyun eğmelerini engelleyen acımasızlık ve şiddetten
daha iyi olduğunu öğretmek suretiyle, doğal olarak ılımlı-
lığa ve yumuşamaya yol açar. İnsanların mizaçları yumu-
şayıp bilgileri artınca daha da belirgin hale gelen bu mer-
hamet, uygar bir çağı barbarlık ve cehalet dönemlerinden
ayırarak başlıca özelliştir. Bu durumda hizipleşmeler daha
gelip geçici, devrimler daha az trajik, otorite daha yumu-
şak ve kıskırtmalar daha ender olur. Hatta yabancı güçler-
le yapılan savaşlarda bile eski zalimlikler görülmez; onur
ve çıkarın insanları hem merhamete hem de korkuya karşı
çelikleştirdiği savaş alanından çıkan savaşçılar bu özellik-
lerini bir yana bırakarak uygar hayata dönerler.

Gaddarlıklarını kaybeden insanların savaşma ruhunu
kaybedeceğinden ya da ülkelerini veya özgürlüklerini sa-
vunurken daha az cesur ve daha yumuşak olacağından
korkmaya da gerek yoktur. Sanatın zihni veya bedeni za-
yıflatmak gibi bir etkisi yoktur. Aksine, bunların ayrılmaz
bir uzantısı olan meşguliyet hem zihni hem de bedeni da-
ha da güçlendirir. Cesaretin bileme taşı olduğu söylenen
öfke, kibarlık ve nezaket yüzünden şiddetini yitirirse,

ti. Hume notunda buna yer verir.

onun yerini daha güçlü, daha kalıcı ve daha yönetilebilir bir ilke olan onur duygusu alır ve bilgiden ve iyi eğitimden kaynaklanan zeka gelişimi de buna taze bir güç katar. Buna bir de, barbarlarda ender görülen disiplin ve askeri beceriden yoksun olan bir cesaretin kalıcı ve yararlı olmayacağı gerçeğini eklemek gerekir. Antik çağdakiler DATAMES'in savaş sanatını bilen tek barbar olduğunu söylemişlerdi.⁶ ROMALILARIN ordularını ustaca ve savaş sanatına uygun bir şekilde yönettiğini gören PİRUS şaşkın bir şekilde, "Bu barbarların disiplininde hiç barbarca bir şey yok!" demişti.⁷ Kendilerini savaş sanatına adan ROMALILARIN askeri disipline sahip tek uygarlık dışı halk olduğu görülmektedir; modern İTALYANLARSA, AVRUPALILAR arasında cesaret ve askeri disiplinden yoksun tek uygar ulustur. İTALYANLARIN bu kadınsılığını içinde yaşadıkları lükse veya kibarlığa ya da sanat düşkünlüklerine bağlayanların, FRANSIZ ve İNGİLİZLERİN cesur oldukları kadar sanat düşkünü ve ticaret erbabı olduklarını akıldan çıkarmaması gerekir. İTALYAN tarihçiler kendi vatandaşlarındaki bu yozlaşmaya ikna edici bir açıklama getirmektedir.⁸ Bu tarihçiler İTALYAN hükümdarların kılıçtan nasıl vazgeçtiklerini şöyle açıklar: VENEDİK aristokrasisi halkına baskı yapıyordu, FLORANSA demokrasisi kendini tamamen ticarete vermişti; ROMA papazlar, NAPOLİ kadınlar tarafından yönetiliyordu. Böyle olunca, savaş da birbirini öldürmek istemeyen ve bütün gün muharebe alanında kalıp, akşam olunca da bir damla kan dökmeden kamplarına dönen paralı askerlerin işi haline gelmişti.

⁶ Pers generali ve M.Ö. 370 ile 360'lar arasında vali olan Datames için kullanılan kaynak Cornelius Nepos'un "Datames"idir. Bkz. 6.6, 8.

⁷ Bkz. Plutarkhos, *Lives*, "Life of Pirus", kıs. 16.5. Pirus bu sözleri M.Ö. 280'de Lucania'daki Heraclea savaşında Romalıları yenmeden önce söylemişti. Ertesi yıl Apulia'daki Asculum'da yine o kazandı, ancak bu defaki zafer ünlü "Pirus Zaferi" idi. A.g.e. 21.9.

⁸ Bkz. Machiavelli, *Florentine Histories*, I, böl. 39.

Katı ahlakçıları sanatta gelişmeye karşı çıkmaya iten şey, yoksul ve kaba olmasına rağmen erdem ve vatandaşlık ruhu sayesinde şaşırtıcı bir ihtişam ve özgürlüğe ulaşan eski ROMA örneği olmuştur; fakat aynı ROMA, fethettiği ASYA eyaletlerinden öğrendiği lüks yüzünden yozlaşmış; kıskırtmalar ve iç savaşlar sonunda özgürlüğün tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştı. Çocukken okuduğumuz bütün LATİN klasikleri bu duygularla dolu olup, devletlerinin yıkılmasını Doğu'dan alınan sanat ve zenginliklere bağlar: O kadar ki, SALLUST resim zevkini en az içki bağımlılığı ve namussuzluk kadar büyük bir kötülük olarak görür. Cumhuriyetin son dönemlerinde bu düşünce o kadar yaygındı ki, kendisi lüks içinde yüzdüğü ve yolsuzluğa battığı halde SALLUST eski katı ROMA erdemlerine bolca övgüler düzmekte; ve dünyanın en seçkin yazarlarının yetiştirdiği YUNAN konuşma sanatını küçümsemekte; bir zevk ve doğruluk örneği olan bu sanatı aşağılamak adına akıl almaz sözler sarf etmekte ve iddialarda bulunmaktadır.⁹

Ama bu yazarların, ROMA devletindeki sorunların nedenlerini lüks ve sanat gibi yanlış yerlerde aradıklarını, oysa asıl nedenin hatalı yönetim ve sınırsız fetihler olduğunu kanıtlamak zor değildir. Zevklerin ve yaşam anlayışının gelişmesiyle rüşvet ve yolsuzluk arasında bir bağlantı yoktur. Bir zevke verilen değer, karşılaştırmaya ve deneye göre değişiklik gösterir; domuz pastırmasına ve brendiye para harcayan bir hamal, şampanyaya ve kiraz kuşlarına para harcayan saraylıdan daha az açgözlü değildir. Zenginlik her zaman ve herkes için önemlidir; çünkü

⁹ Bkz. Sallust, *The Wars of Catiline*, kıs. 7-13. Hume burada Sallust'un bazı anahtar sözcüklerini kullanır. Bir güzellik düşkünü, zinacı, türedi siyasetçi, gözden düşmüş senatör, yolsuzluklara bulaşmış ve tiranca davranan eyalet valisi olan Sallust aynı zamanda, Latinceyi iyi ve etkili kullandığı yazılarında cumhuriyetçi Roma'nın geleneksel değerlerini ve ülkede artan yolsuzlukları ahlaki açıdan değerlendiren önemli bir tarihçiydi.

her türlü zevki satın alır. Bilgi ve gelişme çağlarında artan onur ve erdem duygusundan başka hiçbir şey para tutkusunu dizginleyemez veya terbiye edemez.

AVRUPA krallıkları içinde bir tek POLONYA hem barış hem savaş sanatında, hem mekanik hem liberal sanatlarda çok geridir; buna karşılık yolsuzluk ve rüşvet en çok orada görülür. Soylular kral seçme yetkilerini her zaman en yüksek parayı verene satar. Halkın bildiği neredeyse tek ticaret türü budur.

İNGİLTERE'deki özgürlükler en fazla sanatın gelişme gösterdiği dönemlerde ilerleme sağlamıştır. Son yıllarda yolsuzlukta bir miktar artış görülmekle birlikte, bu esas olarak var olan mevcut özgürlüklerden, hükümdarlarımızın ülkeyi parlamentosuz yönetmelerinin ya da parlamento ayrıcalık hayaletiyle korkutmanın imkansız olduğunu görmüş olmasından kaynaklanır. Bu yolsuzluk ve rüşvetin seçilenlerden çok seçenlerde görüldüğünü; ve dolaşısıyla haklı olarak lüks anlayışının gelişmesiyle bağlantılı olduğunu da eklemek gerekir. Konuya doğru bir açıdan yaklaşıldığında, sanattaki gelişmenin özgürlüğün lehine olduğunu ve özgür bir yönetimi hem geliştirme hem de koruma işlevi olduğunu görürüz. Sanatın ihmal edildiği kaba ve geri ülkelerde işgücü tümüyle toprağın işlenmesine yönelir; ve bütün toplum, toprak sahipleri ve onların vassalları ya da kiracıları olmak üzere ikiye ayrılır. Vassallar veya kiracılar zorunlu olarak bağımlıdır; köleliğe ve boyun eğmeye eğilimlidir; bu özellikle de hiçbir şeye sahip olmadıkları ve tarım konusundaki bilgilerinin hiçbir değer taşımadığı durumlarda geçerlidir ki, sanatın ihmal edildiği yerlerde de zaten durum budur. Toprak sahipleri ise doğal olarak küçük birer tirana dönüşürler; barış ve düzen için ya mutlak bir efendiye tabi olurlar ya da eğer eski baronlar gibi bağımsızlıklarını korumak istiyorlarsa, kendi aralarında rekabet etmek, savaşmak ve bütün toplumu karışıklığa sürüklemek durumunda kalırlar ki, bu da en despotik yönetimden bile muhtemelen daha kötüdür. Ama lüksün

ticaret ve sanayiye beslediği yerde köylüler toprağı uygun bir şekilde işleyerek zengin ve bağımsız olabilir; tüccar ve esnaf mülkiyetten pay alabilir ve otoriteyi, toplumsal özgürlüğün en iyi ve en sağlam temeli olan orta sınıftakileri daha fazla kollamaya zorlayabilir. Bunlar köylüler gibi, yoksulluk ve ahlaksızlık yüzünden köleliğe boyun eğmez; baronlar gibi başkalarının üstünde tiranlık kurmayacakları gibi, bunun için hükümdarın tiranlığına da boyun eğmezler. Mülklerini güvence altına alan ve kendilerini monarşik ve aristokratik tiranlıktan koruyan eşitlikçi yasalar isterler.¹⁰

Seçimle başa gelen yönetimimizin desteğı alt kamaradır; ve alt kamaranın da esas etkisini ve gücünü, mülkiyetin halka dağılmasını sağlayan ticaretin artmasına borçlu olduğunu bütün dünya bilir. Bu durumda kötülükleri sanattaki gelişmeye bağlamanın, sanatı özgürlüğün ve toplum ruhunun düşmanı olarak göstermenin bir anlamı yoktur!

Günümüzü aşağılayıp uzak atalarımızın erdemlerini abartmak insanın doğasında olan bir eğilimdir: Sadece uygar çağların duygu ve düşüncelerini gelecek kuşaklara aktardığı için, lükse ve hatta bilime karşı bu kadar fazla sert eleştirilerle karşılaşırız; ve bugün yine o yüzden bu eleştirileri kolayca kabulleniyoruz. Fakat aynı dönemlerin farklı ülkeleri birbirleriyle karşılaştırıldığında bu yanılğı kolayca görülür; ki bu da bize daha tarafsız bir karşılaştırma yapma ve yeterince aşına olduğumuz bu tavırlara karşı daha sağlam bir duruş sergileme fırsatı sunar. Bütün kötülüklerin en tehlikelisi ve en iğrenci olan ihanet ve zulimlik uygar olmayan çağlara özgü davranışlardır; nitekim gelişmiş olan YUNANLILAR ile ROMALILAR çevrelerindeki bütün barbar ulusların böyle olduğunu düşünür. Do-

¹⁰ Bu paragrafta, Hume'un, modern Avrupa'nın doğuşuyla ilgili anlatımlarının bazı önemli kısımlarını özetler. Hume'un feodalizm anlayışı için, bkz. *Tarih*, böl. 43, I: 203-4, böl. 11: 437-8) ve özellikle Ek II, I: 455-88. Sanat ve ticaretin rolüyle ilgili bazı analizleri için, bkz. *Tarih*, böl. 26, III: 76 vd.; Ek IV V: 142 vd; böl. 62, VI: 148 vd.; böl. 71, VI: 537 vd.

layısıyla bu iki ulus, çok değer verdikleri kendi atalarının da daha erdemli olmadığını ve onur, merhamet, zevk ve bilim konusunda kendilerinden sonraki kuşaklara göre çok daha geride olduklarını kabul etmiş olurlar. Eski bir FRENK veya SAKSON fazlaca yüceltilmiş olabilir: Ama inanıyorum ki, bir MAĞRİPLİNİN ya da TATAR'ın elindeki herkes kendini, uygar ulusların arasında en uygarı olan bir FRANSIZIN ya da İNGİLİZİN elinde olduğundan daha az güvende hissedecektir.

Şimdi de masum lüksün ya da sanat ve yaşam tarzındaki bir gelişmenin toplum yararına olduğunu gösteren *ikinci* noktaya geldik; lüks masum olmaktan çıktığı noktada yararlı olmaktan da çıkar; ve biraz daha ileri götürüldüğünde, siyasi toplum açısından en tehlikelisi olmasa bile yine de tehlikeli olmaya başlar.

Kötü lüks dediğimiz şeyi ele alalım. Ne kadar tensel olursa olsun hiçbir haz tek başına kötü olarak nitelenemez. Bir haz ancak kişinin parasını har vurup harman savurmasına yol açıyor, görevlerini yerine getirmesini ve sahip olduğu mevkinin ya da zenginliğin gerektirdiği cömertliği göstermesini engelliyorsa kötüdür. Kötülüğü düzelttiğimizi ve kişinin savurganca harcadığı parasını çocuklarının eğitimine, arkadaşlarına ve yoksullara harcadığını varsayalım; toplum o zaman rahatsız olur mu? Aksine, tüketim daha da artar; ve sadece bir kişi için haz üreten işgücü, bu kez yüzlerce kişinin ihtiyaçlarını karşılar ve doyuma ulaşır. Kötü lüks olmasaydı işgücü kullanılmazdı demek, insan doğasında, lüksün bir ölçüde iyileştirebileceği tembellik, bencillik ve başkalarına karşı özensizlik gibi başka zaaflar olduğunu söylemek demektir; yani bir zehirin başka biri için panzehir olabilmesi gibi. Fakat tıpkı sağlıklı bir yemek gibi erdem de, ne kadar düzeltilmiş olursa olsun, zehirden daha iyidir.

BRİTANYA'daki herkesin aynı tür toprağa ve aynı iklimle sahip olduğunu varsayalım; şimdi soruyorum, hayal edilebilecek en mükemmel yaşam biçimiyle ve Her Şeyi

Yapabilir Olmanın mizaçlarında yapacağı olumlu değişikliklerle daha mutlu olmazlar mı? Buna hayır demek açıkça saçma olur. Toprak, üzerinde yaşayanların ihtiyaçlarından daha fazlasını verdiği takdirde, böyle bir ÜTOPYA ülkesinde bedensel hastalıktan başka şikayet edecek bir şey olmayacaktır; ve bu da diğer ıstırapların yanında çok fazla bir şey değildir. Bütün diğer rahatsızlıklar, kaynağı ister biz olalım isterse başkaları, kötülükten kaynaklanır; hatta bu, çoğu hastalıklarımızın dahi kaynağı aynıdır. Kötülükleri yok edin, hastalıklar da kalmayacaktır. Yapmanız gereken, bütün kötülükleri yok etmektir. Kısmen yok ederseniz, durumun daha da kötüleşmesine neden olabilirsiniz. Sadece kötü lüksü ortadan kaldırır, tembelliği ve bencilliği yok etmezseniz ülkedeki sanayiye geriletir, insanların yardımseverliğine veya cömertliğine hiçbir şey eklememiş olursunuz. Dolayısıyla şöyle diyebiliriz: Birbirine zıt iki kötülüğün var olması, sadece birinin olmasından daha iyidir; tabii bu kötülüğün iyi bir şey olduğu anlamına gelmez. Bir yazarın, bir sayfada, ahlaki farklılıkların toplumun çıkarını gözetken siyasetçilerin icatları olduğunu söylerken, başka bir sayfada kötülüğün toplum için yararlı olduğunu söylemesi büyük bir çelişki değil midir?^{b11} Aslında bir kötülüğün toplumun yararına olduğunu söylemek, bir çelişki olmaktan çok ahlakla ilgili bir sorundur.

BRİTANYA'da çok tartışılan bir felsefi konuya biraz olsun ışık tutmak adına bu konuya değinmeyi gerekli buldum. Ben bunu *siyasi* değil, *felsefi* bir sorun olarak görüyorum. Çünkü insanlığın böyle bir mucizevi dönüşümünün sonuçları ne olursa olsun, yeni insanlığı ister her türlü erdemle donatsın, isterse her türlü kötülükten kurtarsın, bu yöneticiyi ilgilendirmez, o sadece olasılıklara göre hareket eder. Her kötülüğün yerine bir erdem koyamaz. Çoğu za-

^b Fable of the Bees.

¹¹ Bkz. Bernard Mandeville, *The Fable of the Bees*, "Ahlaki Değerin Köküne Dair Araştırma" (I: 41-57); Açıklamalar F ve G (I: 85 vd.); Altıncı Diyalog (II: 341 vd.), vs.

man da bir kötülüğü başka bir kötülükle iyileştirebilir; bu durumda da toplum açısından daha az tehlikeli olanı tercih etmek durumundadır. Çoğu hastalıkların kaynağında aşırı lüks yatar; ama yine de, kendi yerini alacak olan ve hem birey hem de toplum için daha zararlı olan miskinlikten ve aylaklıktan iyidir. Miskinliğin olduğu yerde bireyler, toplum yaşamından ve mutluluktan uzak, içi boş bir yaşama mahkum olur. Bu durumda hükümdar tebaasından hizmet talep ettiğinde, devletin elindeki işgücü sadece işçilerin hayati ihtiyaçlarını karşılayabilirken, diğer kamu hizmeti çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılayamaz.

DENEME XV

Para

Aslında para ticaretin unsurlarından biri değil, sadece mal değiş tokuşunu kolaylaştırmak için üzerinde uzlaşmış bir araçtır. Ticaretin çarklarından biri değildir: Çarkların rahat ve kolay dönmesini sağlayan yağdır. Bir krallığı kendi içinde ele alacak olursak, paranın az veya çok olmasının bir önemi yoktur; çünkü malların fiyatları her zaman paranın miktarıyla doğru orantılıdır ve bir kron II. HARRY'nin zamanında ne ise günümüzde de pound aynı şeydir.¹ Para miktarının fazla olmasından avantajlı çıkan tek kesim *kamudur*; o da yabancı devletlerle yapılan savaşlar veya müzakereler sırasında geçerlidir. KARTACA'dan BRİTANYA'ya ve HOLLANDA'ya kadar bütün zengin ve ticaret yapan ülkelerin yoksul komşu ülkelere paralı asker tutmalarının nedeni budur. Bu ülkeler asker olarak kendi vatandaşlarını kullanmış olsalardı, sahip oldukları zenginliklerden, altın ve gümüşlerden daha az yararlanabileceklerdi; çünkü toplumun zenginliğiyle orantılı olarak hizmetkarlarına ödedikleri ücretin de artması gerekecekti. BRİTANYA'nın 20.000 kişilik ordusu, onun iki katı olan FRANSIZ ordusuyla aynı paraya mal olmaktadır. İNGİLİZ donanması son savaşa,² imparatorlar zamanında bütün

¹ Hume'un VII. Henry dönemindeki İngiliz para birimi ve refahla ilgili görüşleri için bkz. *Tarih*, böl. 26, III. 68.

² Son savaş, 1740-8 tarihli Avusturya Veraset savaşıydı. Hume'un, Britanya ordusunun küçük olduğu yolundaki tespiti siyasi açıdan önemlidir; çünkü muhalefetin mevcut ordulara karşı yürüttüğü aralıksız kampanyanın önemli bir bölümünü ordunun küçültülmesi ve bir milis grubunun kurulması çağrıları oluşturmaktaydı.

dünyaya boyun eğdiren ROMA lejyonlarından daha fazla para harcamıştı.³

Nüfus ve sanayi ne kadar büyükse o kadar iyidir; bu hem yurt içi hem yurt dışı, hem bireyler hem de toplum için böyledir. Ancak paranın bolluğu için aynı şey söyle-nemez, hatta bol para bazen yabancılarla yapılan ticarete kayba bile yol açabilir.

Ticaret ve zenginliklerin gelişimini kontrol eden ve ticaretin sonuçlarından biri olarak bunların sadece tek elde toplanmasını önleyen nedenler üst üste gelmiş görünür. Ticarete sonradan başlayan ülkenin önce başlayanı yakalaması oldukça zordur; çünkü önce başlayan ülkenin sanayi ve tekniği daha ileridir, stokları daha fazladır ve bu da daha küçük maliyetlerle ticaret yapmasına imkan verir. Fakat bu avantaj, ticaretin fazla gelişmediği, altın ve gümüşün fazla olmadığı ülkelerdeki düşük işgücü fiyatlarıyla dengelenir. Bunun sonucunda üretim daha önce zenginleştirdiği ülke ve bölgelerden çıkarak yavaş yavaş ara mal-

³ Bir ROMA piyadesi günde bir denarius kazanıyordu ki, bu da sekiz penyden azdı. ROMA imparatorları genellikle 25 lejyon bulundururdu. Bir lejyon 5.000 askerden oluştuğuna göre bu da toplam 125 bin asker demekti. TACIT. *Ann.* cilt. iv. Bir de bu lejyonlara lojistik destek sağlayan birlikler vardı. Fakat bunların sayıları ve bunlara ödeme yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Sadece lejyonerlere para ödendiğini varsayacak olursak, piyadelerin tümüne ödenen para 1.600.000 poundu geçmemektedir. Oysa parlamento son savaşta filoya tam 2.500.000 pound tahsis etmişti. Sonuçta, ROMA lejyonlarının subay ve askerleri için harcanandan 900.000 daha fazla harcamış bulunmaktayız. İSVİÇRELİ birlikler haricinde, ROMA ordularında, bugünkü modern birliklere göre çok daha az subay bulunmaktaydı. Ve bu subaylara çok küçük bir maaş ödeniyordu. Örneğin bir centurion, bir piyade erinin sadece iki katı maaş alıyordu. Dahası, askerler (TACIT. *Ann.* cilt. i.) kendi üniformalarını, silahlarını, çadırlarını ve teçhizatlarını kendi maaşlarıyla alıyorlardı; bu da ordunun giderlerini epeyce azaltmaktaydı. Bu kadar az para harcanan ordu, dünyaya o kadar fazla boyun eğdirmişti. Aslında yukarıdaki hesaplamaların doğal sonucu da zaten budur. Çünkü MISIR'ın fethinden sonra ROMA'daki para miktarı bugünkü AVRUPA'nın en zengin ülkesinde bulunan para miktarı kadar fazlaydı.

³ Dipnottaki göndermeler: Tacitus, *Annals*, iv.5 ve i.17.

ların ve işgücünün daha ucuz olduğu bu ülkelere kayar; bu süreç o ülkelerin de zenginleşmesine ve nihayet aynı nedenlerle yavaşlamalarına kadar sürer. Sonuç olarak, para dahil her şeyin bol olmasının bir dezavantaj olduğunu ve daha yoksul ülkelerin, daha zengin olan yabancı ülkelerde daha ucuz fiyata mal satabilmesi nedeniyle zengin ülkenin ticaretine sekte vurduğunu görürüz.

Bu da beni, ülkelerin genelde olumlu bir şey olarak gördüğü *bankalara ve senet karşılığı kredilere* kuşkuyla bakmaya itiyor. Ticaretin ve para miktarının artışıyla birlikte ara malları ve işgücünün de artması gereği birçok bakımdan çelişki oluşturur; fakat bu kaçınılmaz bir çelişki olup, bütün isteklerimizin hedefi olan toplumsal zenginlik ve refahın bir sonucudur. Bu dezavantaj, o değerli metallere sahip olmanın sağladığı avantajlarla ve yabancı ülkelerle savaşlarda ve müzakerelerde bunların sağladığı ağırlıkla dengelenir. Ama yabancıların ödeme aracı olarak kabul etmeyeceği ve büyük bir karışıklık durumunda hiçbir değeri olmayan sahte parayla bu çelişkiyi artırmanın bir gereği yoktur. Zengin bir devlette büyük paraları olan birçok insanın, taşıması ve saklaması kolay olduğu için güvenli kağıdı tercih ettiği doğrudur. Şayet ülkede banka yoksa, LONDRA'da sarrafların ya da bugünkü DUBLİN'de bankerlerin doldurması gibi, bunların yerini özel bankerler doldurur: Dolayısıyla, zengin krallıklarda her zaman var olan bu borç senetlerinin kamuya ait bir kuruluşun elinde olması daha iyidir. Fakat bu borç miktarını yapay olarak artırmaya çalışmak hiçbir ticaret ülkesinin çıkarına olamaz; çünkü para miktarının işgücü ve mal miktarıyla orantısız olarak artması, mal ve işgücünün tüccar ve üreticiye olan maliyetini artırır ve bu da olumsuzluğa yol açar. Dolayısıyla en iyi banka, aldığı parayı kilit altında tutan ve elindeki hazinenin bir kısmını ticarete ayırarak dolaşımdaki nakit para miktarını hep aynı tutan bankadır. Bir kamu bankası bu tedbirlerle özel bankerlerin ve para simsarlarının iş yapmasını engelleyebilir; (yaptığı işlemlerden kâr

etmemesi gereken) bu bankanın memur ve yöneticilerinin ücretini devletin karşılamasına rağmen, düşük işgücü ücretinden ve senet karşılığı kredinin ödenmesinden kaynaklanan avantaj bunu karşılamaya yetecektir. El altında hazır bulunan bu kadar büyük bir miktarın büyük tehlike veya kriz zamanlarında çok işe yarayacağı; bu zamanlarda kullanılan kısmın barış ve sükunet dönemlerinde yeniden yerine konulabileceği de açıktır.

Ancak bu senet karşılığı kredi konusunu daha sonra biraz daha ayrıntılı olarak ele almamız gerekiyor. Ben şimdilik bu para üstüne denemeyi, düşünen siyasetçilerimizin düşüncelerine katkıda bulunacağı umuduyla iki gözlemi mi dile getirerek bitireceğim.

Hayatlarında hiç para görmemiş olan ANACHARSIS^c ve SCYTHIAN zekice bir gözlemde bulunarak, YUNANLILAR için altın ve gümüşün, numaralandırma ve aritmetik dışında hiçbir işe yaramadığı sonucuna varmışlardı. Aslında paranın, işgücünün ve malın sembolü olmaktan başka bir anlamı olmadığı ve sadece işgücüyle malı değerlendirmeye veya değer biçmeye yaradığı açıktır. Madeni paranın çok bol olduğu yerde, bollukla orantılı olarak daha fazla miktar para aynı ölçüde malı temsil edecektir; dolayısıyla paranın olumlu veya olumsuz bir etkisi olmaz; fazlası sadece, birkaç karakter gerektiren ARAP işaret sisteminin yerine birçok karakter gerektiren ROMA işaret sistemini kullanan tüccarların hesap defterinde değişiklik yapar. Tıpkı ROMA rakamları gibi paranın da fazlası iyi değildir; çünkü hem saklaması hem de taşınması güçtür. Fakat bu doğru sonuca rağmen, AMERİKA'daki madenlerin keşfinden bu yana, madenlerin çıkarıldığı ülkeler hariç, AVRUPA'daki bütün ülkelerde sanayinin geliştiği de açıktır ve bu da diğer nedenlerin yanı sıra, altın ve gümüş mik-

^c PLUT. *Quomodo quis suos profectus in virtute sentire possit.*

^d Bkz. Plutarkhos, *Moralia*, cilt 1, "Bir kişi erdemlilik konusunda ilerleme kaydettiğini nasıl anlar?" kısım 7, 78.

tarının artışından kaynaklanır. Buna göre, paranın eskiye göre daha fazla aktığı her krallıkta gelişmeler yeni bir seyir kazanır; işgücü ve sanayi canlanmakta; tüccarlar daha girişimci hale gelmekte, üreticilerin gayret ve becerisi artmakta ve hatta çiftçi bile daha bir gayret ve özenle sabanının peşinden gitmektedir. Sadece çok miktarda madeni paranın emtia fiyatlarını yükselttiğini ve herkesi satın aldıkları şeyler için bu sarı veya beyaz parçalardan daha fazla ödemeye mecbur bıraktığını düşünecek olursak, konuyu açıklamakta güçlük çekeriz. Dış ticarete gelince, her türlü emeğin fiyatını yükselttiği için bol para burada daha da sakıncalıdır.

Öyleyse, bu olguyu açıklayabilmek için şunu belirtmemiz gerekir: Altın ve gümüş miktarındaki artışın zorunlu sonucu emtia fiyatlarının da artmasıdır; fakat bu artış hemen gerçekleşmez; ancak paranın ülke çapında dolaşıma girmesinden sonra belli bir zaman geçmesi ve bütün insanlar üzerinde etkisini hissettirmesi gerekir. İlk başta herhangi bir değişiklik algılanmaz; fiyatlar, önce bir malda, sonra diğerinde derken, azar azar artar; ve bu artış o krallıkta madeni para miktarıyla orantılı bir dengeye ulaşmaya kadar sürer. Bana göre altın ve gümüş miktarındaki artış, bir tek paranın kazanılmasıyla fiyatların yükselmesi arasındaki bu aralıkta ya da bu ara durumda sanayi açısından olumludur. Bir ülkeye belli bir para girişi olduğunda, bu para ilk başta birçok ele dağılmaz, sadece o parayı hızla değerlendirmeye çalışan birkaç kişinin kasasında toplanır. İşte bunlar CADIZ'e gönderdikleri malların karşılığında altın ve gümüş alan üreticilerle tüccarlardır.⁵ Bu üretici veya tüccarlar bu sayede, daha yüksek ücret hayali kurmayan ve kendilerine düzenli ödeme yaptığı için patronlarından memnun olan daha fazla işçi istihdam ederler.

⁵ Yaklaşık yirmi yıl sonra Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'ndeki, "Son dört yüz yılda gümüşün değerindeki değişimler üstüne ara söz"de, 1.xi-g, Cadiz ve Lizbon'un Amerika'dan gelen külçelerin ana ithalat merkezi olmasının rolüne dair karutları ele almıştı. 1.xi.g, 31-5.

İşçi arzı az olursa üretici daha yüksek ücret öder, ama ilk başta emek artışı ister ve bu talep de fazladan çabasını ve yorgunluğunu artık daha rahat yiyip içerek karşılayabilen zanaatçı tarafından seve seve yerine getirilir. Parasını fiyatların eskisi gibi aynı olduğu ama buna karşılık ailesi için daha fazla ve daha iyi şeyler alabildiği pazara götürür. Getirdikleri bütün malların satıldığını gören çiftçiyle bostancı bu kez daha fazla ürün yetiştirirler; ayrıca fiyatları eskisiyle aynı olan esnaftan daha iyi ve daha fazla giysi alabilirler ki, bu da çalışma arzularını daha da kamçılar. Paranın ülke içindeki dolaşımını takip etmek zor değildir; para önce her bireyin çalışma azmini artırır, ardından da emeğin fiyatı yükselir. Madeni para miktarının sonraki etkiyi göstermeden önce kayda değer bir düzeye kadar artışı, başka şeylerin yanında, FRANSA kralının para üzerinde sık sık yaptığı operasyonlardan da kaynaklanır. Bu sayede rakamsal değerdeki artış en azından belli bir süre fiyatlarda oransal bir artışa neden olmaz. XIV. Louis'in son yılında para miktarı yedide üç artarken, fiyatlar sadece yedide bir artış göstermişti. Bugün FRANSA'da mısır 1683'tekiyle aynı fiyata satılır; oysa o tarihte gümüş 30 livre iken, bugün 50 livre olmuştur.⁴⁶ Tabii o günden bu

⁴ Bu rakamları ünlü yazar Mons. Du TOT'un *Réflexions politiques* adlı eserinden aldım. Ancak başka yerlerde verdiği rakamlar genellikle kuşku götürür olduğundan, kendisinin bu konudaki otoritesi de tartışmalı olmaktadır. Bununla birlikte, FRANSA'daki para miktarının artışının ilk başta fiyat artışını tetiklemediği şeklindeki gözlem kesinlikle doğrudur. Yeri gelmişken, MELON, du TOT ve PARIS de VERNEY'nin konuyla ilgili kitaplarında bu konu tümüyle görmezden gelinmiş olsa da, paranın yavaş yavaş ve genel bir şekilde artmasının en önemli nedenlerinden biri budur. Örneğin, elimizdeki bütün para yeniden basılsa ve her şilin için bir peni değerinde gümüş kullanılsa, yeni şilin muhtemelen eskinin satın alabildiği her şeyi satın alabilirdi; dolayısıyla her şeyin fiyatı fena halde düşer; dış ticaret canlanır; ve daha büyük miktarda pound ve şilinin dolaşıma girmesiyle yerli sanayi hem hızlanır hem de teşvik edilmiş olurdu. Bu projeyi hayata geçirirken, yanılısamayı sürdürmek ve aynı olduğu izlenimi yaratmak için yeni şilini 24 yarım-peny kabul etmekte yarar vardır. Şilinlerle altı penylerin sürekli yıpranması nedeniyle gü-

yana FRANSA'ya bol miktarda altın ve gümüş girmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

Bütün bunlardan şu sonuca varabiliriz: Bir devletin mutluluğu paranın az ya da çok olmasıyla ilgili değildir. Bunu belirleyecek olan yöneticinin uyguladığı siyasettir; çünkü ancak yöneticinin uyguladığı siyaset bir ülkedeki sanayileşme ruhunu canlı tutabilir ve işgücü stoğunu artırabilir ki, gerçek güç ve zenginlik de budur. Parası giderek azalan bir ulus, hiç parası olmayıp da yavaş yavaş artmakta olan bir ulustan daha zayıf ve güçsüzdür. Para miktarının artmak veya azalmak suretiyle değişmesine aynı anda mal fiyatlarındaki değişimin eşlik etmediğini unutmadığımız takdirde bunu kolayca açıklayabiliriz. Olguların yeni duruma ayak uydurması için genellikle belli bir süre geçmesi gerekir; bu süre altın ve gümüşün azaldığı sırada sanayi için tehlikeliyken, bu metallerin arttığı sırada bir avantaja dönüşür. İşçi pazarda hep aynı fiyatı ödediği halde üretici

müşün para olarak yeniden basılması gerektiğinde, Kral WILLIAM döneminde olduğu gibi parayı kırpıp eski değeriyle piyasaya sürmek doğru bir hareket olmayabilir.

⁶ Hume'un referansları, Dutot, *Réflexions politiques sur les finances et le commerce* (1738): çev. *Political Reflexions upon the Finances and Commerce of France*, (1739); Melon, *Essai politique* (bkz. not 1, Deneme 13); Josephy Paris Duverney, *Examen du livre intitulé Réflexions politiques sur les finances et le commerce, par de Tott* (1740). Dutot, Hume'un sözünü ettiği konuları ele alırken, dipnotta parmak basılan konulara değinmiş olması mümkün görünmemektedir; karş. s. 76-7, 94 vd., 102 vd., 116-7, 124 vd., 136 vd., 168 vd., 188 vd., İngilizce çeviride. İngiltere'de madeni paraların yeniden basımı ve kırpma veya yıpranma nedeniyle gümüş paraların eksiksiz paraya çevrilmesinin hükümete maliyetiyle ilgili olarak, bkz. Martin Folkes, *A Table of English Silver Coins from the Norman Conquest to the Present Time*, Londra, 1745, s. 116-26. Tartışma 1690'ların İngiltere'sindeki büyük anlaşmazlığa ve John Locke'un, "Faizleri Düşürüp Paranın Değerini Artırmanın Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı yazısında, dolaşımdaki madeni paraların saf gümüş parayla değiştirilmesi yolundaki çağrısına kadar gitmektedir. Hume'un, Locke'a ve sözü edilen üç Fransız kuramcıya karşı çıkarak, dipnotta yaptığı, madeni paraların yavaş yavaş ve teşvik edici biçimde değerinin düşürülmesi şeklindeki ihtiyatlı önerisini görmemek mümkün değildir.

veya tüccardan aynı ücreti alamaz. Çiftçi toprak sahibine aynı kirayı ödemek zorunda olduğu halde mısırını ve hayvanını satamaz. Bu durumdan yoksulluk, dilencilik ve miskinlik doğacağı kolayca tahmin edilebilir.

II. Parayla ilgili ikinci gözlemimi şu şekilde ortaya koymak mümkündür. AVRUPA'da paranın çok az bulunduğu öyle krallıklar ve bölgeler vardır ki (bir zamanlar hepsi aynı durumdaydı), toprak sahibi kiracısından hiçbir şey alamaz; kirayı aynı cinsten alabildiği için ya bizzat tüketmek ya da satabileceği yerlere taşımak zorunda kalır. Bu ülkelerde hükümdar ya çok az vergi alır ya da hiç alamaz, alsa bile bu vergiyi üretilen şey olarak toplayabilir; aynı cins olarak toplayabildiği vergiden fazla bir yarar elde edemeyen bir krallığın içerde bile zayıf düşeceği; filolar ve ordular besleyemeyeceği açıktır. Bugünkü ALMANYA'nın gücüyle üç yüz yıl önceki⁷ ALMANYA'nın gücü arasında, aynı dönemlerdeki sanayi, insan gücü ve üretim düzeyi arasında olduğundan daha büyük bir orantısızlık vardır. AVUSTURYA'nın sömürgelerinde genelde insanlar eğitilmiş olup toprakları verimli ve geniştir; ama ülkenin AVRUPA'da aynı oranda bir ağırlığı yoktur; bunun da parasızlıktan kaynaklandığı düşünülür. Peki bütün bu gerçekler, yani ülkenin sahip olduğu altın ve gümüşün çokluğu-

* İTALYANLAR, İmparator MAXIMILIAN'a POCCI-DANARI lakabını takmıştı. Para olmadığı için de hükümdarın hiçbir girişimi başarılı olmamıştı.

⁷ Avusturya Arşidükü Maximilian 1486'da Romalıların ve 1493'te de Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kralı seçilmişti. İtalyan devletleri arasında Venedikliler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan Fransızlar, Papalık, İspanya, Fransa, İngiltere (VIII. Henry) ve İmparatorla birlikte Cambrai Birliği'ni oluşturmaktaydı ve devam etmekte olan savaş, 1508-13, İmparator'un Roma'da geleneksel şekilde taç giymesini engellemişti. Hume'a göre, İmparator'un diğer birçok icraatı gibi bu savaşa girmesi de anlamsızdı. Bkz. Hume, *Tarih*, böl. 27, III: 88 vd. ve 28, III: 121. Hume, Maximilian'ın İngiliz ordusunda subaylık yapmasını da, para konusuna el atma girişimleri arasında sayar; *Tarih*, böl. 27, III: 102-3. Poccidanari, yani pochi denari, pek az fon anlamına gelir.

na karşın ülkenin bir ağırlığının olmaması nasıl açıklanır? Bu ilkeye göre, bir hükümdarın sahip olduğu nüfus, bunların mal ve mülkleri ne kadar çoksa, değerli metallerin az veya çok olmasına bağlı olmaksızın, hükümdar da o kadar büyük ve güçlü, tebaası da o kadar zengin ve mutlu olacaktır. Bunlar büyük ölçüde bölümlere ve alt bölümlere ayrılır; madeni paraların gözden kaçacak kadar küçük olması halinde, tıpkı bazı AVRUPA ülkelerinde yapıldığı gibi altın ve gümüşü daha ucuz bir metalle karıştırmak; ve böylece madeni parayı büyüterek kullanmak daha kolaydır. Miktarı ya da rengi ne kadar olursa olsun para yine aynı değişim değerine sahip olacaktır.

Bu güçlüklerle karşı şu cevabı vereceğim: Paranın azlığından kaynaklandığı varsayılan etki aslında insanların davranış ve geleneklerinden kaynaklanır; ve çoğu zaman olduğu gibi bir yan etkiyi asıl nedenle karıştırırız. Burada çelişki olduğu açıktır; fakat *akıl* ve *deneyimle* örtüşen ilkelere keşfetmek için biraz düşünmek gerekir.

Her şeyin fiyatının mal ve para arasındaki orana bağlı olduğu ve bunların herhangi birinde meydana gelen değişimin fiyatları da değiştirdiği, yani artırdığı veya düşürdüğü açıktır. Mal miktarı artarsa fiyatı ucuzlar, para miktarı artarsa malın değeri artar. Yani birinin artışı, ötekinin azalması anlamına gelir.

Ayrıca fiyatların, bir ülkede bulunan, piyasaya gelen ya da gelebilecek olan mal ve parayla piyasada dolaşan paranın mutlak miktarına çok da bağlı olmadığı açıktır. Fiyatlar açısından bakıldığında, paranın koyunda saklanmasıyla ortadan kaldırılması arasında bir fark yoktur; malın depolarda ve ambarlarla saklanması da aynı şeydir. Bu örneklerde parayla mal bir araya gelmediği için birbirlerini etkileyemezler. Gıda fiyatlarına dair bir tahmin oluşturacak olsaydık, çiftçinin tohumluk ve ailesinin ihtiyacı için ayracağı mısır miktarını tahmine dahil etmememiz gerekirdi. Değeri belirleyen şey talepten çok fazlalık üründür.

Bir devletin henüz toprağı tam olarak işlemediğı, insanların ihtiyaçlarını doğadan karşıladığı, sadece kendi tarlalarından aldıkları ürünle veya sadece kişisel becerileriyle yetindikleri çağlarda henüz üzerinde uzlaşlmış bir değışim aracı olan parayla mal değışimi yapması söz konusu değildi. Çiftçi kendi sürüsünden elde ettiğı yünü aile içinde işleyip ip haline getirdikten sonra bir komşusuna ördürür, komşu da ücretini ya mısır ya da yün olarak alır ve bunu ev veya giyim eşyası yapımında kullanırdı. Marangoz, demirci, duvarcı, terzi de ücretlerini aynı şekilde alırdı; yine yakınlarda oturan toprak sahibi de kirasını çiftçinin ürettiğı mallarla alırdı. Bunun da büyük bölümünü evde köyün misafirlerini ağırlamakta harcardı: Geri kalanı da muhtemelen komşu kasabada, lükse veya ihtiyaçlara harcayacağı para karşılığında elden çıkarırdı.

Fakat insan zevkleri geliştikçe, artık her zaman evde durmamaya ve sırf komşularda üretilen şeylerle yetinmez olmaya başlayınca, her türden değışim ve ticaret de artmaya, daha çok para dolaşıma girmeye başladı. Artık esnafa mısırla ödeme dönemi biter; çünkü insanlar artık yiyecekten başka şeyler de talep etmeye başlar. Çiftçi mal satın almak için kendi bölgesinden uzaklara gider ve kendisine mal veren tüccara her zaman ürünlerini taşıyamaz. Toprak sahibi ya başkentte ya da başka bir ülkede yaşar ve kirasını altın, gümüş olarak ister; bu da kiranın kendisine ulaştırılmasını kolaylaştırır. Her alanda büyük girişimciler, üreticiler ve tüccarlar ortaya çıkar ve bunlar alışverişlerini madeni parayla yapar. Sonuç olarak, toplumun hayatına ve alışveriş ilişkilerine madeni para girer ve madeni para kullanımı giderek artar.

Bunun sonucu olarak da ülke içindeki para miktarı artmadığı sürece, sanayi ve gelişme dönemlerinde her şey, kaba ve gelişmemiş dönemlere göre çok daha ucuz olur. Fiyatları belirleyen şey piyasadaki para ve mal miktarıdır. Evde tüketilen ya da komşularla değış tokuş edilen mallar hiçbir zaman pazara gelmez; dolayısıyla mevcut nakit ihti-

yacını etkilemez; sanki mal hiç yokmuş gibidir; bu da piyasadaki mal miktarının oranının düşmesine ve sonuçta fiyatların artmasına neden olur. Fakat paranın sözleşmelere ve satışlara dahil olmasıyla ve her yerde değişim ölçüsü olmasıyla birlikte, ulusal para daha büyük bir görev üstlenir; o zaman bütün mallar pazardadır; dolaşım alanı genişlemiştir; bireysel düzeyde olan şey krallık düzeyinde yaşanmaya başlamıştır; dolayısıyla paranın azalmasıyla orantılı olarak her şey ucuzlamaya ve fiyatlar giderek düşmeye başlar.

Rakamsal değerlerin değiştirilmesinden sonra AVRUPA çapında yapılan hassas hesaplamalar, BATI ANTİLLER'in keşfinden sonra fiyatların sadece üç, en fazla dört kat arttığını göstermiştir.⁸ Ama kimse 15. yüzyılda AVRUPA'da, önceki yüzyıllara göre dört kattan daha fazla madeni para olmadığını söyleyebilir mi? İSPANYOLLAR ve PORTEKİZLİLER madenlerden, İNGİLİZ, FRANSIZ ve HOLLANDALILAR AFRİKA ticaretinden ve BATI ANTİLLER'deki tüccarlar üzerinden her yıl eve yaklaşık altı milyon getirirler ve bunun en fazla üçte biri BATI ANTİLLER'e gider. Sadece bu miktar bile on yıl içinde AVRUPA'daki eski para miktarını ikiye katlamaya yeterlidir. Fiyatların fahiş bir şekilde yükselmemesini gelenek ve davranışların değişmesinden başka bir şeyle açıklamak mümkün görünmez. Bunun dışında, insanların eski basit davranışlarından kopmasının ardından sanayinin gelişmesiyle birlikte üretim artmakta, pazara daha fazla mal gelmektedir.

Bu durumda şöyle bir soru sorulacak olursa: Devlet veya toplum açısından hangi yaşam biçimi, yani basit mi yoksa gelişmiş yaşam biçimi mi daha iyidir? Ben en azından si-

⁸ Doğu Antiller'e karşı. Hume, *Tarih* (böl. 46, v: 39) adlı eserde, Colomb'un 1492'de Amerika'yı yeniden keşfetmesinden sonra, 17. yüzyılın başlarında Amerika'dan İngiltere'ye külçe akışının yarattığı sonuçları açıklamaktadır. Yeni dünyanın keşfinin yarattığı sonuçlara genel bir bakış için, aynı zamanda bkz. bölüm. 26, III: 80.

yasi açıdan, fazla düşünmeden ikinciye tercih ederim; dahası, ticaret ve üretim tviki açısından da tercihim ikinci ıktan yana olacaktır.

İnsanlar eski tarzda yaşadığı ve bütün ihtiyaçlarını ev içinden ve komulardan karşıladığı zaman, hükümdar tebaasının önemli bir bölümüne para üzerinden vergi koyamaz; vergi koyacaksa ödemeyi ancak mal üzerinden alabilir; bu yöntemin burada üstünde durmaya değmeyecek kadar büyük ve açık sakıncaları vardır. Dolayısıyla hükümdar almak istediğı vergiyi sadece paranın dolaşımında olduğı büyük şehirlerden toplayabilir; ülkenin bütününde altın ve gümüş dolaşımı olduğı takdirde, bunun da devletin bütün ihtiyaını karılayamayacağı açıktır. Bu durumda sadece hükümdar az gelir elde etmekle kalmayacak, sanayi ve genel ticaret dönemlerinde olduğı kadar para da olmayacaktır. Altın ve gümüş miktarı aynı olunca her şey daha pahalı hale gelecektir; çünkü pazara daha az mal gelecek, bir malı satın almak için eldeki paranın daha fazla miktarı kullanılacaktır. Bu durumda her şeyin fiyatı sabitlenecektir.

Buradan da, tarihçiler tarafından ve hatta günlük konuşmalar arasında sıkça dile getirilen, verimli, nüfusu yüksek ve gelişmiş olmasına karşın, sırf yeterince para bulunmadığı için bir devletin zayıf olduğı şeklindeki iddianın yanlış olduğı ortaya çıkar. Sonuçta sadece para eksikliği bir devleti incitemez: Çünkü bir topluluğun gerçek gücü insanlardan ve üretilen maldan gelir. Burada topluma zarar veren şey yaşam biçiminin basitliğidir, çünkü bu yaşam biçimi altın ve gümüşün belli ellerde kalmasına yol açar ve geniş bir alana yayılarak dolaşıma girmesini engeller. Aksine, sanayi ve gelişmişlik, ne kadar kk olursa olsun bütün devlete yayılır: Deyiş yerindeyse, bütün damarlara dağıılır; ve böylece her sözleşmeye, her alış-verişe girmiş olur. Hiçbir el tamamen boş kalmaz. Ve bu sayede her şeyin fiyatı dşeceğı için hükümdar da ikili bir avantaj elde etmiş olur: Vergiler aracılığıyla devletin her

yerinden para çekebilir; ve elde ettiği gelir daha fazla alış-veriş ve ödemede kullanılabilir.

Fiyat karşılaştırmalarına bakarak, ÇİN'deki para miktarının üç yüz yıl önceki AVRUPA'dakinden daha fazla olmadığını görebiliriz: Ama sahip olduğu sivil ve askeri güce bakacak olursak, bu imparatorluğun devasa bir güce sahip olduğunu görürüz. POLYBIUS[†] kendi zamanında İTALYA'da malların son derece ucuz olduğunu, hatta ülkenin bazı yerlerindeki hanlarda bir öğün yemek için kelle başına sadece bir *semis* ödendiğini, bunun da yellenmekten bile ucuz olduğunu söylenir! Buna rağmen ROMA bilinen dünyanın tamamından daha güçlüydü. Bu dönemden bir yüzyıl kadar önce KARTACALI elçi şakayla karışık, dünyada ROMALILARDAN daha fazla eğlenen bir halk bulunmadığını; çünkü yabancı görevliler olarak her eğlence masasında hâlâ aynı tabağı gördüklerini söylemişti.[§] Değerli metalin tam miktarının hiçbir önemi yoktur. Önemli olan iki şart vardır, bunlar da değerli metal miktarının giderek artması ve ülkenin her yerine girerek dolaşımda olmasıdır; bu iki şartın nasıl bir sonuç yarattığı burada açıklanmıştır.

Aşağıdaki Deneme'de, yukarıda sözü edilen yanlışığa benzeyen; karşılıklı etkinin neden olduğu düşünülen ve ortaya çıkan sonucun para miktarının bolluğuna bağlandığı, oysa asıl nedenin halkın davranış ve geleneklerindeki değişim olduğu başka bir örneği ele alacağız.

[†] Cilt. ii. böl. 15.

[§] PLIN. Cilt. xxxiii. Böl. 11.

⁹ Bkz. Büyük Pliny, *Natural History*, 33:50, 143. Burada, ortalıkta hâlâ aynı akşam yemeğinin dolaştığı kastedilir.

DENEME XVI

Faiz

Bir ülkedeki şartların iyileşmesinin en önemli işareti düşük faizlerdir: Her ne kadar nedenin yaygın olarak dile getirilenden farklı olduğuna inansam da, bunun mantıklı bir gerekçesi vardır. Faizin düşüklüğü genellikle paranın bolluğuna bağlanır. Ancak ne kadar bol olursa olsun, *sabitlendiği takdirde*, paranın miktarının emeğin fiyatını yükseltmekten başka bir etkisi yoktur. Gümüş altından daha fazla bulunur; dolayısıyla, aynı miktarda mal için daha fazla miktarda gümüş alınır. Fakat bunun için daha az faiz ödenir mi? BATAVIA ile JAMAİKA'da faizler *yüzde 10*'da iken PORTEKİZ'de *6*'dır; oysa fiyatlardan da anlayabileceğimiz üzere buralardaki altın ve gümüş miktarı LONDRA ve AMSTERDAM'dakinden fazladır.

İNGİLTERE'deki bütün altın ortadan kaldırılsaydı ve yirmi şilin bir gine etseydi, para daha fazla ya da faiz daha az olur muydu?¹ Tabii ki hayır: Sadece altının yerine gümüş kullanmamız gerekirdi. Altın da gümüş kadar ve gümüş de bakır kadar yaygın olsaydı, para daha fazla veya faiz daha az olur muydu? Cevap kesinlikle aynıdır. O zaman şilinlerimizin rengi sarılaşırken yarım penilerimiz beyazlaşacaktı; ve de hiç ginemiz olmayacaktı. Başka bir değişiklik görülmeyecekti; ne ticarete, ne üretimde, ne deniz seferlerinde ve ne de faizlerde değişiklik olacaktı; bir tek metalin rengi değişecekti.

Değerli metallerin bollaşması veya azalması ancak tali değişikliklere yol açar. Altın ve gümüş miktarının on beş kat artması hiçbir fark yaratmıyorsa, iki veya üç kat artma-

¹ "GİNE ... yirmi şilin değerinde altın para" Johnson, *Dictionary*, art. "Gine".

sı çok daha az fark yaratacaktır. Miktardaki artışın emek ve malın fiyatını artırmaktan başka bir etkisi yoktur; ve bu değişiklik dahi basit bir isim değişikliğinden fazla bir şey değildir. Bu değişimlere doğru yaşanan süreçte para miktarının artması sanayiye bir miktar canlandırabilir; ancak fiyatlar yeni altın ve gümüş miktarıyla orantılı olarak oturduktan sonra başka bir etkisi olmaz.

Sonuç her zaman nedenle orantılı olur. ANTİLLER'in keşfinden beri fiyatlar yaklaşık dört kat arttı; bu arada altın ve gümüş miktarının çok daha fazla artmış olması muhtemeldir: Fakat faiz oranı yarıdan fazla düşmemiştir. Dolayısıyla faiz oranı değerli metal miktarına göre belirlenmemektedir.

Bir ülkeyi kendi içinde düşünecek olursak, esas olarak sanal bir değeri olan paranın daha az veya daha çok olmasının bir önemi yoktur; nakit miktarı bir kez sabitleştirilince, miktar ne kadar büyük olursa olsun, insanları, hayat standartlarını yükseltmeden, giyime, mobilya veya malzemeye o parlak metal parçalarından biraz daha fazla harcamaya zorlamaktan başka bir etkisi yoktur. Eğer bir kişi bir ev satın almak için borç alırsa, omuzlarına daha büyük bir yük yüklenir; çünkü taş, kalas, kurşun, cam, vs. ile duvarcı ve marangoz ücreti bu kez daha büyük miktarda altın ve gümüş gerektirir. Fakat bu metaller esas olarak temsili bir değere sahip oldukları için miktarlarında, ağırlık veya renklerinde, gerçek değerlerinde veya faiz oranlarında bir değişiklik olmaz. Her durumda aynı faiz oranı toplamın aynı oranına denk gelir. Bana bu kadar çok emek ve mal borç verirsiniz; ister sarı ister beyaz madeni parayla, ister poundla isterse onsla olsun, *yüzde* beş faizle her zaman aynı oranda emek ve mal alırsınız. Bu nedenle, faiz oranının yükselmesinin veya düşmesinin nedenini daha az veya daha çok altın ve gümüş miktarında aramak boşunadır.

Yüksek faizin altında üç neden yatar: Borç talebinin yüksek olması; bu talebi karşılayamayan varlıklar; ve ticaret-

ten kaynaklanan büyük kârlar. Bu nedenler altın ve gümüş azlığının değil, ticaret ve sanayide fazla bir ilerleme yaşanmadığının açık kanıtlarıdır. Öte yandan düşük faizin altında yukarıdakilerin tersi olan şartlar yatar; borç talebinin düşük olması; bu talebi karşılayacak kadar bol varlık olması; ve ticaretten kaynaklanan küçük kârlar: Bütün bu şartlar altın ve gümüşle değil birbiriyle bağlantılıdır. Şimdi bu noktaları kanıtlamaya çalışacağız; ve işe borç talebinin yüksek veya düşük olmasının nedenlerinden ve sonuçlarından başlayacağız.

İnsanların henüz uygarlaşmadığı ancak nüfusun hızla arttığı koşullarda mülkiyet eşitsizliği bir anda artar; bir kısım büyük topraklara sahip olurken, bir kısım küçük toprak parçasıyla yetinir, diğer bir kısmın ise hiç toprağı olmaz. İşleyebileceklerinden daha fazla toprağı olanlar hiç toprağı olmayanları çalıştırır ve ürünün belli bir kısmını alır. Böylece anında *toprak sahipleri* arasındaki bir ortak çıkar anlayışı oluşur; ve yönetim bu temel üstüne kurulur. Bu mülk sahiplerinden bazıları kendilerinin diğerlerinden farklı davrandığını görürler; biri toprağından elde ettiği ürünü gönüllü olarak gelecek için saklarken, öteki yıllarca yetecek olan ürünü o anda tüketmek ister. Ancak sabit geliri bu şekilde harcayan bir yaşam biçimi, tasarruftan uzak bir yaşam biçimidir; insanların zevkleri konusunda daha titiz davranması gerekirken, toprak sahiplerinin büyük çoğunluğu dizginsiz biçimde zevklerinin peşinden koşarlar; bu yüzden aralarındaki mirasyedilerin sayısı her zaman eli sıkıların sayısından fazla olacaktır. Bu nedenle her şeyin toprak sahiplerinin çıkarları üzerine kurulduğu bir devlette tutumluluk az olduğundan borç alanların sayısı çok fazladır ve dolayısıyla faiz oranı da bununla orantılı olacaktır. Fark para miktarından değil, egemenlerin alışkanlık ve davranışlarından kaynaklanır. Borç talebi ancak bu yolla artar veya azalır. Ortalıkta bir yumurtaya altı peni verecek kadar fazla para olsaydı; sadece toprak sahibi seçkinlerle köylülerin bulunduğu bir ülkede borçluların sayısı

fazla, faiz de yüksek olurdu. Aynı çiftlik için daha ağır bir kira ödenirdi: Ama toprak sahibi aylak ve mal fiyatları da daha yüksek olduğu için kira geliri kısa zamanda suyunu çeker ve yine borç talebi yaratırdı.

Ele almayı önerdiğimiz *ikinci* koşul, yani borç talebini karşılayacak varlıkların az veya çok olması konusunda da durum farklı değildir. Bu etki de altın veya gümüş miktarına değil, insanların yaşam biçimine ve alışkanlıklarına bağlıdır. Herhangi bir ülkede borç veren sayısının fazla olması, değerli metal miktarının yeterli veya fazla olmasına bağlı değildir. Burada önemli olan söz konusu miktarın belli ellerde toplanarak, sermayedarlar arasında bir çıkar birliği oluşturacak kadar büyük miktarlara ulaşmasıdır. Böylece ortaya birtakım kreditörler çıkarken tefeciler ortadan kalkar; ancak yine bu da nakit miktarına değil, nakdin kayda değer miktarlara ulaşmasını sağlayan belli davranış ve geleneklere bağlıdır.

Bir mucize olduğunu ve BRİTANYA'daki her bireyin cebine bir gecede beş pound girdiğini düşünelim; bu para krallıkta var olan bütün paranın iki katından fazla olacaktır; ancak ertesi gün ya da daha sonra daha fazla borç veren olmayacağı gibi faiz oranında da bir değişiklik olmayacaktır. Yine, ülkede toprak sahipleriyle köylülerden başka kimse olmasaydı, bu para ne kadar çok olursa olsun belli yerlerde toplanmayacak; sadece her şeyin fiyatını yükseltecekti. Müsrif toprak sahibi parayı eline geçer geçmez tüketir; yoksul köylününse hayatını sürdürmekten başka bir arzusu veya bakış açısı yoktur. Borç veren sayısının üzerinde olan borçlu sayısı yüzünden faiz oranları inmeyecektir. Bu başka bir ilkeye bağlıdır; bunun için sanayinin, tasarrufun, sanat ve ticaretin gelişmesi gerekir.

İnsan yaşamı için yararlı olan her şey topraktan çıkar; fakat çıkan şeyleri yararlı hale getirmek için bazı koşulların yerine gelmesi gerekir. Bu yüzden, köylülere ve toprak sahiplerine ek olarak yeni bir grubun, yani köylüden hammaddeyi alıp bunu uygun biçimde işledikten sonra bir

kısmını kendi kullanımlarına ve asgari geçimlerini sürdürmeye ayıranların olması gerekir. Toplumun ilk gelişme dönemlerinde, komşu oldukları için birbirlerinin ihtiyaçlarını bilen ve birbirlerine karşılıklı yardım eden zanaatçılarla köylüler arasında, bir zanaatçı grubuyla başka bir zanaatçı grubu arasında alışverişler başladı. Fakat insanlar geliştikçe ve bakış açıları genişledikçe, birbirine yakın bölgelerin yanı sıra birbirine çok uzak bölgelerin de yardımlaşabileceği ve bu mal değiş tokuşunun derinleştirilip karmaşıktırılabilceği anlaşıldı. İşte, en yararlı türlerden biri olan ve ülkenin birbirini hiç tanımayan ve birbirlerinin ihtiyaçları hakkında hiçbir fikirleri olmayan farklı kısımları arasında aracılık yapan *tüccarlar* böyle doğdu. Bir şehirde elli ipek ve keten ustası varsa, bin tane de tüketici vardır; biri çıkıp ustalarla tüketicileri buluşturan bir dükkan kuruncaya kadar, birbiri için son derece gerekli olan bu iki grup asla doğru bir şekilde karşılaşamaz. Bu eyalette bolca ot yetişir: Peynir, tereyağı ve sığır boldur; ama ekmek ve mısır azdır, onlar da komşu eyalette bol miktarda bulunur. Biri bunu keşfeder. Bir eyaletten mısır getirirken, geriye sığır götürür; böylece her iki tarafın da ihtiyaçlarını karşılarken kendi de bu işten kârlı çıkar. Nüfus artıp sanayi geliştikçe ilişki karmaşık bir hal alır: Aracının ya da tüccarın işi daha da karmaşıklaşır; bölümlere, alt bölümlere, bölmelere ayrılır ve çeşitli şekillerde karmalar oluşturur. Bütün bu işlemler sırasında mal ve emeğin önemli bir bölümünün, oldukça borçlu oldukları tüccara ait olması gerekli ve mantıklıdır. Tüccar bu malları bazen ya olduğu gibi saklar ya da çoğu zaman malların ortak temsil aracı olan paraya çevirir. Eğer bir ülkede sanayi ile birlikte altın ve gümüş miktarı da artıyorsa, bu metallerin büyük bir kısmı, mal ve emeğin büyük bir kısmını temsil edecektir. Sadece sanayi gelişıyorsa, o zaman her şeyin fiyatı düşer ve nakit paranın çok küçük bir bölümü temsil aracı işlevi görür.

İnsan zihninin en doyumsuz ve en değışmez arzusu veya özlemi sürekli hareket halinde olmak ve çalışmaktır; bütün tutkuların ve çabaların kaynağında bu arzu yatar. Bir insanın işini veya uğraşını elinden alacak olursanız, huzursuz bir şekilde bir eğlenceden ötekine koşturup durur; boş kalmanın getirdiğı ağırlık ve baskı o kadar büyüktür ki, aşırı harcamaların yol açacağı yıkımı aklından çıkarıverir. Zihnini veya bedenini meşgul edecek daha zararsız bir uğraş verilecek olursa tatmin olur ve artık zevkten sonra doymak bilmez bir açlık hissetmez. Ama kendisine sunulan uğraş kârlı bir uğraşsa, özellikle de gösterilen her çabayla birlikte bir kâr elde ediliyor, kendi gözünde kazanç sağlıyorsa, içinde buna karşı zamanla bir tutku gelişir ve günbegün servetini artırmaktan başka bir şeyden zevk almaz hale gelir. Ticaretin tasarrufu artırmasının ve toprak sahiplerinin tam tersine olarak tüccarlar arasında eli sıkılmanın sayısının müsrifleri aşmasının nedeni budur.

Ticaret, bir eyaletten başka bir eyalete aktarmak ve hiçbir şekilde yok olmasına veya boşa gitmesine izin vermemek suretiyle çalışmayı teşvik eder. İnsanlara bir uğraş kazandırarak ve onları kazanma sanatına dahil edip tek ilgi alanları haline getirerek zevk ve onları harcamalardan vazgeçirmek suretiyle tasarrufu artırır. Tasarruf ve kazanma arzusunun zevk arzusuna baskın çıkması, emeğe dayalı mesleklerin kaçınılmaz bir sonucudur. Örneğin avukatlarla doktorlar arasında gelirleriyle yetinenlerin sayısı gelirlerinden fazlasını harcayanlardan çok daha fazladır. Fakat avukatlarla doktorlar sanayiye katkıda bulunmazlar; hatta aksine, başkalarının varlıklarından pay alırlar; öyle ki, onların gelirleri arttıkça vatandaşlarının varlıkları azalır. Tüccarlar ise bunun tersine, sanayiye ülkenin her köşesine taşımak suretiyle gelişmesini sağlarlar. Ayrıca yaptıkları tasarruflarla sanayi üzerinde büyük bir güç sahibi olurlar ve üretimin başlıca araçları olan emek ve mal birikimi yaratırlar. Dolayısıyla, ticaret dışında parayı bu kadar çekici kılan ya da başka bir deyişle çalışmayı teşvik edebilen ve

tasarrufu artırmak suretiyle bu sanayinin denetiminin toplumun belli üyelerinin ellerinde toplanmasını sağlayan başka bir meslek daha yoktur. Ticaret olmasaydı, devlet esas olarak müsrifliğiyle ve hesapsız harcamalarıyla sürekli borç talebi yaratan toprak sahibi seçkinlerle; bu talebi karşılayacak bir birikimi olmayan köylülerden oluşurdu. Para asla faiz karşılığı ödün verilebilecek kadar bir birikim ve toplam oluşturmaz. Ya boş işlerde israf eden ya da hayatın ihtiyaçlarını karşılamak için harcayan sayısız ellere dağılır. Sadece ticaret paranın birikimini sağlayabilir; ve bu da ticaretin, ülke içinde dolaşımda bulunan değerli metal miktarından bağımsız olarak sanayi ve dolayısıyla tasarrufu teşvik etme etkisinden kaynaklanır.

Böylece ticaretteki artış zorunlu olarak borç verenlerin sayısında artışa neden olur ve bu da faizleri düşürür. Şimdi ticaretteki bu artışın o meslekten kaynaklanan kârı ne kadar düşürdüğünü ve düşük faiz için gerekli olan *üçüncü* koşulu nasıl doğurduğunu ele alalım.

Bu başlık altında, düşük faizin ve ticarete düşük kârın birbirini iten olaylar olduğunu ve her ikisinin de esas olarak varlıklı tüccarlar üreten ve sermaye sahiplerinin ortak çıkar grubu oluşturmalarına yol açan geniş çaplı ticaretten kaynaklandığını belirtmek gerekir. Az veya çok değerli metal şeklinde olabilecek büyük stoklar oluşturan tüccarlar bir gün yaptıkları işten bıktıklarında ya da mirasçıları ticaretle ilgilenmek istemediğinde, bu varlıkların büyük bir bölümü doğal olarak yıllık güvenli bir gelir arayışına girecektir. Bolluk fiyatı düşürür ve borç verenleri düşük faizi kabul etmeye iter. Bu düşünce birçok kişiyi stoklarını ticarete dahil etmeye ve paralarının gerçek değerinden aşağı bir değerle kaybedilmesindenense düşük kârlarla yetinmeye zorlar. Öte yandan, ticaret genişleyip büyük miktarlara ulaştınca tüccarlar arasında rekabet başlar ve bu da ticaretin kârlılığını düşürürken ticaretin kendisini artırır. Düşük ticari kârlar işi terk edip kendilerini rahatın ve tembelliğin kucağına bırakan tüccarları düşük faizi gönüllü

olarak kabullenmeye iter. Bu nedenle, bu koşullardan yani *düşük faiz* ve *düşük kârdan* hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğunu araştırmak gereksizdir. Her ikisi de yoğun ticaretten kaynaklanır ve birbirini iter. Hiç kimse yüksek faiz alabilecekken düşük kâra razı olmaz. Yoğun ticaret büyük stoklar yaratarak hem faizi hem de kârları düşürür; ve biri düşerken diğeri de onunla orantılı olarak düşer. Ticaret ve sanayinin büyümesiyle birlikte küçülen kârlar bu kez de ürün maliyetini ucuzlatıp tüketimi ve çalışmayı teşvik ederek ticaret ve sanayii büyütür. Dolayısıyla, nedenlerle sonuçlar arasındaki bağlantılar çerçevesinde düşündüğümüzde, faiz devletin barometresi olup, faizin düşüklüğü kesinlikle insanların durumlarının iyileştiğinin göstergesidir. Sanayinin geliştiğine ve bütün ülke çapında hızlı bir sirkülasyon yaşandığına işaret eder. Ve ticarete yaşanacak ani ve büyük bir yavaşlamanın stokları ticaret dışında bırakmak suretiyle anlık olarak aynı etkiyi yaratması her ne kadar imkansız değilse de; bu yoksulluğa ve işsizliğe yol açacağı için bir durumu ötekiyle karıştırmak mümkün değildir.

Düşük faizin altında para bolluğunun yattığını savunanlar, bunun nedenini ikincil etkide arar; çünkü faizleri düşüren aynı sanayi genellikle büyük miktarlarda değerli metal elde eder. Gözü kara, girişimci tüccarla bir araya gelen bir dizi iyi ürün kısa zamanda ülkeye para çeker. Aynı neden hayatın konforunu artırmak ve sanayiye geliştirmek suretiyle toprak sahibi olmayan kişilerin ellerinde büyük servetlerin birikmesini sağlar ve böylece faizleri düşürür. Fakat her iki etkinin, yani bol para ve düşük faizin kaynağında ticaret ve sanayinin artması yattığı halde, bunlar birbirinden tamamen bağımsızdır. Pasifik okyanusunda, dış ticaret yapmayan ya da gemicilik bilgisi olmayan bir ülke düşünün: Bu ülkede her zaman aynı miktarda madeni para stoğu bulunduğunu ancak sanayi üretiminin sürekli arttığını varsayın: Bu krallıkta malların fiyatlarının giderek düşeceği açıktır; çünkü karşılıklı değeri belirleyen

şey, parayla mallar arasındaki orandır; bu varsayıma göre, hayatın konforu günbegün artacak, buna karşılık mevcut nakit miktarı değişmeyecektir. Dolayısıyla, bu toplulukta bulunan daha az miktarda bir para üretimin arttığı zamanlarda, cahil ve miskin zamanlardakine göre daha kolay zenginler üretecektir. Bir ev yapmak, kıza çeyiz hazırlamak, bir mülk satın almak, bir fabrikayı desteklemek ya da bir aileyi geçindirmek için daha az para gerekecektir; dolayısıyla bir ülkede paranın az veya çok olmasının faiz üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Fakat emek ve mal stoğunun az veya çok olmasının büyük etkisi olacağı açıktır; çünkü faizle para aldığımız zaman bunları gerçekten borç almış oluruz. Ticaret bütün dünyaya yayıldığında en fazla değerli madenin en sanayileşmiş ülkelerde olacağı doğrudur: Sonuç olarak düşük faiz ve para bolluğu ayrılmaz bir bütün oluşturur. Ama yine de herhangi bir olgu ortaya çıktığında ilkeyi bilmek ve nedenle sonucu birbirinden ayırt etmek önemlidir. Spekülasyon yapmak her zaman doğru olmamakla birlikte, toplumsal olaylarda çoğu zaman işe yarar. Her ne kadar gevşek ve özensiz bir biçimde uygulanıyor olsalar da, en azından pratik yaparak bu konular üzerinde akıl yürütme yöntemini geliştirmenin son derece yararlı ve her şeyden önemli olduğunu kabul etmek gerekir.

Düşük faizin kaynağıyla ilgili bu yaygın hatanın diğer bir nedeni de bazı ülkelerde yaşanan örneklerdir. Gerçekleştirilen fetihler nedeniyle bu ülkelerde yaşanan ani para ve değerli maden bolluğu, faizlerin sadece o ülkede değil, paranın dağılmasıyla ve en ücra noktalara kadar yayılmasıyla beraber komşu ülkelerde de düşmesine yol açar. GARCILASSO DE LA VEGA'dan öğrendiğimize göre BATTI ANTİLLER'in keşfedilmesiyle birlikte İSPANYA'da faizler bir anda yarı yarıya düşmüştür:² Ve AVRUPA'daki

² Bkz. Garcilaso de la Vega, *Commentarios Reales que tratan del origen de los Incas*, 1608 veya 1609 ve *Historia general de Peru* 1617; çev. *The Royal*

her krallıkta o günden beri giderek düşmektedir. DION'dan öğrendiğimize göre MISIR'ın fethinden sonra ROMA'da da faizler yüzde 6'dan 4'e düşmüştü.^{a3}

Böyle bir olayda, fetheden ülkeyle komşu ülkelerdeki faizlerin düşüş nedenleri farklıdır; fakat ikisinde de faizlerin düşüşünü sadece altın ve gümüş miktarının artışına bağlayamayız.

Fetheden ülkede elde edilen yeni paranın birkaç elde toplanarak büyük miktarlar oluşturacağı ve bunun da gerek toprak alımı gerekse faiz yoluyla güvenli bir gelir arayacağı kolayca tahmin edilebilir; ve sonuç olarak kısa bir süre için yine aynı etki görülecek, yani büyük bir sanayi ve ticaret artışı meydana gelmiş gibi olacaktır. Borç veren sayısının borç alan sayısından fazla artması faizleri düşürür; bu büyük miktarları elde edenler ülkede bu parayı yatıracak bir sanayi veya ticaret bulamayınca, geriye parayı faiz karşılığında ödünç vermekten başka bir yol kalmaz. Fakat bu altın ve gümüş stoğunun özümlenip ülkenin her köşesine yayılmasından sonra işler kısa zamanda tekrar eski durumuna döner; yani toprak sahipleriyle paranın yeni sahipleri tembel tembel yaşayıp gelirlerinden fazla harcamaya yapmaya; toprak sahipleri her gün borç alırken, ikinciler de paraları bitene kadar har vurup harman savurmaya başlarlar. Bütün para yine ülke toprakları içinde kalabilir ve yine de fiyat artışlarına neden olabilir: Fakat artık büyük birikimler veya stoklar halinde olmadığı için, borç verenlerle borç alanlar arasındaki orantısızlık eski haline döner ve sonuç olarak faizler yeniden artar.

Bu bağlamda, TIBERIUS'un döneminde ROMA'da, paranın kaçmasına neden olabilecek hiçbir şey olmadığı hal-

Commentaries of Peru, in Two Parts, 1688, Kısım II, Kitap I, böl. 6.

^a Cilt. II.

³ Bkz. Dio Cassius, *Roman History*, 51.21.5: "Şehrin bütün köşelerinde o kadar çok para dolaşıyordu ki, fiyatlar yükselmiş ve daha önce yüzde on iki faizi bile seve seve ödeyen borçlular artık bu oranın üçte birine borç bulmaya başlamıştı." Dio M.Ö. 20'den söz eder.

de faizlerin tekrar *yüzde 6*'lara çıktığını görürüz.^{b4} TRAJAN döneminde İTALYA'da^c ipotek karşılığı borç faizleri; BİTİNYA'da ise tahvil faizleri *yüzde 6*'lardaydı;^{d5} Ve İSPANYA'da faizler eski rakamlara yükselmediyse, bunun nedeni, faizlerin düşmesine yol açan koşulların devam etmesi, yani ANTİLLER'de sürekli yeni zenginlikler üretilmesi ve bunların zaman zaman İSPANYA'ya gelerek borç alanların taleplerini karşılamasıydı.

İNGİLTERE, FRANSA ve maden bulunmayan diğer AVRUPA ülkelerinde meydana gelen faiz düşüşlerine gelince, bunlar yavaş yavaş gerçekleşmişti; ve kaynağında tek başına para artışı değil; aynı zamanda para artışının doğal bir sonucu olan ve bu aralıkta önce emek ve mal fiyatlarının artmasına yol açan sanayi yatmaktaydı. Yukardaki önermeye dönecek olursak; İNGİLTERE'de sanayi üretimi aynı zamanda başka nedenlere bağlı olarak artmışsa, (bu artış para stoğu aynı kaldığı halde de gerçekleşebilir), şu anda gözlemlediğimiz aynı sonuçların ortaya çıkması gerekmez miydi? Bu durumda, ülkede aynı insanlar, aynı mallar, aynı sanayi, üretim ve ticaret; ve sonuçta aynı tüccarlar, aynı üretim, yani aynı emek ve mal olacak, sadece daha az miktarda beyaz veya sarı maden bulunacaktı; bu da sadece arabacıyı, hamalı ve bagaj imalatçısını etkileyecekti. Dolayısıyla şimdiki gibi eşit ölçüde artan lüks, üretim, sanat, sanayi ve tasarruf faizlerin artmasına neden olmayacaktır; çünkü ticaretteki kârı ve borç alanlarla verenler arasındaki oranı belirleyen bütün bu koşulların zorunlu sonucu budur.

^b COLUMELLA, cilt. iii. böl. 3.

^c Bkz. Columella, *De re rustica*, 3.3.9. Columella'nın ve eserinin tam tarihleri bilinmemektedir; ancak Hume muhtemelen çok da uzak bir tahmin yapmamaktadır.

^d PLİNİ epist. Cilt. vii. Ep. 18.

^e Id. cilt. ep. 62.

^f Bkz. Büyük Pliny, *Letters*, 7.18, 2 ve 10.54, 1.

DENEME XVII

Ticaret Dengesi

Ticareti bilmeyen ülkelerin mal ihracını yasaklayarak değerli ve yararlı olan her şeyi ülke içinde tutmaları çok sık görülen bir durumdur. Bu yasakla aslında istediklerinin tam tersini yaptıklarının; bir mal ne kadar fazla ihraç edilirse içerde o kadar fazla üretildiğinin ve bunun da her zaman kendileri lehine olduğunun farkında değildirler.

Bilgili insanlar, antik dönemde ATİNA'da incir ihracatının yasak olduğunu; ATTICA'da olağanüstü bir meyve kabul edildiği için ATİNALILARIN bu meyveyi yabancılardan tabaklarında olamayacak kadar lezzetli bulduğunu bilirler. Ve bu saçma yasakta o kadar ciddilerdi ki, bu yüzden muhbirlerle YUNANCA'da *incir* ve *kaşif* anlamına gelen iki sözcükten oluşan *sycophant* (dalkavuk) denmekteydi.¹ Aynı cehalete III. EDWARD döneminde parlamento-
dan çıkan birçok eski yasada da rastlanır.² Yine FRANSA'da mısır ihracatı, güya açlığı önlemek adına bugün bile hâlâ yasaktır; oysa bu verimli ülkede sık sık yaşanan açlıkların en büyük nedeni budur.

Bazı ülkelerde para konusunda da benzer kıskanç korkular yaşanmıştır; bu tür yasakların kendi paralarının değerini düşürmekten ve dolayısıyla ihracatı daha da artırmaktan başka bir işe yaramadığını insanlara anlatmak için epeyce deneyim yaşanması ve dil dökülmesi gerekmiştir.

Bunların büyük ve bariz hatalar olduğu söylenebilir: Ama ticareti çok iyi bilen ülkelerde bile ticaret dengesi

¹ PLLT. *De Curiositate*.

¹ Bkz. Plutarkhos, *Moralia*, cilt VI, "On Curiosity", kıs. 16, 523.

² Hume, *Tarih* (böl. 16, II: 279-82) adlı eserde bunun ayrıntılarını verir ve Edward anlatılır: *A.g.e.*, s. 271-2.

güçlü bir kıskançlık ve korkunun yaşandığı ve bütün altın ve gümüşün elden çıkmasından kaygı duyulduğu görülür. Bana göre bu tamamen yersiz bir düşüncedir; insanların ve sanayinin bulunduğu bir krallıkta para kalmamışsa, o zaman bütün akarsu ve nehirlerimizin de kuruması gerekir. Eğer birinci avantajları özenle korursak, o zaman ikincileri kaybetmemiz için bir neden kalmaz.

Ticaret dengesi hesaplarının oldukça muğlak gerçeklere ve varsayımlara dayandığı kolayca görülebilir. Gümrük kayıtları konu üzerinde sağlıklı fikir yürütülemeyecek kadar yetersizdir; döviz değerleri de daha iyi durumda değildir; sağlıklı veri için diğer ülkelerin rakamlarıyla karşılaştırma yapma imkanı olması ve havale edilen para miktarlarının bilinmesi gerekir; ki bu da kesinlikle mümkün değildir. Bu konu üstüne fikir yürüten herkes teorisini her zaman gerçeklerle ve hesaplarla ve yabancı krallıklara gönderilen mal miktarının dökümlerini çıkarmak suretiyle kanıtlamıştır.

Mr. GEE'nin yazıları, bazı detaylardan ülkenin dış ticaret dengesinin kendi aleyhlerine işlediğinden ve böyle giderse beş altı yıl içinde ülkenin bir şiline bile muhtaç hale geleceğinden söz edince ülkede genel bir panik baş gösterdi. Ama çok şükür, bu yazının üstünden yirmi yıl ve de pahalıya mal olan bir savaş geçti; bugün ülkede her zamankinden daha çok para olduğu düşünülüyor.³

Bu konuda hiçbir şey, başkalarının hata ve saçmalıklarını bulmakta son derece usta olan Dr. SWIFT'ten daha eğlen-

³ Joshua Gee, 1713'te Utrecht'te imzalanan Anglo-Fransız barış antlaşmasındaki serbest ticaretle ilgili maddeleri şiddetle eleştiren birçok kişiden biriydi. O ve birkaç kişi *British Merchant* (1713) dergisinde, bozulması beklenen ticaret dengesinin Britanya parasının dışarı gitmesine ve dolaşısıyla ülkeyi "yıkıma uğratmasına" neden olacağını savunarak protesto etmişlerdi. Bunun ardından, Hume'un da muhtemelen görmüş olduğu *The Trade and Navigation of Great Britain Considered* (1729) adlı eseri ayrıntılı olarak değerlendirmişti. Hume'un sözünü ettiği savaş, Avusturya Veraset Savaşı'dır, 1740-48.

celi olamaz. Dr. SWIFT, İRLANDA devletine kısa bir bakış başlıklı yazısında, bu krallıktaki nakit miktarının daha önce 500.000l. civarında olduğunu; İRLANDALILARIN her yıl bu miktarın tam bir milyonunu İNGİLTERE'ye gönderdiğini, bu gönderilen miktarı telafi edecek bir kaynak bulunmadığını ve bunun dışındaki tek dış ticaretin peşin parayla yapılan FRANSIZ şarabı ithalatı olduğunu söyler. Ülkenin aleyhine olması gereken bu durumun sonucunda, İRLANDA'daki para miktarı üç yıl içinde 500.000l'den 200.000l'ye kadar düştü. Oysa bugün, yani o yazıdan 30 yıl sonra durumda hiçbir değişiklik yoktur. Hal böyleyken, doktoru bu kadar infiale sürükleyen İRLANDALI zenginlerin hâlâ nasıl olup da insanları bu fikirlere ikna edebildiğini anlayamıyorum.⁴

Özetle, bu aleyhte ticaret dengesi yaklaşımı kötümser veya olumsuz bir ruh halini yansıtır gibi görünmektedir; ithalatı dengeleyen birkaç ihracatı öne sürerek bu iddiayı çürütmek mümkün olmadığına göre, burada, insanlarımızı ve sanayimizi koruduğumuz sürece bu durumun imkânsız olduğunu kanıtlayabilecek genel bir argüman oluşturmak uygun olabilir.

BRİTANYA'da bulunan paranın beşte dördünün bir gecede yok olduğunu ve ülkenin nakit para bakımından HARRYLERİN ve EDWARDLARIN dönemine benzer bir duruma düştüğünü varsayacak olursak sonuç ne olurdu?⁵

⁴ Jonathan Swift, *A Short View of the State of Ireland, 1727-8, Prose Works*, cilt. XII: *Irish Tracts 1728-1733*, ed. H. Davis, Oxford, 1955, s. 3-12. Hum'e'un paragrafı kısmen risalenin 9, 11 ve 12. sayfalarındaki bölümlerden oluşur. "İrlandalılar her yıl [500.000 poundun] tam bir milyonunu İNGİLTERE'ye göndererek" - üç yılda miktarı 200.000 pounda indirdi! ifadesindeki açık çelişkiyi muhtemelen bu açıklayabilir. Swift burada iki noktaya dikkat çeker. Biri, bankerlerin üç yıl içinde İngiltere'ye 300.000 poundluk altın ve gümüş göndermesi, öteki ise iki ülke arasındaki çok yönlü ticaretten her yıl bir milyon kazanan İngiltere'nin kazançlı çıkmasıdır.

⁵ Yani, I. Henry'nin 1100'de tahta çıkmasından VI. Edward'ın 1553'te ölümüne kadar.

Emeğin ve malların fiyatının da orantılı olarak düşmesi ve her şeyin o çağlarda olduğu gibi ucuza satılması gerekmez miydi? O zaman dış pazarda hangi ülke bizimle rekabet edebilir ya da ürünleri bizimle aynı fiyata satabilir veya navlunu aynı fiyata getirebilirdi? Bu kaybettiğimiz parayı ne kadar kısa bir zamanda geri getirir ve bizi komşu ülkelerin düzeyine yükseltirdi? O noktaya ulaştığımız anda emek ve mal ucuzluğu avantajımızı kaybeder; ve doymuşluk sonucu para akışı dururdu.

Yine, BRİTANYA'daki bütün paranın bir gecede beşe katlandığını düşünün. Bu da tam tersi bir etki yaratmaz mı? Bütün emek ve mal fiyatları aşırı yükselince komşu ülkeler bizden alışveriş yapamayacak duruma gelmez miydi; öte yandan onların malları nispeten ucuzlayarak, bütün engelleyici tedbirlere rağmen ülkemize akmaz ve komşu ülkelerle aynı düzeye düşünceye ve bizi bu dezavantajlı konuma sürükleyen zenginlikten kaynaklanan üstünlüğümüzü yitinceye kadar paramız dışarı uçmaz mıydı?

Bu aşırı eşitsizlikleri düzelterek olan aynı nedenler mucizevi bir şekilde gerçekleşmiş olsaydı, kendi doğal akışları içinde bu eşitsizlikleri engelleyecek ve komşu ülkelerde her ülkenin sanatıyla ve sanayisiyle orantılı bir para miktarı oluşturacaktı. Su her zaman aynı seviyede olacaktı. Nedenini doğa bilimcilere soracak olursanız; size, para miktarı bir yerde yükseliyorsa, dengesizliğin yarattığı fazladan yer çekimi bunu dengeye getirinceye kadar aşağıya çeker; ve meydana gelen eşitsizliği düzelten aynı neden onu şiddetli bir dış işleme gerek olmadan sonsuza kadar engeller, diyeceklerdir.^b

^b İşlem olarak daha sınırlı olmakla birlikte, bozuk ticaret dengesini krallığın ticaret yaptığı her ülke açısından dengeleyen başka bir neden daha vardır. İhraç ettiğimizden fazla ithalat yaptığımızda, döviz kuru aleyhimize döner ve bu da vadesi gelen paranın taşıma ve sigorta masraflarının toplamı kadar ihracat için yeni bir teşvik olur. Çünkü döviz kuru asla bu rakamdan yüksek olamaz.

ANTİLLER'den kalyonlarla getirilen bütün o paranın ya-
sayla ya da hatta sanat veya sanayi ile İSPANYA'da tutu-
labilmesi mümkün müdür? Ya da malların FRANSA'da,
oraya doğru bir yol bulmadan ve hazineyi o tarafa akıt-
madan, PİRENELER'in öbür tarafındaki fiyatının onda biri
fiyatına satılması mümkün müdür? Bugün ülkelerin İS-
PANYA ve PORTEKİZ'le yaptıkları ticaretten kazançlı
çıkmasının, belli bir düzeyin üstünde para biriktirmenin
mümkün olmamasından başka bir nedeni var mıdır? Bu
ülkelerin hükümdarları, mümkün olsaydı bile altın ve
gümüşü kendilerine saklamak gibi bir arzuları olmadığını
göstermişlerdir.

Fakat nasıl bir suyun ancak çevresini saran unsurla bağ-
lantısı kalmaması halinde o unsurun düzeyini geçmesi
mümkünse; para da aynı şekilde, herhangi bir maddeyle
veya fiziksel bir engelle (çünkü yasalar burada yeterli ol-
maz) çevresinden koparılabildiği takdirde büyük bir para-
sal eşitsizlik oluşabilir. İşte, AVRUPA'daki altın ve gümüş,
ÇİN'le aramızdaki büyük mesafenin ve HİNDİSTAN'daki
şirketlerimizin tekel durumunun bağlantıyı engellemesi
sayesinde korunabilmektedir.⁶ AVRUPA'nın el sanatları,
üretimdeki beceri ve yaratıcılığı muhtemelen
ÇİN'inkinden fazladır; ama buna rağmen o ülkeyle yaptı-
ğımız ticaret oldukça aleyhimize işler. AMERİKA'dan
akan gelir olmasaydı, AVRUPA'daki para miktarı azalır,
ÇİN'dekiye artardı ve bu durum iki tarafta belli bir den-
geye ginceye kadar sürerdi. Şayet ÇİN bize bir POLON-
YA ya da BERBERİLER gibi yakın olsaydı, nakit fazlalığı-
mız oraya akacağı gibi, BATI ANTİLLER hazinesinin bü-
yük payını da onlar ele geçirirdi. Bu operasyonun gerekli-
liğini açıklamak için ille de fiziksel çekicilikten medet
ummamız gerekmez. İnsanların çıkarlarından ve tutkula-

⁶ Avrupa'da ticaret yapan ülkelerin çoğu, uzak pazarlarla yaptıkları
ticaretlerde aşağı yukarı birer tekel oluşturmuşlardı. Hume, *Tarih* (böl.
45, v: 20) adlı eserde İngiliz tekel şirketlerinin genel durumunu anlat-
maktadır.

rından kaynaklanan, oldukça etkili ve şaşmaz bir ahlaki çekicilik de vardır.

Her krallığın kendi eyaletleri arasındaki denge, paranın düzeyini kaybetmesini, her eyaletteki emek ve mal miktarının oranının ötesinde yükselmesini veya düşmesini imkansız hale getiren bu ilkenin gücünden başka nasıl korunabilir? Deneyimler, bu kafada olanların, yani LONDRA'ya gelen vergileri, yabancıları⁷, malları hesaplayıp toplamaları abartırken kendi rakamlarının çok düşük olduğunu gören melankolik bir YORKSHIRELINİN yaptığı hesapların kasvetli düşünceler ürettiğini göstermedi mi? İNGİLTERE'deki yedi kişilik hükümet sürüyor olsaydı, her eyaletin yasama meclisinin aleyhte denge korkusuyla sürekli tetikte olacağına; ve bu eyaletlerin birbirine karşı duyduğu karşılıklı nefretin birbirlerine yakın komşu olmalarının da etkisiyle şiddetlenmesine paralel olarak aralarındaki bütün ticareti kışkırtma ve aşırı dikkat yüzünden zorlaştıracaklarına hiç kuşku yoktur.⁸ Birleşmeyle beraber İSKOÇYA ve İNGİLTERE arasındaki sınırların kalkmasından sonra bu ülkelerden hangisi bu serbest ticaretten kârlı çıktı? Ya da eski krallıkta bir zenginleşme olduysa bu, sanat ve sanayideki artıştan başka bir şeye bağlanabilir mi? L'ABBE DU BOS'tan⁹ öğrendiğimize göre, birleşmeden önce İNGİLTERE'de, açık ticarete izin verildiği takdirde

⁷ "ABSENTEE. Yerinde veya işinde veya ülkesinde bulunmayan kişi ... 'İrlanda'daki gayrimenkullerin büyük bir bölümü yabancı ülkelere gelenlere aittir; dolayısıyla İrlanda'dan elde edilen kârlar içeride hiçbir şeyi finanse etmemektedir' *Child's Discourse on Trade*": Johnson, *Dictionary*, art. "Absentee".

⁸ Hume, *Tarih* (böl. I, I: 15 vd.) adlı eserde, Romalıların 5. yüzyılın ortalarında bölgeden ayrılmasında 9. yüzyıldaki İngiliz birliği girişimleri arasındaki dönemde Saksonların kurduğu Heptarşi'yi ya da yedi krallığı (Kent, Horthumbria, Doğu Angliya, Mercia, Essex, Sussex ve Wessex) anlatır.

⁹ Les intérêts d'ANGLETERRE mal-entendus.

⁹ Jean Baptiste Dubos, Les intérêts de l'Angleterre mal-entendus dans la guerre présente, s. 44-6, özellikle s. 46.

İSKOÇYA'nın yakında bütün hazinelerini emeyeceği görüşü hakimken; TWEED'in öteki yakasında tam tersi düşünceler dolaşıyormuş: Zaman ikisinin de ne kadar haksız olduğunu gösterdi.

Küçük ölçekte olan bir şeyin büyük ölçekte de aynı şekilde tekrarlaması gerekir. ROMA imparatorluğunun eyaletlerinin birbirleriyle dengeyi korudukları gibi, yasama-dan bağımsız olarak İTALYA'nın da koruduğuna kuşku yoktur: Tıpkı BRİTANYA'nın ve her ülkenin birkaç bölgesinin olduğu gibi. Bugünlerde AVRUPA'ya seyahat eden biri malların fiyatlarına baktığında, prensliklerin ve devletlerin aralarındaki saçma kıskançlığa rağmen paranın neredeyse her yerde dengelendiğini; ve krallıkların arasındaki farklılığın, kendi içlerindeki bölgesel farklılıklardan bile daha küçük hale geldiğini görebilirler. İnsanlar doğal olarak başkentlere, limanlara ve ulaşımın bulunduğu nehir kıyılarına akın ederler. İnsanlar, sanayi ve mallar ve dolaşısıyla para daha çok buralarda toplanır; ama yine de orantı değişmez ve düzey ayrı kalır.^d

FRANSA'ya duyduğumuz kıskançlık ve nefretin haddi hesabı yoktur; ve en azından kıskançlığımızın mantıklı ve haklı bir nedeni vardır. Bu duygular iki ülke arasındaki ticarete sayısız engeller ve kısıtlamalar çıkarmış, çoğunlukla da saldırganlıkla suçlanmışızdır. Peki ama bu pazarlıktan ne kazandık? FRANSA'daki yün ürünleri pazarımızı kaybettik ve şarap ticaretini daha yüksek fiyata daha kötü

^d Şunu özenle belirtmek gerekir ki, bu yazıda sözünü ettiğim para düzeyi ile her zaman bazı ülkelerdeki mallar, emek, sanayi ve teknikle orantılı para düzeyini kastediyorum. Bir ülkedeki mal, emek, sanayi ve teknik miktarının komşu ülkelere göre iki, üç, dört kat fazla olmasının, kaçınılmaz olarak para miktarını da iki, üç, dört katına çıkaracağını söylüyorum. Bu orantının bozulmasına yol açabilecek tek şey, malların bir yerden bir yere taşınma maliyetidir; bu harcama bazen farklıdır. Bu nedenle, DERBYSHIRE'in mısır, sığır, peyniri ve tereyağı LONDRA'nın parasını, LONDRA'nın ürünlerinin DERBYSHIRE'in parasını çektiği kadar çekemez. Fakat bu sadece görünüşte böyledir: Çünkü mal taşımacılığı ne kadar pahalıysa, o yerle iletişim de o kadar azalır ve tıkanır.

içki satın aldığımız İSPANYA ile PORTEKİZ'E kaydırdık. İNGİLİZLERİN çoğunluğu, FRANSIZ şaraplarının İNGİLTERE'deki yerli içkileri batıracak kadar ucuz ve çok satılması halinde ülkenin mahvolacağını düşünür: Ama bu önyargıyı bir kenara koyacak olursak, bunun hiçbir zararı olmadığını, hatta bizim avantajımıza bile olduğunu kanıtlamak güç değildir. İNGİLTERE'ye şarap üretecek olan FRANSA'daki her yeni üzüm bağı, FRANSIZLARI, İNGİLİZ buğdayını veya arpasını satın almaya mecbur bırakacaktır; o nedenle daha iyi ürün üretmemiz gerektiği açıktır.

FRANSA kralı yeni üzüm bağları ekimini yasaklayarak, sonradan ekilen bağların sökülmesini emreden birçok فرمان çıkarmıştır: Çünkü mısırın fiyatının her üründen yüksek olduğunun farkındalar.

Mareşal VAUBAN sık sık ve haklı olarak BRITANY ve NORMANDİYA'ya ithal edilen LANGUEDOC, GUIENNE ve öteki güney şaraplarına uygulanan saçma gümrük vergilerinden yakınır. Tavsiye ettiği açık ticarete rağmen BRITANY ile NORMANDİYA'nın dengelerini koruyabileceğinden hiç kuşkusuz yoktu.¹⁰ Malların birkaç mil daha gidecek İNGİLTERE'ye girmesinin de herhangi bir fark yaratmayacağı açıktır; yaratacak olsa bile, işleyiş her iki krallığın mallarında da aynı şekilde olacaktır.

Aslında herhangi bir krallıktaki para miktarını doğal düzeyinin ötesinde azaltmak veya yükseltmek mümkündür; fakat bu durumları incelediğimizde genel kurama uyduklarını ve hatta onu pekiştirdiklerini görürüz.

Bu ülkede bolca kullanılan bankalar, fonlar ve senet karşılığı krediler dışında parayı mevcut düzeyinin altına düşürmenin herhangi bir yöntemini bilmiyorum. Bu kurumlar piyasaya para miktarı kadar senet sürerek altın ve gümüşün yerine senetleri geçirmekte, orantılı olarak emek ve malların fiyatını artırmakta ve bu yolla ya bu değerli me-

¹⁰ Sebastien Le Prestre, seigneur de Vauban, *Projet d'une dixme royale*, s. 26-7 ve 31.

tallerin büyük bir bölümünü uzaklaştırmakta ya da daha fazla artmalarını engellemektedir. Bundan daha dar görüşlü bir yaklaşım olabilir mi? Kişinin para stoğu iki katına çıkarsa çok daha zengin olacağını, dolayısıyla para miktarı her yerde artınca da aynı olumlu etkinin olacağını zannediyoruz; oysa bunun aynı zamanda malların fiyatını da yükselteceğini ve zamanla kişilerin zenginliğinin eski duruma döneceğini unutuyoruz. Büyük para stokları sadece yabancılarla yapılan toplu pazarlıklarda ve toplu alışverişlerde bir avantajdır; ve senetlerimiz bu ortamda hiçbir değer taşımadığı için para bolluğundan kaynaklanan olumsuz etkileri fazlasıyla hissederiz.^e

Krallıkta para karşılığında 12 milyon adet borç senedi dolaştığını (bütün fonlarımızın borç senedine dönüşmesinin mümkün olmadığını düşündüğümüz için bu miktarı yazdık) ve krallığın gerçek nakit varlığının da 18 milyon olduğunu varsayalım: Deneyimlere göre bu durumda elde 30 milyonluk bir stok tutulabilir demektir. Şayet bu yeni kağıdın keşfiyle altın ve gümüş girişini engellememiş olsaydık, bu stoğun altın ve gümüş olarak kazanılması gerekirdi. *Bu kadar miktar nereden kazanılacaktı?* Dünyanın bütün krallıklarından. *Ama niçin?* Çünkü 12 milyonu ortadan kaldırırsanız, bu devletteki para miktarı komşulara kıyasla normal seviyesinin altına düşer; bu durumda tam olarak doluncaya ve tam doyuma ulaşana, deyiş yerindeyse artık alamayacak hale gelene kadar bu miktarı derhal onlardan çekmemiz gerekir. Mevcut siyasetimize göre, sanki aşırı miktarda değerli metal varlığından korkuyormuşuz gibi, ülkeyi bu banka bonolarıyla ve borç senetleriyle dolduruyoruz.

^e [Para] başlıklı III. Deneme’de, bollaşan paranın, bollaşmayla fiyatların yükselmesi arasındaki zaman diliminde sanayiye teşvik ettiğini görmüş-tük. Benzer bir etkiyi senet karşılığı borçlarda da görmek mümkündür; fakat süreci hızlandırmak tehlikelidir, çünkü toplumsal ilişkilerde yaşanan şiddetli şok hallerinde olduğu gibi, bu borcun ödenememesi nedeniyle her şeyi kaybetme riski bulunmaktadır.

FRANSA'da bol miktarda külçe bulunmasının nedeninin borç senetlerinden uzak durulması olduğuna kuşku yoktur. FRANSIZLARDA banka yoktur: Orada tüccar senetleri bizde olduğu gibi dolaşmaz: Tefeciliğe veya faiz karşılığı borca doğrudan izin verilmez; dolayısıyla birçoğunun kasaları doludur: Evlerde bol bol tabak kullanılır; bütün kiliseler de tabaklarla doludur. Bu sayede onlarda mal ve emek, altın ve gümüş varlıkları onların yarısını bile bulmayan ülkelere göre hâlâ daha ucuzdur. Bu durumun hem ticarete hem de olağanüstü durumlarda yarattığı avantaj tartışılmayacak kadar açıktır.

İNGİLTERE ve HOLLANDA'da hâlâ görülen, tabak yerine ÇİN porseleni kullanma modası birkaç yıl önce CENOVA'da da baş gösterdi; ancak sonuçları önceden gören senato bu kırılğan malların belli bir miktardan fazla kullanılmasını yasakladı; buna karşılık gümüş tabak kullanımı tamamen serbest bırakıldı. Nitekim yaşadıkları son kriz sırasında bunun büyük faydasını gördüler.¹¹ Bu bağlamda bakıldığında, bizde uygulanan tabak vergisi sağduyudan uzak görünür.

Kağıt paranın kolonilerimize sokulmasından önce burarlarda dolaşımda yeterli miktarda altın ve gümüş bulunmaktaydı. Kağıt paranın girmesinden sonra yanlış bir kararla değerli metaller tamamen yasaklandı.¹² Bu koloniler-

¹¹ Hume'un burada, Avusturyalıların 1746'da devasa bir savaşa katkı yapmaya zorladığı Cenova'da yaşanan bazı mali güçlüklerle gönderme yapmaktadır. Para büyük ölçüde St George Bankası'nın stoklarından karşılanmıştı.

¹² Esas olarak Büyük İttifak savaşlarına (1688-97) kolonilerden katkı sağlamak üzere 1681'de Boston'da başlatılan ancak sonuçsuz kalan bir girişimden sonra, 1690'da Massachusetts'te ve ardından da diğer kolonilerde borç senetleri basılmıştı. Modern tarihçiler, Hume'dan farklı olarak, kolonilerde çok az miktarda madeni para bulunduğunu ve Londra dışında madeni para basımının yasak olması nedeniyle kağıt para basıldığını düşünmektedir. Daha büyük tüccarlar sağlam parayı tercih ederken, -borç alan taraf olarak- toprak sahipleri enflasyona meyilli olan kağıt parayı tercih etmekteydi. Bkz. R. C. Simmons, *The American Colo-*

de üretimin ve malların artmasıyla birlikte kağıt paranın kaldırılmasının ardından, ticarete tek değerli şey olan paranın geri döneceğine kuşku yoktur.

LYCURGUS'un SPARTA'da altın ve gümüşü yasaklar-ken borç senedini düşünememiş olması ne yazık! Bu, para olarak kullandığı demir parçalarından daha çok işe yarardı; hem de gerçek değerinden çok daha ucuz bir şey kullandığı için yabancılarla yapılan ticareti çok daha rahat engellerdi.¹³

Bununla birlikte, bütün bu ticaret ve para konuları oldukça karmaşık olduğu için borç senedi ve bankaların avantaj ile dezavantajları konusunu belli bakış açıları altında incelemekte yarar bulunur. Bunların nakit parayı ve külçeleri engelledikleri kesinlikle doğrudur; ve konuya sadece bu bağlamda bakanların bunları lanetleyeceği açıktır; ancak nakit ve külçe eksikliği öyle telafi edilemeyecek kadar da önemli sonuçlara yol açmaz, hatta borç senetlerinin doğru kullanılması halinde kredi ve sanayide artış yaşanması dahi mümkündür. Zaman zaman faturalarda yaşanacak bir düşüşün tüccara sağladığı avantajlar çok iyi bilinir; ayrıca mal trafiğini kolaylaştıran her şey bir devletin genel ticareti açısından olumludur. Fakat özel bankacılar bu tür borçları kendi birikimlerinden verebilirler; İNGİLTERE bankası ise para basma özgürlüğünü kullanarak ödemelerini yapar. EDINBURGH bankaları birkaç yıl önce bu türden bir keşif yapmıştı ve bu keşif ticaret alanındaki en yaratıcı fikirlerden biri olarak İSKOÇYA genelinde de olumlu bulunmuştu.¹⁴ Buna banka kredisi denir; nitekim o türde bir şeydir. Kişi bankaya gider ve diyelim, beş bin poundluk teminat alır. Dilediği zaman bu paranın tamamını veya bir kısmını çekebilir ve parayı kullanırken sade-

nies *From Settlement to Independence*, s. 171-3, 203-4 ve 261-2.

¹³ Bkz. Plutarkhos, *Lives*, "Lycurgus'un Yaşamı", kıs. 9, 1-2.

¹⁴ Hume, İskoçya Kraliyet Bankası'nın 1728'de yürürlüğe soktuğu ve çok geçmeden daha eski İskoçya Bankası ile öteki bankalar tarafından da taklit edilen, devrim niteliğindeki yeni nakit kredi sisteminden söz eder.

ce bunun faizini öder. Dilediği zaman da yirmi pound gibi küçük miktarlar halinde geriye ödeyebilir ve faiz geri ödeme gününden itibaren düşer. Bu mekanizmanın birçok avantajı vardır. Kişi elindeki mal kadar teminata sahip olduğu ve banka kredisi nakit paraya eşit olduğu için tüccar bir bakıma evlerini, eşyalarını, deposundaki malları, alacaklarını, denizdeki gemilerini nakde çevirmiş olur; ve bunları tedavüldeki paraymış gibi zaman zaman ödemelelerinde kullanabilir. Bir kişi özel bir şahıstan beş bin pound borç alacak olsa, bu parayı her istediği an bulamamak bir yana, üstelik bir de kullansın ya da kullanmasın faizini öder: Oysa bankadan aldığı kredi kendisine sadece kullandığı zamanlarda maliyet çıkarır ki o da bir hizmetin bedelidir: İşte bu sistem en az düşük faizle alınan borç kadar avantajlıdır. Bu buluş birbirlerine kredi açma imkânına kavuşan tüccarların da işlerini kolaylaştırmış ve iflasa karşı ciddi bir güvenlik sağlamıştır. Bankadan kredi alma hakkı kalmayan kişi aynı durumda olmayan bir komşusuna gider; ve komşusu onun yerine kredi alarak kendisine verir.

GLASGOW'daki bazı ticari şirketler EDINBURGH'ta birkaç yıldır yürürlükte olan bu uygulamayı daha da ileri taşıdılar.¹⁵ Farklı bankalarla ortaklık ilişkisine girerek onşilin gibi küçük paralar çıkardılar ve bunları eşyadan ürünlere ve ücret ödemelerine kadar her türlü ödemede kullandılar; ve bu paralar ülke çapında her türlü ödemede kullanılmaya başlandı. Böylece beş bin poundluk bir stok altı veya yedi bin poundluk işlem yapar hale geldi; dolayısıyla tüccarlar daha fazla ticaret yapma ve daha az kâr talep etme imkânına kavuştu. Fakat bu buluşlar başka ne avantaj sağlarsa sağlasın hâlâ değerli metalleri engellemektedirler; bunun en açık kanıtı da İSKOÇYA'nın dünkü durumuyla bugünkü durumunun karşılaştırılmasıdır. Bir-

¹⁵ Hume son gelişmelerden söz eder. Glasgow'da ilk banka 1750 yılında kurulmuştur.

leşmeden sonra paraların eritilerek yeni madeni paralar basılmasından sonra İSKOÇYA'da yaklaşık bir milyonluk madeni para bulunduğu tespit edilmişti:¹⁶ Fakat varlıkların, ticaretin ve her türden üretimin artmasına rağmen, İNGİLTERE'ye olağanüstü bir para akışı olmadığı halde mevcut madeni para miktarının bugün bir milyonun üçte birini bile bulmadığı düşünülür.

Ancak para miktarını mevcut düzeyinin altına indirmenin tek çıkar yolu borç senetleri olduğuna göre; bana göre para miktarını mevcut düzeyin üstüne çekmenin tek yolu da kamu hazinesine büyük miktarda para toplayıp, bunları kasaya kilitlemek ve dolaşıma çıkmasını kesin olarak engellemektir ki, bu yıkıcı uygulamaya karşı çıkmamız gerekir. Yandaki maddeyle temas etmeyen sıvıyı istenilen yüksekliğe çıkarmak mümkündür. Bunu kanıtlamak için ilk önermemize, yani elimizdeki nakitin yarısını veya bir kısmını ortadan kaldırma işlemine dönmemiz yeterlidir; böyle bir işlemin ilk sonucu komşu krallıklardan eşit miktarda para çekmek olacaktır. İşin doğası gereği bu istifleme uygulamasının bir sınırı olmayacaktır. Yüzyıllardır bu siyaseti uygulayan CENEVRE gibi küçük bir şehir AVRUPA'daki paranın onda dokuzunu çekebilmektedir. Aslında insanın doğası zenginliğin bu şekilde yoğun birikimine aşılmaz bir engel koyar. Devasa bir hazinesi olan zayıf bir devlet çok geçmeden daha yoksul ama daha güçlü komşularına av olacaktır. Büyük bir devlet zenginliklerini tehlikeli ve plansız projelerde çarçur edecektir; ve belki de bununla birlikte çok daha değerli olan sanayisini, ahlak değerlerini ve insanlarını kaybedecektir. Bu durumda aşırı yükselen sıvı patlar ve içinde bulunduğu kabı tahrip eder;

¹⁶ Birlik Yasası'nın (1707) hükümlerinden biri, Büyük Britanya'da bir ortak -yani İngiliz- para birimi oluşturulmasıydı. İskoç gümüşünün 1707 ve 1708'de eritilerek İngiliz parası olarak yeniden basılması için, bkz. Folkes, *Table of English Silver Coins*, s. 153-5. Hume'un "yaklaşık bir milyon" şeklindeki tahmini Folkes'a dayanır.

ve etrafındaki maddeyle karışarak kısa zamanda normal düzeye iner.

Bu ilke o kadar az bilinir ki, istisnasız bütün tarihçilerin VII. HARRY'nin biriktirdiği (ve 2.700.000 poundu bulduğunu söyledikleri) devasa hazineden söz etmesine rağmen, herkesin doğruladığı, yerleşik önyargılarımıza ters düşen bu tanıklığı kabul etmek yerine reddediyoruz.¹⁷ Aslında bu paranın İNGİLTERE'de bulunan toplam miktarın dörtte üçüne karşılık geliyor olması mümkündür. Kurnaz, açgözlü, cimri ve neredeyse mutlak bir monarkın yirmi yılda bu kadar birikim yapmasında anlaşılmayacak bir şey yoktur. Halkın dolaşımdaki para miktarının azalmasını açıkça hissetmesi veya bunun onlarda bir önyargı oluşturması da mümkün değildir. Bu durumda derhal malların fiyatları düşecek ve komşu krallıklarla ticarete İNGİLTERE'ye avantaj sağlayacaktır.

Elimizde bir de, MED ve PELEPONEZ savaşları arasında, on beş yıl gibi bir sürede VII. HARRY'ninkinden hiç de az olmayan bir miktar biriktiren küçük ATİNA cumhuriyeti örneği bulunur.^f Bütün YUNAN tarihçiler^g ve hatipler^h ATİNALILARIN iç kalede 10.000 talentten fazla yığınak yaptığını söylerler; bu birikim ihtiyatsız ve basiretsiz girişimlerde çarçur olup gitmiştir. Peki ama, bu para akıp etrafındaki sıvıyla temas etmeye başlayınca ne oldu? Aynı durumda mı kaldı? Hayır. Çünkü DEMOSTHENESⁱ ile POLYBIUS'un^j sözünü ettiği ünlü *nüfus sayımından* anlaşıldığına göre, yaklaşık elli yıl sonra cumhuriyetin bütün

¹⁷ Hume, *Tarih* (böl. 26, II: 66-8) adlı eserde Henry'nin para hırsından söz etmekte ve ulaşılan miktarı açıklamaktadır. Aynı zamanda kaynaklarını gösterir.

^f VII HARRY döneminde bir pound *Sterlin*'in içinde aşağı yukarı sekiz ons gümüş vardı.

^g THUCYDIDES, cilt. ii. ve DIOD. SIC. cilt. xii.

^h *Vid.* AESCHINIS et DEMOSTHENIS *Epist.*

ⁱ *Peri Symmorias.*

^j Cilt. ii. bölüm. 62.

varlıkları, toprakları, evleri, malları, köleleri ve parası 6000 talentin altına inmişti.¹⁸

O ihtiraslı ve coşkulu halk fetihler aracılığıyla toplayıp hazinesine doldurduğu zenginliği halkının emrine vermiş, tek bir oyla parayı kendi arasında dağıtarak her bireyin zenginliğini üçe katlamıştır. Antik dönem yazarlarının söylediğine göre, PELEPONEZ savaşlarının başlangıcında ATİNA'daki zengin sayısı ne kadarsa, MAKEDONYA savaşının başlangıcında da o kadardır.¹⁹

PHILIP ve PERSEUS döneminde YUNANİSTAN'daki para miktarı VII. HARRY döneminin İNGİLTERE'sindekinden biraz fazlaydı: Buna karşılık söz konusu iki monark otuz yıl gibi bir zamanda^k MAKEDONYA krallığından, İNGİLİZ monarkından daha büyük bir hazine toplamıştı. PAULUS AEMILIUS, ROMA'ya yaklaşık 1.700.000 pound *Sterlin* getirmişti.¹ PLINY 2.400.000 olduğunu söyler.^m Bu MAKEDONYA hazinesinin sadece bir kısmı kadardı. Geri kalanı PERSEUS'un direnişi ve kaçıışı sırasında yok olmuştu.ⁿ²⁰

¹⁸ Hume, M.Ö. 490-479 yıllarındaki Pers savaşlarıyla M.Ö. 431-404'teki ikinci Peleponnez savaşlarından söz eder. Hume'un dipnotlarda yaptığı göndermeler şunlardır; Thucydides, ii.13; Diodorus Siculus, xii. 40; Aeschines, *The Speech on the Embassy*, kıs. 175; Demosthenes, *Third Olynthiac Oration*, kıs. 24; Demosthenes, *On the Navy-Boards*, kıs. 19; Polybius, ii. 62. VII. Henry için, bkz. aşağıdaki not 20. Hume, *Tarih* adlı eserde, eski zenginliklerle modern zenginlikleri karşılaştırmak için iyi bir yöntem sunar. Ek I, 1: 184-5.

¹⁹ Hume, "Antik dönemlerde ülkelerin nüfusları" başlıklı denemede, *Denemeler*, s. 427-37, Atina'nın nüfusunu ve zenginliklerini ayrıntılı olarak ve çeşitli antik dönem verilerine göndermeler yaparak ele alır.

^k TITI LIVII, cilt. xiv. Böl. 40.

¹ VEL. PATERC. Cilt. i. böl. 9.

^m Cilt. xxxiii. Böl. 3.

ⁿ TITI LIVII, a.g.e.

²⁰ Hume'un dipnotlarda gönderme yaptığı isimler Titus Livius, (40: 45); Büyük Pliny, *Natural History*, (33.17, 56); ve Velleius Paterculus'un, *Historiae Romanae* (1.9.6.), adlı eserleridir. Hume, ikinci ve üçüncü Makedonya savaşları (M.Ö. 200-197 ve M. Ö. 172-168/7) arasındaki döneme gönderme yapar. Birinci savaşta Roma, V. Philip'in ihtiraslarını kontrol

STANIAN'dan BERN kantonunun faiz karşılığında 300.000 pound borç verdiğini ve hazinelerinde bunun altı katından fazla para olduğunu öğrenebiliriz. Bu durumda 1.800.000 pound *Sterlinlik* bir stok söz konusudur ki, bu rakam küçük bir devlette dolaşımında olması gereken miktarın en az dört katı demektir; buna rağmen PAIS DE VAUX'ta ya da kantonun herhangi bir bölgesinde dolaşan biri bu durumdaki küçük bir ülkede olması gerektiği dışında bir para eksikliği görmez. Aksine, bu dönemde FRANSA veya ALMANYA'nın iç eyaletlerinde bu kadar büyük bir bolluğa rastlanmaz. Oysa söz konusu eyalet, STANIAN'ın İSVİÇRE hakkındaki sağduyulu yazısını kaleme aldığı 1714'ten beri hazinesini epeyce artırmıştır.²¹

APPIAN'ın PTOLEMYLERİN hazinesiyle ilgili verdiği rakamlar o kadar yüksektir ki, insanlar kabul etmek istemezler; yine aynı tarihçiye göre İSKENDER'in haleflerinin hazineleri de onlardan aşağı kalır değildi. Yukarıdaki kurama göre, komşu prensliklerin bu tasarruf huyu MISIRLI monarkların tasarruf yapmasını engellemiş olmalıdır. Dr. ARBUTHNOT'un hesaplarına göre, APPIAN'ın sözünü ettiği rakam 740.000 talent, yani 191.166.666 pound 13 şilin ve 4 penidir. APPIAN bu rakamı kamu kayıtlarından çıkardığını söyler; kendisi İSKENDERİYELİYDİ.²²

altına almış, ikincide Roma Konsülü Aemilius Paulus, Philip'in oğlunun gücünü yok ederek onu ve yağma ve korsanlıkla elde ettiği müthiş servetini muzaffer bir şekilde Roma'ya götürmüştü. VII. Henry'ye gelince, Hume onun para hırsını *Tarih* (böl. 26, III: 66-8) adlı eserde ele almaktadır; Henry'nin "tam 1.800.000 pound tutarında nakit parası olduğu söylenmekteydi" ki, Hume bunun "bugünkü değerlerle üç milyona yakın" olduğunu tahmin eder.

° STANIAN'ın söz ettiği yoksulluk sadece, para getirecek bir ürünün olmadığı dağlık bölgelerde görülür. Hem oralarda bile halk SALTSHURGH ve SAVOY diyakozluklarından daha yoksul değildir.

²¹ Bern maliyesinin ayrıntıları, Abraham Stanyan'ın "An Account of Switzerland Writen in the Year" (1714, s. 187) başlıklı yazısında ele alınır; dipnotta ise aynı eserin 5-6. sayfalarına gönderme yapılır.

²² Appian, *Roman History*, Önsöz böl. 10. John Arbuthnot, *Tables of Anci-*

Bu ilkeler, yani dolaşımda olduğu sürece belli bir düzeyin ötesine asla geçemeyecek olan aşırı para biriktirme arzusu; ya da asla o düzeyin altına inmeyecek olan madeni parayı kaybetme korkusu yüzünden AVRUPA ülkelerinin ve en çok da İNGİLTERE'nin ticarete getirdiği o sayısız engeller, önlemler ve vergiler hakkında ne düşünmemiz gerektiği ortaya çıkacaktır. Zenginliklerimizi çarçur edecek bir şey varsa o da bu sağgörüden uzak tavırlardır. Fakat bu genel olumsuz etki, her bir ülkeye birbirinden farklı toprak, iklim ve akıl veren dünyanın Yaratıcısının istediği serbest ticaret ve mal değiş tokuşunu bunların engelleme-sinden kaynaklanır.

Modern siyaset sadece parayı uzaklaştırma, borç senedi kullanma yöntemleri üstüne kafa yorar; tek para biriktirme yöntemini, para stoklama uygulamasını reddeder; ve sanayiye tökezletmekten, kendimizi ve komşularımızı sanat ve doğanın ortak nimetlerinden mahrum etmekten başka bir işe yaramayan yüzlerce sistem üretir.

Tabii bu, yukarıda söz edilen kıskançlık gibi nedenlerden kaynaklananları bir yana bırakırsak, yabancı mallara uygulanan bütün vergilerin önyargılı veya yararsız olduğu anlamına gelmez. Alman ketenine uygulanan bir vergi yerli üretimi teşvik eder ve dolayısıyla kendi halkımızı ve sanayimizi geliştirir. Brendiye konulan bir vergi rom satışını artırır ve güney kolonilerimizi destekler. Hükümeti desteklemek adına vergiler koyulması gerektiğinde, bunu limanlarda kolayca durdurulabilecek olan yabancı mallara uygulamak daha uygundur. Ancak burada Dr. SWIFT'in o ünlü ilkesini, yani gümrük aritmetiğinde iki kere ikinin dört etmeyip çoğu zaman sadece bir ettiğini akıldan çıkarmamak gerekir.²³ Şaraba uygulanan vergilerin üçte bir

ent Coins, Weights and Measures ..., 23-4. Tablolar ve s. 34. Sözü edilen sterlin miktarını elde etmek için, Appian'ın Mısır talenti üzerinden konuştuğunu hatırlatmak gerekir.

²³ Bkz. Jonathan Swift, *An Answer to a Paper called A Memorial of the Poor Inhabitants, Tradesmen and Labourers of the Kingdom of Ireland*, 1728, Toplu

düşürülmesinin hükümete şimdikinden daha çok kazandıracak kuşkusuzdur: Böylece halkımız daha iyi ve sağlıklı içki içme imkânına kavuşacak; ve kıskançlıkla korumaya çalıştığımız ticaret dengesine hiçbir önyargı karışmayacaktır. Bira üretiminin tarım dışında fazla bir önemi yoktur, sadece birkaç kişiye istihdam sağlar. Şarap ve mısır taşımacılığı bile bundan daha az istihdam sağlamaz.

Ama denebilir ki, daha önce zengin ve refah içinde olup da bugün yoksul ve dilenecek durumda olan devletler veya krallıklar yok mudur? Daha önce bol olan para onları terk etmemiş midir? Buna cevabım, eğer ticaretlerini, sanayilerini ve insanlarını kaybederlerse, altın ve gümüşlerini elde tutmaları mümkün değildir, olacaktır: Çünkü bu değerli metaller ancak o unsurlarla birlikte var olabilir. LİZBON ve AMSTERDAM, BATI HİNDİSTAN ticaretini VENEDİK ve CENOVA'nın elinden alınca, bu ticaretten gelen kârlarla parayı da ele geçirmiş oldular. Hükümet merkezinin değiştiği, uzaklarda pahalı orduların beslendiği, büyük fonların yabancıların elinde bulunduğu yerde, bunları doğal olarak madeni paranın azalması izleyecektir. Fakat gözlemleyebileceğimiz üzere bunlar şiddete ve zora dayanan paraya el koyma yöntemleri olup, zamanla bunlara insan ve sanayi de eklenecektir. Fakat bunların olduğu yerde kaldığı, akışın durduğu yerde para her zaman bilmediğimiz ya da anlamadığımız yüzlerce kanaldan geri dönmeye başlar. Devrimden sonraki üç yıl savaşları sırasında bir sürü ülke FLANDERS'te ne hazineler harcadı?²⁴ Muhtemelen AVRUPA'daki paranın yarısından fazlası harcandı. Ama şimdi ne oldu? AVUSTURYA eyaletlerinin

Eserler, cilt. Xı, s. 21.

²⁴ Augsburg Birliği (1689-97), İspanyol Veraset (1702-13) ve Avusturya Veraset (1740-8) savaşları sırasında Flanders'ta en şiddetli çarpışmalardan bazıları yaşanmış ve bunun sonucunda Flanders, Birleşik Eyaletler'in oluşumu sırasında İspanyol eyaleti olarak kalmış, 1714'te de Avusturya'ya bırakılmıştı. Aynı zamanda bkz., Hume'un bu çatışmaları ele aldığı "Güç dengesi" başlıklı denemesi.

dar sırurları içinde mi kaldı? Kesinlikle hayır: Büyük bir kısmı bir zamanlar geldiği ölkelere geri döndü ve onu paranın ilk elde ettiği zanaat ve sanayi izledi. AVRUPA'nın parası açık ve bilinen bir akım üzerinden, bin yıldan uzun bir süre ROMA'ya aktı; ama bir yığın gizli ve fark edilmeyen kanallar üzerinden boşaltıldı: Bugün İTALYA'daki en yoksul topraklar, sanayi ve ticaretin olmadığı papalık dominyonlarıdır.

Özetle, bir yönetimin halkını ve ürünlerini özenle korumak istemesi son derece normaldir. Parasını korkmadan veya kıskanmadan insani işlere harcayabilir. Bu ikinci duruma ne kadar özen gösterirse, birinci durumda da o kadar başarılı olur.

DENEME XVIII

Ticarette Kıskançlık

Ticaret yapan ülkeler arasında çok sık görülen asılsız bir kıskançlık türünü ortadan kaldırmaya çalışırken, aynı ölçüde asılsız görünen bir diğerinden de söz etmek yanlış olmayacaktır. Ticarette ilerleme kaydeden devletlerin, birbirlerinin sağladıkları ilerlemelere kuşkuyla bakmasından, ticaret yapan bütün ülkeleri rakip olarak görmesinden ve ötekilerin ancak kendi zararları pahasına gelişebileceğini düşünmesinden daha olağan bir şey yoktur. Ben bu dar ve hastalıklı görüşe karşı, herhangi bir ulusun zenginliklerinin ve ticaretinin artmasının komşularına zarar vermekten çok, onların da zenginlik ve ticaretini artıracaklarını; ve komşuları cehalet, miskinlik ve barbarlıkla boğuşan bir ülkenin ticaret ve sanayisini fazla ileri götüremeyeceğini iddia ediyorum.

Komşu ülkelerdeki gelişmiş sanayinin yerli sanayiye zarar veremeyeceği açıktır; ve büyük bir krallıkta ticaretin bu kısmı kesinlikle çok büyük önem taşıdığına göre, geriye kıskanacak bir şey kalmamış demektir. Ama ben daha ileri gideceğim ve uluslar arasında açık bir iletişim varsa, birinin sağladığı ilerlemeden öteki ülkenin sanayisinin de yararlanmamasının imkansız olduğunu söyleyeceğim. BÜYÜK BRİTANYA'nın bugünkü durumunu iki yüz yıl önceki durumuyla karşılaştıralım. O zamanlar tarım ve sanayi üretimi son derece kaba ve mükemmellikten uzaktı. O zamandan beri sağladığımız her gelişme yabancıları taklit etmemiz sayesinde oldu; bu durumda onların sanatta ve yaratıcılıkta bizden daha önce ilerleme kaydetmiş olmalarını memnuniyetle karşılamamız gerekir. Fakat bu ilişki hâlâ bizim lehimize sürer: Ürünlerimizin daha geliş-

miş olmasına rağmen, her gün, her sanatta komşularımızın yeni buluşlarını ve ilerlemelerini benimsiyoruz. İlk başta paramızın tükenmesine yol açtığı için rahatsız olmamıza rağmen yurtdışından ithalat yaparız: Sonra yavaş yavaş tekniğın kendisi ithal edilir, bu bizim lehimizedir: Ama yine de komşularımız teknik, sanayi ve icatlar konusunda bizden üstün olduğu için şikayete devam ederiz; şayet ilk başta onlardan bir şeyler öğrenmemiş olsaydık bugün hâlâ barbar olacağımızı; ve hâlâ bize öğretmeye devam etmeselerdi teknikte rehavete dşleceğini ve onların gelişmesine büyük katkısı olan taklit ve yenilik anlayışının kaybolacağını unuturuz.

Dış ticaretin temelini yerli sanayideki artış oluşturur. Mal üretiminin fazla olduğu ve yerli pazar için mkemelleştirildiği bir yerde mutlaka ihracatta avantaj sağlayacak bir ürün de olacaktır. Ancak komşularımızda teknik veya üretim yoksa, o zaman bu malları satın alamazlar; çünkü karşılığında verecek bir şeyleri olmayacaktır. Bu ereve de bakıldığında devletler de bireyler gibidir. Bütün arkadaşları tembellik ederken tek bir kişinin alışkan olması mümkün değildir. Bir toplumda birkaç kişinin zengin olması, hangi mesleği yaparsam yapayım, benim de zenginleşmeme katkıda bulanacaktır. Onlar da benim çalışmamın ürününü tüketecek ve karşılığında benim de onların ürününü almamı sağlayacaklardır.

Komşularının her türlü teknik ve üretimde kendi kendilerine yetecek kadar ilerleyecek olmalarından kaygı duymanın da bir anlamı yoktur. Doğa, farklı ülkelere farklı yetenekler, iklimler ve topraklar vermek suretiyle, alışkan ve uygar olmak şartıyla, karşılıklı ilişkiye girmelerini ve ticaret yapmalarını sağlamıştır. Dahası, bir ülkede teknik ne kadar gelişirse, o ülke sanayileşmiş komşularından o kadar fazla talepte bulunacaktır. Varlıklı ve becerikli insanlar en mükemmel eşyalara sahip olmak ister; karşılığında verebilecekleri bolca mal olunca da her ülkeden bolca ithalat yaparlar. Böylece ithalat yaptıkları ülkenin sana-

yisi de teşvik edilmiş olur: Karşılığında verdikleri malların satışı sayesinde, aynı zamanda kendi sanayileri de gelişir.

Ama örneğin İNGİLTERE’de yün üretimi olması gibi, bir ülkenin bir temel ürünü varsa ne olacak? Komşuların işe dahil olması o ülkedeki üretime darbe vurmayacak mıdır? Buna şu cevabı vereceğim: Eğer bir ülke bir ürünü temel ürün ilan etmişse, o zaman bu krallık bu ürünün üretiminde bazı farklı ve doğal avantajlara sahip demektir; ve bu avantajlara rağmen o üründe zarar ediyorsa o zaman bundan komşularının çalışkanlığını değil, kendi tembelliklerini ya da kötü yönetimlerini sorumlu tutmaları gerekir. Ayrıca, komşu ülkelerde sanayinin gelişmesiyle birlikte buralarda her türlü malın tüketiminin de artacağı; ve pazara yabancı ürünler girmiş olsa bile kendi ürünümüze olan talebin sürebileceği veya hatta artabileceği unutulmamalıdır. Hem ürünümüze olan talep azalacak olursa, bu o kadar ölümcül bir durum mudur? Sanayi ruhu korunabilirse kolayca bir alandan ötekine geçiş yapılabilir; ve örneğin yün üreticileri ketene, ipeğe, demire veya talep gören başka bir mala yönelebilir. Sanayinin çökeceğinden ya da üreticilerimizin işsiz kalacağından kaygı duymaya gerek yoktur. Rakip ülkeler arasındaki taklit mekanizması hepsinin de ayakta kalmasını sağlayacaktır: Farklı türlerde üretim yapanlar, tek bir üründe yoğunlaşan ve bütün istihdamını tek bir ürün üzerinden sağlayanlardan daha mutludur. Durumları daha az kırılgan olup, her türlü ticaretin her an karşı karşıya olduğu büyük altüst oluşlara ve belirsizliklere karşı daha dayanıklıdırlar.

Komşularındaki ilerlemelerden ve sanayilerden korkması gereken tek ticaret devleti, fazla bir toprağı olmayan ve yerli bir üretimi bulunmayan, sadece taşımacılık ve aracılık yapan Hollanda gibi ülkelerdir. Bu insanların, komşu devletlerin kendi çıkarlarının nerede olduğunu anlayıp, işleri kendi ellerine alarak, daha önce yararlandıkları araçları kârlarından etmelerinden kaygı duyması normaldir. Böyle bir tehlike olmakla birlikte, bunun gerçekleşmesi çok

uzun zaman alacaktır; ayrıca tamamen ortadan kaldırılmasa bile, teknik ve sanayi sayesinde birçok kuşak geri atılması da mümkündür. Stok üstünlüğü ve haberleşmenin sağladığı avantaj o kadar çoktur ki, kolayca üstesinden gelinmesi mümkün değildir; ve para transferleri komşu ülkelerdeki sanayilerin gelişmesine paralel olarak artacağına göre, böyle kırılgan bir zeminde ticaret yapan halklar bile ilk başlarda komşularının artan refahından önemli bir kâr elde edebilirler. Gelirlerini ipotek ettiren HOLLANDLILAR siyasi açıdan aynı başarıyı gösteremeseler de; ticari güçleri AVRUPA'nın büyük güçleri arasında sayıldıkları geçen yüzyılın ortalarıyla kesinlikle aynı düzeydedir.

Dar kafalı ve marazi siyasetimiz başarılı olsaydı eğer, bütün komşularımızı FAS'ta ve BERBERİ sahilinde hüküm süren miskinliğe ve cehalete mahkum etmiş olurduk. Peki sonuç ne olurdu o zaman? Bize hiçbir mal gönderemezlerdi: Bizden hiçbir şey alamazlardı: Rekabet ve bilgi olmadığı için yerel ticaretimiz durgunluğa girerdi: Ve çok geçmeden kendi ellerimizle kendimizi berbat bir duruma düşürürdük. Dolayısıyla sadece bir birey değil, aynı zamanda bir BRİTANYA vatandaşı olarak, ALMANYA, İSPANYA, İTALYA ve hatta FRANSA ile ticaretin canlandırılması çağrısında bulunuyorum. BÜYÜK BRİTANYA'nın ve bütün büyük ülkelerin, birbirlerine karşı böyle geniş yürekli ve cömertçe duygular benimsemeleri halinde daha da gelişceklerine eminim.

DENEME XIX

Güç Dengesi

Güç dengesinin modern siyasete özgü bir *fikir* mi, yoksa bu son dönemlerde ortaya atılan bir *deyim* mi olduğu tartışma konusudur. Kiroş'un Hayatı'nda KSENOPHON'un^a, ASYA'daki güçlerin birleşmesinin altında MEDLERLE PERSLERİN artan gücünden duyulan korkunun yattığını düşündüğü; ve aslında böylesi bir mükemmel birleşmenin tamamen romantik bir hayalden ibaret olmasına rağmen, yazarın doğulu hükümdarlara atfettiği bu duygunun en azından antik dönemlerde kabul gören bir anlayış olduğu açıktır.¹

YUNANİSTAN'ın bütün siyasi stratejilerine gün dengesi endişesinin hakim olduğu açıktır; nitekim antik dönem tarihçileri bunu bizlere özellikle gösterirler. THUCYDIDES^b, ATİNA'ya karşı oluşturulan ve PELEPONEZ savaşına yol açan birliğin tamamen bu nedenden kaynaklandığını düşünür. ATİNA'nın gerileyip THEBAİLİLERLE LA-CEDEMONYALILARIN egemenlik mücadelesine girmesinden sonra, ATİNALILARIN (ve diğer birçok cumhuriyetin) hep terazinin hafif tarafını tutarak dengeyi korumaya çalıştıklarını görürüz. EPAMINONDAS'ın LEUCTRA'da elde ettiği büyük zafere kadar, SPARTA'ya karşı THEBAİLİLERİ desteklediler; ama hemen arkasından, kendi deyişleriyle yaptıkları fedakarlıktan, gerçekteyse fatihlere karşı olan kıskançlıklarından işgale uğradılar.^c

^a Cilt. i.

¹ Ksenophon, Cyropaedia, 1.5.2-3. Ksenophon, M.Ö. 559-529 tarihleri arasında Kiroş'un saltanatında, İran'da meydana gelen olayların sıralamasını ve zamanlamasını karıştırır.

^b Cilt. i.

^c XENOPH. Hist. GRAEC. Cilt. vi. & vii.

DEMOSTHENES'in MEGALOPOLITYALILARA söylevini okuyan bir kişi, bir VENEDİKLİ veya İNGİLİZ yorumcunun kafasına da yerleşen bu ilkenin en uç örneklerini görebilir. Bu hatip MAKEDONYA'nın bir güç olarak ortaya çıkması üzerine derhal tehlikeyi sezmiş, bütün YUNANİSTAN'ı alarma geçirmiş ve sonunda ATİNA bayrağı altında bir konfederasyon oluşturarak, büyük ve kesin sonuçlu Chaeronea muharebesine girmişti.³

Tarihçilerin, YUNAN savaşlarını siyasi olmaktan çok rekabet savaşları olarak gördüğü doğrudur; nitekim, savaşa giren devletlerin aklında otorite veya hakimiyet kurmaktan çok geri kalanlara liderlik etme onurunun yattığı görülmür. O dönemlerde cumhuriyetlerde nüfusların az, şehir kuşatmalarının son derece güç ve soylular arasında olağa-

² Thucydides'in *Peleponnez Savaşları*'nın 1. Kitap'ı, Hume'un da gösterdiği gibi, Yunan şehir devletleri arasındaki değişen güç dengesiyle ilgilenir. 1.89-117'deki değerlendirmede, M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında Atina'nun ağırlığının artmasının, 6. yüzyılda Sparta önderliğinde Peleponnez Birliği'nin kurulmasına ve birliğin M.Ö. 431'den 404'e kadar Atina'yla savaşarak onun dağılmasına yol açtığı belirtilir. Bu savaşın ardından Sparta'nın öne çıkması üzerine bu kez Thebaililerle, Argos ve Korintlilerin ve M.Ö. 395'te de Atina'nın katılmasıyla yeni bir ittifak oluşturulmuştur. Thebaililer 371'de Boeotia'daki Leuctra muharebesinde Spartalıları karşı belirleyici bir zafer kazanmıştır. Thebaili general Epaminondas'ın liderliğindeki Thebai, M.Ö. 362'de Atinalılarla Spartalıların kendisine karşı oluşturduğu ittifaka yenilene kadar üstünlüğü elinde bulundurmıştır. Ksenophon'un *Hellenica*'sının ya da Yunan tarihinin VI. ve VII. kitapları değişen güç dengesini ve M.Ö. 374'ten bu dönemin kapandığı M.Ö. 362'ye kadar yaşanan muharebeleri -VI.4.4-15'teki Leuctra muharebesi, VII.5.7-25'teki Mantinea muharebesi- ele alır. Ksenophon'un, Atinalıların Leuctra muharebesinden sonraki karmaşık itkileri üstüne yaptığı analiz için, bkz. VI.4.19-20 ve VI.5.33-52.

³ Mantinea'daki kesin olmayan yenilginin ardından (bkz. üstte) Spartalılarıdaki hareketlilik sürdü ve M.Ö. 353'te Thebaililerin müttefiki olan Arcadia'nun başkenti Megalopolis'i tehdit ettiler. Megalopolisliler Atina'ya elçiler gönderdiler ve Demosthenes Meclis'te en karmaşık konuşmalarından birini yaptı: "Megalopolis halkı için", *Demosthenes*, 1, s. 440-59. Yıllar sonra Makedonyalı II. Philip'in Attica'yı işgaliyle uyarısının gerçekleşmesi üzerine Demosthenes, Atinalılarla Thebaililer arasında bir ittifak oluşturdu ve sonunda, M. Ö. 338'de yenildi.

nüstü bir kahramanlık ve disiplinin hakim olduğunu hesaba kattığımızda; YUNANİSTAN'da güç dengesinin zaten kendiliğinden kurulmuş olduğu ve öteki çağlarda olduğu gibi bu konuda özel bir dikkat göstermeye gerek olmadığı sonucuna varırız. Ancak YUNAN cumhuriyetlerinin taraf değiştirmelerini ister *kıskançlıktan kaynaklanan rekabete*, isterse *ihtiyatlı siyasi uygulamalara* bağlayalım, sonuç aynıdır; yani öne çıkan gücün karşısında hemen bir konfederasyon oluşacağı ve eski dostlarla müttefiklerin derhal o tarafa geçeceği kesindir.

Ünüyle ya da gücüyle toplum içinde sivrilen her vatandaşın toplumdan dışlandığı, ATİNA'daki *Ostracismi* ve SİRAKÜZA'daki *Petalizmi* üreten, adına ister kıskançlık deyin isterse sağduyu, o aynı nedendir;⁴ aynı neden dış siyasette da kendini göstermiş ve çok geçmeden, ne kadar ılımlı olursa olsun, lider devlete karşı düşmanlar üretmiştir.

PERS monarkı YUNAN cumhuriyetlerine göre daha güçsüzdü; o yüzden cumhuriyetler arasındaki kavgalarda, rekabetten çok güvenlik gerekçesiyle hep zayıf tarafı tutmaları gerekmişti. ALKIBIADES'in TISSAPHERNES'e verdiği tavsiye de buydu⁴ ve bu tavsiye PERS imparatorluğunun ömrünü aşağı yukarı bir yüzyıl uzatmıştı; PHILIP'in ihtiraslı dehasının ilk ortaya çıktığı andan sonra bu

⁴ Aristoteles, *Atina Anayasası*'nda, (kıs. 22), Atina'da sürgün cezasının siyasi rolünü tarif etmektedir. Kendi vatandaşlarına karşı kullanıldığında kamu yararı açısından tehlikeli olarak görülen sürgün cezası genellikle on yıl süreli olurdu; ancak mülkün veya vatandaşlığın kaybına yol açmazdı. Sürgün cezası ilk kez M.Ö. 508/7'de Cleisthenes tarafından müstakbel tiran Pisistratus'un bir akrabasına uygulanmıştı. M.Ö. 5. yüzyılda tiranlığa karşı bir güvenlik aracı olarak kullanılan sürgün, hizipler arası siyasi savaşlarda silah olarak kullanılmıştı. *Ecclesia* ya da halk meclisi üyeleri sürgün edilmesi teklif edilen bir kişinin adını bir *ostrakon*'un yani kırık bir çömlek çaprasının üstüne yazmışlardı. Siraküza'da bu işlem için *petala*, yani zeytin yaprakları kullanılıyordu.

⁴ THUCYD. cilt. viii.

tavsiyenin unutulmasıyla birlikte bu mağrur ve kırılğan yapı daha önce görülmemiş bir hızla yerle bir oluverdi.⁵

İSKENDER'den sonra gelen hükümdarlar güç dengesini ancak gerçek siyasette ve sağduyuda görülebilecek olan ve o ünlü fatihin ölümünden sonra birkaç yüzyıl daha belirgin bir şekilde süren büyük bir kıskançlıkla gözettiler. ANTIGONUS'un^e serveti ve ihtirasları yüzünden bir kez daha dünya çapında bir monarşinin tehdidine hedef oldular; fakat bir araya geldiler ve IPSUS'ta zafer elde ederek kendilerini kurtardılar. Doğulu hükümdarların zaman zaman YUNANLILAR ile MAKEDONYALILARI karşı karşıya kaldıkları tek gerçek askeri güç olarak gördükleri için gözlerini hep dünyanın bu tarafına çevirdikleri görülür. Özellikle de PTOLEMYLER, sırf MAKEDONYALI monarklara karşı denge oluşturmak adına önce ARATUS'u ve ACHAEALILARI, sonra da SPARTA kralı CLEOMENES'i desteklemişlerdi. POLYBIUS, MISIR siyasetini anlatırken bunlardan söz etmişti.⁶

⁵ Siyasetçi ve komutan Alkibiades M.Ö. 5. yüzyıl sonlarındaki Atina'nın imparatorluk olma sürecinde önemli bir figürdü. M.Ö. 415'te Sicilya'ya sefer düzenleyerek Siraküza'nın üstünlüğüne son vermiş; fakat Eleusis gizemlerine küfür ve saygısızlık suçlamalarını cevaplandırmak üzere geri çağırılmıştı. Sürgünde bulunduğu sırada -Pelepenez Savaşları'nın ortasında- Sparta tarafından kendisine danışmanlık teklif edilmiş ve Sparta'nın müttefiki olan Küçük Asya'daki Pers eyaletlerinin satrabı (valisi) Tissaphernes'le işbirliği yaparken Hume'un sözünü ettiği o muğlak teklifi yapmıştı. Bkz. Thucydides, 8.46. Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra Büyük İskender 323'te öldüğünde Pers imparatorluğu enkaza dönüşmüştü, çünkü Hume'a göre Persler Makedonyalı II. Philip'e zamanında müdahale etmemiş, bütün Yunanistan'a boyun eğdirerek onların bir araya gelmesine neden olmuştu.

^e DIOD. SIC. cilt. xx.

^f Cilt. ii. böl. 51.

⁶ Hume burada, Büyük İskender'in ölümü üzerine devasa Makedonya imparatorluğunda baş gösteren kaotik siyasi durumdan söz eder. İskender'in generalleri kendi aralarında üstünlük mücadelesi veriyorlardı. Uzun bir süre rakiplerine karşı üstünlük sağlayan Antigonos, M.Ö. 301'te rakiplerinin oluşturduğu koalisyon karşısında Firigya'daki Ipsus'ta yenilgiye uğradı. Bir diğer figür, yani Ptolemy, Ptolemaios I Soter

Antik çağdakilerin güç dengesinden tamamen habersiz olduğu şeklindeki düşünce ROMA tarihini YUNAN tarihinden daha iyi bilmemizden ve dolayısıyla düşüncelerimizi buna göre oluşturmamızdan kaynaklanır. Hızlı fetihlerden ve açık açık ilan edilen hırslarından; ve egemenliklerini bilinen dünyanın tümüne yayana kadar komşularına bir bir barışçı biçimde boyun eğdirmelerinden de anlaşılacağı gibi, ROMALILARIN hiçbir zaman böylesi genel bir karşı ittifakla veya konfederasyonla karşılaşmadığı unutulmamalıdır. Ayrıca efsanevi bir İÇ SAVAŞ⁷ yaşanmıştı;

adıyla Mısır hükümdarı oldu ve böylece Roma'nın Mısır'ı işgal ettiği M.Ö. 30'a dek Ptolemaios hanedanını başlattı. Achaea Ligi, Makedonya'dan bağımsızlığı korumak üzere M.Ö. 280'de Peleponnez'deki Achaea şehir devletleri tarafından kurulan proto-federal bir devlettir. M.Ö. 245 ile 213 arasındaki başlıca isim, Sicyonlu general Aratus idi. Polybius'ta, M.Ö. 225'te ittifak değiştiren Ptolemaios III Euergetes'e gönderme yapılır; Sparta o günlerde Lig'i dağıtmakla tehdit etmekteydi.

⁷ 1752 ile 1757 arasındaki baskılarda şu not bulunmaktadır:

Son zamanlarda eleştirmenler arasında ROMA tarihinin ilk yüzyıllarıyla ilgili güçlü kuşklar ortaya çıkmış olup, bana göre bu nedensiz değildir; şehrin GALYALILAR tarafından yağmalanmasına kadar geçen dönem neredeyse tamamen masaldan ibaretmiş gibidir; ve hatta bu kuşklar YUNANLILAR'ın dikkatlerini ROMA'ya yönelttiği ve onlar hakkında kayıt tutmaya başladığı döneme kadar olan süreyi de kapsar. Ancak bana göre bu kuşku özellikle de ROMA'nın yerel tarihi konusunda tamamıyla haklı sayılmaz, burada bir gerçeklik ve olabilirlik payı da vardır ve bütün bunların tümünün kurguya veya romantizme meraklı bir tarihçinin uydurması olması mümkün değildir. Yaşanan devrimlerle nedenler arasında sağlam bir bağlantı vardır. Hiziplerin gelişmesiyle siyasi deneyimler arasında bir paralellik söz konusudur: Dönemin davranış kalıpları ve ilkeleri o kadar birbirinin ayrı, o kadar doğaldır ki, gerçek bir tarihin bundan daha adil bir yaklaşım sergilemesi mümkün değildir. MACHIAVELLI'nin Titus LIVIUS hakkındaki yorumu tamamen efsane olarak görülen bu dönem üzerine oturmamış mıdır? Dolayısıyla bu konuda o eleştirmenler gibi düşünüyorum; ve o çağda yaşandığı söylenen zafer ve galibiyetlerin hanedan biyografilerinde tıpkı CICE-RO'nun da söylediği gibi aşırı biçimde çarpıtıldığı fikrine katılıyorum: Ancak farklı hiziplerin anlatımlarında birbirine tamamen zıt ifadelerin bulunması, bu anlatımların doğruluğunu kontrol etine imkânı sunmakta ve sonraki tarihçilerin gerçeğe karşılaştırma ve akıl yürütmeyle varmasını mümkün kılar. Titus LIVIUS'un AEQUI ve VOLSCI'de yaptığı katli-

ANIBAL'ın ROMA devletini işgal etmesinden sonra bütün uygar ulusların dikkatini çekmiş olması gereken ciddi bir kriz patlak vermişti. Sonradan bunun dünya çapında bir imparatorluk mücadelesi olduğu anlaşılmıştı (bunu o zaman da görmek zor değildi);⁸ buna rağmen tek bir hükümdar veya devlet bile bu kavgadan dolayı en ufak bir endişeye kapılmamıştı. MAKEDONYALI PHILIP, ANIBAL'ın zaferini görene kadar tarafsız kalmış; ve sonra sağduyudan uzak davranarak fatihle yine sağduyudan uzak koşullarda ittifak yapmıştı. İTALYA'nın fethinde KARTACA devletine destek olmayı taahhüt etmiş; ve sonra da KARTACALILAR YUNANİSTAN'a kuvvet göndererek YUNAN devletlerine karşı PHILIP'e yardım etmişti.^{h8}

amın yarısı bile FRANSA ve ALMANYA'nın nüfusunu azaltmaya yetecektir; ve bu tarihçi haklı olarak gerçekleri yarım yamalak aktarmakla suçlanabileceği gibi, kendisi bile aktardıklarının bu kadar inandırıcılıktan uzak olmasına şaşırmış olmalıdır. Aynı abartma eğilimi ROMA'nın nüfusunu ve ordusunun büyüklüğünü de şişirmiş görünür.

Hume'un göndermede bulunduğu en kuşkulu isimlerin başında, Titus LIVIUS ve Halikarnaslı Diyonisos ile ilgili kitabı 1738'de Fransızca ve 1740'ta İngilizce yayımlanan Hollandalı tarihçi Louis de Beaufort gelir. Bkz. Gibbon'un "Essai sur l'étude de la littérature", kıs. 27 vd. Galyalılar M.Ö. 387'de Roma'yı yağmaladı. Hume, Roma'yı ele alan ilk Yunan tarihçileri arasında, eserlerini M.Ö. 2. yüzyılda kaleme alan Polybius'u kesinlikle öne çıkarır. Machiavelli'nin *Söylev'i* Titus LIVIUS'un Roma tarihinin, şehrin kuruluşuyla M.Ö. 298-90'daki üçüncü ve son Samnit Savaşları arasındaki dönemi kapsayan ilk on cildini ele alır. Titus LIVIUS anlatımlarında, M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısından, Romalılarla onların Latin ve Hernicili müttefiklerinin M.Ö. 431'de Alban Tepele-ri'ndeki Algidus geçidinde yenilgiye uğrattığı orta İtalya'daki Aequi ve Volschi'de gerçekten de epeyce kan dökmektedir (Titus LIVIUS, iv. 26-9). 4. yüzyılda Roma'nın İtalya topraklarında yayılışı sırasında Aequi 304-2'de adeta yeryüzünden silinmiş (Titus LIVIUS, ix. 45 ve x.1), Volsci'ye de boyun eğdirilmişti. Hume Romalılara yönelik bir kuşkuculuktan söz eder (Titus LIVIUS, x.1, 8).

⁸ NAUPACTUMLU AGPLAUS'un YUNAN genel meclisinde yaptığı konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla birileri bunu görmüştü. Bkz. POLYB. cilt. v. böl. 104.

^h TITI LIVII, cilt. xxiii. Böl. 33.

⁸ Hume, İkinci Pön Savaşı'yla (M.Ö. 218-202) Hannibal'ın ünlü İtalya

Antik tarihçiler RODOS ve ACHAEA cumhuriyetlerinin bilgeliklerini ve sağduyulu siyasetini övmekteydi; ancak her ikisi de PHILIP ile ANTIOKHOS'a karşı savaşta ROMA'ya yardım etmişlerdi. Daha güçlü bir kanıt da, bu düsturun o çağlarda pek bilinmemesiydi; tek bir antik yazar bile atılan bu adımların sağduyudan uzak olduğundan ya da PHILIP'in KARTACALILARLA yaptığı antlaşmanın mantıksızlığından söz etmemişti. Bütün çağlarda hükümdarlar ve devlet adamları zaman zaman sağduyudan uzak davranabilirler: Ama tarihçilerin daha sonra bu davranışları ciddi bir şekilde eleştirmemesi hiç de normal değildir.

MASSINISSA, ATTALUS, PRUSIAS, hepsi de kendi özel tutkularını tatmin ederken ROMA'nın büyüklüğüne alet olmuş; ve müttefiklerinin fetihlerine yardım ederken aslında kendi zincirlerini sıktıklarını hiç akıllarına getirmemişlerdi. MASSINISSA ile KARTACALILAR arasında yapılacak basit bir anlaşma veya antlaşma ROMALILARIN AFRİKA'ya girmesini önleyebilir ve buradaki insanların özgürlüğünü koruyabilirdi.⁹

işgalinden söz eder. Sözü edilen küçük doğu-şovuyla, Yunan ve diğer doğu güçlerinin, Yunan yarımadasında, Makedonya ile III. Antiochus'un liderliğindeki Seleukos İmparatorluğu'nun müttefiki olan orta Yunanistan'nın Aetolyan Birliği arasındaki mücadelelere bir çözüm bulmayı amaçlayan Naupactus toplantısı kastedilir. Makedonyalı V. Philip, Roma'nın düşmanı olan Aetolyalı general için şöyle demişti: "Devlet işlerine önem vermeyenler, bu savaşta Kartacalılar mı Romalıları yenmiş, yoksa Romalıları mı Kartacalıları yenmiş umursamayanlar bile galiplerin İtalya ve Sicilya'yı ele geçirmekle yetinmeyeceğinden, kesinlikle [Yunanistan'a da] geleceğinden ve ihtiraslarını adalet sınırlarının ötesine taşıyacağından emindi" Polybius, *Histories*, v. 104.3. Bunun ardından Philip ile Hannibal arasında M.Ö. 215'te bir antlaşma yapıldı.

⁹ Burada kendi siyasi ve askeri hırsları uğruna Roma'ya bağımlı hale gelen üç krala gönderme yapılmaktadır. M.Ö. 202-149 yılları arasında yaşayan Nümidye kralı Massinissa ikinci Pön Savaşı (M.Ö. 218-201) sırasında Romalıları karşı Kartaca'nın yanında yer aldı, ancak Scipio Africanus taraf değiştirmesini sağladı; Massinissa ölümüne kadar Roma'nın sadık bir müttefiki olarak, Kartaca'nın boyun eğmesinde ve M.Ö. 149-6'daki üçüncü Pön Savaşı'nda Roma'ya gerekçe üreterek nihai olarak yok edilmesinde ve sonunda Nümidye'yi de yutan Afrika eyaletinin

ROMA tarihinde güç dengesinin önemini anlayan tek hükümdar SİRACÜZA kralı HIERO'dur. ROMA'nın müttefiki olmasına rağmen paralı askerler savaşında KARTACALILARA destek göndermişti; POLYBIUS, "hem SİCİLYA'daki dominyonları elde tutmak, hem de ROMA'nın dostluğunu kaybetmemek için KARTACA'nın güvenliğini korumak zorunludur," der; "çünkü KARTACA'nın düşmesi demek, ayakta kalan gücün hiçbir karşı koyuşla veya muhalefetle karşılaşmadan her istediğini yapması demektir. HIERO büyük bir bilgelik ve sağduyuyla hareket etmiştir. Çünkü böyle büyük bir gücün tek bir elde toplanmasına ve dolayısıyla komşu devletlerin kendilerini savunamaz duruma düşmesine kesinlikle göz yumulamaz." İşte modern siyasetin açıkça dile getirilen hedefi budur.¹⁰

Özetle, güç dengesini koruma ilkesi o kadar sağduyulu ve mantıklı bir ilkedir ki derin bakış açısı ve derin anlayış örneklerinin bolca görüldüğü antik dönemde bu ilkenin gözden kaçtığını düşünmek mümkün değildir. Günümüzdeki kadar bilinmemiş ve kabul edilmemiş olsa bile, en

kurulmasında önemli bir rol oynadı. Hume bunun başka türlü *olabileceğini* de ("engellendi" ve "korundu" fiilleri dilek kipinde dile getirilir) savunur. Titus LIVIUS gibi Massinissa da 18. yüzyılda Roma tarihiyle ilgili en önemli standart kaynaklardan biridir. Hume'un okuyucuları onun ismini hemen James Thompson'ın *Sophonisba* (1730) adlı oyunuyla ilişkilendirecektir. Pergamon'dan yönetilen Helen krallığı art arda üç Attalus adlı hükümdar tarafından yönetilmişti. Birincisi, M.Ö. 3. yüzyılın sonuyla 2. yüzyılın başında Makedonya'nın gücüne karşı koyabilmek üzere Roma'yla ittifak yapmıştı; ikincisi bu siyaseti sürdürdü; üçüncüsü de krallığını Romaya miras bıraktı (M.Ö. 133). Pergamon'un Küçük Asya'daki rakiplerinden biri, 2. yüzyılda özellikle de II. Prusias (öl. M.Ö. 149) döneminde tıpkı rakibi gibi Roma'dan destek arayan Bitinya idi. Nitekim o da M.Ö. 74'te IV. Nicomedes tarafından Roma'ya miras bırakıldı.

¹⁰ Kartaca, birinci Pön Savaşı'nda (M.Ö. 264-41) yenildikten sonra paralı askerlerle Sardinya ve Hippacritae ile Libya'daki Utica gibi kendisine bağlı devlet ve şehirlerin ayaklanmasına sahne oldu ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Sicilya'daki Siraküza hükümdarı II. Hiero, Kartaca tarafından tehdit edilince Roma'yı desteklemişti; Polybius'un sözünü ettiği stratejik nedenlerle -M.Ö. 237'de- Kartaca'yı destekledi.

azından daha bilge ve deneyimli hükümdarlarla siyasetçileri etkilemiş olmalıdır. Aslında bugün bile genel olarak bilinmesine ve kabul edilmesine rağmen uygulamada dünyayı yönetenler üzerinde çok daha geniş bir etkisi yoktur.

ROMA imparatorluğunun çökmesinden sonra kuzeyli fatihlerin kurduğu yönetim şekli daha fazla fetih yapmalarını büyük ölçüde engellemiş ve uzun süre kendi sınırları içinde kalmalarına neden olmuştu. Ancak vassallığın ve feodal milisliğin kalkmasıyla beraber birçok krallık ve prensliğin imparator CHARLES'ın kişiliğinde birleşme tehlikesi üzerine insanoğlu evrensel monarşiye karşı yeniden alarma geçti. Fakat AVUSTURYA'nın geniş ama bölünmüş dominyonlar üzerine kurulu olan gücü ve esas olarak altın ve gümüş madenlerinden kaynaklanan zenginliği, kendilerine karşı kazılan siperleri yıkma çabalarından çok iç zaaflardan dolayı zayıflayacaktı. Bu sert ve kibirli ırkın gücü bir yüzyıldan kısa bir zamanda çöktü, zenginlikleri azaldı, ihtişamı sönüverdi.¹¹ Onu AVRUPA'nın özgürlüklerine daha düşman, eskinin bütün avantajlarına sahip ama, AVUSTURYA hanedanının uzun zamandır ve hâlâ da esiri olduğu o kısmi bağınazlık ve zulüm ruhu dışında zaaflarının hiçbirini taşımayan yeni bir güç izledi.¹²

¹¹ İspanya kralı I. Charles, 1516-56, daha çok Kutsal Roma İmparatoru V. Charles, 1519-56, olarak tanınmaktadır. Baba tarafından I. Maximilian'ın torunu olarak Avusturya, yani Habsburg hanedanından gelmekteydi ve anne tarafından da Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı Isabella'nın mirasçısıydı. İmparatorluğu evrensel bir monarşiye dönüştürme girişimleri, Hume'un VIII. Henry, VI. Edward ve Kraliçe Mary dönemlerindeki Avrupa siyasetini değerlendirmesinde önemli bir altplan oluşturmaktadır. Bkz. *Tarih*, böl. 28-37. İspanyol gücünün II. Philip (1556-98) döneminden III. Philip'in saltanatında (1598-1621) Birleşik Eyaletler'in 1609'da *de facto* [fiilen] kaybedilmesiyle ciddi bir şekilde inişe geçişine kadar olan sonraki dönem Hume'un tarihinde Elizabeth döneminin bir parçası olarak ele alınırken, I. James'in saltanatının başlarında, güç dengesinin Fransa lehine döndüğü sırada Avrupa'daki genel durum da *Tarih* (böl. 45, v: 6 vd.) adlı eserde özetlenir.

¹² XIV. Louis'nin annesi de (III. Philip'in kızı Anne) eşi (IV. Philip'in kızı

Bu ihtiraslı güce karşı verilen savaşlarda başı BRİTANYA çekmekteydi; BRİTANYA'nın bu konumu hâlâ sürmektedir. Durumundan ve zenginliklerinden kaynaklanan avantajlarına ek olarak, halkı öyle bir ulusal ruhla canlanmış ve hükümetine karşı öyle bağlıdır ki, coşkusunun kolay kolay sönmeyeceğini tahmin ediyoruz. Aksine, geçmişe göre değerlendirdiğimizde, bu tutkulu coşkunun biraz yatışması gerektiği; bu anlamda bir eksiklikten çok övgüye değer bir aşırılığın söz konusu olduğu görülür.

İlk olarak, modern siyasetin sağduyulu bakış açısından çok, antik YUNAN'ın kıskançlık dolu rekabet ruhunu taşıdığımız görülür. FRANSA'yla yaşadığımız savaşlar meşru hatta zorunlu bir gerekçeyle başlamış; ama her zaman hırs ve inat yüzünden fazla uzatılmıştır. Ardından, 1697'de RYSWICK'te yapılan aynı barış 1692'de de teklif edilmişti; 1712'de UTRECHT'te varılan anlaşma, aynı koşullarda 1708'de de yapılabilirdi; yine, 1748'de AIX-LA-CHAPELLE'de memnuniyetle kabul ettiğimiz şartları pekala 1743'te FRANKFURT'ta da sağlayabilirdik.¹³ Sonuçta, FRANSA'yla yaptığımız savaşların yarısından fazlasının ve bütün kamu borçlarımızın, komşularımızın ihtiraslarından çok kendi sağduyudan uzak katılığımızdan kaynaklandığını görmekteyiz.

İkinci olarak, FRANSIZ gücüne karşı düşmanlığımızı ve müttefiklerimizle dayanışmamızı o kadar çok ilan ettik ki, müttefiklerimiz kendi güçleri kadar bize güvenir; ve her türlü makul uzlaşma şartlarını reddedip bize zarar vermek

Maria Theresa) gibi bir Habsburg idi.

¹³ Ryswick Antlaşması, Fransa'ya karşı verilen Büyük İttifak Savaşı'nu (Britanya, Hollanda ve İspanya) (1688/9-97) bitirdi ve Fransa'nın III. William'ı İngiltere ve İskoçya kralı olarak tanınmasını sağladı. Utrecht Antlaşması (1713) İspanyol Veraset Savaşı'nu (1702-13) bitirdi; hem 1708'de hem de 1709'da Gertruydenburg'ta barış müzakereleri yapıldı. Aix-la-Chapelle Antlaşması, Avusturya Veraset Savaşı'nu (174-8) sona erdirdi; 1743'te Frankfort an der Oder'de yapılan İmparatorluk Diyet toplantısında barış önerileri dile getirilmişti.

pahasına savaşı sürdürür oldular. *Habet subjectos, tanquam suos; viles, ut alienos.*¹⁴ Son parlamentonun başında Avam Kamarası'nda yapılan kışkırtıcı oylamanın MACARİSTAN kraliçesini şartlarda esnek davranmaktan vazgeçmeye ittiğini, PRUSYA ile anlaşmaya varılmasını ve dolayısıyla AVRUPA'nın huzura kavuşmasını engellediğini bütün dünya bilmektedir.¹⁵

Üçüncü olarak da, bizler öyle savaşçı ruhluyuz ki bir kez savaşmaya başladık mı hem kendimizi hem gelecek kuşakları unutuyor ve sadece düşmanı daha fazla nasıl öfkelen-direceğimizi düşünür oluyoruz. Sadece suç ortağı olduğumuz savaşlar yüzünden gelirlerimizi ipotek ettirmek, siyasi ve sağduyulu davrandığını iddia eden bir ülkenin içine düşebileceği en büyük hatadır. Bu şekilde para bulma çözümü, tabii buna zehir değil de çare diyeceksek, ancak son çare olmalıdır; ve ne kadar büyük ve acil olursa olsun

¹⁴ Tacitus, *Histories*, I.37, Loeb bask. Eski çeviride: "Bir zamanlar bize sanki onun tebaasıymış gibi davranıyor, baskı yapıyordu; ve sanki sefil yabancılarımıza gibi tepeden bakıyordu" *Works*, II:32. Konuşmacı imparatorluk muhafız kıtasını, M.S. 68'de Neron'un ardından Roma imparatoru olan Galba'yı devirmeye kışkırtan Otho idi. Galba'yı öldürmeyi başardılarsa da sonunda yenildiler ve Otho da M.S. 69'da intihar etti.

¹⁵ Avusturya Veraset Savaşı, önce Fransa ve Prusya'nın, sonra da Maria Theresa'nın Avusturya tahtına çıkma hakkına karşı çıkan diğerlerinin, yani İspanya, Bavyera ve Saksonya'nın ittifak değişikliklerine sahne oldu. VI. Charles 1740'da geride erkek mirasçı bırakmadan ölünce, Macaristan ve Bohemya kraliçesi olan kızı Maria Theresa, Habsburg verasetinde hak iddia etmişti. Aynı zamanda Prusya kralı (Büyük) II. Frederick bu fırsattan yararlanarak Macaristan yönetimindeki Silezya'nın bir kısmını işgal etti. Büyük bir muhalefetle karşı karşıya kalan ve yeterli kaynakları olmayan Maria Theresa, Britanya'nın desteğini alarak para ve dolaylı olarak asker desteği sağlamayı başardı. Askerler, Britanya kralı II. George'un elektör olduğu Hanover'den geldi; ancak maaşları Britanya tarafından ödendi. Hanover dönemi Britanya'sında sıkça görüldüğü gibi, paranın, monarkın öteki ülkesine aktarılması önce Parlamento'da, sonra da dışarıda muhalefete yol açtı. II. George döneminin 1741'den 1747'ye kadar süren üçüncü parlamentosunun başlangıcı, uzun süredir işbaşında bulunan başbakan Robert Walpole'un Saray-Whig çatışması sonucu düşmesinin ardından oldukça fazla "kavga"ya sahne oldu.

hiçbir olumsuzluğun bizi böyle tehlikesi bir maceraya sürüklemesine izin verilmemelidir.

Sürüklendiğimiz bu tür aşırılıkların olumsuz sonuçları olacaktır; hatta belki de zaman içinde öteki uca savrulmamıza ve AVRUPA'nın kaderi konusunda tamamen ilgisiz ve gevşek davranmamıza neden olabilecek çok daha büyük zararlara yol açacaktır. YUNANİSTAN'ın en hareketli, en dalavereci, en savaşçı halkı olan ATİNALILAR her kavgaya bulaşmanın hata olduğunu anlayınca dış ilişkilere ilgi göstermekten vazgeçtiler; ve muzaffer tarafa övgüler düzüp nezaket göstermek dışında asla taraf tutmadılar.

Büyük monarşiler belki de insan doğası açısından zararlıdır; ilerlemeleri de, kalıcılıkları da ve hatta kuruluşlarından çok olmayan çöküşleri bile zarar verir. Savaşlar merkezden çok uzaklarda yaşanmaya ve devletin çok küçük bir kısmının ilgisini çekmeye başlayınca, monarşiyi güçlendiren askeri deha bir süre sonra sarayı, başkenti ve böyle bir yönetimin merkezini terk eder. Hükümdara sevgi yoluyla bağlı olan eski soylular hep sarayda yaşarlar; asla kendilerini uzak ve barbar cephelere gönderecek olan ve zevk ve servetlerinden uzak düşüren bir askeri görev kabul etmezler. Bu yüzden devletin silahları; coşkusu, sevgi bağı, onur duygusu olmayan, o silahları her fırsatta hükümdara çevirmeye ve biraz zora düşünce kendisine daha fazla ödeme yapana ve yağma hakkı verenin tarafına geçmeye hazır olan yabancı paralı askerlere teslim edilmek zorundadır. İnsan ilişkilerinde doğal gidişat budur: İnsan doğası boşlukta kaldığında böyle tepki verir: Hırs, fatihi, onun ailesini ve yakınındaki ve kendisi için değerli olan her şeyi böyle yok eder. Kahraman, sadık ve kendilerini seven soyluların desteğine güvenen BOURBONLAR bu avantajlarını sonuna kadar kadar kullanacaklardı.¹⁶ Şan ve

¹ ROMA imparatorluğunun bir avantajı var idiyse, o da imparatorluğun kurulmasından önce insanlığın genel olarak oldukça bozuk, uygarlık dışı bir durumda olmasıydı.

¹⁶ Bourbonlar, IX. Louis'den gelen karmaşık İspanyol-Fransız hanedanı.

şerefle ateşlendiklerinde, bu insanlar savaşın meşakkatine ve tehlikelerine göğüs gerebilirler; sarayda unutulmuş ve hükümdarın yanına sokulmayı başaran dalkavukların veya metreslerin entrikalarına kurban edilen MACARİSTAN veya LİTVANYA'daki askeri birliklerinde gevşekliğe asla izin vermezler. Birlikler, belki daha iyi eyaletlerden gelmiş birkaç paralı askerle karışmış HIRVATLARLA, TATARLARLA, HAFİF SÜVARİLERLE ve KAZAKLARLA doludur: ROMA imparatorlarının melankolik kaderi bir daha ve bir daha tekrarlanır, ta ki monarşi nihai olarak çökünceye kadar.

DENEME XX

Vergiler

Mantıklı düşünen bazı kesimler arasında yaygın bir deyiş vardır: *Her yeni vergi, bu verginin yüklendiği vatandaşa yeni bir yetenek yaratır; ve toplumsal yükümlülüklerdeki her artış orantılı olarak halkın çalışkanlığını da artırır.* Bu kolayca kötüye kullanılabilecek bir deyiştir; ve ne kadar gerçekse o kadar da tehlikelidir. Fakat belli sınırlar içinde kaldığı sürece bir mantığa ve deneyime dayandığı da akıldan çıkarılmamalıdır.

Sıradan halkın tükettiği mallara vergi konulduğunda doğal sonuç ya yoksulların yaşam biçiminde bir şeylerden vazgeçmek zorunda kalması ya da ücretlerinin yükseltilmesi yoluyla vergi yükünün tümüyle zenginlerin omuzlarına yüklenmesi olacaktır. Fakat üçüncü bir sonuç daha vardır ki, bu da vergilerin artması nedeniyle yoksulların daha fazla çalışarak, ama emekleri karşılığında daha fazla ücret istemeden, eskisi standartta yaşamalarıdır. Vergiler ölçülü olduğu, yavaş yavaş artırıldığı ve yaşamın zorunluluklarını etkilemediği sürece bu sonuç ortaya çıkar; ve bu tür güçlüklerin çoğunlukla insanları daha fazla çalışmaya iteceği, iyi şartlarda yaşayan diğerlerinden daha zengin ve daha çalışkan hale getireceği kesindir. Çünkü, paralel bir örnek olarak, en çok ticaret yapan ülkelerin her zaman en verimli topraklara sahip ülkeler olmadığını; aksine, birçok doğal dezavantaja rağmen iş yaptıklarını görmekteyiz. SUR, ATİNA, KARTACA, RODOS, CENOVA, VENEDİK, HOLLANDA bunun iyi örnekleridir. Ve bütün tarihte, hem bol ticaret yapıp hem de toprakları verimli olan sadece üç ülke görüyoruz: HOLLANDA, İNGİLTERE ve FRANSA. Görünüşe göre bunlardan HOLLANDA ile İN-

GİLTERE deniz ulaşımının avantajlarını iyi kullanmakta ve kendi iklimlerinin elvermediği ürünleri elde etmek için sıkça yabancı limanlara gidip gelmektedir. FRANSA'ya gelince, ticaret bu krallığa geç ulaşmış olup, ticaret ve denizcilikle uğraşan komşu ülkelerin elde ettikleri zenginlikleri gören zeki ve girişimci insanlar sayesinde gelişmiştir.

CICERO^a kendi zamanında en çok ticaret yapan bölgelerin İSKENDERİYE, KOLKHIS, SUR, SAYDA, ANDROS, KIBRIS, PAMFİLYA, LİKYA, RODOS, SAKIZ, BİZANS, MİDİLLİ, İZMİR, MİLET, KOS olduğundan söz eder.¹ İSKENDERİYE dışında bunların hepsi ya küçük adalar ya da küçük topraklardır. Bu şehir de ticaretini bütünüyle coğrafi konumuna borçluydu.

Bazı doğal zorunluluklar veya dezavantajlar sanayi açısından olumlu olabildiğine göre, yapay yükler niçin aynı sonucu vermesin? Sir WILLIAM TEMPLE^b, HOLLANDA sanayisinin tamamen zorunluluğun bir sonucu olduğunu, bu ülkenin doğasının dezavantajlarından kaynaklandığını söyler; ve bu tezini İRLANDA'ya yaptığı çarpıcı bir karşılaştırmayla destekler; "Toprağın," der, "bol ve geniş, buna karşılık nüfusun az olduğu yerlerde, hayati ihtiyaçlar o kadar ucuz, insanlar o kadar çalışkandır ki, iki günlük çalışmayla kendilerini bütün bir hafta besleyecek kadar para kazanabilirler. Tembellik için oldukça elverişli bir ortam. Çünkü insanlar rahatlığı çalışmaya tercih ederler ve boş boş yaşayabiliyorlarsa zahmete girmezler; zorunluluktan dolayı çalışmaya alışacak olsalar bile artık sağlıklarının ve haz dünyalarının bir parçası haline gelen tembellikten vazgeçemezler. Aslında tembellikten çalışmaya geçiş belki de çalışmaktan tembelliğe geçişten daha güç değildir."² Yazar bu tezini doğrulamak için, yukarıda olduğu gibi

^a Epist. ad ATT. cilt. ix. Ep. II.

¹ Cicero, *Letters to Atticus*, 9.9. "Andros"'un "Aradus" olması gerekir.

^b HOLLANDA'yla ilgili açıklamalar, böl. 6.

² *Account of the Netherlands*, s. 61. Alıntının başındaki "toprak"ın "yiyecek" olması gerekir.

antik ve modern dönemlerde ticaretin gelişmiş ve toprakların sanayileşmeyi zorunlu hale getirecek kadar küçük olduğu yerleri sıralar.

En iyi vergi, tüketim ürünlerine ve özellikle de lüks ürünlere getirilen vergidir; çünkü bu tür vergiler daha az hissedilir. Bir ölçüde gönüllü olarak ödenirler; çünkü kişi vergilendirilmiş ürünü ne kadar kullanabileceğini seçme şansına sahiptir. Bu vergiler peyderpey ve belli belirsiz bir şekilde ödenir: Adil bir şekilde uygulandıklarında insanların doğal olarak ölçülülüğe ve tutukluluğa zorlarlar. Ve malın esas fiyatıyla iç içe geçtikleri için tüketici tarafından fazla hissedilmezler. Tek dezavantajları yüksek olmalarıdır.

Varlık vergileri fazla değildir; ama onun dışında bir sürü dezavantajı vardır. Buna rağmen birçok devlet, açıkları kapatmak için bunlara başvurmaya zorunda kalır.

Fakat en kötü vergiler, keyfi vergilerdir. Uygulama biçimleri yüzünden çoğu zaman sanayiye cezalandırmaya dönuşürler; aynı zamanda bu vergiler kaçınılmaz eşitsizliklerinden dolayı oluşturdıkları gerçek yükten daha fazla acı verirler. Dolayısıyla bu vergilere uygar halklarda fazla rastlanmaz.

Genel olarak bütün kelle vergileri, keyfi olsunlar olmasınlar, tehlikeli görülür.³ Çünkü hükümdarın her defasında biraz daha, biraz daha artırması kolay olduğu için bu

³ Kelle veya baş vergisi, yani vatandaşların kişi başına ödediği vergiler, genellikle kişinin varlık miktarına ya da toplumsal konumuna göre alınmaktaydı. Hume vergide orantılı eşitlik girişimlerini keyfi olarak görüyordu; çünkü varlık tahmini son derece muğlak olduğu gibi, toplumsal konumla varlık arasında belirgin bir korelasyon yoktu. Ancak keyfiliikten kaçınmak adına bütün vergi mükelleflerine aynı miktarda vergi uygulanması durumunda sadece orantılı bir eşitsizlik değil, aynı zamanda Hume'un sözünü ettiği hükümdarlardaki eğilimler nedeniyle bir de muğlaklık söz konusu olacaktır. Hume'un düşüncelerini yansıtan tarihteki kelle vergisi örnekleri için, bkz. *Tarih*, böl. 17, II: 289 ve 27, III: 96. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde, v.ii.j, durumu Hume'un yönünden ortaya koyar.

vergiler baskıcı ve katlanılmaz hale gelme eğilimi gösterir. Öte yandan, bir mala konulan gümrük vergisi kendi kendini kontrol edebilir; bir hükümdar çok geçmeden vergiyi artırmanın geliri artırmadığını görür. Dolayısıyla bir halkı bu tür vergilerle topyekün mahvetmek kolay değildir.

Tarihçiler, ROMA devletinin yıkılmasının başlıca nedenlerinden birinin, KONSTANTİN'in *imparatorluğun* önceki gelir kaynağı olan aşar, gümrük ve tüketim vergilerini kaldırıp bunun yerine kelle vergisi koyması olduğunu söylerler. Halk *tahsildar* baskısından öyle yılmıştı ki, koşa koşa istilacı barbarlara sığınmışlardı; çünkü fazla teknikleri olmadığı gibi fazla ihtiyaçları da olmayan barbarların egemenliği ROMALILARIN rafine tiranlığına tercih edilir bulunmuştu.⁴

Bazı siyasi yazarlar bütün vergilerin nihayetinde topraktan kaynaklandığını belirterek, tüketimden alınan tüm vergileri kaldırıp sadece toprağa vergi uygulanmasını savunmuşlardır. Fakat bütün vergilerin nihayetinde topraktan kaynaklandığı doğru değildir. Eğer bir zanaatçının tükettiği mala vergi koyulacaksa, zanaatçı bunu iki şekilde ödeyebilir; ya harcamasından kısar ya da daha çok çalışır. Bu her iki kaynak da ücretini artırmaktan daha kolay ve daha doğaldır. Kıtık yıllarında dokumacının ya daha az tükettiğini ya da daha çok çalıştığını veya hem tasarruf edip hem de daha çok çalışarak yılın sonunu getirmeye çalıştığını görürüz. Kendisine koruma sağlayan adı hak etmesine rağmen, toplumun iyiliği için toplumla aynı güçlüklerle katlanması adil bir durumdur. Neyle emeğinin fiyatını artırabilir? Onu çalıştıran üretici daha fazlasını vermez: Kendisi de yükseltemez, çünkü giysiyi ihraç eden tüccar fiyatı yükseltemez; zira o da dış piyasalardaki fiyatlarla sınırlı olmak zorundadır.⁵ Herkes vergi yükünü ken-

⁴ Bkz. Pieter Burmann. *De vectigalibus populi Romani*. Tahsildarlar vergi toplardı.

⁵ *Siyasi Denemeler*'in 1752 tarihli ilk baskısından 1768'e kadar bu paragrafta şöyle yazmaktaydı:

disinden uzak tutmak ve başkalarının sırtına yıkmak ister: Ama herkes aynı eğilimi gösterir ve herkes savunmadadır; hiç kimse bu yarışta tam olarak öne çıkmak istemez. Bu durumda, toprak sahiplerinin niçin diğerlerinin kurbanı olması ve diğerleri gibi kendisini savunmaması gerektiğini anlayabilmiş değilim. Bütün ticaret adamları, ellerinden gelseydi eğer, onu seve seve yağmalayıp kendi aralarında paylaşırlardı: Fakat hiçbir vergi konmasa da hep bu eğilimde olurlardı; ticaret adamlarının kendisini vergilerle yağmalamasına karşı kullandığı yöntemleri daha sonra yine kullanır ve yükü onların da paylaşmasını sağlardı. Bunlar zanaatçının, emeğinin fiyatını artırmadan, sırf daha fazla çalışmak ve daha fazla tasarrufla ödeyemeyeceği kadar ağır ve hatta adaletsizce dayatılmış vergilerdir.

Bütün vergilerin en sonunda toprağa dayandığına dair genel bir kanı vardır. Yasamacılarımızın ağırlıklı olarak içinden geldiği toprak sahiplerini kontrol altına almak ve onların ticaret ve sanayiye saygı göstermelerini sağlamak kaydıyla böyle bir kanı BRİTANYA'da da yararlı olabilir. Fakat ilk olarak ünlü bir yazar tarafından gündeme getirilmekle birlikte bu ilkenin çok da sağduyulu gözükmeyeceğini ve o yazarın otoritesi olmasa hiç kimse tarafından kabul görmeyeceğini itiraf etmeliyim.

Hume burada John Locke'un "Faizi Düşürüp Paranın Değerini Artırmanın Sonuçları Üstüne Bazı Düşünceler, Parlamente'ye Bir Mektup", (s. 87-98), başlıklı makalesine gönderme yapar. Bütün vergilerin nihayetinde toprağa konmuş olduğu ve bütün vergilerin yerine tek bir toprak vergisi koyma düşüncesi, konulan yeni vergiyle ve özellikle de Robert Walpole'un 1733'te gündeme getirdiği, epeyce tartışma yaratan ve birçok makaleye (bkz. özellikle Jacob Vanderlint, *Money Answers all Things: Or an Essay to make Money sufficiently Plentiful among all Ranks of People* ...) konu olan tüketim vergisiyle birlikte güçlenmekteydi. Benzer tartışmalar aynı sıralarda Fransa'da da yaşanmış ve sonunda fizyokrasi öğretisinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Fakat fizyokrasi bir hareket olarak ancak 1760'lardan itibaren genel bir kabul görmeye başlamış ve Hume'u da *Denemeler*'in son baskılarında "ateşli" gibi kavgacı sözcükler kullanmaya itmişti. Mirabeau'nun (Quesnai'nin ünlü *Tableau économique*'sünün IV. Kısım olarak yer aldığı) *L'Ami des hommes*'u 1760'ta, *Philosophie rurale ou Économie générale et politique de l'agriculture* 1763'te, Quesnai'nin *Analyse*'i 1766'da, *Probleme économique* I ve II 1766-7'de, P. S. Dupont de Nemour'un önemli derlemesi *Physiocratie* 1768'de yayımlanmıştı.

Bu konuda son olarak, vergiler konusunda siyasi kurumlarda örnekleriyle sıkça karşılaştığımız ve ilk bakışta görünenin tam tersine sonuçlar veren bir örnekten söz edeceğim. TÜRKLER’de Baş vezir bütün insanların hayatları ve varlıkları üzerinde mutlak söz sahibi olduğu halde, yeni vergi koyma yetkisi yoktur; böyle bir girişimde bulunan bir vezir ya geri adım atmak zorunda kalır ya da ısrarının hayati sonuşlarına katlanır. Bu önyargının ya da yerleşik düşüncenin baskıya karşı dünyadaki en ciddi engel olduğu düşünülebilir; oysa durum bunun tam tersidir. Gelirini artıracıecek düzenli bir yöntemi olmayan imparator, paşalarla valilerin tebaaya baskı ve zulüm yapmasına göz yummak zorundadır: Paşa ve valilerin görevleri bitince de edindikleri servetlere el koyar. AVRUPALI hükümdarlar gibi yeni bir vergi koyabilseydi, çıkarları halkınkiyle çok daha fazla örtüşür, bu düzensiz vergi yüklerinin kötü sonuçlarını hemen hisseder ve genel bir vergiyle alınan bir poundun, adaletsiz ve keyfi bir şekilde alınan bir şilinden çok daha az kötü etkisi olduğunu görürdü.

DENEME XXI

Kamu Kredisi

Antik çağda, barış döneminde savaş için hazırlık yapmak ve özellikle de düzensizlik ve kargaşa zamanlarında ekstra vergilere ve borca başvurmada hazine biriktirmek yaygın bir uygulamaydı. ATİNALILARIN, PTOLEMELE-RİN ve İSKENDER'den sonra gelen öteki hükümdarların stokladığı devasa miktarlara^a ek olarak; PLATON'dan^b, tutumlu LACEDEMONYALILARIN da büyük bir hazine topladığını; ve ARRIAN^c ile PLUTARKHOS'un^d, İSKENDER'in SUSA ve ECBATANA fetihlerinde ele geçirdiği, KIROS zamanından beri saklanan hazinelere dikkat çektiğini öğreniyoruz.¹ Yanlış hatırlamıyorsam, kutsal kitap ayrıca HEZEKİYA'nın ve YAHUDİ prenslerin; din dışı tarihinse MAKEDONYA kralları PHILIP ve PERSEUS'un hazinesinden söz eder.² Eski GALYA cumhuriyetleri büyük rezervler bulundurlardı.³ JULIUS SEZAR'ın iç savaşlar sırasında ROMA'da ele geçirdiği hazineyi herkes bilmektedir;⁴ ve yine AUGUSTUS, TIBERIUS, VESPASIAN, SEVERUS, vb. gibi akıllı imparatorların sağduyulu

^a Deneme V ["Ticaret Dengesi"]

^b ALCIB. I.

^c Cilt. iii.

^d PLUT. *in vita* ALEX. Bu hazineleri 80.000 talente ya da yaklaşık 15 milyon sterline çıkarmıştır. QUINTUS CURTIUS (cilt. v. böl. 2), İSKENDER'in SUSA'da 50.000 talentin üzerinde bir miktar bulduğunu söyler.

¹ Dipnotlardaki referanslar, Platon, *Alkibiades* I.122d-123b; Arrian, *Expedition of Alexander* 3.16 ve 19; Plutarkhos, "Life of Alexander", kıs. 36, 37.

² Bkz. 2 Krallar 18:15 ve 20:13:2 Tarihler 32:27-9; İşaya 39:2; vb.

³ STRABON, cilt. iv.

⁴ Strabon, *Geography*, (1.13) adlı esere gönderme yapılmaktadır.

⁵ Bkz. Plutarkhos, *Lives*, "Life of Caesar", kıs. 35.

bir öngörüyle olağanüstü zamanlar için büyük miktarlar ayırdıklarını görüyoruz.

Bugün başvurulana önlem ise, aksine, kamu gelirlerini ipotek etmek ve atalarının borçlarının gelecek kuşakların ödemesine güvenmekten ibarettir: Tabii akıllı babalarının sergilediği güzel örneği gören gelecek kuşaklar da yine aynı şekilde davranıp, en azından kendi seçimleriyle değil ama gereklilikten dolayı yeni bir gelecek kuşağa güvenmek zorunda kalacak olan *kendi* gelecek kuşaklarına güvenirler. Fakat tartışmasız bir şekilde yıkıcı olan bir uygulamayı çürütmek adına zaman kaybetmemek için şunu söylemek gerekir ki; bu anlamda eski ilkeler, bazı makul kısıtlamaları olan ve pahalı bir savaşın yarattığı borçları barış zamanında temizleyecek bir tasarruf yapabilen modern ilkelerden yine de daha sağduyuludur. Peki, bu konuda kamusal ve bireysel tutumlar neden farklıdır, neden farklı ilkeler geçerlidir? Kamunun birikimleri ne kadar büyük olursa, zorunlu harcamaları da o kadar büyük olur; kaynaklar ne kadar fazla olursa olsun, sonsuz değildir; bu kaynakların ömrü, tek bir insanın ya da ailenin yaşam süresine göre değil, geniş, uzun soluklu, bol ve toplumun varlığına uygun bir süreye göre hesaplanmalıdır. İnsanlar bazen kaçınılmaz olarak şansa ve geçici çarelere güvenmek zorunda kalabilirler; fakat bile bile bu tür kaynaklara güvenen biri, herhangi bir şanssızlıkla karşılaştığında zorunluluğu değil kendi ahmaklığını suçlamak durumundadır.

Devletin düşüncesizce girişimlerde bulunması veya askeri disiplini ihmal etmesi nedeniyle hazinenin kötü şekilde kullanması nasıl tehlikeliyse; ipoteğin kötüye kullanılması çok daha tehlikelidir; ve yoksulluk, iktidarsızlık ve yabancı güçlere teslim olmak demektir.

Modern savaş her türlü yıkıcı gelişmeye; büyük insan kaybına, vergi artışına, ticaretin çökmesine, paranın azalmasına, denizde ve karada felakete yol açar. Eski ilkelere göre, kamu hazinesinin açılmasıyla olağandışı bir altın ve gümüş bolluğu meydana geldiği için, sanayiye geçici bir

teşvik işlevi görmekte ve savaşın yol açtığı kaçınılmaz felaketler bir ölçüde onarılır.

Yönetimi sırasında halkın sırtına vergi yüklemekten veya kendisine karşı öfke uyandırmadan büyük bir başarı kazanmış gibi görünmesini sağlayacağı için böyle bir çareye başvurmak bir bakana çok çekici gelebilir. Bu yüzdendir ki, borçlanma uygulaması her yönetim tarafından kesinlikle kötüye kullanılacaktır. Müsrif oğula Londra'da her bankada kredi vermek, bir devlet adamının gelecek kuşaklar üstüne senet düzenlemesinden çok daha düşüncesizce değildir.

Bu durumda, kamu borçlarının zorunluluktan bağımsız olarak avantajlı olması; bir devletin yabancı bir düşmanın baskısı altında olmadığı halde, ticareti ve zenginliği teşvik etmek adına sınırsız birikim, borç ve vergi yaratmasından daha akıllıca bir çare olmaması şeklindeki yeni ikileme ne diyeceğiz? Koca koca bakanların ve aramızdaki koca bir partinin başını çektiği bu tür saçmalıkları görmemiş olsaydık eğer, retorikçilerin aklından kolayca tembelliğe, yangına, BUSIRIS'e⁵ ve NERON'a övgüler düzmek gibi düşünceler de geçebilirdi.⁶

⁵ Hume, *Deliliğe Övgü* olarak bildiğimiz, Erasmus'un *Moriae Encomium*'unu tekrarlar. Hume'un döneminde "encomium", White Kennet'in *Witt against Wisdom: O a Panegyrick upon Folly* (Bilgeliliğe Karşı Zeka: Ya da Deliliğe Övgü) şeklindeki çevirisinde de olduğu üzere "övgü" olarak çevrilmekteydi. Sir Thomas More'a hitaben yazılan önsöz niteliğindeki mektupta (*Deliliğe Övgü*, s. 83) Erasmus, Hume'un işaret ettiği dört örnekten başka birçok klasik örnekleri bulunduğunu hatırlatarak hiciv niteliğindeki eserini savunur. Erasmus, Neron'un yerine onun selefi Claudius örneğini verir. Erasmus'un kendi eserinin "Övgü"sü olması dışında "fever", eserleri günümüze ulaşmayan Favorinus tarafından övüldüğü söylenen ateş tanrıçası Febris'tir. Üçüncü örnek, M.Ö. 4. yüzyılın başlarında, bir hatibin tavsiyesi üzerine, kuraklığa son vermek için ülkesine gelen bütün yabancıları kurban eden ve Herakles'e kurban vermeye çalışırken kendini öldüren efsanevi Mısır kralı Busiris'e övgüler düzen Atinalı hatip Polycrateres'tir. Bu övgüyü esas olarak günümüze ulaştıran kaynak Isokrates'in "Busiris"idir. Bkz. Quintilian, *Institutio Oratoria*, II.17, 4. Erasmus'taki dördüncü örnek, Seneca'nın *Apocolocynto-*

Kamu borçlarının, ticaret ve sanayi üzerindeki etkiler aracılığıyla kendi yönetimimiz üzerinde; ve savaşlar ve müzakereler üzerindeki etkiler aracılığıyla dış ticaret üzerinde yarattığı etkilere bakalım.⁷

sis -"yüceltme"- of *Claudius*'udur. Hume'daki bu bölüm, onun *Deliliğe Övgü*'yü okuduğunun en somut kanıtıdır. Hume'un, en sevdiği eski isimlerden biri olan Lucian'ı örnek alan bu eseri beğendiği anlaşılmaktadır.

⁶ Hume burada, (1742'den beri Oxford kontu olan) Robert Walpole'un vergileri düşük tutmak için kullandığı Borç İtfâ Fonu'ndan söz eder. Piyasa faizlerinin düşmesiyle tasarruf edilen paralardan oluşan Borç İtfâ Fonu 1717'de bizzat Walpole tarafından kurulmuş olup, kamu borçlarını zaman içinde azaltmayı amaçlıyordu. Ancak toplanan fonlar siyasetçilerin iştahını kabarttı ve Walpole 1733'te bunları azalan diğer vergilerin, özellikle de toprak vergisinin yerini doldurmak için kullanmaya başladı.

⁷ 1752 ile 1768 arasındaki baskılarda şu paragraflar da bulunmaktadır: Burada herkesin ağzında dolaşan, dışarıdan geldiğini sandığım ve İNGİLİZCE'yi taklit eden yabancı yazarlar tarafından sıkça kullanılan (Dipnot: Fransa'da yayımlanan risalelerde MELON, DU TOT, LAW.) bir sözcük var; DOLAŞIM. Bu sözcük her şeyi açıklar; okula gittiğim çocukluk günlerimden beri anlamını öğrenmeye çalıştığım halde hâlâ bulamadığımı itiraf etmeliyim. Bir stoğun bir elden kolayca öteki ele aktarılmasının ülkeye ne gibi bir yararı olabilir? Yahut diğer malların dolaşımıyla hazine bonolarının ve HİNDİSTAN hisselerinin dolaşımı arasında bir paralellik kurulabilir mi? Bir üretici ürünlerini tüccara, tüccar dükkan sahibine, dükkan sahibi de müşterilerine hızla satabilirse; bu sanayiye canlandırır, ilk işletmeciyi ya da üreticiyi ve onun tüccarlarını cesaretlendirir ve daha fazla ve daha kaliteli ürünler yapmaya teşvik eder. Durgunluk kötüdür, durgunluğun olduğu yerde süreç geriye doğru işler ve çalışan elin insan hayatı için yararlı olan şeyler üretmesini durdurur ya da eli uyuşturur. Fakat üretimin veya hatta kahve, kalem, mürekkep ve kağıt dışında tüketimin ne kadarını CHANGE-ALLEY'e borçlu olduğumuzu hâlâ anlayabilmiş değilim; yine bu yerin ve bu yerde oturanların tümü okyanusa gömülse ne kaybedileceğini de kestiremiyorum.

Dolaşımın avantajlarından ısrarla söz edenlerin terimin anlamını açıklamamış olmasına rağmen, sanki yükümlülüklerimizden kaynaklanan faydalara benzer bir şeyden söz edilir: Doğrusu ya, birazcık faydası olmayan bir şeyde ne kötülük var? Bunun yol açabileceği sonuçları açıklamaya çalışacağız.

Melon ve Dutot'a yapılan göndermeler Deneme 13, "Ticaret" (not 1) ve Deneme 15'tekilerle "Para" (not 6) aynıdır. John Law'a gelince, Hume *Fransız Gelirlerinin Bugünkü Durumu*'nda rastgele bir araya getirilen

Devlet borçlanma senetleri bir tür para gibi olup, altın veya gümüşün yerine geçer. Yeter ki kârlı bir girişim ortaya çıksın; ne kadar pahalıya mal olursa olsun mutlaka yapmak isteyen birileri çıkacaktır; bolca birikimi olan bir tüccar en kapsamlı ticarete atılmaktan korkmayacaktır; çünkü elinde en ani talebe bile cevap verebileceği bir kaynak vardır. Hiçbir tüccar yüksek miktarda nakit bulundurma gereği hissetmez. Banka hisseleri veya Hindistan tahvilleri, özellikle de tahviller her işi görür;⁸ çünkü on beş dakika içinde bunları satabilir veya bir bankere verebilir; ayrıca bunlar tüccarın kasasında bile boş durmazlar, ona sürekli gelir getirirler. Özetle, ulusal borçlar tüccarlar için bir tür nakit para işlevi görür, yani ellerinde sürekli çoğalır ve ticaretten elde edilen kâra ek bir garanti gelir getirir. Böylece tüccarlar daha küçük kârlarla ticaret yapabilirler. Tüccarın kârının düşük olması, malın fiyatının daha ucuz olması ve dolayısıyla daha çok tüketilmesi, sıradan insanlara daha çok iş imkânı çıkmasını ve teknik ve sanayinin bütün topluma yayılmasını sağlar.

İNGİLTERE’de ve hem ticari hem kamu borçları olan bütün devletlerde aynı zamanda yarı tüccar yarı hisse sahibi olan ve küçük kârlarla ticaret yapmaya istekli olabilecek kişiler bulunur; bunların temel ya da tek kaynağı ticaret olmayıp, ayrıca devlet tahvillerinden gelir elde ederler. Bu tahviller olmasaydı, büyük tüccarların ticaretten kâr beklemek yerine toprak satın alarak gelirlerini garantiye almaktan başka yolları kalmazdı; toprağın tahvillere göre birçok dezavantajları vardır. Daha fazla dikkat ve özen gerektirdiği gibi, tüccarın daha fazla zamanını ve emeğini alır; ticarete her an çıkabilecek sıra dışı bir fırsatta kolayca paraya da çevrilemez; beraberinde getirdiği birçok keyif ve güç sayesinde şehirli vatandaşı kısa zamanda taşra beye-

parçalardan söz eder.

⁸ Doğu Hindistan Şirketi hisseleri genellikle İngiltere Bankası’nunkilerden daha yüksekti.

fendisine çevirir. Dolayısıyla, kamu borcunun olduğu yerde geliri ve birikimi olan daha çok insan ticarete devam eder; ticaretin bazı avantajlarından biri budur, kârları azaltarak sürümünü artırır ve sanayii teşvik eder.

Ancak çok da fazla önemli olmayan bu iki avantaja karşılık, kamu borçlarının iç ekonomi üzerinde birçok dezavantajları vardır: Bu dezavantajlar, avantajlarla karşılaştırılmayacak kadar çöktür.

İlk olarak, ulusal borçlar, faizleri ödemek için taşraya yüklenen vergiler; ve belki de ticaretin yukarıda sözü edilen ve taşradakilere göre başkentteki tüccarlara üstünlük sağlayan avantajları yüzünden sıradan halkla zenginlerin başkente karşı birleşmesine neden olur. Burada soru, zaten devasa boyutlara ulaşmış olan ve hâlâ da genişleyen LONDRA'ya bu kadar ayrıcalık tanımanın toplumun çıkarına olup olmadığıdır. Bazıları bunun sonuçlarından kaygı duymaktadır. Bana gelince, başın vücut için kesinlikle fazla büyük olmasına rağmen, büyük bir krallığın küçük bir başkenti olmasındansa, büyük bir başkent olmasının daha iyi olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum. PARİS ile LANGUEDOC arasındaki fiyat farkı, LONDRA ile YORKSHIRE arasındaki fiyat farkından daha fazladır. LONDRA'nın keyfi gücü reddeden bir yönetim altında aşırı büyük olması halkın hizipçi, inatçı, kıskırtılmaya açık ve hatta belki de isyankâr olmasına neden olur. Ancak devlet borçları işte bu kötülüğe karşı bir çare olmaktadır. Görülebilecek ilk toplumsal kargaşa işareti ya da tehlikesi, zaten son derece riskli bir varlık olan tahvil sahiplerini alarma geçirir; ve ister Jakobit şiddetle isterse demokratik öfkeyle karşı karşıya olsunlar, bunları, hükümeti desteklemeye iter.

İkinci olarak, bir çeşit senet karşılığı borç olan kamu borç stokları nakit paraya göre birçok dezavantaj taşır. Gümüş ve altının devletin ticaretinden çekilmesine, sadece sıradan alışverişe indirgenmesine ve dolayısıyla mal ve emeğin pahalalanmasına yol açarlar.

Üçüncü olarak, bu borçların faizini ödemek için çıkarılan vergiler ya emeğin fiyatını yükseltir ya da yoksullar üzerinde baskı oluşturur.

Dördüncü olarak, ulusal sermayenin büyük bir kısmı ya-bancılarının eline geçeceğinden, toplum bir anlamda bunlara tabi olur ve bu da zamanla insan gücü ve sanayi transferine dönüşebilir.

Beşincisi de, kamu borç stoğunun büyük bir bölümü her zaman, faiz geliriyle yaşayan boş insanların elinde olduğu için, kaynaklarımız yararsız ve aktif olmayan bir hayatı teşvik eder. Fakat kamu borç stoklarının ticaret ve sanayiye verdiği zarar, siyasi bir organ olarak görülen, *commonwealth* arasında ayakta kalması gereken ve savaşlarda ve müzakerelerde diğer devletlerle çeşitli alışverişlere giren devlete karşı oluşacak önyargı ile karşılaştırıldığında önemsiz kalır. Bu saf ve katıksız bir hastalıktır ve telafi edilmesi mümkün değildir; ve aynı zamanda kötü ve ciddi bir hastalıktır.

Bizlere, toplumla borçlar arasında bir denge olduğu; çünkü borçların büyük ölçüde toplumdan kaynaklandığı ve bir taraftan alırken diğer tarafın varlıklarını artırdığı söylenmiştir. Yani paranın sağ elden sol ele aktarılması gibi bir durum söz konusudur; bu da kişiyi ne daha zengin ne daha yoksul yapar.⁹ İlkeli düşünme olmadığı sürece bu çeşit ciddiyetten uzak ve aldatıcı karşılaştırmalar her zaman olacaktır. Bu durumda sorarım: Hükümdar halkın içinde yaşasaydı, halka böyle vergiler yükleyebilir miydi? Bundan çok kuşku duyarım; çünkü her toplumda çalışanlarla boş gezenler arasında belli bir oranın olması gerekir. Bütün mevcut vergilerimiz ipotek altında olsaydı yeni vergiler icat edilmez miydi? Ve bu da sonunda yıkıma ve yok olmaya kadar gitmez miydi?

⁹ Melon, *Political Essay upon Commerce*, böl. 18, s. 329: "Devlet Borçları paranın sağ elden sol ele aktarılmasından ibarettir, dolayısıyla yeterli gıda alındığı ve doğru şekilde dağıtıldığı sürece bedene bir zararı olmaz."

Her ülkede halkın yaşam biçimine ve kullandıkları ürünlere göre diğerlerinden daha fazla kullanılan gelir elde etme yöntemleri vardır. BRİTANYA'da malttan ve biradan alınan vergi epeyce büyük bir gelir oluşturur; çünkü maltlama ve damıtma işlemleri yorucu ve gizlenmesi zordur; ayrıca bunların fiyatının yükseltilmesi en çok yoksul kesimleri etkiler; ama bu ürünler hayatı sürdürmek için mutlaka gereken ürünler olmadığı için bunun fazla önemi yoktur. Bütün vergiler ipotek edilirse yeni vergi bulunur! Yoksullar üzülse ve mahvolse ne olur!

Tüketimden vergi almak varlıklardan vergi almaktan daha kolay olup, ayrıca daha eşitlikçidir. Tüketimden alınan vergiyi tamamıyla bitirip, tekrar can sıkıcı yeni vergi yöntemleri icat etmek toplum için büyük bir zarardır.

Bütün toprak sahipleri, sahipliği bırakıp sadece kahyalık yapsaydı, zorunluluk onları da kahyaların kullandığı her türlü baskı tekniğini uygulamaya mecbur bırakmaz mıydı?

Kimse ulusal borçlanmanın sınırsız olması gerektiğini ve toprak vergisiyle, gümrük ve tüketim vergileriyle elde edilen her bir poundun on iki veya on beş şilininin ipotek altına alınmasıyla kamuoyunun zarar görmeyeceğini savunamaz. Dolayısıyla burada salt paranın bir elden diğer ele geçmesinden fazla bir şey vardır. Bugün lüks arabaların yolcu koltuklarında oturanlarla at arabacısının yerinde oturanların sonraki torunları bu devrimlerle toplumu etkilemeden, 500 yıl içinde muhtemelen yer değiştirmiş olacaklardır.

Toplumun koşar adım gittiği bu konuma süratle geldiğini varsayalım; topraktan elde edilen her bir pounddan, yirmi dayanılmaz olacağı için, on sekiz ya da on dokuz şilin vergi alındığını varsayalım; tüketim ve gümrük vergilerinin, ticaret ve sanayi tamamen bitirmeyecek şekilde, halkın kaldırabileceği en yüksek noktaya çıkarıldığını varsayalım; ve bütün bu paranın sonsuza kadar ipotek altına alındığını ve vergi memurlarımızın buluş yetenekleriyle akıllarının artık yeni bir vergi türü bulamadığını varsaya-

lım; ve bu durumun muhtemel sonuçlarını düşünelim. Mevcut siyasi bilgilerimizle her ne kadar farazi bir önlemin ne tür sonuçlar vereceğini önceden tahmin etmek kolay değilse de, böyle bir yıkımın tohumları sağa sola o kadar fazla saçılır ki, en dikkatsiz gözlemcinin bile gözünden kaçmaz.

Bu olağandışı toplumsal durumda, kendi çalışmalarının anlık etkileri dışında herhangi bir gelire sahip olan tek kesim, gümrük ve tüketim vergilerinin yanında bütün toprak ve ev kiralarını toplayan hisse senedi sahipleridir. Bu kişilerin devletle hiçbir bağlantısı yoktur; dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar paraları akar, doğal olarak ya başkentte ya da büyük şehirlerde otururlar, herhangi bir ruh coşkusu, hırs ya da zevk olmadan, aptalca ve şımarıkça bir lüksün rehabetine gömülürler. Her türlü soyluluk, seçkinlik ve aile fikrine elveda. Hisseler bir anda transfer edilebilir ve böylesi bir istikrarsızlık ortamında babadan oğula üç kuşak bile devredildiği ender görülür. Bir ailede bu kadar uzun süre kalacak olsa bile sahibine kalıtsal bir otorite veya saygınlık miras bırakmaz; böylece devlet içinde bir çeşit bağımsız bir nüfuz alanı oluşturan bir grup mevki sahibi tamamen ortadan kaybolur; mevkinin gücü artık sadece hükümdardan gelir. Paralı ordulardan başka ayaklanmayı önleyecek ya da bastırabilecek bir çare kalmaz: Ve böylece kralla halk arasında bulunan orta güç tamamen ortadan kalkar, boşluğu kaçınılmaz olarak ıstırap veren bir despotizm doldurur. Artık yoksul oldukları için küçümsenen ve yaptıkları baskılardan dolayı nefret edilen toprak sahipleri buna hiçbir şekilde karşı koyamaz.

Yasamanın ticarete zarar verecek ve sanayinin cesaretini kırarak herhangi bir vergi konulmasına karşı bir yasa çıkartması gerekmesine rağmen, insanoğlu bu tür aşırı hassas konularda karar alırken mutlaka hata yapar. Ticarete meydana gelen sürekli dalgalanmalar vergilerin sürekli değiştirilmesini gerektirir; bu da yasama gücünü her an bilerek ya da bilmeyerek hata yapma tehlikesiyle karşı

karşıya bırakır. Ve gerek adaletsiz vergilerle gerekse başka nedenlerle ticarete vurulacak büyük bir darbe bütün yönetim sistemini kargaşaya iter.

Peki toplum, hem yabancı güçlerle savaşlarını ve diğer ilişkilerini sürdürebilmek hem de kendi veya müttefiklerinin onur ve çıkarlarını korumak için ticaretini nasıl canlı tutabilir? Her şeyin sadece bizim değil, en büyük imparatorlukların bile gücünü aştığı bir dönemde, toplumun nasıl, son savaşlarımızdakine benzer bir müthiş güç uygulayabileceğini sormuyorum bile. Şu anda karşı karşıya olduğumuz şey, bütün tehlikelerin kaynağı olan aşırı savurganlıktır. Fakat bütün kaynakların ipotek edilmesine rağmen ticaret hacmini ve varlıklarımızı korumamız gerektiğine göre; bu varlıklar orantılı bir güçle savunulmak durumundadır; peki toplum bunu gerçekleştirecek geliri nereden karşılayacaktır? Ya düpedüz emekli aylıklarının sürekli şekilde vergilendirilmesinden ya da ihtiyaç halinde bu aylıkların belli bir kısmının ipotek edilmesiyle karşılanmak durumundadır ki, gerek kendi gerekse ülkesinin savunmasına katkıda bulunabilsin. Fakat ister mutlak, isterse emekli aylığı alanların söz sahibi olduğu ulusal konseylerle denetlenen bir krallık olsun, bu tür bir siyasetin güçlükleri kendini hemen gösterecektir.

Olayların gidişatından bekleneceği üzere hükümdar mutlak hale gelmişse, emekli aylıklarına uygulanan vergiyi artırması, daha doğrusu zaten kendi elinde olan parayı tutması kolaydır; bu durumda bu mülkiyet türü bütün değerini yitirecek ve bireylerin gelirleri tamamen hükümdarın insafına kalacaktır. Henüz hiçbir doğu monarşisinin dahi uygulamadığı bir despotizm şekli. Bunun aksine, çıkarılacak her vergi için emeklilerin onayı aranacak olursa, gelirlerindeki kesinti, tüketim veya gümrük vergisi gibi bir ad altında saklanamayacağından ve zaten boğazına kadar vergiye batmış olan diğer kesimler de bu yükü paylaşmaya yanaşmayacağından, onlar da asla hükümeti ayakta tutmaya yetecek kadar katkı yapmaya razı gelme-

yecektir. Bazı cumhuriyetlerde her yüz peniden ya da elle peniden birinin devlete verildiği görülmektedir; fakat bu gücü olağanüstü bir şekilde kullanmak demek olup, kalıcı bir ulusal savunmayı bu kaynakla sağlamak asla mümkün değildir. Bir hükümetin bütün gelirlerini ipotek ettiği zaman zorunlu olarak durgunluğa, hareketsizliğe ve acizliğe sürüklendiği görülür.

BÜYÜK BRİTANYA'nın da içine sürüklendiği bu durumun önceden görülebilecek sakıncaları işte bunlardır. Önceden tahmin edilemeyecek ve kamuyu toprağın başlıca ve tek sahibi yapmak ve bakanların ve vergicilerin zengin hayal güçlerinin kolayca icat edebileceği üzere, her türlü gümrük ve tüketim vergisini onun sırtına yüklemek gibi bir anormal durumdan doğabilecek sakıncalardan ise söz etmeye bile gerek yoktur.

Kamu borçları konusunda, uzun geleneklerden kaynaklanan, her düzeye işlemiş olan tuhaf ve din adamlarının dini öğretilerle ilgili olarak şiddetli yakınmalarına benzer bir gevşeklik bulunduğunu itiraf etmeliyim. Hepimiz olabilecek bütün iyimserliğimizle, bu veya herhangi bir müstakbel bakanın borçlarımızın ödenmesinde ciddi bir ilerleme sağlayabilecek şekilde katı ve istikrarlı bir tasarruf yapacağını; ya da dış ilişkilerin durumunun böyle bir girişime elverecek bir boş zaman ve sükunet yaratacağını umut ediyoruz. *O zaman ne olacak?* Çok iyi Hristiyanlar olsaydık ve Tanrıya sığınmış olsaydık; bana öyle geliyor ki bu tuhaf ve hatta spekülâtif bir soru olurdu ve tahmini bir cevap bulunabilirdi. Buradaki olaylar savaş, müzakere, entrika ve hizipleşmeler gibi olasılıklara bağlı değildir. Olaylar doğal akışları içinde gerçekleşmekte ve dolayısıyla düşüncelerimizi bu doğal akış yönlendirir. İpotek sürecinde insanlar ve bakanlar biraz olsun sağduyu göstermiş olsa, gidişatı tahmin etmek mümkün olacak ve sonuçları önceden kestirmekte zorlanmayacaktık. Bu durumda iki olasılıktan biri olacaktı; ya ülke kamu borcunu ya da kamu borcu ülkeyi yok edecekti. Bu ülkede veya bazı diğer ülke-

lerdeki borçların bugüne kadarki yönetiliş biçimine baktığımızda, her iki ihtimalin birden meydana gelmesi imkansızdır.

Aslında otuz yıldan uzun bir zaman önce seçkin bir vatantaşımız, yani Mr. HUTCHINSON borçlarımızın nasıl ödeneceği konusunda bir yöntem ortaya koymuş ve sağduyulu kesimler bunu benimsemekle birlikte bu yöntem uygulanmamıştı. Mr. HUTCHINSON bu borcun kamuya ait olduğu düşüncesinin bir yanıltmaca olduğunu; çünkü gerçekte her bireyin bu borcun orantılı bir kısmını yüklediğini ve vergileriyle hem kendisine düşen vergiyi hem de borcun faizinin orantılı bir kısmını ödediğini söylemişti. Bu durumda, der Mr. HUTCHINSON, borcu aramızda paylaştırsak ve herkes sahip olduğu varlık kadar katkıda bulunsa ve böylece hem fonlardan hem de kamu ipoteklelerinden bir defada kurtulsak daha iyi olmaz mı?¹⁰ Mr. HUTCHINSON burada, her ne kadar istenen miktarın orantılı bir kısmını bir defada ödemeleri mümkün olmasa da vergilerin önemli bir kısmının çalışan yoksul kesimin yaptığı tüketimle ödendiğini unutmuş görünür. Ayrıca ticarete para ve stok şeklindeki varlıkların kolayca saklanabileceğini ve başka bir kılıf altında gizlenebileceğini; ve toprak ve bina şeklindeki görünür varlıkların sahip olunan tek varlıklarmış gibi görüldüğünü unutmamak gerekir: Asla boyun eğilmemesi gereken bir eşitsizlik ve baskı. Fakat her ne kadar bu projenin hayata geçmesi mümkün değilse de; ülkenin borç yükü altında iyice boğulduğu ve borç baskısıyla inlediği bir sırada cüretkar biri çıkıp borç-

¹⁰ Archibald Hutcheson geliştirdiği tasarıyı ve onunla bağlantılı hesapları 1714 ile 1719 arasında Parlamento'da dağıttığı broşürlerde anlatmıştı. Bunlar *A Collection of Treatises relating to National Debts and Funds* (1721) başlıklı kitapta toplanmıştı. Burada sözü edilen noktalar "Kamu Borçlarının Ödenmesi üzerine Bazı Düşünceler", (14 Mayıs 1717, s. 15-23) ve "Kamu Borçlarının Ödenmesine İlişkin Bir Öneri ve aynı konuda Majestelerine Mektuplar... 14 Ocak 1714" adlı makalelerde (s. 25-30) açık bir şekilde dile getirilmişti.

ların tümünden kurtulmak için zamanı yakalayan ve anlayan bir plan önerebilir. Ancak kamu borcu o zamana kadar iyice hassas bir durum alacağından, tıpkı naiplik dönemi FRANSA'sında olduğu gibi küçük bir fiske onu tümüyle ortadan kaldırır;¹¹ ve böylece *doktor yüzünden ölür*.

Fakat savaşların, yenilgilerin, büyük kazaların ve toplumsal felaketlerin veya hatta zaferlerin ve fetihlerin zorunlu sonucunun ulusal güvenin eksilmesi olması ihtimali daha yüksektir. Borç, senet ve kamusal ipotekler içinde savaşılan ve mücadele eden hükümdarları ve devletleri görünce, aklıma hep bir Çin dükkanında oynanan çomak oyunu geliyor.¹² Hayata ve varlığa sevgi duymayan bir hükümdarın hem kendi hem toplum için tehlikeli olan bir mülkiyet şeklinden vazgeçmesi nasıl beklenebilir? Yıl içinde ortaya çıkan zorunluluklar nedeniyle yeni tahvillere artık ihtiyaç duyulduğu ve bu yolla para bulunduğu dönemler artık geride kalsın (ve kesinlikle kalacaktır). Ülkenin nakit parasının bittiğini ya da bugüne kadar sağlam duran inancımızın çökmeye başladığını varsayalım. Bu umutsuzluk içinde ülkenin işgal tehdidiyle karşı karşıya kaldığını, her an bir isyandan kuşku duyulduğunu veya patlak vermek üzere olduğunu; bir süvari taburunun bile maaşlarını, gıda ve malzeme ihtiyaçlarını karşılamamanın ve hatta bunun için dışarıdan borç bulmanın bile mümkün olmadığını varsayalım. Böyle bir acil durumda hükümdar veya bakan ne yapmalıdır? Her birey, özellikle de toplum içinde, kendini korumak gibi vazgeçilmez bir hakka sahiptir. Devlet adamlarının elinde güvenlik araçları var da bunları kullanmıyorsa, bu durumda devlet adamlarımız, ilk borçlananlardan ya da dahası bu güvenliğe bel bağla-

¹¹ Hume, Fronde olarak bilinen 1648-53 Fransa iç savaşının mali etkilerinden söz etmektedir. İç savaş esas olarak, küçük oğlu XIV. Louis'nin naibi olan Kraliçe Anne adına ülkeyi yöneten başbakan Kardinal Mazarin'e karşı bir ayaklanma niteliğindedir. Louis 1643'te beş yaşında tahta çıkmıştı.

¹² Çomak dövüşü küçük sopalarla yapılan bir oyundu.

yanlardan ya da bel bağlamaya devam edenlerden daha ahlak olmalıdır. Çıkarılan ve ipotek edilen tahviller bu zamana kadar, ülkenin savunmasına ve güvenliğine yetecek kadar büyük yıllık gelirler getirecektir: Para belki de hazineye çeyrek yıllık faizlerin ödenmesini bekler. Zorunluluk çağrıda bulunur, korku zorlar, akıl uyarır ve sevgi haykırır: Resmi protestolar arasında, kullanılmak üzere paraya derhal el konur. Ama artık gerekli değildir. Zaten çatırdamakta olan çatı çöker ve binlerce kişi altında kalır. Sanırım, buna kamu borcunun *doğal ölümü* adı verilebilir: Çünkü bu döneme kadar tıpkı bir hayvan bedeni gibi çözülme ve yıkılma eğilimi gösterecektir.

Böylesine şiddetli bir kamu borcu şokuna rağmen insanların çoğu yine de aldanır; çünkü İNGİLTERE'deki gönüllü iflasın da gösterdiği gibi, çok geçmeden eskisine benzer bir durumun ortaya çıkmasıyla borçlanma yeniden başlar. FRANSA'nın şimdiki kralı son savaşta büyükbabasından daha düşük ve BRİTANYA parlamentosunununkine benzer bir faizle borçlanmıştı.¹³ İnsanlar tahminlerinden çok gör-düklerine göre davranmalarına rağmen; verilen sözler, protestolar, şirin tavırlar, mevcut faizlerin çekiciliği insanlar üzerinde direnemeyecekleri bir etki yapar. İnsanoğlu her çağda aynı tuzaklara yakalanır: Hâlâ tekrar tekrar yapılan aynı hilelere aldanır. İktidara ve tiranlığa giden yol hâlâ popülizmden ve milliyetçilikten geçer; dalkavukluk ihanete; daimi ordular keyfi yönetime; ve Tanrının merhameti din adamlarının dünyevi çıkarlarına dönüşür. Bitmek bilmeyen borç korkusu gereksiz bir korkudur. Gerçekte sağduyulu bir kişinin, borçların üstüne oturan devlete derhal yeniden borç vermesi daha iyidir; çünkü gösterişli bir dolandırıcı samimi bir müflisten daha tercih edilir bir borçludur: Çünkü gösterişli dolandırıcı aşırıya kaçmamışsa, işini sürdürebilmek için borçlarını temizlemenin kendi

¹³ Hume, XV. Louis'nin büyük büyükbabası XIV. Louis'den söz ediyor olmalıdır.

çıkarına daha uygun olduğunu düşünebilir: Oysa samimi müflisin borcunu ödeyebilmesi kendi elinde değildir. TA-CITUS'un her zaman geçerli olan şu sözleri bizim örneğimize de uymaktadır: *Sed vulgus ad magnitudinem beneficiorum aderat: Stultissimus quisque pecuniis mercabatur: Apud sapientes cassa habebantur, quae neque dari neque accipi, savla republica, poterant.*¹⁴ Kamu kimsenin ödemeye zorlayamayacağı bir borçludur. Borç verenlerin onun üzerindeki tek kontrol aracı, borcu korumanın sağlayacağı çıkardır; bu çıkar büyük bir borçla veya zorlu ve olağandışı bir gelişmeyle kolayca bozulabilir. Bu arada, herhangi bir zorunluluğun devletleri kendi çıkarlarına olmayan önlemler almayabileceği de unutulmamalıdır.

Yukarıda varsayılan iki olay felakete yol açabilir; ancak bu en büyük felaket olmayacaktır. Bu yolla binler milyonların güvenliği için feda edilmiş olacaktır. Ama bunun tersinin de, yani binlerin geçici emniyeti için milyonların da feda edilmesi tehlikesi yok değildir.⁸ Seçimle gelen hü-

¹⁴ Tacitus, *Histories*, III.55, Loeb bask. Hume'un okuyucularına göre şu anlama gelmekteydi: "Ancak sıradan insanlar bu dikkat çekici ve iddialı yardımsever davranışlardan etkilenmişti: Bu son derece aptalcaydı, çünkü verilen her şeyin bir bedeli vardı: Sağduyulu insanlar bundan uzak durmuşlardı, çünkü alınan veya verilen her bağışın halka bir bedeli olur" *Works*, II, s. 194. Tacitus, Vitellius'un Roma imparatorluk tahtını korumak için yaptığı sonuçsuz girişimlerden söz eder; Vitellius, "dört imparator yılı"nda, M.S. 69, öldürülen üçüncü imparatordu.

⁸ Yerli ve yabancı olmak üzere devlete borç verebileceklerin sayısının sadece 17.000 civarında olduğunu öğrendim. Bu rakam bugünkü gelir düzeylerine göre hesaplanmıştır; oysa devletin iflas etmesi halinde bunlar en fazla zarar gören kesim olacağı gibi, aynı zamanda en alta düşeceklerdir. Toprak sahibi seçkinlerle soyluların saygınlığı ve otoritesi çok daha köklüdür; ve böyle bir uca savrulmamız halinde mücadele de eşitsiz olacaktır. Babalarımızın bu türden kehanetleri boş çıkarak kamu borçlanma süreleri bütün makul beklentilerin ötesine geçmemiş olsaydı, elli yıl gibi çok yakın bir zamanda bu olayın başımıza gelebileceği düşünülebilirdi. FRANSA'daki astrologlar her yıl IV. HENRY'nin öleceği kehanetinde bulununca, IV. HENRY, *bu beyler sonunda haklı çıkacak*, demiş. Dolayısıyla biz belli bir tarih vermemeye dikkat edeceğiz ve önünde sonunda meydana geleceğini belirtmekle yetineceğiz.

kümetimiz belki bir bakanın gönüllü iflas gibi umutsuz bir yola başvurmasını güç ve tehlikeli bir iş olarak değerlendirecektir. Lordlar Kamarası'nın tümüyle, Avam Kamarası'nın büyük ölçüde toprak sahiplerinden oluşmasına ve buna bağlı olarak ikisinde de büyük miktarda tahvil bulunmamasına rağmen: İki kamaranın üyelerinin mülk sahipleriyle bağlantıları, sağduyunun, siyasetin veya hatta açıkça konuşmak gerekirse adaletin gerektirdiğinden çok toplumsal güvende ısrar etmelerine neden olacak kadar büyük olabilir. Ayrıca belki dış düşmanlarımız da güvenliğimizin tehlikede olduğunu keşfederek, tehlike kapıya dayanana dek fark etmemizi engelleyecek kadar kurnaz olabilir. Gerek dedelerimiz, gerek babalarımız gerekse bizler, AVRUPA'da güç dengesinin gerekli özen ve destek gösterilmediği takdirde bozulabilecek kadar hassas olduğunu düşündük. Ama mücadeleden harap düşen ve borçlarla prangalanan çocuklarımız öylece oturup komşuların baskı altına alınmasını ve işgal edilmesini seyredebilirler; ta ki kendileri ve borç verenleri de işgalcilerin insafına kalana dek. İşte buna haklı olarak kamu borçlarımızın *şiddet kullanarak öldürülmesi* diyebiliriz.

Bunlar hiç de çok uzak olmayan ve sağduyunun zamanın rahminde yattığını bütün açıklığıyla görebileceği ihtimallerdir. Ve eskilerin, iyi bir kahin olabilmek için biraz ilahi hiddet saçmak veya biraz deli olmak gerektiğini söylemesine karşın, rahatça akli başında olmaktan ve toplumsal çılgınlıktan ve yanılısamadan uzak durmaktan başka bir şeye sahip olmak gerekmediğini söylemek de mümkündür.

DENEME XXII

Bazı Garip Gelenekler

Üç ünlü hükümetteki üç garip gelenekten söz edeceğim; ve buradan, siyasette genel ilkeler belirlerken büyük özen gösterilmesi gerektiğini; ve hem ahlaki hem de maddi dünyada kural dışı ve sıra dışı olgularla sık sık karşılaşıldığını göstereceğim. Ahlaki olguları belki de en iyi, meydana geldikten sonra, kişinin kendi içindeki kaynaklarla ve ilkelerle yahut en güçlü güvence ve kanaat olan gözlemle açıklayabiliriz: Fakat insan aklının bunları önceden görmesi ve söylemesi çoğu zaman tamamen imkansızdır.

I. Kimileri, tartışan her yüksek kurulun ya da meclisin her üyeye tam bir konuşma özgürlüğü tanınması ve kastedilen düşüncüyü açıklamaya yönelik her türlü önergenin ve mantığın kabul görmesi gerektiğini düşünür. Kimileri de kendinden daha emin bir şekilde, meclis tarafından oylanarak kabul edilen bir önergenin verilmesinden sonra, bu önergeyi veren üyenin gelecekte her türlü yargılamadan veya soruşturmadan muaf olması gerektiğini savunur. Fakat ilk bakışta hiçbir siyasi ilke, o üyenin her türlü mahkemeye karşı güvence sahibi olması gerektiğinden daha az; ve aynı yüksek yasama meclisinin, sonraki toplantılarda o üyeyi daha önce onay verdiği önerge ve konuşmalar için sorumlu tutmasından daha fazla tartışılabilir değildir. Ancak bu aksiyomlar ne kadar inkar edilemez görünürse görünsün, yine neredeyse kaçınılmaz görünen neden ve ilkelerden dolayı ATİNA yönetiminde işlememiştir.

(Antik dönemle ilgilenen tarihçiler ya da yorumcular tarafından belirtilmemiş olmakla birlikte) Herhangi biri, halk meclisinde verdiği bir önergeden dolayı *graphe paranomon*'la ya da *yasadışılık suçlamasıyla* sıradan bir mahkemede

yargılanarak cezalandırılıbiliyordu. DEMOSTHENES de gemi vergisinin adaletsiz ve kadırgaların donatılması için zenginlerle yoksullardan aynı verginin alınmasının yanlış olduğunu savunarak, her bireyden gelirine göre vergi alınmasını öngören bir yasayla bu adaletsizliğin düzeltilmesini istemişti. Bunun için de meclise bir yasa teklifi vermiş; önerdiği sistemin avantajlarını anlatmış;^a ve ATİNA'daki tek yasama organı olan halkı ikna etmişti; yasa meclisten geçerek uygulamaya sokulmuştu. Ancak bu yasadan olumsuz etkilenen bir zenginin şikayeti üzerine DEMOSTHENES ceza mahkemesinde yargılanmıştı.^b Yasanın faydalı olduğunu kanıtlayınca beraat etmişti.¹

CTESIPHON, DEMOSTHENES'in devlet için yararlı işler yaptığı ve devletini seven bir vatandaş olduğu gerekçesiyle özel olarak onurlandırılması için meclise bir önerge vermişti: Halk da buna ikna olarak önergeye olumlu oy vermişti: Ancak CTESIPHON *graphe paranomon*'la yargılanmıştı. Çünkü başka suçlamalara ek olarak DEMOSTHENES'in iyi bir vatandaş olmadığı ve devletini sevmediği iddia edilmişti: Bunun üzerine CTESIPHON mahkemeye çağrılarak arkadaşını ve kendisini savunması istenmişti; CTESIPHON da bunun üzerine, o zamandan beri insanlığı hayran bırakan muhteşem bir konuşma yapmıştı.

^a Yaptığı konuşma hâlâ mevcuttur; *Peri Symmorias*.

^b Pro CTESIPHONTE.

¹ İlk referans *On the Navy-Boards* söylevidir. 17-22. Demosthenes'in M.Ö. 354'te dile getirdiği vergi gruplarıyla (tablolar) ilgili argümanları, kendisinin karşı çıktığı İran'a karşı savaş hazırlıkları yapılması tekliflerinin tartışıldığı sırada gündeme gelmişti. Demosthenes'in Makedonya yayılmasını durdurmak üzere desteklediği Atina-Thebai ittifakının 338'de Chaeronea'da felaketle sonuçlanan yenilgisinden sonra, Ctesiphon, yaptığı hizmetlerden dolayı Atinalıların büyük hatibi altın bir taçla onurlandırmasını istemişti. Demosthenes'in siyasi rakibi Aeschines, anayasaya aykırı bir teklifte bulunduğu gerekçesiyle Ctesiphon hakkında dava açmış ve Demosthenes'i şiddetle eleştirmişti. Demosthenes'in buna cevabı, Ctesiphon'u savunmak üzere yaptığı, günümüzde *Taç Hakkında* olarak bilinen büyük konuşma olmuştu. M.Ö. 330'da görülen davanın konuyla en bağlantılı kısmı 102-9'dadır.

CHAERONEA muharebesinden sonra HYPERIDES'in verdiği teklif üzerine bir yasa çıkartılmış ve köleler azat edilerek orduya alınmıştı.^c Konuşmacı bu yasa nedeniyle yukarıdaki suçlamaya hedef olarak yargılanmış, PLUTARKHOS ve LONGINUS'un övgülere boğduğu bir konuşmayla kendini savunmuştu. *Bu yasa teklifini, demişti, veren ben değilim: Bu teklifi veren savaşın gereklilikleridir; CHAERONOE muharebesidir.* DOMESTHENES'in mahkemelerde yaptığı ve bu tür uygulamaların hiç de az olmadığını kanıtlayan benzer birçok konuşma bulunur.²

ATİNA demokrasisi bu çağda tam olarak kavrayamaya-
cağımız kadar çalkantılı bir yönetim biçimiydi. Yasalar,
varlık sınırlaması, mevki ayrımı, herhangi bir yargıç veya
senatonun kontrolü olmaksızın bütün halkın katıldığı bir
oylamayla geçiyor;^{d3} düzen, adalet veya sağduyu gibi bir
ölçü aranmıyordu. ATİNALILAR bir süre sonra bu yöne-
tim biçiminin sakıncalarını görmeye başladı: Fakat her-
hangi bir kural veya sınırlamayla kısıtlanmak istemedikle-
ri için, sonunda cezalandırma veya soruşturma tehdidiyle
demagog ya da danışmanlarını kontrol etmeye karar ver-
diler. Sonuçta da şu ilginç yasayı çıkardılar; bu yasa yöne-
tim biçimleri açısından o kadar gerekli bulunmaktaydı ki,

^c PLUTARKHOS *in vita decem oratorum*. DEMOSTHENES bu yasayı farklı şekilde anlatır. *Contra* ARISTOGITON. *Orat. II*. Yasarın amacının *atimoi epitimoi*'yi ya da yetersiz ilan edilenlerin görevlerine devam etme ayrıcalığının yeniden tanınmasını sağlamak olduğunu söylemektedir. Muhtemelen her iki anlatım da doğrudur.

² Hume, Plutarkhos, *Moralia*, "Lives of Ten Orators" ("Hypereides"), 849a; "Longinus", *On the Sublime*, (15.10); ve Demosthenes, *Contra Aristogeiton*, (II.I, 803-4) söylevine gönderme yapar.

^d Fasülye senatosu halk arasından seçilen küçük bir gruptan oluşmaktaydı; ve yetkileri fazla değildi.

³ Hume'un dipnotta söz ettiği fasulye senatosu, 500 üyesi daha önce seçilmiş olan şehir kabileleri üyelerinin arasından seçilen Atina Konseyi (halk Meclisi'ne karşı *boule*) idi. Beyaz fasülyeyi çekenler senatoya üye seçiliyordu.

AESCHINES bu yasanın kaldırılması veya ihmal edilmesi durumunda Demokrasinin yaşayamayacağını savunur.^{e4}

Halk ceza mahkemelerinin yetkilerinin özgürlük açısından bir tehdit olduğunu düşünmüyordu; çünkü bunlar halkın içinden seçilen jürilerden başka bir şey değillerdi. Ve haklı olarak kendilerinin sürekli bir öğrenme durumunda olduklarını düşünüyorlardı; buna göre, akıllarını kullanma aşamasına erişip öğrencilikten çıktıktan sonra, karar alınan şeyi yeniden değerlendirme ve kontrol etmekle kalmayıp, aynı zamanda yasa teklifini veren kişinin çiğnediği düşünülen ilkelerden dolayı cezalandırılmasını isteyebiliyorlardı. Aynı yasa; aynı gerekçeyle THEBAİ'de de vardı.⁵

Anlaşıldığı kadarıyla, ATİNA'da oldukça yararlı veya uygun bulunan bir yasanın feshedilerek yürürlükten kaldırılmasını yasaklamak sık rastlanan bir uygulamaydı. Böylece bütün kamu gelirlerini şovların ve gösterilerin desteklenmesine yönlendiren bir demagog, yasanın yürür-

* CTESIPHONTEM. Demosthenes kata Timok'tan öğrendiğimize göre, CRITAS ve Otuzlar'ın Demokrasiyi rafa kaldırmasından sonra atılan ilk adımın *graphe paranomon*'u feshetmek olması ilginçtir. Konuşmacı bu söylevde, *graphe paranomon*'u getiren yasanın sözlerini verir, (s. 297. edit. ALDI). Ve bunu bizim de ortaya koyduğumuz benzer ilkelerle açıklar.

⁴ M.Ö. 404'te Peleponnez Savaşları'nın sonunda, Critias'ın da aralarında bulunduğu otuzlar cuntası Atina'ya oligarşik bir anayasa dayatmaya çalıştı. Ancak bu tasarları tutmadı ve demokrasi yeniden inşa edildi. Üç çeyrek yüzyıl sonra, M.Ö. 338'deki Chaeronea yenilgisiyle 336'da Büyük İskender'in tahta çıkmasının ardından demokrasi yeniden tehlikeye girdi. Atinalılar, Aeschinesci barış yanlılarının savunduğu gibi İskender'le mi uzlaşmalıydı; yoksa Demosthenes'in uzun zamandır savunduğu şekilde militan bir bağımsızlık çizgisi mi izlemeliydi? Makedonya'nın Chaeronea'dan sonra önerdiği cazip barış koşulları uzlaşmayı mı yoksa bağımsızlığı mı teşvik ediyordu? Böylece Atina siyaseti yukarıdaki 1. notta sözü edilen tercihi benimsedi ve Aeschines ile Demosthenes de Hume'un sözünü ettiği anayasal hükmü işte bu çerçevede uygulamaya çalıştılar: Aeschines, *Against Ctesiphon*, 5-8. Demosthenes, *Against Timocrates*, 33, 710.

⁵ PLUT. *in vita* PELOP.

⁵ Plutarkhos, "Life of Pelopidas", kıs. 25, *Lives* V.

lükten kaldırılmasını suç haline getirmiş oluyordu.⁸ LEPTINES de sadece daha önce tanınan bütün dokunulmazlıkların kaldırılmasıyla kalmayıp, aynı zamanda gelecekte de dokunulmazlık verilmesinin engellenmesini öngören bir yasa teklifi vermişti.⁹ Böylece suçluyu mahkemesiz cezalandırma hakkı ya da bütün ulusu değil de sadece bir ATİNALIYI etkileyen yasalar yasaklanmıştı. Yasamanın kendisini sonsuza dek sınırlamasını öngören bu saçma ifadeler, insanların kendi sebatsızlık ve istikrarsızlıklarının farkında olmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.⁶

II. Lord SHAFTESBURY¹⁷ siyasette bir saçmalık olarak, ALMANYA'da gördüğümüz gibi bir çark içinde çark dü-

⁸ DEMOST. *Olynth*, 1, 2.

⁹ DEMOST. *contra* LEPT.

⁶ Üç göndermenin bağlamı şu şekildedir. (I) Makedonyalı II. Philip M.Ö. 349'da Chalcidic Birliğe saldırınca, Chalcidice'teki Olynthus şehri Atina'dan yardım istemişti. Demosthenes, Meclis'te yaptığı üç konuşmada ("Olynthiacs") yardımı savunmuştu. Birinci Olynthiac'ta (19-20) ellerinde fon, yani Teorik Fon olan Atinalılara işaret etmişti. Yoksulların festivallere katılmasına destek sağlamak üzere ilk olarak Perikles tarafından kurulan fonun hem toplumsal işlevleri hem de kaynakları zaman içinde giderek artmış, sonunda, M.Ö. 354'te (hem Demosthenes'in hem de dolayısıyla Hume'un gözünde bir "demagog" olan) Eubulus şehrin bütün fazla fonlarının bu fona devredilmesini ve askeri amaçlarla kullanılmamasını öngören bir yasa çıkartmayı başarmıştı. Demosthenes de M.Ö. 339'da sistemi feshettirmeyi başarmıştı. (2) Atina devletten yardım alanları vergi dahil bütün kamu hizmetlerinden muaf tutabiliyordu ve bu muafiyetler babadan oğula geçebiliyordu. Leptines 355'te Meclis'ten muafiyet sistemini fesheden bir yasa çıkarttı. Muafiyetten yararlanan iki kişi ertesi yıl, karmaşık yasa-gözden geçirme sistemine göre yasanın meşru olmadığını savunarak dava açtı ve bunlardan birinin savunmasını Demosthenes üstlendi. "Leptines'e Karşı" başlıklı konuşmada Hume 1-4'teki noktalara işaret eder. (3) Üçüncü örnek de yine Demosthenes'in yasa üstüne konuşmalarından olup, konuşma Aristocrates'in Trakya'daki güvenilir bir siyasetçiye verilmesini teklif ettiği onur nişanının engellenmesini amaçlayan bir *graphe paranomon* (Anayasa Yargısı) üzerine yapılmıştı. *Against Aristocrates*, kıs. 86.

¹ Düşünce ve davranış özgürlüğü üstüne deneme, kısım 3, bkz. 2.

⁷ Shaftesbury söz konusu kısımda hizbi, insanlığın doğal toplumsallığının ve büyük devletlerin içinde küçük birimler oluşturarak "kantonlaş-

şünür. Peki, karşılıklı denetim, sağlama veya bağlılık olmadan ayrı siyasi makineyi yöneten; ve buna rağmen büyük bir uyum ve eşgüdüm içinde çalışan iki eşit çarka ne diyeceğiz? Her biri kendi içinde tam ve mutlak yetki sahibi olan ve çıkardıkları yasaların geçerli olması açısından bir diğerine ihtiyaç duymayan iki farklı yasama organı kurmak; insanlar tıpkı bugüne kadar yaptıkları gibi ihtiras, rekabet ve açgözlülük duygularıyla hareket ettiği sürece, bu ilk bakışta kesinlikle uygulanamaz gelebilir. Benim kafamdaki yönetimin, her biri farklı yasama alanlarında çalışan iki farklı organa bölünmüş olduğunu ve bu bağımsızlıklarına rağmen birbirleriyle çatışmadıklarını söyleyecek olsam, bu muhtemelen inanılmaz görünür. Ve bu çelişkiyi daha da artırarak, bu birbirinden kopuk, dağınık yönetimin bugüne kadar görülmüş en faal, en başarılı ve en gösterişli devlet olduğunu iddia etsem; böyle bir siyasi hayalin en az papazların ya da şairlerin hayalleri kadar saçma olduğu söylenir. Fakat yukardaki iddiaların gerçek olduğunu kanıtlamak için uzun uzadıya araştırmaya gerek yoktur: Çünkü ROMA cumhuriyetinde durum böyleydi.

Orada yasama yetkisi *comitia centuriata** ile *comitia tributa** idi. Birincisinde insanlar *nüfuslarına* göre oy kullanırdı; birinci sınıf devletin yüzde yüzünden oluşmasa bile bütünü belirlerdi; ve senatonun onayıyla yasa çıkartırdı. İkincide her oy eşitti; senatonun onayı gerekmeyişi için alt tabakadakiler ağır basar ve bütün devlet adına yasa çıkartırdı.⁸ Bütün parti bölünmelerinde, önce PATRİSYENLER

ma" eğiliminin kötüye kullanılması olarak görür. Nitekim bazı ulusal anayasalarda (siyasetteki saçmalıklara rağmen) imparatorluk içinde imparatorluklar vardır" *Characteristics*, I:76.

* MÖ. 450 yılında, esasen askeri ve mali zorunluluklar sonucu kurulan meclis –çn.

* Pleblerin haklarını patricilere karşı korumaya çalışıp, çeşitli kararlar aldıkları meclistir. *Comitia Tributa*, *Comitia Centuriata*'nın yanında, birbirine eşit hukuki haklara sahip, ikinci bir halk meclisi olmuştur –çn

⁸ Roma'da hem askeri hizmetler hem de vergilendirme vatandaş kaydına ya da *nüfus sayımına* dayanmaktaydı. Orduda *centuria* (kural olarak yüz

ile PLEBLER, sonra da sıradan halkla soylular arasında, ilk yasama organında Aristokrasinin, ikincide Demokrasinin çıkarları ağır basardı. Birinin yaptığını diğeri her zaman bozabilirdi: Ayrıca, biri ani ve beklenmedik bir hareketle inisiyatifi diğlerinden kapabilir ve devletin yapısı gereği tam yasama yetkisi olan bir oyla rakibini tamamen saf dışı bırakabilirdi. Oysa ROMA tarihinde hiç böyle bir rekabet yaşanmadı: Her iki yasama organını yöneten partiler birbirleriyle defalarca kavga etmesine karşın, iki organ arasında tek bir kavga bile meydana gelmedi; Bu kadar sıra dışı görünebilecek olan bu uyumun altında ne yatıyordu?

SERVIUS TULLIUS'un otoritesiyle ROMA'da kurulan yasama organı, kralların sürgüne gönderilmesinden sonra yönetimi bir süre aristokrasiye teslim eden *comitia centuriata* idi. Fakat sayı ve güç üstünlüğü kendi yanında olan ve savaşlarda gerçekleştirilen fetihler ve zaferlerle coşkuya kapılan halk aşırı uca itildiğinde her zaman baskın çıkar ve önce tribün yöneticiliğini ve sonra da *comitia tributa*'nın yasama gücünü senatonun elinden alırdı. Bunun üzerine soylular halkı kışkırtmamak için daha dikkatli davranmaya başladılar. Çünkü halk sahip olduğu güce ek olarak bir de yasama yetkisini ele geçirmiş ve kendisine doğrudan karşı olan herhangi bir düzeni ya da kurumu bir anda yerle bir edebilecek güce kavuşmuştu. Gerçi soylular entrikayla, nüfuzla, parayla, ittifaklarla ve karakterlerine gösterilen saygıyla sık sık ağır basabiliyor ve devlet mekaniz-

asker) lejyonun en küçük birimi olup, sözlü geleneğe göre ilk olarak kral Servius Tullius (M.Ö. 578-535) tarafından kurulan *comitia centuriata* olarak bilinen meclisin temelini oluşturmaktaydı. Bu meclis mülk sahibi sınıfları temsil etmekte olup, Cumhuriyet'in gelişmesiyle birlikte baş yöneticileri seçme, savaş ilan etme, vb. yetkilerine de sahip olmuştu. İlk başlarda Senato'nun meclis otoritesi üzerinde veto yetkisi vardı. Sıradan halkın (*plebler*) meclisi *comitia tributa* (ya da *concilium plebis*) idi ve kararlarının bütün vatandaşları kapsamasına rağmen patrisyenler bu mecliste yer almıyordu. Bu meclis, toplantıları yöneten tribünleri ve kamu binalarını, pazarları, tapınakları, toplumsal oyunlar, mısır ikmalini, vs. yöneten iki pleb *aedile*'i seçiyordu.

masını yönlendirebiliyordu: Ancak *comitia centuriata*'yı *tributa*'nın karşısına doğrudan koymuş olsalardı, konsüller, praetorları, edilleri ve kendisi tarafından seçilen yargıçlarıyla birlikte bu kurumun sağladığı bütün avantajlar da kaybedilecekti.⁹ Fakat *centuriata*'ya saygı duymak için bir nedeni olmayan *comitia tributa*, Aristokrasi lehine olan yasaları sık sık reddediyordu: Soyluların yetkilerini sınırlamış, senatonun ve yargıçların faaliyetlerini kontrol altına almışlardı. *Centuriata* bu durumda her zaman boyun eğmeyi seçmiş; ve eşit yetkiye sahip olduğu halde, daha güçsüz olduğu için, karşısındaki yasama organına doğrudan karşı çıkmaya cesaret edememiş, yasalarını reddetmemeye ya da onun tarafından reddedilebileceğini düşündüğü yasalar çıkarmamaya özen göstermişti.

APPIAN'ın üçüncü iç savaşlar kitabında sözünü ettiği bu türden küçük bir girişim dışında; iki *comitia* arasında tek bir karşıtlık veya mücadele yaşanmamıştı.¹⁰ CISALPINE GALYA'nın yönetimini DECIMUS BRUTUS'un elinden almaya karar veren MARK ANTHONY, *Forum*'da ağzına geleni söyleyerek, senatonun toplantıya çağırdığı *comitia*'nın toplanmasını engellemek için diğer *comitia*'yı toplantıya çağırdı. Fakat ondan sonra işler öyle karıştı ve ROMA devleti o kadar çöküşün eşiğine geldi ki, buradan bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ayrıca bu rekabet partiden çok şekilden kaynaklanıyordu. *Tributa centuriata*'dan, eyaletleri bertaraf edebilecek tek organ olan *centuriata*'nın toplantısını engellemesini isteyen senatoydu.

Tributa'nın bir *plebiscitum*'la (referandum) sürgüne gönderdiği CICERO *comitia centuriata* tarafından geri çağrıldı. Fakat CICERO'nun sürgünü halkın özgür seçimini ve eğilimini yansıtan bir yasal girişim olarak görülmemişti. Bu olayın sadece CLODIUS'un şiddetinden ve onun neden

⁹ İki konsül hem sivil hem de askeri konularda en üst yönetici durumundayken, imparatorluk muhafızları Roma Cumhuriyeti'ndeki en üst düzey adli memurlardı. *Aedile*'ler için bkz. önceki not.

¹⁰ Appian, *Roman History: The Civil Wars*, 3.27-30.

olduğu yönetim bozukluklarından kaynaklandığı düşünülmüştü.

III. Dikkat çekeceğimiz üçüncü gelenek İNGİLTERE'yle ilgili olup; ATİNA ve ROMA'yla ilgili anlattıklarımız kadar önemli olmamakla birlikte daha az sıra dışı ve beklenmedik değildir. "Bir yetki ne kadar büyük olursa olsun, bir yöneticiye yasayla verilmişse eğer, özgürlükler için şiddet ve darbeye ele geçirilen bir yetki kadar büyük tehlike oluşturmaz", deyişi, siyasette tartışılmaz ve evrensel bir gerçek olarak kabul edilen bir deyiştir. Çünkü yasa verdiği yetkiyi her zaman sınırlar ve bu yolla devlet içindeki uyumun devamını sağlar. Yasal olmayan yoldan ele geçirilen yetki ise her defasında daha fazla yetki ister; yetkinin zorla gasp edilmesi ve bu yetkiyi elde tutma kaygısı daha fazla yetki gaspı için gerekçe oluşturur. Parlamento'nun koymadığı yirmi şilinlik vergiyi ödemektense kraliyet soruşturmasına uğramayı göze alan HAMPDEN'in kahr-amanlığı buradan kaynaklanmaktadır; İNGİLİZ vatanseverlerinin, tahtın hak tecavüzlerine karşı her an tetikte olması buradan kaynaklanmaktadır; ve yine bugün İNGİLİZ özgürlüğünün varlığı sadece buradan kaynaklanmaktadır.¹¹

Ancak parlamentonun bu ilkeden ayrıldığı bir olay da vardır; o da *denizcilere yapılan baskılardır*.¹² Burada sarayın

¹¹ Hume, *Tarih'de*, (böl. 52, v: 245-8), John Hampden'ın gemi vergisini ödemediği gerekçesiyle yargılanarak mahkum edilişini anlatır. I. Charles 1634'ten beri sahil kasabalarından ve kontluklardan deniz kuvvetleri için vergi topluyordu; ancak 1635'te bu vergiyi iç bölgelere de yayınca, Parlamento'daki kral muhaliflerinin liderliğini yapan Hampden bu vergiyi ödemeyi reddetti. Hampden'in savunması ve mahkum edilişi Parlamento'nun başlıca tartışma konularından biri haline gelmişti. Hume, *Tarih'in* 56. bölümünde (V: 407) 1643'te İç Savaş'ta hayatını kaybeden Hampden'i anlatır ve DD notunda bunu değiştirir (V: 574-5).

¹² 17. Ve 18. yüzyıllarda Britanya'nın askeri ve kolonyal faaliyetleri sırasında karşılaştığı en büyük sorunlardan biri kraliyet donanması için denizci bulmaktı. Büyük çoğunluk gönüllülerden oluşmakla birlikte, kriz ve savaş zamanlarında bu sayı yeterli olmuyordu. Maaşlar ve koşul-

haksız bir yetkiyi kullanmasına örtülü biçimde izin verilmiştir; ve hükümdara verilen bu yetkinin nasıl sıvrılacağı konusunda sık sık kafa yorulmasına rağmen, buna doğru dürüst bir çare bulunamamış; ve burada yasayla verilen yetki, özgürlükleri, zorla gasp edilen yetkiden daha fazla tehdit etmiştir. Bu yetki tamamen deniz kuvvetlerine yönelikti; insanlar da yararlı ve gerekli olduğunu düşündükleri için yasaya uymaya istekliydi; ancak bu yasadaki etkilenen tek kesim olan denizciler İNGİLİZ vatandaşlarına tanınan bütün hak ve ayrıcalıkların ayırım yapılmaksızın kendilerine de tanınmasını isteyince kimse onları desteklemedi. Oysa bu yetki bir hizip veya bakanlığın tiranlığına alet olsaydı, karşı hizip ve hatta ülkesini seven herkes derhal alarma geçer ve zarar gören tarafı desteklerdi; İNGİLİZLERİN özgürlüğü savunulur; jüriler yatıştırılmaz; ve hem yasalara hem de eşitliklere karşı kullanılan tiranlık araçları en sert şekilde cezalandırılırdı. Öte yandan, parlamento böyle bir yetki vermiş olsaydı, muhtemelen şu iki sıkıntıdan birine düşerdi: Ya sarayın yetkisini kısıtlamak suretiyle bu yetkiyi bütün etkisini kaybedecek şekilde sınırlandırarak verirdi ya da sonradan önlenemeyecek büyük suistimallere yol açabilecek kadar geniş ve kapsamlı bir şekilde yorumlardı. Uygulamada yaşanan bozukluklar şimdilik suistimallere dönüşmeden kolayca engellenebilmektedir.

Böyle diyerek, özgürlüklere zarar vermeden deniz kuvvetlerine yeterli adam bulmayı sağlayacak bir askere alma

lar yeterli sayıda insanı çekecek kadar iyi değildi. Bu nedenle sonraki yönetimler eskiden sıkça uygulanan "baskı" veya "haciz" yöntemine başvurmuştu. Bu yöntemle göre kral, denizcileri donanmada hizmet etmeye zorlayabiliyordu. Donanma gemilerindeki baskı çetelerinin faaliyetleri Britanya'nın kolektif bilincinde oldukça derin bir yara açmış ve İngilizlerin özgürlüklerine, bedensel mülkiyetlerine, vb. yönelik bu açık saygısızlık Parlamento'da ve basında şiddetli tartışmalara yol açmıştı. Bu tür tartışmalar özellikle İspanya ile girişilen, Jenkin'in Kulağı Savaşı olarak bilinen koloni savaşının başladığı 1739'da ve Avusturya Veraset Savaşı'nın başladığı 1740'ta iyice şiddetlenmişti.

sistemi ihtimalini dışlamıyorum elbette. Ben sadece henüz ortaya böyle bir sistem konulmadığını söylüyorum. Bizler bugüne kadar denenip kanıtlanmış projeleri uygulamak yerine saçma ve anlaşılmaz yöntemleri uygulamaya devam ediyoruz. Otorite, iç barış ve uzlaşma dönemlerinde yasaya karşı tetikte bekler. Halkın öfkeli ve dikkatli bakışları arasında sarayın yasaları çiğnemesine göz yumulmaktadır: Bir özgürlükler ülkesinde özgürlükler savunmasızca kendi başına bırakılmakta; desteklenmemekte ya da korunmamaktadır. Dünyanın en uygar toplumlarından birinde doğanın vahşi hali tekrarlanmaktadır: Şiddet ve başıbozukluk cezasız kalmaktadır; bir taraf en yüksek makama itaat çağrısında bulunurken, öteki taraf temel yasalara uyulmasını istemektedir.

DENEME XXIII

Toplumsal Sözleşme

Günümüzde hiçbir parti, siyaset veya uygulama ilkelerine ek olarak, felsefi veya düşünsel bir ilkeler sistemi olmadan varlığını sürdüremez; buna bağlı olarak, ülkenin bölündüğü gruplaşmaların her birinin, izlediği faaliyet çizgisini korumak ve bir temele oturtmak için bir ilkeler sistemine dayandığını görürüz. Genellikle kaba yaratıcılar olan ve parti coşkusuyla daha da kabalaşan insanların çıkardığı işlerin azıcık şekilsiz olması ve bu şeklin içinden çıktığı ortamda açık şiddet ve acelecilik izlerine rastlanması doğaldır. Bir parti, yönetimin kökenini TANRIYA dayandırmak suretiyle, ne kadar despot olursa olsun onu eleştirmeyi veya yıkmayı kutsal bir şeye saygısızlık olarak görecektir kadar kutsallaştırıp dokunulmazlık atfeder. Diğer parti, yönetimi tamamen HALKIN uzlaşmasının bir ürünü olarak değerlendirerek, halkın, belli amaçlarla gönüllü olarak verdiği yetki nedeniyle mağdur edildiği takdirde yöneticisine direnme hakkının saklı tutulduğu bir çeşit *toplumsal sözleşme* olarak görür. İki partinin düşünsel ilkeleri bunlar olup; bu ilkelerden çıkarılacak pratik sonuçlar da yine bunlardır.

Burada şunu söyleyeceğim: *Her iki düşünce sistemi de doğrudur; ama bu partilerin düşündüğü şekilde bir doğru değildir. Ve her ikisinin pratik sonuçları da sağduyuludur; ama partilerin birbirlerine muhalefet etmek adına götürmeye kalktıkları kadar uç noktada değildir.*

Genel bir yaratıcının varlığını, evrende bütün olayların tek bir plana göre meydana geldiğini ve bilgece bir amaca yönelik olduğunu kabul eden bir kişi yönetimin nihai yaratıcısının TANRI olduğunu reddetmez. İnsanoğlunun en

azından rahat veya güvenli bir durumdayken yönetimin korumasını reddetmesi mümkün olmadığına göre, bu kurumun, yarattığı bütün şeylerin iyiliğini isteyen cömert bir Varlığın eseri olduğu bellidir: Bu kurum bütün ülkelerde ve bütün çağlarda var olduğuna göre; daha da büyük kesinlikle bunun, hiçbir şekilde aldatılması mümkün olmayan, o her şeyi bilen Varlığın eseri olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat bunu herhangi bir özel veya mucizevi olay aracılığıyla değil, görünmez ve evrensel bir etkiyle yarattığı için, onun isteğiyle hareket etmesine ve yetki veya gücünü ondan almasına rağmen, hükümdara onun temsilcisi denemez. Olan biten her şey tanrının genel planı veya niyeti çerçevesinde anlaşılmalıdır; o yüzden en büyük ve en adil bir hükümdar bile kendine alt düzey bir yöneticiden ya da hatta bir isyancıdan veya hatta bir soyguncudan ve korsandan daha fazla kutsallık veya dokunulmaz bir otorite atfedemez. Bilgece amaçlar için bir TITUS'u veya bir TRAJAN'ı yaratan aynı ilahi yönetici, yine aynı bilgece amaçlar için bir BORGIA'yı ya da ANGRİA'yı güçle donatmıştır.¹ Her devlette bir hakim güç yaratan aynı nedenler, orada yine aynı şekilde küçük görevler ve sınırlı yetkiler de oluşturmuştur. O yüzden bir polis memuru da tıpkı

¹ Hume'un burada verdiği ilk iki örneğin gizli bir gündemi olabilir. Titus 18. yüzyılı büyülemişti çünkü Roma imparatoru olarak sergilediği örnek erdemi en azından imparator olmadan önceki özel kötü karakteriyle birleştirdiği düşünülmekteydi. Trajan ise, Roma imparatorluk anayasasının elverdiği ölçüde ideal bir anayasal monark olmayı başardığı kabul edilirken, sadece genç Pliny'nin önerisi üzerine Hristiyanlara yaptığı zulmü yumuşattığı düşünülüyordu, ancak bu iyiliği Yahudilere göstermemişti. Hume'un kafasındaki Borgia, kesinlikle diğer adı papa Alexander VI. Cesare Borgia olan Rodrigo Borgia'nın oğlu Cesare idi. Angria ile ilgili olarak bkz. Defoe, *A General History of the Pyrate*, s. 124: "Angria oldukça Güçlü ve Büyük Toprakları olan ünlü bir Hind Korsarı idi, Avrupa (ve özellikle de İngiliz) ticaretine epeyce zarar vermişti." 18. yüzyılda haklarında kitaplar yazılan bu yüzyıllık korsanlar hanedanı, Tulagee Angria'nın 1756'da yerulgiye uğratılmasından sonra etkisiz hale gelmişti; bkz. Tobias Smollett, *İngiltere Tarihi*, Kitap III, böl. 5, kıs. 41-2.

bir kral gibi ilahi bir görevlendirmeye hareket etmekte olup vazgeçilmez bir hakka sahiptir.

İnsanların bedensel güçlerinin ve hatta eğitimle gelişmeden önceki zihinsel güç ve yeteneklerinin birbirine ne kadar yakın olduğunu düşünürsek; zorunlu olarak, kendi rızalarından başka hiçbir şeyin onları bir araya getiremeyeceği ve herhangi bir otoriteye boyun eğdiremeyeceği sonucuna varırız. Yönetimin ilk izlerini ormanlara ve çöllere kadar izlediğimizde, bütün yetkinin ve görevlerin kaynağının, barış ve düzen adına doğal özgürlüklerinden vazgeçen insan olduğunu görürüz. Gönüllü olarak tabi oldukları kurallar ya açıkça ilan edilmiştir ya da bu kurallar o kadar açık ve nettir ki, açık bir şekilde ilan edilmelerine gerek olmadığı düşünülür. Toplum sözleşmesinin amacı buysa eğer, bütün yönetimin başlangıçta bir sözleşme üstüne kurulduğu ve en eski ilkel toplulukların dahi tamamen bu ilke üstüne kurulduğu inkar edilemez. Boşuna bizlere özgürlük sözleşmemizin nerede yazılı olduğu soruluyor. O parşömene yazılmadı, yapraklara veya ağaç kabuklarına da yazılmadı. O, yazıdan ve bütün diğer uygar hayat tekniklerinden daha önce vardı. Onun izlerini insanın doğasında, eşitlikte ya da bu türden bütün bireylerde gördüğümüz eşitliğe yakın bir şeyde bulabiliriz. Şu anda öne çıkan, filolarda ve ordularda görülen güç açıkça siyasi olup mevcut yönetimin etkisinden ve yetkisinden kaynaklanır. İnsanın doğal gücü sadece bacaklarındaki enerjiden ve kalabalıkların tek bir kişinin emrine girmesine asla izin vermeyen cesaretinin şiddetinden ibarettir. İnsanların kendi rızasından, barış ve düzenin avantajlarına olan inancından başka hiçbir şey bu etkiyi yaratamaz.²

² 1777 tarihli baskıda şu paragraf eklenmiştir:

Ancak bu onay dahi tam olmaktan uzaktı ve düzenli bir idarenin temeli olamazdı. Etkinliğini muhtemelen savaşın devamına borçlu olan lider, emir vermekten çok ikna yöntemiyle idare etmekteydi; ve baş kaldıran itaatsiz toplumu yola getirecek güce ulaşana dek sivil bir yönetim oluşturduğu söylenemezdi. Genel bir itaat için herhangi bir sözleşme veya

Ancak taraflı (tabii bu bir çelişki değilse) felsefeciler bu açıklamalarla tatmin olmazlar. Onlar sadece en eski yönetimlerin değil; aynı zamanda belli bir olgunluğa ulaşmış olan bugünkü yönetimlerin de uzlaşmaya ya da halkın gönüllü birlikteliğine dayandığını ve başka bir temeli olmadığını savunurlar. Bütün insanların eşit doğduğunu ve verilmiş bir sözün gereği olmak dışında hiçbir hükümdara ya da yönetime biat etmek zorunda olmadığını beyan ederler. Ve hiçbir insan doğal özgürlüğünün avantajlarından vazgeçmeyeceğine ve kendini başka birinin iradesine teslim etmeyeceğine göre; bu söz her zaman şartlı verilmiş bir söz olarak anlaşılır ve hükümdarının adalet ve korumasından yararlanmadığı sürece kişiye hiçbir yükümlülük getirmez; hükümdar bunları yerine getirmediği takdirde, anlaşmayı çiğnemiş ve dolayısıyla vatandaşın biat zorunluluğu ortadan kalkmış demektir. Bu felsefecilere göre her yönetimde otoritenin kaynağı işte budur; ve her vatandaş işte böyle bir direnme hakkına sahiptir.

Ancak bu makul insanlar dış dünyaya bakmış olsalardı, kendi fikirlerine uyan ya da böylesine gelişmiş ve felsefi bir sisteme izin veren hiçbir şey görmeyeceklerdi. Aksine her yerde, vatandaş kendi malı olarak gören ve fetihten ya da verasetten gelen doğal bir egemenlik hakları olduğunu iddia eden hükümdarlar görmekteyiz. Ayrıca her yerde, hükümdarlarının böyle bir hakkı olduğunu kabullenen ve tıpkı ebeveynlere karşı saygı ve itaat borçlu olmaları gibi, doğuştan itibaren bir hükümdara da itaat etmek zorunda olduğuna inanan vatandaşlar görmekteyiz. Yukarıda söz edilen öğretilerin dikkatle aşılانmadığı İRAN ve ÇİN; FRANSA ve İSPANYA; ve hatta HOLLANDA ve İNGİL-

anlaşma yapılmadığı; böyle fikrin vahşilerin kavrayış gücünün ötesinde olduğu açıktır: Lider duruma göre otorite sergilemeli ve söz konusu olayın gerekliliklerine göre uygulanmalıydı: Otoritenin duruma müdahalesinden kaynaklanan fayda bu uygulamaların giderek daha sıklaşmasına neden olmuştu; bu sıklaşma da giderek alışkanlık haline, deyiş yerindeyse gönüllü ve dolayısıyla kınılgan bir onay haline gelmişti.

TERE gibi ülkelerde bu bağlantılar her zaman bizim rızamızdan bağımsızmış gibi değerlendirilir. İtaat ve boyun eğme o kadar alışıldık hale gelir ki, çoğu insan bunun kaynağını ya da nedenini, bir yer çekimi, direnç ya da evrensel doğa yasaları kadar araştırmaz. Merak dürtüsüyle hareket geçtikleri zaman da; yüzyıllardır ya da ezelden beri hem kendilerinin hem de atalarının böyle bir yönetime veya böyle bir hanedana bağlı olduğunu öğrenince de; kendilerinin de biat etmek zorunda olduklarını derhal kabullenirler. Dünyanın birçok yerinde siyasi bağlantıların tamamen gönüllü kabule veya karşılıklı söze dayandığını söyleyecek olsanız, yönetici derhal sizi kışkırtıcılıktan ve itaat bağlarını zayıflatmaktan içeri atar; tabii bizzat arkadaşlarınız sizi deli diye daha önce bir yere kapatmadıysa. Her bireyin gerçekleştirebileceği böyle bir düşünce faaliyetinin -üstelik bir de sağduyuyla gerçekleştirilmişse, ki zaten öbür türlü bir etkisi olmazdı- çoğu kişi tarafından bilinmemesi ve dünya üzerinde doğru dürüst bir iz bırakmamış olması tuhaftır.

Ancak yönetimin dayandığı sözleşmenin *toplumsal sözleşme* olduğu ve dolayısıyla bugünkü kuşakların bilemeyeceği kadar eskilere dayandığı söylenir. Eğer burada vahşi insanların bir araya gelerek güçlerini birleştirmesini sağlayan anlaşma kastediliyorsa, bunun gerçek olduğu bilinir; ancak çok eski olduğu ve binlerce yönetim ve hükümdar değişikliği sonucunda yıprandığı için, bugün bir etkisinin kaldığı söylenemez. Bu çerçevede ille de bir şey söyleyeceksek eğer, hukuki olan ve vatandaşlardan bağlılık bekleyen her yönetimin uzlaşma ve gönüllü sözleşme üstüne kurulduğunu söylememiz gerekir. Ama bu aynı zamanda babaların çocuklarını ve hatta en uzak kuşakları bile bu sözleşmeyle bağlamaya rıza gösterdiğini varsaymaktadır ki, ben tarihin ve deneyimin hiçbir çağda veya hiçbir yerde bunu doğrulamadığını iddia ediyorum.

Bugün var olan ya da geçmişte var olduğu bilinen neredeyse tüm yönetimler başlangıçta ya bir ayaklanma ya

fetih üstüne ya da her ikisi üstüne kurulmuş olup, halkın rıza göstermesi veya gönüllü boyun eğmesi gibi bir kaygıları olmamıştır. Bir ordu veya grubun başına geçen kişi becerikli ve cesursa, bazen şiddet, bazen yalanlarla kendi yandaşlarından yüz kez daha kalabalık bir halk üzerinde hakimiyet kurmakta hiç zorluk çekmemiştir. Asla düşmanlarının kendi sayılarını veya gücünü tam olarak bilmesine izin verecek bir iletişime girmez. Halkın tek bir vücut haline gelerek kendisine karşı koymasına fırsat vermez. Ayaklanma sırasında ona alet olanlar dahi düşmesini isteyebilir; ancak birbirlerinin niyetlerinden habersiz oldukları için hep korkarlar ki, zaten onun güvenliğinin tek kaynağı da budur. Ancak çoğu yönetim böyle kurulmuştur; dolayısıyla övündükleri tek *toplum sözleşmesi* de budur.

Küçük krallıkların büyük imparatorluklara, büyük imparatorlukların küçük krallıklara dönüşmesiyle, kurulan kolonilerle, kabile göçleriyle dünyanın yüzü sürekli değişiyor. Bütün bu olaylarda güç ve şiddetten başka bir şey var mı? Nerede o çok konuşulan karşılıklı anlaşma ya da gönüllü birliktelik?

Evlilik veya talep üzerine bir ülkenin başına yabancı bir efendinin geçmesi gibi pürüzsüz bir yol bile halk için çok onurlu bir yol değildir; halk tıpkı bir çeyiz veya bir miras gibi hükümdarın keyfine veya insafına kalır.

Peki ya hiçbir gücün araya girmedığı ve seçimin yapıldığı bir yerde; nedir bu övülen seçim? Bu ya herkes adına karar veren birkaç kodamanın bir araya gelerek hiçbir muhalefete izin vermemesidir ya da belki de sadece birkaç kişinin tanıdığı ve başarısını sadece arsızlığına veya arkadaşlarının anlık kaprisine borçlu olan kışkırtıcı bir çete başının peşinden giden bir kalabalığın öfkesidir.

Bütün bir yönetimin veya bağlılığın yasal temeli bu kadar güçlü bir otoritenin ender de olsa izin verdiği bu başıbozuk seçimler midir?

Gerçekten çoğunluğa özgürlük tanıyan ve bir kararı ya da seçimi halkın neredeyse tamamına yakın bir kısmının

onayına bağlayan bir yönetimin tamamen çökmesinden daha korkunç bir olay yoktur: Çünkü bu çöküş halkın tümünü etkilemeyecektir. O zaman akıllı bir adam güçlü ve itaatkar bir ordunun başında ganimeti huzla kaparak halkın başına hiç de uygun olmayan bir efendi getiren bir general görmek isteyecektir. Oysa gerçek bu felsefi tasarımlarla çok az örtüşür. *Devrim* kadrosunun sözleri bizi aldatmasın ya da diğer bütün yönetimlerin korkunç ve başıbozuk olduğunu düşündürecek bir felsefeye yöneltmesin. Bu olay bile o gelişmiş fikirlerle örtüşmekten çok uzaktır. O zaman da değişen tek şey yönetimin başına geçenler olmuştur. Ve bu değişime yaklaşık on milyon insan adına sadece yedi yüz kişilik bir çoğunluk karar vermiştir. Aslında o on milyonun çoğunluğunun bu değişime onay verdiğinden kuşku yok: Peki, ama karar çoğunluğun seçimine bırakılmış mıdır? Bu durumda yeni hükümdara boyun eğmeyi reddeden herkes cezalandırılmayacak mıdır? Yoksa konu nasıl bir çözüme veya sonuca kavuşturulabilir?³

ATİNA cumhuriyetinin tarihte okuduğumuz en geniş demokrasi olduğuna inanıyorum: Ama oy hakkı olmayan kadınları, köleleri ve yabancıları çıkarırsak, kararların, o kararlara uymak zorunda olanların sadece onda biri tarafından alındığını görürüz. Üstelik ATİNALILARIN fetih yoluyla hak iddia ettiği adalarla yabancı dominyonlar da cabasıdır. Ayrıca bu şehirdeki halk meclislerinin, denetimi sağlayan kurumlara ve yasalara rağmen her zaman suistimallere ve kargaşaya sahne olduğu da çok iyi bilinir: Yeni bir yönetim kurmak için gürültülü biçimde eskisini devirmek adına daha ne kadar başıbozuk davranmaları gerekir? Bu koşulda bir seçenekten söz etmek ne kadar saçmadır!

³ Konvansiyon parlamentosu adı verilen ve Orangeli William'ın İngiltere'ye ayak basmasından ve II. James'in Fransa'ya kaçmasından sonra taht konusunu çözüme kavuşturmak üzere 1689 Ocak ayında Lordlar Kamarası tarafından toplantıya çağrılan parlamento *Tarih*'te, (böl. 71, VI: 522 vd) anlatılmaktadır; bkz. ekin I. kısmındaki alıntı.

Antik dönemin en özgür ve en kusursuz demokrasisi ACHAEALILAR'daydı; ama POLYBIUS'tan öğrendiğimize göre onlar bile birliğe katılmaya zorlamak için bazı şehirlere karşı güç kullanmıştı.^a

İNGİLTERE kralları IV. HARRY ve VII. HARRY parlamento sayesinde tahta geçebilmişlerdi; ama otoritelerinin zayıflamasından korktukları için bunu asla kabul etmemişlerdi. Otoritenin tek gerçek kaynağı onay ve taahhüt idiye-se, tuhaf!⁴

Başlangıçta bütün yönetimlerin olabildiğince halkın onayına tabi olduğunu veya olması gerektiğini söylemek gereksizdir. Ben tamamen bundan yanayım. Ancak insan ilişkilerinin bu onayı asla kabul etmeyeceğini; sadece zaman zaman görüntüde var olmasına izin vereceğini düşünüyorum. Aşağı yukarı dünya üzerinde kurulmuş bütün yeni yönetimlerin temelinde, eski yönetimin fetih veya ayaklanma yani zor yoluyla devrilmesi yatar. Onayın varmış gibi görüldüğü birkaç örnekteyse, o onay o kadar düzensiz, o kadar sıırlı ya da o kadar entrika ve şiddetle iç içe geçmiştir ki, yeni yönetimin gerçek bir otorite kurması mümkün değildir.

Burada niyetim yönetimin tek adil temelinin halkın onayı olduğunu dışlamak değildir. Kuşkusuz ki en iyi ve en kutsal temel, halkın onayıdır. Ben sadece bu onayın çok ender görüldüğünü ve görüldüğünde de çoğu zaman ek-

^a Cilt. ii. böl. 38.

⁴ Hume, *Tarih*'te, (böl. 17, II: 321-2), 1399'da II. Richard'a karşı düzenlenen ayaklanma ile zorla sürgüne gönderilmesinin ardından Hereford dükü Henry Bolingbroke'un Parlamento "seçimiyle" tahta çıkarılmasını anlatır. Sonraki bölümde, bu denemede ele alınan noktalarla (II: 333-4) doğrudan ilişkili olan verasete karşı seçim bağlamında IV. Henry'nin saltanatını anlatmaya başlar. Konu, Lancaster ve York Hanedanları arasındaki Güller Savaşı'nın sonunda, 1485'te VII. Henry'nin tahta çıkışının anlatılması sırasında da yeniden ele alınır; *Tarih*, (böl. 24, III: 3 vd.). Hume'a göre her iki örnekte de egemenliğin gerçek dayanağı halihazırdaki taht hakimiyetidir.

sik olduğunu, dolayısıyla yönetime başka bir meşruiyet kaynağı daha bulunması gerektiğini söylüyorum.

Herkesin sağlam bir adalet duygusu olsaydı, başkalarının mülklerinden tamamen uzak dururlar; hiçbir yöneticiye veya siyasi gruba boyun eğmeden sonsuza dek mutlak bir özgürlüğe sahip olurlardı: Fakat bu insan doğasının ulaşması mümkün olmayan bir mükemmellik durumudur. Yine; herkes kendi çıkarlarının farkında olacak kadar mükemmel bir kavrayış gücüne sahip olsaydı, uzlaşma üzerine kurulmuş ve toplumun her üyesinin incelemesinden geçmiş bir yönetimden başka hiçbir yönetim şekline boyun eğmezdi: Fakat insan doğasının bu mükemmellik düzeyine de ulaşması mümkün değildir. Akıl, tarih ve deneyim bize bütün siyasi toplumların çok daha bozuk ve düzensiz bir temele dayandığını gösterir; ve toplumsal hareketlerde halk onayına en az saygı gösterildiği dönemlerin yeni bir yönetimin kuruluş dönemleri olduğu görülür. Oturmuş bir devlette yönetimlerin eğilimleri önceden araştırılır; buna karşılık ortalığı devrim, fetih ve halk ihtilali ateşinin sardığı ortamlarda mücadelenin sonucunu genellikle askeri güç ya da siyasi kurnazlık belirler.

Hangi yolla olursa olsun, yeni bir yönetim kurulduğunda halk çoğunlukla mutlu olmaz ve bağlılık veya ahlaki zorunluluktan çok korkudan veya zorunluluktan itaat gösterir. Hükümdar dikkatli ve güvensiz olup her türlü ayaklanma belirtisine karşı teyakkuzda bekler. Bu güçlükler zaman içinde yavaş yavaş azalır, halk ilk başta isyancı ve yabancı işgalci olarak gördüğü yeni hanedanı yasal ve asli hükümdar olarak kabullenmeye başlar. Bu fikri temellendirmek için, beklenmediğini veya talep edilmediğini bildikleri gönüllü onay veya taahhüt gibi bir kavrama başvurmazlar. İlk temel şiddet yoluyla atılır ve zorunluluktan boyun eğilir. Sonraki yönetim de güçle desteklenir ve halk tarafından bir seçenek olarak değil zorunluluk sonucu kabul edilir. Halk hükümdarın meşruiyetini kendi onaylarından aldığını düşünmez: Fakat gönüllü olarak onay ve-

rirler; çünkü hükümdarın meşruiyetini kendi tercih ya da eğilimlerinden değil, uzun zamandır işbaşında bulunmasından aldığını düşünürler.

Bireyin, terk etme şansı olduğu halde bir hükümdarın egemenliği altında yaşamaya devam etmek suretiyle hükümdarın otoritesine *örtülü* onay verdiği ve itaat etme taahhüdünde bulunduğu söylenecek olursa; bu durumda, ancak kişinin seçme hakkı varsa örtülü bir onaydan söz edilebileceği cevabı verilebilir. Ama kişinin (mevcut bir yönetim altında dünyaya gelen herkesin olduğu gibi) doğuştan itibaren belli bir hükümdara veya yönetime bağlılık gösterme yükümlülüğü varsa; bir onay veya seçimden söz etmek saçma olur.

Hiçbir yabancı dil bilmeyen ve kazandığı küçük paralarla günübirlik yaşayan yoksul bir köylünün veya esnafın bu ülkeyi kolayca terk edebileceğini ciddi ciddi düşünebilir miyiz? Ona bakılırsa, pekala, gemide kalmaya devam eden bir kişinin kaptanın egemenliğini gönüllü olarak kabul ettiğini de söyleyebiliriz; oysa adam gemide uyumaktadır ve gemiyi terk edebilmesi için de okyanusa atlayıp boğulmayı göze alması gerekir.

Ya hükümdar tebaasının ülkeyi terk etmesine izin vermezse? Örneğin TIBERIUS'un zamanında bir kişinin, imparatorun tiranlığından kurtulmak için ROMA'yı terk edip PARTLARIN yanına kaçması suçtu.^{b5} Ya da eski MOSKOVALILAR'da kişinin bir yerden bir yere seyahat etmesinin cezası ölümdü. Ayrıca bir hükümdar tebaasının önemli bir bölümünün yabancı ülkelere gitme tutkusuna kapıldığını görecektir, kuşkusuz kendi krallığının nüfusunun azalmasını engellemek için çok haklı olarak onları durduracaktır. Hükümdar böyle haklı ve doğru bir yasa çıkarmakla tebaasının bağlılığını kaybeder mi? Ne de olsa seçme hakları ellerinden alınmıştır.

^b TACIT. Ann. vi. böl. 14.

⁵ Tacitus, *Annals*, VI.14, Loeb bask.; Works, I:222-3.

Kendi ülkelerini terk ederek hiç kimsenin yaşamadığı bir yere göç eden bir grup insan doğal özgürlüklerine kavuştuklarını düşünebilir; ancak çok geçmeden hükümdarlarının üzerlerinde hak iddia ettiğini ve yeni bir yere taşınmalarına rağmen onları tebaası olarak görmeye devam ettiğini görecektirler. Hükümdar böyle yaparak aslında yaygın bir kanıya uygun davranmıştır.

Bir yabancı tabi olacağı hükümdarını ve yasalarını bildiği bir ülkeye yerleştğinde de bu türden *örtülü* bir onay söz konusudur: Ancak ondan, daha gönüllü olduğu halde, doğuştan o ülkenin vatandaşı olan birine göre daha az bağlılık beklenir. Aksine, geldiği ülkenin hükümdarı onun üstünde hak iddia etmeye devam eder. Ve eğer doğduğu ülkenin hükümdarı savaş sırasında onu yakalamış ve cezalandırmamışsa eğer; bunun nedeni, bu tür kişileri her ülkede olduğu gibi cezalandıran o ülkenin hukuku değil; hükümdarların muhtemel bir misillemeden kaçınmak adına buna göz yummasıdır.⁶

⁶ 1777 tarihli baskıya şu paragraf eklenmiştir:

İpek böcekleriyle kelebeklerde olduğu gibi bir kuşak sahneden çekilip onun yerini başka bir kuşak almış olsaydı, yeni kuşak insanlarda örneği görülmeyen bir şekilde kendi yönetimlerini seçme sağduyusunu gösterecek olursa, gönüllü olarak ve genel bir uzlaşmayla, atalarında olduğu gibi yasalara veya teamüllere gerek kalmaksızın, kendi sivil devlet şeklini oluşturabilir. Fakat insan toplumu sürekli bir değişim halinde olduğu, dünyadan biri giderken öteki geldiği için, yönetimde istikrarı korumak adına yeni gelenlerin mevcut anayasaya uymaları ve babalarının yolundan giderek onların ayak izlerini takip etmeleri gerekir. Kuşkusuz ki her kurumda bir takım değişikliklerin yapılması gerekir ve yine çok şükür ki çağımızın aydınlanmış zekası bu değişikliklere akıl, özgürlük ve adalet doğrultusunda yön vermektedir: Ancak hiç kimsenin şiddet yoluyla değişime gitme hakkı yoktur: Şiddet içeren değişimlerin yasa yoluyla yapılması bile tehlikelidir: Bu tür bir değişim faydadan çok zarar getirir: Her ne kadar tarihte bunun tersini kanıtlayan örneklerle rastlansa da bunlar emsal oluşturmaz, sadece siyaset biliminde fazla kurala yer olmadığı için, zaman zaman rastlantı ve şansın da belirleyici olabildiğinin kanıtı olabilir. VIII. HENRY dönemindeki şiddetli değişimler yasama otoritesinin ortaya çıkmasıyla geri plana düşen bir zorba monarktan kaynaklanmıştı: I. CHARLES döneminde ise sebep hizipçilik ve fana-

Bir isyancının ülkenin yasal hükümdarını ve kraliyet ailesini sürdükten sonra on - on iki yıl boyunca hüküm sürdüğünü, askerler üzerinde tam bir disiplin sağlayıp kışmaları düzene sokarak tek bir ayaklanmaya hatta homurtuya fırsat vermediğini varsayalım: Yüreklerinde bu insanın ihanetinden nefret eden halkın, sırf onun hakimiyeti altında yaşadıkları için, zorunluluktan onun otoritesini örtülü olarak onayladığı ve ona bağlılık taahhüdünde bulunduğu söylenebilir mi? Yine eski hükümdarın yabancı ülkelere topladığı bir ordunun desteğiyle tekrar tahta oturduğunu varsayalım: Halk onu sevinç ve mutlulukla karşılar ve başka herhangi bir boyunduruğa karşı gösterdiği aynı isteksizlikle boyun eğer. Bu durumda sorabiliriz: Bu hükümdar meşruiyetini nereden alır? Halkın rızasından olmadığı açıktır: Halk onun otoritesini gönüllü olarak kabul etmekle birlikte, kesinlikle onu yeniden tahta çıkaranın kendi rızaları olduğunu düşünmez. Onay vermiştir; çünkü onu zaten en baştan beri meşru hükümdar olarak görmüşlerdir. Yani meşruiyeti, onun egemenliği altında dünyaya gelmiş olmalarından kaynaklanır ki, bu onay da daha önce tirana ve isyancıya verdikleri onaydan daha fazla değildir.

Bir yönetimin bütün meşruiyetinin halkın onayından kaynaklandığını söyleyecek olursak, onları hak ettiklerinden veya hatta bizden beklediklerinden veya arzuladıklarından fazla onurlandırmış oluruz. ROMA'nın dominyonlarının yönetilemez hale gelmesinden sonra, bilinen bütün dünyada halk AUGUSTUS'a bunların üstünde zor yoluyla kurduğu otoriteden dolayı büyük şükran duymuş; ve vasiyeti üzerine kendisinden sonra gelen halefine de aynı şekilde bağlılık göstermişti.⁷ Başlarına gelen talihsizlikten

tizimdi; her ikisi de olumlu sonuçlanmıştı: Ancak ilki uzun süre ve birçok karışıklığa neden olduğu gibi bugün dahi tehlike oluşturmaktadır; ikincisinde ise bağlılığın bittiği anda toplumun tam bir anarşiye teslim olması söz konusudur.

⁷ Augustus'un Tiberius'u mirasçısı ve halefi yapan vasiyeti için, bkz. Suetonius, "Augustus", kıs. 101, ve "Tiberius", kıs. 23, *Lives*.

sonra hiçbir henedan düzenli olarak uzun süre iktidarda kalamadı; gerek suikastler gerekse halk ayaklanmaları yüzünden hanedanlarda sürekli kopuşlar yaşandı. Her hanedanın çöküşünden sonra *praetorian* çeteler bir imparatoru; Doğudaki lejyonlar ikinci birini; ALMANYA'dakiler bir üçüncüyü destekledi. Halkın durumu imparator seçiminin kendilerine bırakılmamasından değil, -çünkü bunun uygulanması mümkün değildi- birbirini izleyen istikrarlı bir hükümdarlar yönetimi olmadığı için bozuldu. Her yeni imparatorluk mücadelesiyle birlikte yaşanan şiddete, savaşlara ve dökülen kanlara gelince; bunların suçunu bir yere atmak mümkün değildi; çünkü bütün bunlar kaçınılmazdı.

LANCASTER hanedanı bu adada yaklaşık altmış yıl hüküm sürdü; buna rağmen beyaz gül yanlıları İNGİLTERE'de günbegün çoğaldı.⁸ Şimdiki yapı çok daha uzun bir süredir varlığını sürdürmektedir. Hoşgörü yıllarında çok az mensubu hayatta olsa bile, sürgüne yollanan bir hanedanın bütün hak iddiaları biter mi, mevcut hanedanın egemenliğini kabul eder mi veya bağlılık taahhüdünde bulunur mu? Bu, insanoğlunun bu konudaki genel düşüncelerinin kesinlikle yeterli bir göstergesidir. Çünkü tahttan feragat eden hanedanın iktidarını uzun süre desteklediler diye o hanedanın taraftarlarını suçlayamayız. Onları ancak, yeni bir hanedanın tahta geçmesine rağmen, haklı olarak tahttan indirilen eski hanedana bağlı kaldıkları için suçlayabiliriz.

Ancak bu toplum sözleşmesi veya halkın rızası ilkesini daha düzenli, en azından daha felsefi bir şekilde çürütmek isteseydik, şu gözlemler yeterli olabilirdi.

Ahlaki görevler ikiye ayrılabilir. *Birincisi*, insanların, her türlü zorunluluk düşüncesinden ve özel veya genel her

⁸ 1399'dan Yorkistlerin (IV. Edward, V. Edward ve III. Richard) tahtı devraldığı 1461'e kadar hüküm süren IV. Henry, V. Henry ve VI. Henry'nin temsil ettiği Lancaster Hanedanı.

türlü fayda görüşünden bağımsız olarak, doğal bir içgüdüyle ya da anlık bir istekle yönlendirildiği görevlerdir. Çocuk sevgisi, iyilik yapan kişiye şükran duymak, zavallılara acımak bu tip ahlaki görevlerdir. Bu tür insani içgüdülerden kaynaklanan toplumsal avantajları düşündüğümüzde, bunlara haklı bir ahlaki takdir ve saygı duygusuyla yaklaşıyoruz: Fakat bu içgüdülerle harekete geçen kişi, böyle düşündüğü için değil, o içgüdülerin gücünü ve etkisini hissettiği için öyle davranır.

İkinci tür ahlaki görevler, herhangi bir doğal içgüdüden değil de, insan toplumunun birtakım zorunlulukları olduğu ve bu görevler yerine getirilmediği takdirde toplumun varlığını sürdüremeyeceği düşüncesiyle, tümüyle bir zorunluluk duygusundan kaynaklanan görevlerdir. *Adalet* veya başkalarının mülkiyetine saygı, *sadakat* veya sözünü tutma zorunlu hale gelir ve böylece insanlar üzerinde bir otorite oluşturur. Çünkü her insan kendisini başkalarından daha çok sevdiğine göre, doğal olarak kazanımlarını olabildiğince artırmaya çalışır; ve bu eğilimin önüne ancak özgürlüğün kötüye kullanılmasının zararlı bir şey olduğunu ve bu zararın toplumu çökertebileceğini öğreten düşünce ve deneyim geçebilir. Dolayısıyla kişinin ilk eğilimi ya da içgüdüğü sonraki bir yargı veya gözlemle denetim altına alınır ve engellenir.

Adalet ve sadakat benzeri doğal görevler gibi siyasi veya sivil *sadakat* görevi de tam olarak aynıdır. Temel içgüdülerimiz bizi ya özgürlükleri sınırsız bir şekilde kullanmaya ya da başkalarının üzerinde hakimiyet kurmaya iter: Toplumsal barış ve düzen adına bu güçlü tutkulardan vazgeçmemizi sağlayan tek şey düşüncedir. Küçük bir deneyim ve gözlem, yönetici otoritesi olmadan toplumun varlığını sürdüremeyeceğini ve tam bir itaat sağlayamayan otoritenin kısa zamanda gözden düşeceğini öğretmeye yeterlidir. Bağlılığın ve ona atfettiğimiz ahlaki zorunluluğun kaynağında işte bu genel ve açık çıkarların gözetilmesi yatar.

Dolayısıyla, hem bağıllık hem de sadakat tam olarak aynı yerden kaynaklandığına, açık toplumsal çıkarlar ve zorunluluklar nedeniyle insanoğlu her ikisine de boyun eğdiğine göre, yöneticiye *bağıllık* veya itaat görevlerini sadakat veya sözünü tutma gibi görevlere dayandırmanın ve bireyi yönetime tabi kılan şeyin o bireyin rızası olduğunu varsaymanın gereği nedir? Hükümdara itaat etmek zorundayız, denir; çünkü bunun için örtülü bir söz verdik. Peki ama neden sözümüzü tutmak zorundayız? İşte bu noktada, taahhütler yerine getirilmediği takdirde insan için gerekli olan insanlar arası ilişkilerin ve alışverişlerin güven altında olmayacağı unutulmamalıdır. Aynı şekilde, güçlünün zayıfı ezmesini, şiddetin adalet ve eşitliği yıkmasını önleyen yasalar, yöneticiler ve yargıçlar olmadığı takdirde, insanın toplum içinde, en azından uygar bir toplum içinde yaşayamayacağını da hatırlatmak gerekir. Güce ve otoriteye bağlı olma zorunluluğunu sadakat zorunluluğuna çevirmenin bir anlamı yoktur. Toplumun genel çıkarları veya gereklilikler her ikisini de sağlamaya yeterlidir.

Yönetime neden itaat etmek zorunda olduğumuz sorulacak olursa buna, *çünkü aksi takdirde toplum varlığını sürdüremez*, diye cevap veririm: Bu cevap yeterince açık ve anlaşılabilir. Sizin cevabınız, *çünkü sözümüzü tutmamız gerekir*, şeklindedir. Ancak felsefi bir sistem içinde yetişmemiş bir kişi bu cevabı anlayamayacağı gibi bu cevap onun hoşuna da gitmez. Ayrıca, *niçin sözünü tutmak zorundasın*, diye sorulduğunda köşeye sıkışsınız. Hiçbir cevap bulamaz, hemen niçin bağıllık göstermek zorunda olduğumuzu açıklamaya çalışsınız.

Peki ama kime bağıllık? Ve kimler yasal hükümdarlarımızdır? Bu son derece zor bir sorudur ve çoğu zaman uçsuz bucaksız tartışmalara açıktır. İnsanlar çok mutluyken, *Yüzlerce yıldır bizleri yöneten atalarından doğrudan veraset yoluyla gelen şimdiki hükümdarımız*, cevabını verebilir; tarihçiler o kraliyet ailesinin kökenlerini en eski tarihlere kadar izleyip ilk otoritenin isyandan ve şiddetten kaynaklandığını, ki

çoğu zaman öyledir, gösterecek olsa bile; bu cevap bir karşı cevabı kabul etmez. Kişisel adaletin ya da başkalarının mülklerinden uzak durmanın en büyük erdem olduğu kabul edilir: Oysa akıl, toprak veya ev gibi taşınmaz mallarda sahiplik diye bir şey olmadığını, mülkün nasıl el değiştirdiği biraz araştırılınca, temelinde bir yerlerde yolsuzluk ve adaletsizlik yattığını söyler. Hem özel hem de kamu yaşamında toplumsal gereklilikler böyle eksiksiz bir araştırma yapmaya izin vermez: Hem her türlü mantık kuralına titizlikle uyup da fazla ince eleyip sık dokuyacak olursak, o zaman saf bir erdem ya da ahlaki görev de bulamayız.

Üstüne bir de ana metin üzerinde yapılan yorumları ekleyecek olursak, özel mülkiyetle ilgili tartışmaların doldurduğu hukuk ve felsefe ciltlerinin sayısı sonsuzu bulur; ve sonunda o kuralların çoğunun belirsiz ve keyfi olduğunu açıkça görürüz. Veraset, hükümdar hakları ve yönetim biçimleri üzerine de aynı şekilde birçok fikir yürütmek mümkündür. Özellikle de bir ülkenin kuruluş aşamasında, adalet ve eşitlikle ilgili kuralların belirlenmesi konusunda anlaşmazlıklar yaşanabilir: Nitekim tarihçi RAPIN, Üçüncü EDWARD ile PHILIP DE VALOIS arasında bu türden bir anlaşmazlık yaşandığını ve tek çarenin Tanrıya, yani savaş ve şiddete başvurmak olduğunu söyler.⁹

⁹ Paul de Rapin-Thoyras, *Histoire d'Angleterre*, 10 cilt, Lahey, 1723-7. Rapin 1328'deki Franko-İngiliz sorununu şöyle anlatır: "Adil Charles [Fransa kralı IV. Charles] ... Erkek-Varis bırakmadan ölüp yerini en büyük kızı Kraliçe Joanna alınca, Kraliçe'nin hamileliği sırasında Kral Naipliği tartışması başladı. Edward [III, İngiltere kralı] ölen kralın yeğeni ve en yakın akrabası olarak tahtta hak iddia etti: Ancak Charles de Valois Kontu Charles'ın oğlu ve aynı kralın Alman-Kuzeni Philip de naiplikte vazgeçilmez bir hakkı olduğunu iddia etmekteydi. İddiasını, Tahtın Kadınlara ve Onlardan gelen çocuklara bırakılmasını engelleyen Salick-Yasası'na dayandırmaktaydı; bu yüzden kadınların naiplikte hiçbir hakkı bulunmadığını savunuyordu." *İngiltere Tarihi*, cilt. I, kitap 10, s. 411. Rapin, olayları ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra (s. 411-2 ve 416 vd.), Hume'un dikkat çektiği (s. 451-2) "Salick Yasası Üstüne

TIBERIUS, henüz GERMANICUS ve DRUSUS sağken, halefini belirlemeden ölmüş olsaydı, yerini hangisinin alması gerektiğini kim söyleyecek bana? Bu durumda, tıpkı sıradan ailelerde olduğu ve iki örnekte görüldüğü gibi, aynı kandan gelen çocukla evlat edinilen çocuğun haklarının eşit olması gerekir mi? GERMANICUS, DRUSUS'tan önce doğduğuna göre büyük oğul mu kabul edilmesi gerekir;¹⁰ yoksa kardeşinin doğumundan sonra evlat edinildiği için küçük mü kabul edilmesi gerekir? Sıradan ailede herhangi bir avantajı olmayan büyük çocuğun, ülke düzeyinde özel bir hakkı olması gerekir mi? İki örneğe bakıp, o tarihte ROMA imparatorluğunda veraset sistemi olduğu söylenebilir mi; yoksa bir süre önce meydana gelen ayaklanma sonucu tahta oturanın mı hükümdar kabul edilmesi gerekir?

COMMODUS, tahta doğumla ya da halkın seçimiyle değil, simgesel evlat edinme yoluyla geçen oldukça uzun bir mükemmel imparatorlar silsilelerinin ardından tahta oturmuştu. Bu kanlı zampara, hizmetçi kızla o sırada *Praetorion Praefect* olan sevgilisinin kendisine karşı düzenlediği komplo sonucu hayatını kaybetti; muhafızlar, o dönemin ifadesiyle söyleyecek olursak, hemen bir insanlık efendisi arayışına girdi; ve gözlerine PERTINAX'ı kestirdi. *Praefect* tiranın ölüm haberi yayılmadan önce gizlice bu senatöre gitti; senatör askerleri karşısında görünce COMMODUS'un kendisini öldürmeye karar verdiğini sanmıştı. Ancak gelen subay ve yarundakiler kendisini oracıkta imparator ilan ettiler; halk yeni imparatoru sevinçle karşıladı;

Bilimsel Bir İnceleme ve Valois Kontu Philip ve III. Edward" başlıklı bölümü (s. 446-52) eklemiştir.

¹⁰ Drusus, imparator Tiberius'un oğluydu, M.Ö. yakl. 13'te doğmuştu; M.Ö. 15'te doğan Germanicus daha büyüktü; fakat Tiberius onu M.S. 4'e kadar evlatlığa kabul etmemişti. Hume, *A Treatise of Human Nature* adlı eserinde (II.ii.10) bu örneği bir devlette "bağlılık nesnelerini" belirleyen genel ilkelerin "karşılabileceğini ve muhalefetle karşılaşılabileceğini" göstermek için kullanmıştı.

muhafızlar gönülsüzce boyun eğdi; senato resmen tanıdı; eyaletler ve imparatorluk ordularıyla pasifçe kabullendi.

Praetorian çeteler gazaba gelerek bir anda isyan ettiler ve o mükemmel hükümdarı da katlettiler: İmparatorluk başsız ve yönetimsiz kalınca muhafızlar imparatorluk makamını resmen satışa çıkardılar. Satın alan JULIAN oldu, askerler tarafından imparator ilan edildi, senato tarafından tanındı ve halk kendisine boyun eğdi; lejyonlar muhalefet edip direnişe geçmeseydi eyaletler de boyun eğeceklerdi. SURİYE’de bulunan PESCENNIUS NIGER kendini imparator ilan etti, ordunun desteğini aldı ve senatoyla ROMA halkının gizli onayını kazandı. BRİTANYA’da bulunan ALBINUS da imparatorlukta hak iddia ediyordu; ancak sonunda PANNONIA valisi SEVERUS ikisinden de ağır bastı. İmparatorluk tacı için gereken soylu kanı ve rütbesi olmayan bu yetenekli siyasetçi ve savaşçı ilk başta PERTINAX’ın ölümünün intikamını alma bahanesiyle harekete geçti. General olarak İTALYA üstüne yürüdü; JULIAN’ı yendi; ve askerlerin bile onayını almaya fırsat bulamadan, zorunluluk üzerine senato ve halkın talebi üzerine imparator ilan edildi; ve NIGER ile ALBINUS’a boyun eğdirerek kontrolü tamamen ele geçirdi.¹¹

Inter haec Gordianus CAESAR (der CAPITOLINUS, başka bir dönemden söz ederken) *sublatus a militibus, Imperator est appellatus, quia non erat alius in praesenti.*¹² GORDIAN’ın on dört yaşında bir çocuk olduğunu belirtmek gerekir.

‘ HERODIAN, cilt. ii.

¹¹ Hume, M.S. 192’de imparator Commodus’un öldürülmesiyle M.S. 193’te Severus’un iktidarı ele geçirmesi arasında geçen sürede meydana gelen kanlı ve karmaşık olayların ayrıntılı olarak anlatıldığı Herodot *Tarihi*’nin II. Kitap’ını özetler.

¹² Tarih, III. Gordian’ın anne tarafından büyükbabası I. Gordian’ın ardından imparator ilan edildiği M.S. 238’dir. I. Gordian, oğlu ve taht ortağı II. Gordian’ın asi Nümidye valisi tarafından öldürülmesinden yirmi iki gün sonra intihar etmişti. Juliusitolinus, *Maximus and Balbinus*, (14, 6) adlı eserden yapılan alıntı şu şekilde çevrilmiştir: “Gordian Caesar askerler tarafından havaya kaldırılıp imparator ilan edildiğinde başka

Benzer olaylara imparatorlar tarihinde; İSKENDER'in haleflerinde; ve birçok ülkede sıkça rastlamak mümkündür: Hiçbir şey bu türden, yani veraset sisteminin kopuk ve düzensiz işlediği, her boşlukta zor ya da seçim yoluyla yeni halefin belirlenmesinin gerektiği bir despotik yönetimden daha tatsız olamaz. Özgür bir yönetimde bu durum kaçınılmazdır ama aynı zamanda da çok daha az tehlikelidir. İnsanlar daha çok özgürlük çıkarlarını savunma adına tahtta değişiklik isterler. Farklı gruplardan oluşan devlet, monarşik yönetim zaman zaman değişse bile aristokratik veya demokratik üyelerine dayanarak yine de belli bir istikrar sağlayabilir.

Tahtta meşru bir hakkı bulunan yasal bir hükümdarın olmadığı mutlak bir yönetimde, taht ona ilk oturan kişiye ait olur. Özellikle de doğu monarşilerinde bu tür durumlara çok sık rastlanır. Prensler arasında bir mücadele olmadığı durumlarda, tahta oturacak kişiyi son hükümdarın arzusu veya talimatı belirler. Nitekim, XIV. LEWIS meşru prenslerin başarısız olması durumunda tahta gayrimeşru prenslerin oturmasını öngören bir ferman çıkarmıştı.^{d13}

aday yoktu.”

^d BOURBON düküyle meşru prensler XIV. LOUIS'nin bu talimatından yakınırlarken, o mutlak yönetimde dahi *toplum sözleşmesinden* söz etmişlerdi. FRANSIZ ulusu, demişlerdi, kendilerini ve gelecek kuşakları yönetmek üzere HUGH CAPET ve onun soyundan gelenleri seçerken, bu hanedanın başarısız olması durumunda yeni bir kraliyet hanedanı seçme hakkını örtülü olarak saklı tutmaktadır; ancak ulusun onayını almadan tahta gayrimeşru prenslerin çağrılmasıyla bu hak çiğnenmiştir. Ancak gayrimeşru prensleri savunan Kont BOULANVILLIERS, özellikle de tahta bütün işgalcilerin ve isyancıların geçtiği yöntemle geçen HUGH CAPET'ten söz ederken bu toplum sözleşmesi kavramıyla dalga geçer. HUGH CAPET tahtı ele geçirdikten sonra meşruiyetini kabul ettirmişti. Peki ama bu bir seçim ya da sözleşme midir? BOULANVILLIERS Kontu tanıtmış bir cumhuriyetçiydi; kültürlü ve tarih konusunda oldukça birikimli bir insan olarak, devrimlerde ve yeni yönetimlerde halkın fikrinin asla sorulmadığını, hak ve otoritenin ancak zaman içinde güç ve şiddet yoluyla elde edildiğini biliyordu. Bkz. *État de la France*, Cilt III.

¹³ Hume notunda, Boulainvilliers'in "Memoires presentes a Mgr. Le Duc

İkinci CHARLES'ın vasiyeti bütün İSPANYOL monarşisini böyle dağıtmıştı.¹⁴ Tahtın eski sahibinin çekilmesi de aynı şekilde iyi bir meşruiyet kaynağıdır. Bizleri yönetime bağlayan bağ ya da zorunluluk toplumsal çıkar ve gerekliliklerdir; ve bu zorunluluk çok güçlüdür. Bu bağ şu veya bu hükümdara veya yönetim şekline göre değişiklik veya belirsizlik gösterebilir. Devrimler ve yönetim değişiklikleri sırasında meydana gelen kargaşadan dolayı, bu tür durumlarda tahtta bulunan kişi ciddi otorite sahibidir.

Spekülatif metafizik bilimlerde, doğal felsefede veya astronomide genel kanı aramak haklı olarak yanlış ve sonuçsuz bir çaba olarak kabul edilmekle birlikte, aslında ahlak ve eleştiriyle ilgili sorularda görüş ayrılıklarını giderebilecek başka bir standart yoktur. Böyle bir kuramın yanlış olduğunu gösteren en açık kanıt, kuramın çelişkilere yol açığının, insanlığın ortak duygularına ve bütün çağların ve bütün ulusların düşünce ve uygulamalarına zıt düştüğünün anlaşılmasıdır. Bütün meşru yönetimlerin bir *toplum sözleşmesine* ya da halkın rızasına dayandığını kabul

d'Orléans, Régent de France pendant la Minorité de Louis XV" başlıklı yazısından, (Boulainvilliers, *État de la France*, III: 502-90) epeyce yararlanmıştır. Konuyla ilgili kısım Memoire IV, "Touchant l'affaire de Mrs. Les Princes du Sang" başlığını taşıyan s. 532-3'tedir.

¹⁴ İspanya Kralı II. Charles'ın çocuğu yoktu, bu yüzden Habsburg Hanedanı'nın İspanya kolu onunla birlikte sona erdi (1700). Onun ölümünün ardından birçok uzak bağlantılı isim İspanya tahtında hak iddia etti: Fransa Kralı XIV. Louis (torunu adına), İmparator I. Leopold (oğlu adına) ve Bavyera Seçmen Prensi. Ancak Britanya ve Hollanda'ya göre İspanya tahtının Fransa veya Avusturya'ya verilmesi kabul edilemezdi, çünkü bu Avrupa'daki güç dengesini değiştirecekti. Bu duruma bir çözüm bulma çabaları doğrultusunda yürütülen yoğun diplomatik faaliyetlerde Charles önemli bir rol oynadı. İlk başta veraset hakkını tamamen yedi yaşındaki Bavyera prensine verdi, ancak prens birkaç ay sonra öldü (1699). Charles bunun üzerine yeni bir vasiyetle, Fransa kralının torunu, Anjou Dükü Philip'i tek mirasçısı ilan etti. Britanya bunu, daha önce varılan antlaşma yükümlülüklerinin Louis tarafından ihlal edilmesi olarak gördü ve böylece 1702'de büyük İspanyol Veraset Savaşı başladı.

eden öğreti açıkça bu türden bir öğretilerdir; bu öğretinin ateşli taraftarları, *mutlak monarşinin sivil toplumla uyuşmadığını, dolayısıyla sivil bir yönetim şekli olamayacağını;*¹⁵ bir devletin baş yöneticisinin, herhangi birinin mülküne, onun ya da temsilcilerinin onayını almadan, vergi veya yükümlülükler dayatma yoluyla el koyamayacağını savunmakta tereddüt etmez.¹⁵ İnsanoğlunun yaygın bir şekilde hayata geçirdiği fikirleri üreten bir ahlaki akıl yürütmenin bu krallık dışında her yerde nasıl el üstünde tutulacağını görmek zor değildir.

Antik dönemde, yönetime itaat etme zorunluluğunun verilen sözden kaynaklandığını savunan tek metne, PLATON'un *Kriton*'unda rastladım; burada Sokrates hapisten kaçmayı reddetmektedir, çünkü zımni olarak yasalara uymaya söz vermiştir.¹⁶ *Toryler* buradan pasif itaat sonucuna varırken, *Whigler* de toplum sözleşmesi düşüncesine varmışlardır.

Bu konularda yeni bir şeyler keşfedilmesini beklemek yersizdir. Olup da birileri yönetimin sözleşmeye dayandığını düşünmüşse bile böyle bir dayanağın olamayacağı açıktır. Eskiler isyan suçu için genellikle *neoterizein*, *novas res moliri* terimlerini kullanmışlardır.¹⁷

* Bkz. LOCKE, *On Government*, böl. vii. kısım. 90.

¹⁵ Id. böl. xi. kıs. 138, 139, 140.

¹⁶ İtaliye harfleriyle yazılan ilk bölüm neredeyse olduğu gibi *Treatise of Government*'tan, kıs. 90, alınırken, ikinci bölüm birkaç kelime eklenmiş olarak gösterilen kısımlardan alınmıştır.

¹⁷ *Crito* 50a'dan.

¹⁸ Yunanca ve Latince, "değişiklik için mücadele"; burada siyasi değişiklikten söz edilir.

DENEME XXIV

Pasif İtaat

Önceki denemede, bu ülkede yükselmekte olan *kuramsal* siyasi sistemleri; bir tarafın dini, öteki tarafın felsefi sistemini çürütmeye çalıştık. Şimdi de her iki tarafın hükümdara tabi olmakla ilgili görüşlerinin *pratik* sonuçlarını ele alacağız.

Adalet, toplumsal barışı korumak adına tarafların birbirlerinin mülklerinden uzak durmasını gerektiren toplumsal çıkarlara dayandığına göre; olağandışı ve acil durumlarda adaletin yerine getirilmesi adına toplumsal faydayı öne çıkararak erdemler askıya alınmak istenebilir. *Fiat Justitia & Ruat Coelum*, yani dünya yansın, yeter ki adalet yerini bulsun düsturu açıkça yanlış olup, araçlar adına amacı feda etmek suretiyle saçma sapan bir yükümlülüğe bağlılık anlayışı sergilemektedir. Hangi şehrin valisi düşmana yardım eden banliyöleri yakmakta tereddüt eder? Ya da hangi general, savaşın gereklilikleri mecbur ediyor ve onusuz ordusunu koruyamıyorsa tarafsız bir ülkeyi yağmalamaktan kaçınır?¹ Biat etme yükümlülüğü de böyle bir şeydir; ve sağduyu bize, yönetim sırf toplumsal fayda adına bizi itaate mecbur ettiğine göre, bu yükümlülük olağanüs-

¹ Hume, örneğin, ikinci *Inquiry*'de, kıs. 147 olduğu gibi, geleneksel doğal hukuk literatüründen -birinci örnekte, hükümdarın olağanüstü durumlarda vatandaşların hakları üstündeki egemenliğiyle ilgili tartışmalardan (bkz. örneğin Samuel Pufendorf, *Law of Nature and Nations*, VIII, 5, vii); ikinci örnekte tarafsız devletlerle ilgili savaş hukukundan (bkz. örneğin Hugo Grotius, *Rights of War and Peace*, II. 2. vi vd.)- temalar benimsemektedir. Her iki konu da *Treatise*'da ve ikinci *Inquiry*'de Hume'un adalet kuramının arka planının önemli bir kısmını oluşturan genel adalet ve gereklilik tartışmalarından kaynaklanmaktadır; bkz. özellikle Pufendorf, *Law of Nature and Nations*, II, 6, vi; Fracis Hutcheson, *Short Introduction to Moral Philosophy*, böl. 16, ve *System of Moral Philosophy*, II, 17.

tü durumlarda, yani beraberinde açık bir toplumsal yıkım getirse bile itaatin öncelikli ve temel zorunluluk olduğunu söyler. *Salus populi suprema Lex*, en büyük yasa halkın güvenliğidir.² Bu düstur her çağda kabul görmüştür: Ama NERON'a veya İkinci PHILIP'e karşı kalkışılan isyanları okuyup da bu isyanların başarılı olmasını dilemeyen ve isyancıları övmeyen tek bir kişi de yoktur.³ Böyle durumlarda bizim monarşik partimiz bile, yüce kuramlarına rağmen, insanlığın geri kalan kısmına uygun bir şekilde karar vermek, hissetmek ya da onaylamak zorunda kalır.

Dolayısıyla, direniş ancak olağanüstü koşullarda, yani direnişi haklı gösterecek, meşrulaştıracak ya da takdir edilmesini gerektirecek derecede bir zorunluluk halinde kabul edilebilir. İtiraf etmeliyim ki bu durumda ben de, her zaman sonuna kadar bağlılığını gösterdiği halde, toplumun şiddet ve tiranlık yüzünden tehlikeye düşmesi halinde ancak son çare olarak bu yola başvuran tarafın yanında olurum. Çünkü isyanla birlikte çıkması muhtemel iç savaş bir yana, tiranlığın başlıca nedenlerinden biri de halktaki isyan eğilimini gören yöneticilerin daha önce hiç başvurmadıkları şiddet önlemlerine başvurmak zorunda kalmasıdır. Tiranları ve isyancıları korkutmak yerine eskiden yaygın olduğu gibi öldürmek ya da suikast düzenlemek onları on kez daha sert ve acımasız yapmıştır; işte bu yüzden zalimi öldürmek hem yasalarla yasaklanmış hem de kötü bir toplumsal adalet sağlama yöntemi olduğu için evrensel olarak lanetlenmiştir.

² Cicero bu sözü *De legibus* (III, 3, 8) adlı eserinde kullanmış ve söz daha sonra sonsuz kez tekrarlanmıştı.

³ Neron'un birçok yönetim hatası eyaletlerde bir dizi isyana yol açmıştı; M.S. 60'ta Britanya'da, 66'dan itibaren Judaea'da ve 68'de Galya, İspanya ve Afrika'da. Neron 68'de intihar etti. Bkz. Suetonius, "Neron", *Lives*. Burada sözü edilen Philip, iktidarı döneminde, 1568'de Hollanda eyaletlerinin isyan ettiği; İspanya Kralı II. Philip'tir; İspanya'daki Hristiyanlığa dönen Müslümanlar da -Moriskolar- 1569-71'de isyan etmişti; Philip (1580'den itibaren) Portekiz kralı olarak 1583 ve 1589'da Portekiz'de meydana gelen isyanlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Ayrıca, normal koşullarda bir zorunluluk olan itaati öğretmek başlıca görevlerimizden biri olmalıdır; dahası, hiçbir şey olaylara endişe ve kuruntuyla bakmaktan daha saçma olamaz. Aynı şekilde, bir filozof herhangi bir tartışma sırasında, adaletin acil gereklilik halinde askıya alınabileceğini haklı olarak savunsa bile; kafayı bu tür acil gereklilik halleri aramaya takan ve ateşli bir şekilde adaleti askıya almayı savunan bir vaiz ya da ahlakçı için ne düşüneceğiz? Bu kişilerin, bulmaya çok eğilimli olduğumuz istisnalar aramak yerine genel öğretiyi aşılama ya çalışması daha iyi olmaz mı?

Bununla birlikte direnişin ilkelerini hevesle savunanların haklı olabileceği iki konu vardır; bu ilkeler sivil toplum açısından son derece sakıncalı ve son derece yıkıcıdır. Birincisi, bunlara karşı çıkanların itaat fikrini hiçbir istisna kabul etmeyecek ve hatta bunları savunacak kadar aşırı noktalara taşınmasıdır; oysa bu istisnalarda ısrar etmek ve yara alan doğruluğun ve özgürlüğün haklarını savunmak zorunludur. İkincisi ve muhtemelen daha önemlisi, İNGİLİZ devletinin ve yönetim şeklinin yapısına dayanır.

Bizim devlet yapımızda üstün ve saygın bir birinci yönetici vardır ve bu birinci yönetici yasal sınırlamalara tabi olmakla birlikte bir bakıma yasaların üstündedir; hata ve zararlarından dolayı sorgulanamaz ve cezalandırılmaz. Ancak onun bakanları ya da onun tayin ettiği kişiler adalete hesap verir; hükümdar kişisel dokunulmazlığı sayesinde yasaları istediği şekilde yorumlarken, alt düzeydeki suçluların cezalandırılması suretiyle eşit bir güvenlik daha sağlanmış olur ve aynı zamanda doğrudan hükümdara yönelik bir saldırı durumunda kaçınılmaz hale gelecek bir iç savaştan kaçınılmış olur. Fakat her ne kadar anayasa hükümdarı bu şekilde yüceltmiş olsa da bu hükümdara anayasayı ortadan kaldırma hakkı vermediği gibi mutlak bir itaat zorunluluğu da getirmez; yani bakanlarını haksız yere koruma, adaletsizlikte ısrar etme ve bütün iktidarı gasp etme hakkı tanımaz. Aslında bu durum yasalarda

tam olarak ortaya konmaz; çünkü yasaların normal koşullarda buna bir çare bulması ya da hükümdarın aşırılıklarını cezalandıracak bir yüksek otorite sahibi yargı makamı oluşturması mümkün değildir. Ama karşılığı olmayan bir hak saçma olacağına göre; bu durumda, yani gelişmeler bu aşırı noktaya vardığı takdirde karşılık sıra dışı bir durum olan direniştir, düzen ancak böyle korunabilir. Bu yüzden BRİTANYA yönetiminde direniş daha basit olan ve daha az parçadan ve hareketten oluşan diğer yönetimlerden daha olağan karşılanacaktır. Kralın mutlak hükümdar olması durumunda, haklı olarak bir isyana neden olabilecek kadar korkunç bir tiranlık göstermesi için fazla bir gerekçe olmayacaktır. Ama yetkilerinin sınırlandırıldığı durumda düşüncesizce ihtirasları onu böyle tehlikeli bir duruma sürükleyebilir. I. CHARLES örneğinde böyle bir durumun yaşandığı düşünülmektedir; yine doğruları konuşacak olursak, düşmanlıkların bitmesinden sonra İkinci JAMES örneğinde de yaşanan yine budur. Bunlar iyi değilse de zararsız insanlardı; ülkenin yapısını yanlış değerlendirip bütün yasama yetkisine el koymaya kalkınca, bunlara belli bir şiddetle karşı koymak; ve hatta İkinci JAMES'in hoyratça ve basiretsizce kullandığı yasama yetkisini resmen geri almak zorunlu hale gelmişti.³

³ Hume burada *Tarih* adlı eserinin Stuart cildinin başta gelen temalarından bazılarına değinir.

DENEME XXV

Koalisyon Partileri

Özgür bir yönetimde partiler arasındaki farklılıkları kaldırmak uygun olmayacağı gibi, muhtemelen arzu edilecek bir şey de değildir. Tehlikeli olan tek parti türü, yönetimin, taht değişiminin temel ilkeleri ya da devletin bazı üyelerine tanınan ciddi ayrıcalıklar konusunda tamamen zıt görüşler taşıyan partilerdir; bunlarda uzlaşmaya ya da uyuma yer yoktur; ve meydana gelebilecek bir uzlaşmazlık bir anda silahlı müdahaleyi gerektirecek bir noktaya varabilir. İNGİLTERE'deki partiler arasında yüzyılı aşkın bir süre devam eden düşmanlık işte bu türden bir uzlaşmazlıktı; bu düşmanlık bazen iç savaşa dönüşüyor, bazen şiddetli devrimlere neden oluyor, ulusun huzur ve sükunetini sürekli tehdit ediyordu. Ancak son zamanlarda bu parti ayrımını ortadan kaldırmak için güçlü bir arzu duyulduğunun belirtileri görülmeye başlandı; bu koalisyon eğilimi gelecekteki mutluluğumuz açısından oldukça önemli olduğu gibi, ülkesini seven herkes tarafından özenle teşvik edilmeli ve geliştirilmelidir.

Bir şeyi desteklemenin en iyi yolu, bir partinin öteki partiye mantıksızca hakaret etmesini ve alt etmeye çalışmasını engellemek, ılımlı fikirleri teşvik etmek, her tartışmada uygun bir orta yol bulmak, tarafları karşıtlarının da zaman zaman haklı olabileceğine ikna etmek ve taraflara yönelttiğimiz övgülerle yergiler arasında bir denge kurmaktır. *Toplum sözleşmesiyle ve pasif itaatle ilgili önceki iki deneme* partiler arasındaki *felsefi ve uygulamaya dönük farklılıkları* bu çerçevede ele almakta ve bu bağlamda her iki tarafın da zaman zaman sağduyudan uzaklaşabildiğini göstermeye çalışmaktaydı. Her birinin belli konularda haklı olduğunu;

her iki tarafta da ülkesi için iyi şeyler yapmak isteyen akıllı insanlar bulunduğunu; ve hizipler arasındaki eski düşmanlığın temelinde dar önyargıların ya da çıkarıcı bir tutkunun yattığını kanıtlamak suretiyle partiler arasındaki tarihsel tartışmalarda aynı şekilde ortayı bulmaya çalışacağız.

Sonradan Whigs adını alan halk partisi ciddi argümanlarla bugünkü özgür devletimizi, tahta karşı yapılan muhalefete borçlu olduğumuzu savunabilir. Onlar tahta tanınan ayrıcalık geleneğinin I. CHARLES'tan önceki birçok saltanat döneminde de var olduğunu kabul etmekle birlikte, böyle tehlikeli bir otoriteye daha fazla boyun eğmek için bir neden olmadığını düşünüyorlardı. Şöyle düşünüyor olmalıydı: İnsan hakları her zaman kutsal olduğuna göre, hiçbir tiranlık ya da keyfi iktidar bu hakları kaldırma hakkına sahip olamaz. Özgürlük öyle paha biçilmez bir nimettir ki, bir ulus özgürlüğü kurtarmak uğruna seve seve birçok tehlikelere atılabileceği gibi, kanını dökmekten ya da servetini kaybetmekten de en ufak şekilde kaçınmaz. Bütün kurumlar gibi yönetim de sürekli bir değişim içindedir. Krallar ayrıcalıklarını genişletmek için hiçbir fırsatı kaçırmaz: Halkın sahip olduğu hakları genişletip koruyacak bir ortam sağlanamazsa, insanoğlu dünya çapında despotizme teslim olmak zorunda kalır. Komşu ülkelerde meydana gelenler, tahta cahil ve basit çağlardaki ayrıcalıkların tanınmasının artık mümkün olmadığını gösterir. Ve son yıllarda görülen birçok saltanat keyfi denebilecek yetkiler talep ederken, daha uzak geçmişteki saltanatlara çok daha fazla sınırlamalar uygulanabildiği görülür; ayrıca bugün parlamentonun yenilik adı altında iddia ettiği birçok şey aslında halkın meşru haklarının yeniden kazanılmasından başka bir şey değildir.

Rahatsız edici olmaktan uzak olan bu görüşler kesinlikle geniş, cömert ve soyludur: Krallık özgürlüğünü; belki de bilgisini, sanayisini, ticaretini ve deniz gücünü bu görüşlerin yaygınlığına ve başarısına borçludur: İNGİLİZ adı

uluslar topluluğu arasında esas olarak bunlarla öne çıkmakta ve geçmişin en özgür ve en görkemli uluslarıyla rekabet etmek istemektedir. Ancak bütün bu güçlü sonuçlar önceden yani yarışın başladığı zamanlarda öngörülmesi mümkün olmadığı için, o çağın kralcıları hükümdarın var olan ayrıcalıklarını savunurken kullanabilecekleri aldatıcı argümanlara başvurmak istememişti. Konuyu, tahta yöneltilen saldırıların iç savaşları başlattığı o parlamento toplantısında onlara görünmüş olması muhtemel şekliyle ortaya koyacağız.¹

Yönetimin bilinen ve kabul edilen tek kuralı fayda ve uygulanabilirliktir, demiş olmalıdırlar: Akıl her zaman kuşkuya ve tartışmaya yol açabilecek kadar belirsiz bir rehberdir: Eğer insanlara akıl hakim olsaydı, insanlar tek kural olarak hep onu benimserdi: İnsanlar hâlâ tek dayanağı saf akıl yerine otorite ve gelenek olan siyasi yönetime tabi olmadan, ilkel ve tutarsız bir yapıyı sürdürmekteydi. Bu bağlar çözülürse sivil toplumun bütün bağları kopar ve her birey akıl görüntüsü altında saklanan iştahının dayatmaları doğrultusunda kendi özel çıkarının peşine düşer . Amacı ne kadar olumlu olursa olsun, değişim ruhu kendi başına zararlıdır: Şu açık bir gerçek ki, halkçı parti de bunun farkındadır; dolayısıyla tahta yönelttikleri saldırıları, eski özgürlükleri geri kazanmak adı altında gerçekleştirirler.

Fakat halkçı partinin söz konusu iddialarına hedef olan tahtın sahip olduğu ayrıcalıklar su götürmez bir şekilde TUDOR Hanedanı'ndan beri süregelir; bu yüz altmış yıl bir devlete yeterince istikrar kazandıracak kadar uzun bir

¹ Burada Uzun Parlamento'dan, yani I. Charles'ın 1640'ta toplanan ve 1660'ta II. Charles ile birlikte monarşinin Restorasyonuna kadar resmen feshedilmeyen beşinci parlamentosundan söz edilmektedir. Bkz. *Tarih*, cilt. V, böl. 54'ten itibaren. 1640'larda Kralcılarla Parlamentocular arasında yaşanan kuramsal tartışmalar için bkz. ek, kısım II. Bu deneme ilk olarak 1758'de, yani *Tarih* adlı esere oldukça yakın bir tarihte yayımlanmıştır.

zamandır. Bu durumda, İmparator ADRIAN'ın saltanatında tek yönetim kuralının cumhuriyetçi anayasa olduğundan söz etmek ya da senatonun, konsüllerin ve halk meclislerinin hâlâ varlığını sürdürdüğünü iddia etmek saçma olmayacak mıdır?²

Ancak İNGİLİZ monarklarının şimdiki iddiaları, o zamanki ROMA imparatorlarının iddialarından daha iyi niyetlidir. AUGUSTUS'un otoritesi sadece askeri şiddete dayanan tam bir gasp yönetimidir. ROMA tarihinin bu döneminde yaşananlar herkesçe çok iyi bilinir. Fakat VII. HENRY bazılarının iddia ettiği gibi tahtın yetkilerini gerçekten genişletmişse, bunun tek nedeni halkın gözünden kaçan ve tarihçilerle siyasetçilerin de uyarmadığı habersiz kazanımlardır.³ Yeni yönetim, deyiş yerindeyse, öncekinden şimdikine hissedilmez bir şekilde geçilmesinden ibaret olup, tamamen öncekinin üstüne kurulmuştur; kökleri tamamen oradadır; ve her ulusun yaşadığı aralıksız ve yavaş yavaş meydana gelen devrimlerden biri olarak görülmesi gerekir.

TUDOR hanedanı ve ondan sonra da STUART hanedanı ayrıcalık talebinde bulunmazken, PLANTAGENETLER bunu hem talep ettiler hem de kullandılar.³ Otoritelerinin tek bir kısmının bile yenilik olduğu söylenemez. Belki tek

² Tudor hanedanı, Uzun Parlamento'daki bu hayali tartışmadan yaklaşık 160 yıl önce, VII. Henry'nin 1485'te tahta çıkmasıyla iktidara geldi. Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde, M.Ö. 27'de Augustus'un tahta çıkmasıyla M.S. 117-38'deki imparator Hadrianus'un dönemi arasında da benzer bir süre geçmişti.

³ Hume, *Tarih*'te, (böl. 26, III: 73-4) Henry dönemini ele alırken, kralın tahtın yetkilerini genişlettiğini kabul etmeye çok daha fazla isteklidir.

³ Anjou kontlarından gelen Plantagenet hanedanı, II. Henry'nin tahta çıktığı 1154'ten II. Richard'ın zorla sürgüne gönderildiği 1399'a kadar İngiltere'ye hükmetti. 15. yüzyıl boyunca, III. Richard'ın ölümüne kadar taht için mücadele eden Lancaster ve York hanedanları Plantagenet hanedanının kollarıydı. Tudorlar 1485'ten (VII. Henry) Elizabeth'in 1603'teki ölümüne kadar hüküm sürdü; Stuartlar ise 1603'ten (I. James) II. James'in 1688 Devrimi'yle tahttan indirilmesine kadar hüküm sürdü.

fark önceki kralların bu yetkileri aralıklarla kullanması ve baronlarının karşı çıkması nedeniyle bu yetkileri yönetimin kalıcı bir unsuru haline getirememeleri olabilir.⁴ Ancak buradan çıkartılabilecek tek şey eski dönemlerin daha karışık ve istikrarsız olduğu; ve kraliyet otoritesinin, devletin ve yasaların ancak son zamanlarda etkin hale geldiğidir.

Halkçı parti şimdi hangi gerekçeyle eski anayasayı yeniden geri kazanmaktan söz edebilmektedir? Krallar güçlerini parlamentodan değil baronlardan almaktaydı: Halkın bir hakkı; hatta en küçük bir özgürlüğü yoktu; ta ki taht bu fitneyi bastırıp yasaların hakimiyetini sağlayarak bütün vatandaşları birbirlerinin haklarına, ayrıcalıklarına ve mülklerine saygı göstermeye zorlayana kadar. Eski barbar ve feodal yapıya döneceksek eğer; o zaman bırakın, hükümdarlarına saygısızca davranan o beyler önden gitsin. Sarayın kendilerini komşu bir baronun hizmetlisi olarak kabul etmesini sağlasınlar; ve onun yönetimi altında köleliğe boyun eğerek kendilerine koruma sağlasınlar; kendilerinden daha küçük kölelerle zalimlere baskı yapma ve onları yağmalama hakkı elde etsinler. Parlamentonun eski zamanlardaki durumu buydu işte.

Peki ama, eski anayasalara ve yönetimlere dönmek için ne kadar gerilere gitmemiz gerekir? Bu yenilikçilerin he-

⁴ 1758'den 1770'e kadarki baskılarda şu not bulunmaktadır:

Yazar kendisinin, TUDOR hanedanının genel olarak kendinden hemen önceki seleflerinden daha geniş yetkilere sahip olduğunu öne süren ilk kişi olduğuna inanmaktadır: Tarihin de çekingen bir şekilde dile getirdiği bu düşüncüyü doğrulayacağını umut etmektedir. İmzalanan sözleşmelere rağmen önceki bazı saltanatlarda güçlü keyfi yetki belirtileri görülmektedir. O çağda taht, yetkisini anayasadan çok hükümdarın yetenek ve gücünden almaktaydı.

Bu tez, Hume'un İngiltere tarihiyle ilgili en tartışmalı tezlerinden biri olmuştu, çünkü kendisinin de istediği gibi, en merkezi ve en tartışmalı iddiasını, yani Stuartların standart Whig tarih anlayışının çizdiği gibi mutlakiyet yanlısı değişimden yana ve yozlaşmış bir hanedan olmadığı iddiasını pekiştirmektedir.

veslendiğinden çok daha eski bir anayasa vardı. O dönemde henüz *magna carta* diye bir şey yoktu:⁴ baronlarsa sadece belli birkaç ayrıcalığa sahiptiler: Avam kamarasına gelince, böyle bir şey muhtemelen hiç yoktu.

Avam kamarasının bir yandan bütün yönetim yetkisini kullanırken, diğer yandan eski kurumları canlandırmaktan söz etmesi komiktir. Temsilcilerin seçmenlerinden ücret almalarına rağmen, alt kamara üyesi olmayı bir yük ve ondan kurtulmayı bir ayrıcalık olarak gördükleri bilinmemekte midir? İnsanların elde etmeyi en çok istediği şey olan, hatta ün, zevk ve zenginlikten bile çok arzu ettiği gücün bir yük olduğuna bizi ikna edebilirler mi?

Avam kamarasındaki temsilcilerin son zamanlarda edindiği mülklerin onları atalarının sahip olduğundan daha fazla güç sahibi yaptığı söylenir. Peki, bu mülkiyetteki artışın özgürlüklerini ve güvenliklerini artırmaktan başka ne amacı olabilir? Atalarının, tahtın kışkırtıcı baronların girişimleriyle sınırlandırıldığı sırada sahip olduğu özgürlüğün, hükümdarın gücünün artmasından sonra kendilerinin sahip olduğundan daha az olduğunu bilmeleri gerekir: Ve bu özgürlüğü ölçülü bir şekilde kullansınlar; sıra dışı taleplerle ve sonsuz yenilik yalanıyla kötüye kullanmasınlar.

Günümüzdeki uygulamalar yönetimin gerçek kurallarıdır. Bu kuralların geçerli olması gerekir; çünkü en son kurallar bunlardır: Yine aynı nedenle daha iyi bilinmeleri gerekir. PLANAGENETLERİN en az TUDORLAR kadar otorite kullanmadığını bu meclislere kim söylemiştir? Tarihçilerin bunlardan söz etmediğini söylüyorlar. Oysa tarihçiler TUDORLARIN ayrıcalık elde etme çabalarından da söz etmiyorlar. Gücün ya da ayrıcalığın mutlak ve kesin biçimde kullanıldığı bir yerde sıradan bir şeymiş gibi ka-

⁴ Hume, *Tarih* (böl. 11, I:444-2) adlı eserinde Kral John'un 15 Haziran 1215'te Runnymede'te asi baronları yatıştırmak için imzaladığı Büyük Sözleşme'yi ayrıntılı olarak anlatır.

bul edilmesi ve dolayısıyla tarihçilerle yıllıkların gözünden kaçması normaldir. Tarihçilerin en üretkeni, en adili ve en dürüstü olan CAMDEN'in bile gizlediği kanıtlardan başka kanıtlar olmasaydı, ELIZABETH'in en önemli yönetim ilkelerinden haberimiz olmayacaktı.⁵

Şimdiki monarşik yönetim tamamen hukukçular tarafından yetkilendirilmedi mi, kendisine rahipler tarafından danışmanlık yapılmadı mı, siyasetçiler tarafından kabul edilmedi mi, halkın geneli tarafından onaylanmadı mı, bırakın onu coşkuyla alkışlanmadı mı; ve son zamanlar hariç en az yüz altmış yıl boyunca en ufak bir homurdanma ya da anlaşmazlık oldu mu? İddia edildiği gibi bütün gücün kaynağı halk ise; işte, arzulanabilecek ya da hayal edilebilecek en eksiksiz ve en geniş halk onayı budur.

Fakat halk kesin karar vermelidir; çünkü verdikleri onayla yönetimin temellerini oluşturabildiği gibi, istediği zaman da devirebilir ve bozabilir. Bu tür kışkırtıcı ve küstahça iddiaların sonu gelmez. Bugün tahtın yetkileri açık bir hedef haline gelmiştir: Soylular da açık bir tehdit altındadır: Bunları çok geçmeden seçkinler izleyecektir. Sonra da seçkin sıfatını alan halkın liderleri aynı tehlikeye maruz kalacaktır: Ve sivil yönetimi başaramayan ve otoritesiz kaldığı için üzerinde hiçbir sınırlama kalmayan halk barış adına, yasal ve ılımlı monarklar yerine bir dizi askeri ve despotik tiranın yönetimini kabullenmek zorunda kalacaktır.

Sivil özgürlük iddialarıyla önemsiz gösterilmeye çalışılan halkın öfkesinin, en kör, en inatçı ve en yönetilemez ilke olan dini fanatizmle daha da kışkırtılması sonucu bu sonuçlar daha da ürkütücü hale gelmiştir. Nereden kaynaklanmış olursa olsun halkın öfkesinden çekinilmesi ge-

⁵ William Camden, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha*, 1615-25; (çev. *En ünlü ve muzaffer prenses, eski İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in Hayatı*, 1635). Bkz. Hume'un, *Tarih* adlı eserde çizdiği Camden çalışması portresi, (Ek IV, v: 154).

rekir. Özellikle de yasa, akıl veya otorite kontrolünden çıkmış bir öfke son derece tehlikeli sonuçlara yol açabilir.

O büyük bunalım sırasında seleflerinin yaptıklarını meşrulaştırmak için kullanılan argümanlar bunlardır. Şayet bir neden olarak kabul edilebilirse, bu olay halk partisinin argümanlarının daha iyi bir temele oturduğunu gösterir: Ama belki de hukukçularla siyasetçiler arasında kabul gören ilkelere göre kralcıların görüşleri baştan daha katı, daha güvenilir ve daha meşru görünmekteydi. Fakat şu kesindir ki, geçmişteki olayları ele alırken ne kadar ölçülü olursak; partiler arasında tam bir koalisyon oluşturma ve mevcut yapıyı tam olarak kabul etme ihtimalimiz de o kadar artar. İlmîlik her yapı için gereklidir: Oturmuş bir gücü ancak coşku yıkabilir: Ve dostlar arasında gösterilecek aşırı coşku uzlaşmaz çelişkilere yol açabilir. Mevcut bir yapıya karşı ılımlı muhalefetten onu tamamen kabullenme aşamasına geçmek kolay olduğu gibi rahatsız edici de olmaz.

Muhallif partinin mevcut devlet yapısını tam olarak onaylamasını sağlayabilecek birçok sağlam argüman bulunur. Artık, ilk başta dini fanatizmle bağlantılandırılan sivil özgürlük ruhunun bu zehirlenmeden kurtularak daha gerçek ve sempatik bir görüntü kazanabileceğini; hoşgörü dostu ve insan doğasını onurlandıran bütün büyük ve cömert duyguların teşvikçisi olabileceğini düşünüyorlar. Halkın taleplerinin uygun bir zamanda sona ermesini; ve yüksek ayrıcalık taleplerini azalttıktan sonra monarşiye, soylulara ve tüm eski kurumlara hâlâ sağlıklı bir saygı duyulmasını sağlayabilirler. Hepsinden önce de, partilerinin güç kaynağı olan ve onu söz sahibi yapan temel ilkenin artık onları terk ettiğini ve karşıtlarına geçtiğini fark etmeleri gerekir. Özgürlük planı tutmuştur; olumlu sonuçları deneyimlerle kanıtlanmıştır; uzun zaman içinde istikrar kazanmıştır; ve bu planı bozmaya, eski yönetime veya tahtı bırakan hanedana dönmeye çalışanlar başka suçlamaların yanı sıra hizipçilikle ve yenilikçilikle suçlanacaktır.

Tarihi incelerken, tahtın söz konusu haklarının uzun zaman önce feshedildiğini, ve yol açtıkları tiranlık, şiddet ve baskının, şimdiki anayasa özgürlüklerinin sonunda halkı koruduğu kötülükler olduğunu düşünmeleri gerekir. Bu düşünceler özgürlüklerimiz ve haklarımız için, kralların bu tür yetkileri bulunduğunu gerçeğe aykırı olarak inkar etmekten daha iyi bir güvence olacaktır. Bir davaya ihanet etmenin en iyi yolu, tartışmanın özünü saptırıp savunulamaz bir noktaya çekerek rakiplerin başarı ve zafer elde etmesine yol açmaktır.

.

DENEME XXVI

Protestan Veraset

Kral WILLIAM'ın ya da Kraliçe ANNE'in saltanatında, Protestan Veraset kurumunun henüz belirsizliğini koruduğu sırada bir parlamento üyesinin, bu önemli konuda tutacağı taraf üstüne enine boyuna, tarafsız bir şekilde düşünüp taşındığını ve her bir tarafın olumlu ve olumsuz yanlarını ölçüp biçtiğini varsayıyorum.

STUART hanedanının yeniden tahta geçmesinin getireceği büyük avantajları; böylece verasetin çoğunlukla en güçlü ve en kolay anlaşılan gerekçe olan kan bağı gerekçesiyle taht üzerinde yapılacak hak iddialarından uzak bir şekilde, açık ve tartışmasız bir zemine oturacağını kolayca kavrayacaktır. Çoğunun yaptığı gibi, yönetimden bağımsız olarak, yönetici sorununun önemli bir şey olmadığını ve bırakın üzerinde kavga etmeyi, tartışmaya bile değmediğini söylemenin bir anlamı yoktur. İnsanların geneli bu tür düşüncelere takılmazlar; ve nitekim ben toplumun bu tür şeylere takılmak yerine kendi işleriyle ilgilenmesinin daha iyi olduğunu düşünüyorum. (En iyisi olmasa da her zaman en yaygın sistem olan) Monarşik bir yönetimde insanlar kraliyet hanedanının gerçek varisine bu kadar coşkuyla saygı beslemezse; ve anlayışı zayıf da olsa ve zaman içinde yatağa bağlı hale de gelse en parlak ya da en başarılı yeteneklere rağmen onu tercih etmezse, başka türlü nasıl istikrar sağlanabilir? O zaman biraz popüler olan her lider bulunduğu ilk boş tahta veya hatta dolu tahta talip olmaya kalkmaz mıydı; ve krallık tehlikeli savaflara ve karışıklıklara sahne olmaz mıydı? Bu anlamda ROMA imparatorluğunun durumu hiç de imrenilecek gibi değildi; hükümdarlarının unvanlarına aldırmayıp her gün onları kalabalıkla-

rın ya da askerlerin kaptislerine kurban eden *Doğulu* ülkelerin durumu da farklı değildir. Hükümdarları değersizleştirerek onları en düşük seviyedekilerle bir tutmak aptalca bir mantıktır. Aslında bir anatomi uzmanı için çok büyük bir monarkla en alttaki bir köylü veya işçi arasında bir fark yoktur; muhtemelen ahlakçılar daha da az fark bulacaktır. Peki ama bütün bu düşüncelerin amacı nedir? Hâlâ doğum ve aileyle ilgili önyargılarımızdan kurtulamadık; en ciddi işlerde de en ölçsüz eğlencelerimizde de hâlâ onların etkisi altındayız. Denizcilerin, hamalların veya hatta sıradan bir kişinin başına gelen bir trajedi bizi hemen iğrendirir; oysa bir kralın ya da prensin başına gelen bir şey gözümüzde hemen çok önemli ve kayda değer oluverir. Yahut akıllı bir adam bütün bu tür önyargıların üstüne çıkmayı becerecek olsa, çok geçmeden, refahı kendisinin-kiyle yakından bağlantılı olan toplumun iyiliği için aynı akıl sayesinde tekrar o önyargıların düzeyine inecektir. Bu konuda toplumun gözünü açmak yerine; bağlılık ilişkisini sürdürmenin bir gereği olarak hükümdara karşı saygı duyulmasını teşvik eder. Bir kralın tahtını korumak ya da veraset hakkının çiğnenmesini engellemek adına yirmi bin insanın canı feda edildiği halde bu kayıptan üzüntü duymaz, güya onun gözünde bu insanların her biri en az hizmet ettikleri hükümdar kadar değerliymiş gibi yapar. O kralların veraset haklarının çiğnenmesinin sonuçlarını düşünür: Yüzyıllarca hissedilecek olan sonuçlardır bunlar; birkaç insanın kaybedilmesi ise koca bir krallık için önemli bir yük değildir, birkaç yıl sonra unutulup gidiverir.

HANOVER hanedanının olumlu yanlarıysa, tam tersine yine bu durumdan, yani veraset haklarının çiğnenmesinde yatar; ve tahta doğuştan böyle bir hakkı olmayan bir prensi oturtur. Bu adanın tarihine bakıldığında, kilise topraklarının dağıtılması, baronların mülklerinin devredilmesi, ticaretin gelişmesi ve hepsinden önemlisi de durumumuzun iyileşmesi, yani sabit bir ordu veya askeri bir yapı olmadan, daha güvenli bir ortamda yaşama şansına ka-

vuşmamız sayesinde, son iki yüz yılda halkın ayrıcalıklarının sürekli bir artış gösterdiği açıktır. Bunun aksine, AVRUPA'nın diğer ülkelerinde aynı dönemde aşırı bir gerileme görülmekte; halk eski feodal milislerin yarattığı güçlüklerden nefret eder hale geldiği için, kolayca kendisine karşı çevirebileceği paralı askerler besleyen hükümdara güvenmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla kimi BRİTANYA hükümdarlarının anayasayı ya da en azından halkın zekasını yanlış okuması; ve atalarından kendilerine kalan kendi lehlerine geleneklere sahip çıkıp, işlerine gelmeyen ve yönetimi sınırlayan gelenekleri görmezden gelmeleri olağandışı bir şey değildir. Aynı unvanı taşıyan ve aynı otorite nişanlarıyla donatılan komşu ülkelerin hükümdarlarının doğal olarak aynı güçleri ve ayrıcalıkları talep etmeleri, onların bu hatada ısrar etmelerine yol açmıştı. I. JAMES'in ve oğlunun konuşmalarından, açıklamalarından ve davranışlarından, İNGİLİZ yönetimini basit bir monarşi olarak gördükleri ve tebaanın büyük bölümünün de kendileri gibi düşündüğünü varsaydıkları anlaşılır. Bu varsayım da söz konusu monarkların kendilerini destekleyecek bir hazırlık yapmadan; hatta yeni bir projeye ya da yönetimi değiştirmeye soyunanların fütursuzluğuyla ve aleni bir şekilde hak iddiasında bulunmalarına neden olmaktadır.¹

¹ 1752 ile 1768 arasındaki baskılarda metnin içinde veya bir notta:

Kral JAMES devlet işlerine burnunu sokan parlamentosuna açıkça, *Ne sutor ultra crepidam* (çizmeyi aşmayın), derdi. Ayrıca düşüncelerini, masada başkalarının da bulunduğu ortamda daha açık bir şekilde dile getirmekteydi: Mr. WALLER'in yaşamında anlatılan bir öyküden öğrendiğimiz ve o şairin sıkça tekrarladığı gibi, Mr. WALLER gençken saraya gitmeye meraklıydı; dairede durmuş ve Kral JAMES'in birileriyle yemek yediğini görmüştü; masada iki piskopos vardı. Kral açık bir şekilde ve yüksek sesle şöyle sormuştu: *Fırsat bulduğunda, parlamentonun bütün o formalitelerine başvurmadan tebaasının parasını alabilir miydi?* Bir piskopos anında cevap vermişti: *Tanrı korusun, almamalısınız: Çünkü siz bizim burun deliklerimizin soluğusunuz.* Diğer piskopos cevap vermemişti, parlamento işlerinden anlamadığını söylemişti: Fakat Kral ısrar edip cevaptan kaçmasını kabul etmeyeceğini söyleyince, lord hazretleri oldukça hoş bir şekilde şöyle demişti: *O zaman yasalara uygun bir şekilde kardeşimin parası-*

Saraya yapılan dalkavukluklar; özellikle de *kutsal kitaptan* yaptıkları birkaç alıntıyla düzenli ve açık bir keyfi gücü savunan din adamlarının dalkavuklukları bunların önyargılarını daha da artırır. Bütün bu hak iddialarını derhal ortadan kaldırmanın tek yolu, gerçek veraset çizgisinden ayrılarak, tamamen halkın bir ürünü olan ve tahtı ancak sahip olacağı ayrıcalıkların halkın ayrıcalıklarıyla aynı olması şartıyla kabul eden yeni bir hükümdar seçmektir. Tahta bu hanedanı seçerek, olağanüstü bir durumda entrikaları ve hak iddialarıyla yönetime zarar verebilecek olan

nı alabilirsiniz, majesteleri: Çünkü bunu o teklif ediyor. Sir WALTER RALEIGH'in Dünya Tarihi'ne yazdığı önsözde dikkat çeken bir bölüm vardır. II. PHILIP, İNGİLTERE ve FRANSA kral ve hükümdarları gibi demir yumruk ve şiddetle sadece HOLLANDA'nın mutlak monarkı olmaya çalışmakla kalmadı; aynı zamanda Türk gibi bütün doğal ve temel yasaları, ayrıcalıkları ve eski hakları ayaklar altına almaya kalktı. İNGİLİZ krallarının İRLANDA'nın işbirliğine karşılık verdiği bazı tavizlerden söz eden SPENSER, "Bu tavizler ilk verildiğinde kabul edilebilir ve belki de akıllıcaydı, ama artık hiç akıllıca olmadığı gibi doğru da değil. Fakat majestelerinin sahip olduğu yetkiyle, zorla dayatılması mümkün olmayan bu tavizler kolayca geri alınacaktır." İRLANDA Devleti, s. 1537. Edit. 1706.

Bunlar zamanın evrensel denmese de oldukça yaygın kabul gören anlayışları olduğundan, STUART hanedanının ilk iki hükümdarı hatalarından dolayı hoş görülebilir. RAPIN ise kötülüğüne ve taraflılığına uygun bir şekilde, bunlara karşı çok sert tavır almaktadır.

Ne sutor ultra crepidam genellikle "ayakkabıcı, ayakkabıdan fazlasına karışma!" anlamına gelir. Bu söz Apelles'e atfedilmektedir (M.Ö. yakl. 325), Büyük Pliny, *Natural History*, 35.10.38, kıs. 85. Hume bu örneği *Tarih* adlı eserde (böl. 48, v: 91) kullanır.

Bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınan Edmund Waller'in Hayatı ilk olarak 1711'de Waller'in *Poems* (s. i-lxxxii) adlı eserinde yayımlandı. Hume s. viii-ix'i yorumlamaktadır. Söz konusu iki piskopos D. Neile Durham ve Winchester Piskoposu Dr. Andrewes idi. Tarihin ise 30 Ocak 1621 olduğu belirtilmektedir. Hume aynı öyküyü *Tarih* adlı eserde (böl. 47, v: 60) aktarılır.

Walter Raleigh ile ilgili gönderme *The History of The World* adlı eserden alınmıştır, (i:xxvi). Hume'un Raleigh'in *History* adlı eseri hakkındaki değerlendirmesi için bkz. *Tarih*, Ek 4, v: 154.

Son alıntı modern baskıda (s. 30-1) bulunmaktadır. Sözü edilen majeste I. Elizabeth idi.

ihitiraslı tebaanın bütün umutlarını söndürmüş olduk: Tahtı bu hanedana vererek seçimli monarşinin bütün olumsuz yanlarını temizlemiş olduk: Ayrıca soydan gelen varisi engelleyerek anayasal sınırlamaları korumuş ve yönetimimize bir bütünlük kazandırmış olduk. Halk monarşiyi desteklemektedir; çünkü onun tarafından korunmaktadır: Monarşi özgürlüğü savunmaktadır; çünkü onun sayesinde var olmuştur. Böylece yeni yapıyla birlikte insan becerisinin ve bilgisinin ulaşabileceği her türlü olumlu sonuca ulaşılmıştır.

İster STUART hanedanı için olsun isterse HANOVER hanedanı için, veraseti belli bir sisteme bağlamanın faydası budur. Bir bütün olarak adil bir yönetim oluşturma sürecinde her bir yapının tarafsız bir gözle ele alınması ve üstünde düşünülmesi gereken dezavantajlı yanları da vardır.

Protestan verasetin dezavantajları kendilerini, HANOVER hanedanına ait prenslerin sahip olduğu, bizi kıtadaki entrika ve savaşların içine çekebilecek ve sahip olduğumuz ve bizim kontrolümüz altında bulunan paha biçilmez denizlerle çevrili olma avantajını bir ölçüde kaybettirebilecek yabancı dominyonlarda gösterir. Tahtı bırakan hanedanın yeniden tahta çıkarılmasının sakıncası ise topluma karşı var olandan daha önyargılı olan ve başka toplumlara karşı hoşgörüyü, barışa ve güvene imkan tanımayan dinlerinden kaynaklanır.

Bana göre her iki tarafın da avantaj ve dezavantajları söz konusudur; en azından konu üzerinde kafa yoran ve tartışan herkes için böyledir. Ne kadar bağlı olursa olsun hiçbir vatandaş şimdiki kraliyet ailesinin tartışmalı unvanlarının ve yabancı dominyonlarının olumsuz bir durum olduğunu inkar edemez. Ama STUART taraftarları da vazgeçilmez bir hak olan veraset iddiasının ve Roma Katolik dininin de bu aile açısından olumsuz bir durum olduğunu kabul etmek zorundadır. Dolayısıyla bu durumu bir teraziye koyup olumlu ve olumsuz yanlarını tartma görevi tarafsız bir filozofa düşer. Böyle bir filozof ilk başta hemen bütün si-

yasi sorunların sonsuz ölçüde karmaşık olduğunu ve bu yüzden ortaya tam olarak doğru veya tam olarak yanlış bir seçenek koymanın mümkün olmadığını söyleyecektir. Her önlemin karmaşık ve değişken sonuçlara yol açacağı önceden tahmin edilebilir: Ve her zaman her bir sonuçtan önceden tahmin edilemeyecek sonuçlar çıkabilir. Sonuçta ortaya koyabileceği tek şey tereddütler, çekinceler ve belirsizlikler olacaktır. Herhangi bir sonuca varacak olsa da, bu her zaman yaygaracı ve dogmatik olan cahil çoğunluğu, kavrayışsızlıktan çok huysuzluğundan dolayı değerlendirmeye yetisine sahip olmadığı en nazik konularda bile küçümsemek şeklinde olacaktır.

Fakat bu konuda daha kesin bir şey söylemek için, umarım şu düşünceler felsefecinin kavrayışını değilse bile ruh halini gösterecektir.

İlk görüşe ve eski deneyimlere göre değerlendirecek olursak, HANOVER hanedanının aldığı parlamento onayı, STUART hanedanının tartışma götürmeyen soydan gelen hakkından daha önemlidir; nitekim atalarımız da birinciye ikinciye tercih etmiştir. STUART hanedanının bazı aralıklarla 80 yıldan uzun bir zaman tahtta bulunduğu dönemde halkın ayrıcalıklarıyla tahtın ayrıcalıkları arasındaki çekişmeler yüzünden yönetim sürekli diken üstündeydi. Silahlar sussa tartışma sesleri yükseliyordu: Ya da tartışmalar dursa bu kez kıskançlık yürekleri kemiriyor ve ülkeyi olağandışı bir kargaşa ve huzursuzluğa sürüklüyordu. Bizler iç çekişmelerle uğraşırken, AVRUPA'da toplumsal özgürlük için ölümcül değilse bile tehlike oluşturan yabancı bir güç bizden hiçbir direnme görmeden ve hatta zaman zaman yardım da görerek yükselmekteydi.

Fakat parlamenter bir yapının oluştuğu bu son altmış yıl boyunca; halk arasında ya da toplumsal oluşumlarda hangi grup öne çıkarsa çıksın, devletimizin bütün güçleri her zaman aynı tarafta olmuş ve hükümdarlarımızla parlamentolarımız arasında kesintisiz bir uyum sağlanmıştır: Ticaret, sanayi ve tarımsal üretim artmıştır. Sanat, bilim ve

felsefe gelişmiştir. Dini gruplar dahi karşılıklı kinlerini bir yana bırakma gereği duymuştur: Ve ülkenin barıştan, yığıtlıktan ve savaşlardaki başarılarından kaynaklanan görkemi bütün AVRUPA'yı sarmıştır. Başka hiçbir ülke bu kadar uzun bir parlak devir yaşamamıştır: Dahası, dünya tarihi boyunca bu kadar çok sayıda insanın özgür, akılcı ve insan doğasına yakışır bir ortamda bir araya geldiği başka bir devir daha olmamıştır.

Ancak bugünkü yapımızın kaynağında kesinlikle bu son gelişmeler yatmakla birlikte, terazinin diğer kefesine konması gereken bazı olaylar da olmuştur; ve tek bir olaya veya örneğe göre bir yargıya varmak tehlikelidir.

Bu yukarıda sözü edilen gelişme döneminde sayısız komplo ve entrikaya ek olarak iki de ayaklanma meydana gelmiştir.² Bu olaylar ölümcül bir sonla bitmemişse eğer, bunun nedeni esas olarak sistemimizi tartışmaya açan o hükümdarların fazla zeki olmamalarıdır; bu bakımdan kendimizi oldukça şanslı sayabiliriz. Fakat tahttan sürülen hanedanın hak iddiaları henüz bitmemiştir; bir sonraki girişimlerinin daha büyük bir karışıklığa yol açmayacağını kim söyleyebilir?

Her iki tarafta veya taraflardan birinde hoşgörölü veya sağduyulu bir ruh halinin hakim olması durumunda; haklarla ayrıcalıklar arasındaki tartışmada yasalar, oylamalar, konferanslar ve uzlaşmalarla kolayca bir orta yol bulunabilir. Kavgaya eden taraflar sorunu ancak kılıç, felaket ve iç savaşla çözebilir.

Tahta tartışmalı bir şekilde oturan bir hükümdar tebaasını, bir halkı hem iç baskılara hem de dış işgale karşı bütün yönleriyle korumanın tek yolu olan silahlandırmaya cesaret edemez.

² 1715-16 ile 1745-6'da Stuartları Britanya tahtına yeniden çıkarmaya çalışan Jakobit isyanları vardı. 1708 ve 1719'da yine benzer tarzda sonuçsuz girişimler olmuştu; 1722'de Tory piskopos Atterbury, Jakobit bir komplo girişiminde bulunmuştu. 1696'da III. William'a bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı.

Sağlanan son barışla, zenginlerimize ve şöhretli isimlerimize rağmen, kötü yönetimden ve savaşta başarısızlıklardan çok mali kaynaklarımızı ipotek altına sokmaktan ve borçlarımızı ödeyememekten kaynaklanan tehlikelerden kaçınmayı başardık. İstikrarsız bir yapıyı korumak zorunda kalmasaydık belki de bu tür ölümcül önlemlere başvurmak zorunda kalmayacaktık.

Fakat parlamento onayından çok soydan gelen hakka dayanan ve başka bir görüş veya itkiyle desteklenmeyen bir unvanı benimsememiz gerektiğine ikna etmek isteyen kişinin, restorasyon dönemine dönerek kraliyet hanedanını geri çağıran parlamentonun bir üyesi olması ve hükümdarla halk arasındaki kutuplaşmadan kaynaklanan büyük karışıklıkları sonuçlandırması gerekmektedir. O dönemde sırf bütün taht iddialarını ortadan kaldırmak adına tıpkı babalarına ve dedelerine yapıldığı gibi, II. CHARLES'ı indirip tahta YORK veya GLOUCESTER Dükü'nü geçirmeyi teklif eden biri için ne düşünülürdü?³ Böyle birine tehlikeli yolları seven ve hükümetle ve ulusal anayasayla tıpkı hasta birini tedavi etmeye kalkan sahte hekim gibi oynayan ölçüsüz rehberin biri denmez mi?²

³ Hume'un, Parlamento'nun 1660'ta Fransa'da sürgünde bulunan II. Charles'ı davet ederek monarşiyi yeniden kurmasıyla ilgili anlatımları için, bkz. *Tarih*, böl. 42, v: 138-9. II. Charles, I. Charles'ın en büyük oğluydu; York dükü ikinci oğlu olup, 1685'te II. James unvanını alarak tahta çıkmıştı; Gloucester dükü en küçükleriydi; Restorasyon'dan hemen sonra, yirmi yaşında öldü. Büyükbabaları I. James idi.

² 1752 ile 1768 arasındaki baskılar şu paragrafla devam etmekteydi: Parlamento seçiminin veraset sistemine göre avantajları oldukça fazla olmakla birlikte, bunlar basit insanların anlayamayacağı kadar ince avantajlardır. İnsanların çoğu bunları asla yeterli görmeyecektir. Bunların birtakım büyük, popüler ve bilinen başlıklarla desteklenmesi gerekir; ancak akıllı insanlar bunların doğruluğuna inanmalarına karşın, halkın zayıflığına ve önyargılarına boyun eğerek reddedecektir. Ancak görevini kötüye kullanarak haklara tecavüz eden bir tiran ya da kandırılmış bir yobaz halkı öfkeliendirebilir ve zaten istenen şeyin hayata geçirilmesine neden olabilir.

Ulusun STUART hanedanını ve kraliyet ailesinin birçok dalını dışlamasının gerçek nedeni soydan gelen (ve basit yaklaşımlara göre tamamen saçma görünen) hak iddiaları değil, onların dinleridir. Nitekim yukarıda yaptığımız avantaj ve dezavantaj karşılaştırmasının unsurlarından biri de budur.

İtiraf etmeliyim ki, genel olarak ele alındığında hükümdarımızın yabancı dominyonlarının olmaması ve bütün dikkatini bu adanın yönetimine vermiş olması yeğlenirdi. Kıtadaki topraklardan kaynaklanabilecek bazı gerçek olumsuzlukların yol açacağı karalama ve hakaretlerin halk nezdinde de kabul görmesi ve hükümdarları hakkında olumsuz düşünceler yaratması mümkündür. Bununla birlikte, HANOVER'in, BRİTANYA Krallığı için muhtemelen AVRUPA'daki en uygun nokta olduğu da kabul edilmek durumundadır. Burası ALMANYA'nın kalbinde, doğal rakiplerimiz olan büyük güçlere uzak bir mesafede bulunmaktadır: Hem imparatorluk yasaları hem de hükümdarın silahlı kuvvetleri tarafından korunur: Ve doğal müttefikimiz olan AVUSTURYA hanedanlığı ile daha yakın bir bağ kurmamızı sağlar.⁴

⁴ 1752 ile 1768 arasındaki baskılar şu paragrafla devam etmektedir:

Son savaş sayesinde dünyanın en cesur ve en sadık yedek birliklerine sahip olduk. HANOVER elektörü imparatorlukta tek hatırı sayılır prenstir, AVRUPA'daki son kargaşada herkesle birlikte hareket etmiş, artık bayatlamış olan hak iddialarında bulunmamış; tam bir saygın BRİTANYA Kralı gibi davranmıştır. Bu hanedanın tahta çıktığı günden beri, diğer hükümdarlardan çok farklı ilkeler benimseyerek her kamusal araştırmayı kişisel kavga haline dönüştüren XII. CHARLES'a karşı duyduğu kısa süreli nefret dışında, elektör dominyonlardan tek bir zarar geldiğini söylemek mümkün değildir.

Gerek I. George gerekse II. George, kendilerini Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Elektör yapan kendi anavatanları Hanover Elektora'sına özel bir ilgi göstermişlerdi. Bu rol zaman zaman Britanya krallığı rolüyle ters düşebiliyordu; ancak ters düşmediği zamanlarda bile ülke muhalefeti (ve diğerleri) onların Hanover'in çıkarlarını kolladığından, özellikle de Britanyalı vergi mükellefinin paralarıyla Hanover'i desteklediğinden kuşkulanyordu. Bu çekişme özellikle de 1742-43'te, Hume'un gönder-

STUART hanedanının dini inancı çok daha olumsuz sonuçlara yol açabilecek çok daha vahim bir sakıncayı barındırır. Bütün o papaz ve keşiş kalabalıklarıyla Roma Katolik dini bizimkinden çok daha masraflıdır: O, engizisyon yanlıları, kazığa bağlayarak yakmaları ve darağaçları olmadan bile hoşgörüsüz bir dindir: Üstelik (hiçbir devletin kabul etmeyeceği gibi) papazları kraliyetten ayırmakla yetinmeyip, papazlık yetkilerini, çıkarları halkın çıkarlarından her zaman farklı ve hatta çoğu zaman tam tersi olan bir yabancıya verir.

Fakat bu din herhangi bir toplum için yararlıysa bile, o toplum, muhtemelen uzun zaman bu düşünce yapısında kalacak olan bizim toplumumuz değildir. Aklın yavaş yavaş gelişmesine paralel olarak AVRUPA'daki farklı dinler arasında yaşanan çatışmaların azalması umut edilmekle birlikte; sağlanan yumuşama ortamı henüz güvenilebilecek kadar olgunlaşmamıştır.⁵

mede bulunduğu Avusturya Veraset Savaşı sırasında şiddetlendi. Avusturya tahtında hak iddia edenlerle ilgili olarak, bkz. Deneme 19'un 15. notu. Britanya, Büyük Kuzey Savaşı'nda, Hanover açısından hayati önem taşıyan ve İsveç'in Baltık ve Kuzey Almanya üzerindeki hakimiyetini sınırlandırmaya çalışan Rusya, Polonya, Danimarka ittifakını desteklemişti. Britanyalıların İsveç Kralı XII. Charles'a duyduğu nefret özellikle 1717-18'de doruğa çıkmıştı; çünkü XII. Charles'ın Britanya'yı işgal ederek Hak İddiası'nda bulunacağı vehmedilmekteydi. Charles 1718 Aralık ayında -Danimarka tahtının egemenliği altında bulunan- Norveç'teki bir askeri sefer sırasında öldürüldü. Britanya'nın Fransa'ya karşı denge oluşturma çabalarında Avusturya genellikle doğal bir müttefik olarak görülmekteydi.

⁵ 1752 ile 1768 arasındaki baskılar şu şekilde devam etmektedir:

Aynı kişinin hem Katolik Kral hem de Protestan Elektör olabildiği SAKSON hanedanına özgü uygulama, örneğin modern çağda akıllı ve sağduyulu bir davranış olarak değerlendirilebilir. Ve Katolik hurafelerin giderek artışı orada dahi hızlı bir değişimin habercisi olmuştur: Tabii bunu, Protestan dinini kendi anavatanında yapılacak zulümlerin izleyeceği kolayca tahmin edilebilir.

Saksonya Elektörü II. Augustus 1697'de Polonya kralı seçilince Katolikliğe geçmiş; ancak karmaşık İmparatorluk siyasetinde yine Protestan tarafta kalmıştı. Oğlu III. Augustus da, (1734-63), aynı konumu sürdür-

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, STUART hanedanının bizleri ünvan tartışmasından kurtarmasının sağladığı avantajlar, HANOVER hanedanının bizleri hak iddialarından kurtarmasının sağladığı avantajlarla başa baş görünmektedir: Buna karşılık, tahta bir Romalı Katoliği getirmenin neden olduğu dezavantajlar, bir yabancı prensi getirmenin yol açtığı dezavantajlardan daha fazladır. K. WILLIAM'ın ya da Q. ANNE'in saltanatında tarafsız bir vatanseverin bu zıt görüşlerden hangisini seçeceğini tahmin etmek bazıları için hiç kolay değildir.⁶

Fakat HANOVER hanedanı zaten tahta oturmuş durumdadır. Bu hanedanın prensleri entrikalara, komplolara ve kışkırtmalara başvurmadan, yasama organının oybirliğiyle tahta davet edilmiştir. Hanedan tahta geçtiğinden beri yasalara ve anayasaya karşı son derece ılımlı, eşitlikçi bir görüntü sergilemiştir. Kendimizi kendi bakanlarımız, kendi parlamentolarımız, kendimiz yönetiyoruz; eğer bir aksama varsa bunun tek sorumlusu da ya biziz ya da talih-sizliğimizdir. Kendi kararlarımızı kendimiz aldığımız ve dini ölçülere o kadar özen gösterdiğimiz halde her şeyi tekrar altüst edecek olursak, diğer ülkeler arasında ne duruma düşeriz; ciddiyetsizliğimizle ve isyankar tavırları-

müştü. Addison, bu sorunu -yani hak iddiasında bulunan Stuartların Katolik oluşunu- Britanya açısından şöyle değerlendirir: "Özetle, kesin ve sağlam bir siyasi ilke aranıyorsa, o da şudur: Reform Dininden olan bir halkın papalık yanlısı bir kral tarafından yönetildiği bir ülkede huzur olması mümkün değildir" (The Freeholder, XLIII; s. 230-1). Bu yazı Hanover hanedanından olan Kral I. George'un tahta çıkmasından bir buçuk yıl, Taht Talibi'nin 1715 Aralık ayında İskoçya'ya yaptığı başarısız çıkarmadan altı ay sonra kaleme alınmıştı. Hume Protestanlığın "anavatanı" ile Martin Luther'in doğduğu Saksonya'yı kastederek; Luther'in 1517'de doksan beş tezini kapısına çivilediği kilise de orada, yani Wittenberg'teydi; bkz. *Tarih*, Hume, böl. 29, III: 138 vd.

⁶ H'den P'ye kadar olan baskılar şu şekilde devam etmektedir:

Bana gelince, ben özgürlüğün toplum için son derece değerli bir nimet olduğunu, insanı seven bir kişinin onu geliştirecek ve güvence altına alacak her şeye de değer vereceğini düşünüyorum.

mızla mutlak bir kölelikten ve boyunduruktan başka neye layık görülürüz?

Tartışmalı bir unvanın en büyük sakıncası iç savaşa ve ayaklanmaya davetiye çıkarmasıdır. Hangi akıllı adam bir iç savaşa veya isyana davetiye çıkarmak ister? Hem de yasalarla güvence altına alınan uzun bir taht döneminin ardından halkın büyük bir kısmının da HANOVER hanedanını onaylamasından sonra: Dolayısıyla artık devrimle dahi gelmiş olsa bir taht çekişmesinden kaçınmalıyız.

Ulusal güçler tarafından gerçekleştirilen hiçbir devrim, başka bir önemli zorunluluk olmadan, birçok kişinin çıkarını ilgilendiren borç ve yükümlülüklerimizi ortadan kaldıramaz. Yabancı güçler tarafından yapılan bir devrim ise bir işgal demektir: İstikrarsız güç dengesinin yol açabileceği ve hepsinden öte, yaşadığımız iç kavgaların bizi götüreceği felaket işte budur.

DENEME XXVII

Kusursuz Bir Commonwealth Fikri

Başarısı kuşkulu da olsa denemeleri güvenli bir şekilde yapılmış başka bir düzgün ve kullanışlı mekanizma bulabilirsek eski makineyi yani eski yönetim biçimini kenara atabiliriz. Oturmuş bir yönetimin tam da oturmuş olmasından dolayı sonsuz avantajları vardır; insanların çoğu akılla değil otoriteyle yönetilir ve otorite de gücünü sadece eski olmaktan alır. Dolayısıyla bu konuyu fazlaca kurcalamak ya da sırf bir argümandan veya felsefeden yola çıkarak denemeler yapmak, eski deneyimlere saygısı olan akıllı bir yöneticinin yapacağı bir şey değildir; her ne kadar toplumun iyiliği adına birtakım ilerleme girişimlerine soysa da, yapacağı her yenilik mümkün olduğu kadar eskiye dayanmak ve anayasanın bütün temel sütunlarını ve payandalarını korumak zorundadır.

AVRUPALI matematikçiler en kullanışlı gemi şeklinin nasıl olması gerektiği konusunda epeyce bölünmüşlerdi; en sonunda HUYGENS bilginlerle ticari dünyayı bu görüş ayrılığını bir karara bağlamaya mecbur etmişti; oysa KOLOMB AMERİKA'ya, Sir FRANCIS DRAKE de dünya turu için yelken açarken böyle bir keşiften haberleri yoktu.¹ Herhangi bir yönetimin biçimi belli bir kişinin davranış veya huylarından bağımsız olarak, diğer bir yönetim biçiminden daha iyi olması gerektiğine göre; her ne kadar kötü ve bozuk yönetimler de toplumun işini görse ve her ne kadar yeni bir yönetim sistemi inşa etmek yeni bir pla-

¹ Hume burada muhtemelen çeşitli mekanik hareket biçimleri tarafından belirlenen eğim araştırmalarının gemi tasarımlarına gönderme yapmaktadır. Yüzyılın ilk dönemlerinde *Journal des Scavans*'ta, Johann Bernoulli, L'Hopital, Huygens ve diğerlerinin yaptığı katkılar yayımlanıyordu.

na göre gemi inşa etmek kadar kolay olmasa bile, niçin en iyisinin hangisi olduğunu araştırmayalım? Kuşkusuz, konu insan aklının kolayca bir cevap bulamayacağı kadar karmaşıktır. Ayrıca akıllı ve bilgili kişilerin bu konuda ortak bir görüşe varmasından sonra, günün birinde dünyanın ücra bir köşesinde eski yönetimi yıkıp yeni bir yönetim kurmak suretiyle bu teoriyi pratiğe dökme fırsatı çıkmayacağını kim söyleyebilir? Her halükarda neyin en iyi olduğunu bilmek önemlidir; böylece küçük değişikliklerle ve yeniliklerle toplumu fazla altüst etmeden yeni bir yönetim biçimi veya gerçek bir anayasa oluşturmak mümkündür.

Bu denemede konuyu yeniden gündeme getirmek istiyorum; dolayısıyla duygularımı olabildiğince az sözcükle dile getirmeye çalışacağım. Bu konu üstüne uzun bir yazı kaleme almak, bu tür nutukları hem yararsız hem de boş bulan kamuoyunun da pek hoşuna gitmeyecektir.

İnsan davranışlarını toptan değiştirmeyi öngören her türlü yönetim planı açıkça hayalden öteye geçemez. PLATON'un *Devlet* adlı eseri ile Sir THOMAS MORE'un *Ütopya* adlı eseri bu türdendir. OCEANA kamuoyunun önüne konulan tek geçerli *commonwealth* modelidir.

Görünüşe göre OCEANA'nın başlıca zayıf noktaları şunlardır. *Birincisi*, insanları meslekleri ne olursa olsun, aralıklarla kamudan atmaktadır. *İkincisi*, *Agrarian*'ı uygulanabilir değildir. İnsanlar eski ROMA'da da uygulanan, mallarını başkalarının adı altında saklama sanatını kısa zamanda öğrenirler; bu suistimal en sonunda işi kısıtlama görüntüsünden bile vazgeçmeye götürecek kadar yaygınlaşır. *Üçüncüsü*, OCEANA özgürlüğü yeterince güvence altına almamakta veya bu konudaki sorunları çözmemektedir. Senato teklif etmeli, halk onaylamalıdır; ama senatonun halkın kararını veto etme yetkisi vardır ve daha da vahimi de, bu veto halkın oyundan üstündür. Kral da aynı şekilde İNGİLİZ anayasasına olumlu bakmasaydı ve parlamento-dan gelen her yasaı engelleseydi mutlak bir monark olur-

du. Ancak kamaraların oyları onun vetosundan üstün olduğundan fazla bir önem taşımaz: Aynı şey yerine farklı şekilde koyulur. Önemli bir yasa parlamentoda tartışıldıktan sonra olgunlaştırılır ve bütün olumlu ve olumsuz yanları ölçülüp biçilir; ondan sonra kraliyetin onayına sunulur ve bu durumda çok az hükümdar halkın ittifakla istediği bir şeyi reddetme cesaretini gösterebilir. Zaten Kral (bir dönem İSKOÇ parlamentosunda olduğu gibi) kabul etmediği bir yasayı daha tasarı aşamasında engelleyebilseydi, İNGİLİZ yönetiminde dengeler bozulur ve hiçbir sorun düzeltilemezdi: Ayrıca şu kesindir ki, bir yönetimde aşırı güç yeni yasalardan değil, eski yasaların neden olduğu suistimallerin önlenememesinden kaynaklanır. MACHIAVELLI yönetimin sık sık ilk çıkış ilkelerine dönmesi gerektiğini söyler. Bu durumda, görünüşe göre OCEANA'da yasama işlevi tamamen senatoya dayanır ki; HARRINGTON özellikle de *Agrarian*'ın feshedilmesinden sonra bu yönetim biçimini onaylamaz.²

² James Harrington'ın *Commonwealth of Oceana* adlı eseri, 1656'da *Commonwealth* döneminde, yani I. Charles'ın idamıyla (1649) II. Charles'ın yeniden tahta çıkışı (1660) arasındaki hükümdarsız dönemde yayımlanmıştı. Eser Machiavelli gibi Rönesans yazarları tarafından yorumlanan bir dizi eski siyasi fikri birleştirerek cumhuriyetçi bir yönetim modeli ve kuramı üretmektedir. Kuramın temel önermelerine göre, vatandaşlık kişinin silah taşıyarak kendi bağımsızlığını güvence altına alma ve böylece yeterli mülke, yani toprağa sahip olmak suretiyle kendini ve silahlarını koruma yeteneğine bağlıdır. Dolayısıyla, içinde yaşayanların vatandaş olduğu bir ülkenin, mülkün tek bir kişinin (monarşi) veya birkaç kişinin ("karma monarşi", yani aristokrasi) elinde toplanmadığı bir ülke olması gerekir. Böyle bir "common-wealth" (paylaşılan zenginlik) sahip olunabilecek azami toprak miktarını belirleyen ve böylece feodalizme geri dönülmesini engelleyen bir "tarım yasasıyla" toprağın mülkiyetinin sürekli şekilde dağıtılmasını sağlamalıdır. İkinci olarak, yolsuzluğa yol açmamak için yetkilerin tek elde toplanmasını önleyen bir anayasası olmalıdır; bu nedenle üç yönetim tabakasının seçimle belirlenmesi ve görev sürelerinin dönüşüm yoluyla sınırlandırılması gerekir. Yetenekli "aristokrasi"den oluşan senatonun üçte biri ile vatandaşların genelini temsil eden halk meclisi her yıl yenilenmeli ve görev süresi üç yıl olmalıdır. Yürütme üyeleri, yani yöneticiler bir veya üç yıl süre için

İşte en azından teorik olarak itiraz edemeyeceğim bir yönetim biçimi.

BÜYÜK BRİTANYA ve İRLANDA ya da aynı ölçekte herhangi bir toprak parçası 100 kontluğa ve her kontluk da 100 piskoposluk bölgesine bölünerek ortaya 10.000 piskoposluk bölgesi çıksın. *Commonwealth*'e dönüştürülmesi önerilen ülke daha küçükse kontlukların sayısını azaltabiliriz; ama kesinlikle otuzun altına düşüremeyiz. Toprak daha büyükse piskoposluk bölgelerini büyütme ya da kontluklardaki piskoposluk bölgesi sayısını artırmak, kontluk sayısını artırmaktan daha iyidir.

Kontlukta yıllık geliri yirmi pound olanlarla piskoposluk bölgelerindeki 500 poundluk gelir sahipleri her yıl bir piskoposluk bölgesi kilisesinde toplansın ve oylama yaparak bir kişiyi kontluk *temsilcisi* seçsin.

Seçimden iki gün sonra 100 kontluk temsilcisi kontluk merkezinde toplansın ve oylama yaparak kendi aralarından on kontluk yargıcı ve bir senatör seçsin. Sonuçta ortaya 100 senatör, 1100 kontluk yargıcı ve 10.000 kontluk temsilcisi çıkacaktır. Çünkü bütün senatörlere kontluk yargıcı yetkisi ve bütün kontluk yöneticilerine de kontluk temsilcisi yetkisi vereceğiz.

seçilmeli ve belli bir süre geçmeden yeniden seçilmemelidir. Son olarak, senato sadece yasaların çerçevesini belirlediği, halk meclisinin sadece bu yasaları oyladığı ve yöneticilerin de bunları hayata geçirdiği bir güçler ayrılığı olmalıdır. 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarında bu cumhuriyetçi fikirler radikal, kritik bir reform programına dönüşerek "karma" Britanya anayasasını oluşturdu ve bu fikrin unsurları da ülke muhalefeti tarafından benimsendi.

Yasama Komitesi, İskoç parlamentosunda 15. yüzyılın başlarından beri varlığını sürdüren bir komiteydi. Bu komite 1640'te Covenanterlar tarafından feshedildi (bkz. *Tarih*, böl. 55, v: 333), 1661'de yeniden kuruldu ve son olarak 1690'da tekrar feshedildi.

Burada Machiavelli'nin *Söylev* adlı eserine (III.I) gönderme yapılmaktadır. Modern çeviride, söz konusu kısmın başında "Dini bir Kurumun ya da bir Senato'nun uzun ömürlü olabilmesi için sık sık başlangıç ilkelerine Dönmesi gerekir" yazar; *Söylev*, s. 385.

Senatörler başkentte bir araya gelsin ve *commonwealth*'in tüm yürütme yetkisi bunlara verilsin; barış ve savaş yapma, generallere, amirallere ve elçilere emir verme yetkisi, kısaca veto dışında BRİTANYA Kralı'nın bütün ayrıcalıkları onlara tanınsın.

İdari bölge temsilcileri kendi kontluklarında toplansınlar ve *commonwealth*'in tüm yasama yetkileri onlara verilsin; kararlar oy çokluğuyla alınsın; ve oylar eşit çıkarsa senatonun oyuna başvurulsun.

Her yeni yasa önce senatoda tartışılır; senato tarafından reddedilecek olur ve on senatör yasada ısrar ederse, teklif kontluklara gönderilir. Senato dilediği takdirde yasa tasarisına ret veya kabul gerekçelerini ekleyebilir.

Her yasa için ülkedeki bütün kontluk temsilcilerini toplamak sorun olacağından, senato yasayı ya kontluk yöneticilerine ya da kontluk temsilcilerine gönderir.

Yasa kendilerine gönderilmiş olsa da yöneticiler isterlerse temsilcileri çağırabilir ve kararı onlara bırakabilir.

Senato yasayı kontluk yöneticilerine veya temsilcilerine göndersin veya göndermesin, bir kopyası ve senatonun gerekçeleri toplantı tarihinden sekiz gün önce, incelenmek üzere her temsilciye gönderilir. Senato kararı yöneticilere bırakmış olsa da, eğer beş kontluk temsilcisi yöneticilere bütün temsilcileri toplanma emri verir ve konuyu onların kararına bırakırsa yöneticiler buna uymak zorundadır.

Gerek kontluk yöneticileri gerekse temsilciler, senatoya teklif edilecek yasanın kopyasını kontluk senatörüne verebilir; ve beş kontluk aynı düşüncedeyse yasa, senato tarafından reddedilmiş bile olsa, beş kontluğun talebiyle ya kontluk yöneticilerinin ya da temsilcilerin önüne gelir.

Yirmi kontluk, yöneticilerinin ya da temsilcilerinin oylarıyla bir kişiyi bir yıl boyunca tüm kamu görevlerinden uzaklaştırabilir. Otuz kontlukta bu süre üç yıldır.

Senato kendi üyelerinden birini veya birkaçını o yıl yeniden seçilememek üzere görevden uzaklaştırabilir. Sena-

to, aynı kontluğun senatörünü bir yılda iki defadan fazla uzaklaştıramaz.

Eski senatonun yetkisi, kontluk temsilcilerinin yıllık seçiminden sonra üç hafta daha devam eder. Sonra bütün yeni senatörler, tıpkı kardinaller gibi bir oturumda bir araya gelir; ve VENEDİK ya da MALTA'dakine³ benzer karmaşık bir oylamayla şu yöneticileri seçerler; *commonwealth*'in saygınlığını temsil eden ve senatoya başkanlık eden bir hami ve iki bakan; bu altı konsey, bir devlet konseyi, bir din ve eğitim konseyi, bir ticaret konseyi, bir hukuk konseyi, bir savaş konseyi, bir deniz kuvvetleri konseyi olup, her konsey beş kişiden oluşur; bunlara hazineden altı temsilci ile bir birinci temsilci eklenir. Bütün bunlar senatör olmalıdır. Senato ayrıca yabancı saraylara atanan elçileri atar; bunlar senatör olabilir de olmayabilir de.

Senato bunların herhangi biriyle veya hepsiyle devam edebilir, ancak bunları her yıl yeniden seçmelidir.

Hami ve iki bakan, devlet konseyinin toplantılarına katılma ve oy hakkına sahiptir. Bu konseyin görev alanı dış siyasettir. Devlet konseyi bütün diğer konsey toplantılarına katılma ve oy hakkına sahiptir.

Din ve eğitim konseyi üniversiteleri ve din adamlarını denetler. Ticaret konseyi, ticari her konuyu denetler. Hukuk konseyi, alt düzey yöneticilerin yasalara uyup uymadığını denetler; ayrıca yerel yasaları geliştirmekle yükümlüdür. Savaş konseyi milisleri, disiplin ve cephane ve teçhizat durumunu denetler ve cumhuriyet savaşa girdiğinde

³ Hume'un ifadesi, Venedik senatosuna bir gönderme ima etmekle birlikte, muhtemelen Büyük Konsey'i kastetmiş olmalıdır; çünkü yöneticilerin çoğunu burası seçmekteydi ve senatonunkinden çok daha karmaşık bir oylama sistemi vardı. Harrington, Venedik sistemini *Oceana*'ya uyarlamıştı. Bkz. Limojon de Saint Didier, *The City and Republic of Venice*, Böl. II, s. 110-14 ve Amelott de la Houssaie, *The History of the Government of Venice. Wherein the Policies, Councils, Magistrates, and Laws of that State are fully related; and the use of the Balloting Box exactly described*, s. 7 vd. ve 39-41 vd.

generallerin verdikleri emirlerin isabetliliğini inceler. Deniz kuvvetleri konseyi de aynı yetki ve görevleri deniz kuvvetlerinde yerine getirir, bütün alt ve üst düzey komutanları atar.

Hiçbir konsey senatodan yetki almadıkça bizzat emir verme yetkisine sahip değildir. Diğer durumlarda her şeyi senatoya bildirmek zorundadırlar.

Senato toplantısının gecikmesi veya ertelenmesi halinde, konseyler tespit edilen tarihten önce toplanabilir.

Bu konsey ve meclisler dışında bir de müsabıklar meclisi vardır; ve o da aynı kurallara göre gerçekleşir. Senatör adayları, temsilci oylarının üçte birinden fazlasını alırsa senatörden sonra en fazla oyu alan aday bir yıl boyunca yöneticilik ve temsilcilik dahil hiçbir kamu görevine atanamaz. Onun yerine müsabıklar meclisine katılır. Böylece zaman zaman yüz üyeden oluşan, bazen hiç üyesi olmayan ve bu durumda bir yıl boyunca feshedilmiş kabul edilen bir meclis daha ortaya çıkmıştır.

Commonwealth'te müsabıklar meclisinin herhangi bir yetkisi yoktur. Yalnızca kamu harcamalarını denetler ve suistimalleri senatoya bildirir. Senato suçlanan kişiyi aklarsa, müsabıklar konseyi dilediği takdirde halka, yöneticilere veya temsilcilere başvurabilir. Yöneticiler veya temsilciler başvuru üzerine, müsabıklar meclisi tarafından belirlenen tarihte bir araya gelir ve her kontlukta üç kişi seçer; senatörler bu listeye dahil edilmez. Sayıları 300'ü bulan bu isimler başkentte bir araya gelir ve suçlanan kişiyi yeniden yargılar.

Müsabıklar meclisi senatoya yasa teklifinde bulunabilir; ve teklif reddedildiği takdirde halka, yani yöneticilere veya temsilcilere gidebilir ve onlar da teklifi kendi kontluklarında incelerler. Meclis kararıyla senatodan çıkarılan senatör, müsabıklar meclisine geçer.

Senato, Lordlar kamarasının yargı yetkisine sahiptir, yani alt meclislerden gelen başvuruları inceler. Aynı şekilde Adalet Bakanı'nu ve bütün hukuk görevlilerini atar.

Her kontluk kendi içinde bir tür cumhuriyettir ve temsilciler kontluk-yasaları yapabilirler; bu yasalar kabul edildikten üç ay sonra yürürlüğe girer. Yasanın bir kopyası senatoya ve bütün diğer kontluklara gönderilir. Senato veya herhangi bir kontluk istediği zaman başka bir kontluğun herhangi bir yasasını iptal edebilir.

Temsilciler, davalarda BRİTANYA sulh hakimlerinin bütün yetkilerine sahiptir.

Yöneticiler her kontlukta maliye görevlilerini atar. Maliyeyle ilgili bütün dava başvuruları yöneticilerin önüne gelir. Memurların işlemleri yöneticiler tarafından onaylanır; ancak incelenen ve onaydan geçen bütün hesaplar yıl sonunda temsilcilerin önüne gelir.

Piskoposluk bölgelerinin bölge papazları ya da rahipleri yöneticiler tarafından atanır.

Presbiteryen yönetim kurulur; ve kontluğun bütün presbiterlerini bir araya getiren kurul ya da sinod en yüksek dini meclistir. Yöneticiler herhangi bir davayı bu meclisten alıp bizzat kendileri karara bağlayabilir.

Yöneticiler presbiterleri yargılama, görevden alma ve açığa alma yetkisine sahiptir.

Milis gücü, herkesçe bilindiği için burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz İSVİÇRE örneğine göre kurulur.⁴ Sadece şu eklemeyi yapmakta yarar bulunur: Bu güç her yıl rotasyonla alınan 20.000 kişiden oluşur, bu milislere maaş ödenir ve her yaz altı hafta süreyle kampa alınırlar; kampın görevleri gizli olamaz.

Bütün albaylar ve alt rütbeliler yöneticiler tarafından atanır. Daha üst rütbeleri atama yetkisi senatoya aittir. Savaş zamanında albay ve alt rütbedekiler general tarafın-

⁴ Hume, İsviçre sistemi hakkındaki bu bilgiyi muhtemelen Stanyan'ın, *Account of Switzerland* adlı eserinden (böl. 10) almış olmalıdır. Buna göre Bern milisi sistemi, on altı ile altmış yaş arasındaki bütün erkeklerin askere alınması esasına dayanmaktaydı. Rousseau, *Considerations on the Government of Poland* adlı eserde, (s. 220-1) daha hayali bir anlatıma yer verir.

dan atanır ve bu atama on iki ay geçerli olur. O tarihten sonra alayın bağlı olduğu kontluk yöneticisinin onayına başvurulur. Yöneticiler alaydaki herhangi bir subayı görevden alabilir. Senato da aynı yetkiye sahiptir. Yönetici, generalin yaptığı atamayı uygun görmezse, reddettiği subayın yerine başka bir subay atayabilir.

Bütün suçlar kontluk yöneticisiyle jüriden oluşan bir kurul tarafından yargılanır. Ancak senato mahkemeyi durdurma ve yargılamayı bizzat yapma hakkına sahiptir.

Her kontluk bir kişi hakkında senatodan önce dava açabilir.

Hami, iki bakan, devlet konseyi ve senatonun atayacağı beş isim, olağanüstü durumlarda altı ay süreyle *diktatörlük* yetkilerini kullanabilir.

Hami, alt mahkemeler tarafından mahkum edilen bir kişiyi affedebilir.

Savaş zamanında cephede bulunun hiçbir subay *commonwealth'*te sivil görev alamaz.

Başkent, yani LONDRA senatoda dört üye bulundurma hakkına sahiptir. Dolayısıyla dört kontluğa bölünebilir. Her kontluğun temsilcileri bir senatör ve on yönetici seçer. Dolayısıyla başkentte dört senatör, kırk dört yönetici ve dört yüz temsilci bulunur. Bu yöneticiler kontluklardakilerle aynı yetkilere sahiptir. Temsilcilerin de aynı yetkileri vardır; fakat kesinlikle tek bir genel kurulda bir araya gelmezler: Her temsilci kendi kontluğunda ya da yüzlük bölgesinde oy kullanır.

Çıkarılan bir kararname kontlukların ya da yüzlük bölgelerin çoğunluğu tarafından onaylanmak zorundadır. Oylar eşit çıktığı takdirde sonucu yöneticinin oyu belirler.

Belediye başkanı, şerif, yargıç ve diğer memurlar yönetici tarafından seçilir.

*Commonwealth'*te hiçbir temsilci, yönetici veya senatör maaş almaz. Sadece hamı, bakanlar, konseyler ve elçilere maaş bağlanır.

Her yüzyılın ilk yılı temsilcilerin neden olmuş olabileceği eşitsizlikleri gidermeye ayrılır. Bu iş yasama tarafından yerine getirilir.

Bu düzenlemelerin gerekçelerini şu aforizmalarla açıklamak mümkündür.

Alt sınıftan insanlar ve küçük mülk sahipleri mevki ve yer olarak kendilerine çok uzak olmayan kişileri yeterince doğru yargılayabilirler; dolayısıyla yerel toplantılarda en iyi seçimi yapabilir ya da aşağı yukarı en iyi yöneticiyi seçebilirler: Fakat kontluk düzeyindeki toplantılara katılmaya ve cumhuriyetin üst düzey görevlilerini seçmeye kesinlikle uygun değildirler. Cahil oldukları için soylular tarafından aldatılabilirler.

Her yıl seçilmeseler de on bin kişi özgür bir yönetim için yeterli bir temel oluşturur. POLONYA'da soyluların sayısının 10.000'den fazla olduğu ve yine de halka baskı yaptıkları doğrudur. Ancak orada güç hep aynı kişi ve ailelerin elinde olduğundan, bu da bir bakıma onları halktan farklı bir millet yapar.

Bütün özgür yönetimler büyük ve küçük olmak üzere iki konseyden; ya da başka bir deyişle senatodan ve halktan oluşmalıdır. HARRINGTON'ın⁵ gözlemlediği gibi senato olmazsa halk bilgelikten yoksun kalır: Halksız senato ise dürüstlükten uzaklaşır.

Halkı temsil eden, örneğin 1000 kişilik bir meclisin tartışması, meydan verilirse kargaşaya dönüşür. Tartışmasına izin verilmezse senatonun üzerlerinde negatif bir etkisi olur ki, bu da bir karar öncesinde çıkabilecek en kötü olumsuzluk demektir.

Burada yönetimin henüz tam olarak bir çözüm bulamadığı ama aslında çok kolayca çözebileceği bir sorun yatar. Eğer halk tartışırsa, ortaya çıkacak şey sadece kafa karışıklığı olur: Tartışmazlarsa, sadece karar alırlar; ve senato da alınan kararda onlar adına gerekli düzeltmeleri yapar.

⁵ *Oceana*, s. 172-3.

İnsanları birkaç gruba ayırırsanız; o zaman güvenle tartışabilirler ve böylece her türlü rahatsızlık önlenir.

Kardinal de RETZ çoğu meclislerin, ne kadar sakin olursa olsun, sadece bir kalabalıktan ibaret olduğunu ve en küçük bir müdahaleyle kolayca fikir değiştirdiklerini söyler.⁶ Günlük deneyimlerimiz de bunu doğrular. Bir üye saçmalamaya görsün, bu önce yanındakine, sonra onun yanındakine derken, bütün meclise bulaşır. Bu büyük grubu bölerseniz, üyelerin düzeyi vasat da olsa bütüne sağduyu hakim olur. Etki ve taklit ortadan kalkınca insanlar arasında her zaman sağduyu hakim olur.

Her *senatoda* iki konuya dikkat edilmesi gerekir: Bileşim ve gruplaşmalar. En tehlikeli olanı bileşimdir. Bu tehlikeyi önlemek için şu yöntemler önerilebilir.

1. Yılda bir yapılan seçimler nedeniyle senatonun halka fazla bağımlı olması; ve tıpkı İNGİLİZ seçmenlerde olduğu gibi zengin ve eğitilmiş insanlarla sıradan ayaktakımını bir tutmak. 2. Senatoya fazla yetki tanınmaması. Görevden alma yetkileri son derece sınırlıdır. Neredeyse bütün yetki kontluk yöneticilerine verilmiştir. 3. Senatodakilerin rakiplerinden oluşan, çıkarları çatışan ve dolayısıyla mevcut durumlarından rahatsız olan müsabıklar meclisinin, senatonun aleyhine olan hiçbir fırsatı kaçırmayacağı açıktır.

1. Sayıları az olduğu için. 2. Gruplaşma çıkar ayrışması olarak görüldüğü ve halka bağımlı olmaları nedeniyle gruplaşmaya izin verilmediği için. 3. Ayrımcı üyeyi atma yetkileri olduğu için, senatonun gruplaşması mümkün olmaz. Senatonun kontluktan yeni gelen bir üyeyi atma yetkisinin olmadığı doğrudur: Zaten bu doğru da değildir; çünkü o üye halkın düşüncelerini temsil eder. 4. Halk tarafından bu kadar düzenli bir şekilde seçilen hemen her kişinin her türlü memuriyete elverişli olduğu varsayılabilir. Dolayısıyla senatonun üyeler arasındaki memurların bu görevlerini bırakmasıyla ilgili birtakım *genel yasalar* çı-

⁶ Cardinal de Retz, *Memoires, Oeuvres*, II, s. 422.

karması uygun olur: Bu yasalar kritik dönemlerde onları kısıtlamamalıdır; çünkü her senatör bazen son derece sağduyulu olabildiği gibi, bazen de son derece aptalca hareket etmesi normaldir; entrikayı ve hizipleşmeyi önlemek için memuriyet görevinden ayrılmalarını kural haline getirmek yeterlidir. Örneğin, şöyle bir yasa olsun: Hiç kimse senatoda dört yıl geçirmeden memur olamaz: Elçiler dışında hiç kimse aradan iki yıl geçmeden memur olamaz: Hiç kimse alt kademelerde hizmet etmeden üst kademelere getirilemez: Hiç kimse iki kez hami olamaz. VENEDİK senatosu kendisini bu tür yasalarla yönetmişti.

Dış siyasette senatonun çıkarı kolay kolay halkın çıkarından farklı olamaz; dolayısıyla senatonun buna göre davranması gerekir; aksi takdirde bir gizlilik sağlanamaz ya da gelişmiş bir siyaset oluşturulamaz. Ayrıca para olmadan ittifak kurulamaz; senato hâlâ yeterince bağımlıdır. Ayrıca yasama gücünün yürütme gücünden üstün olduğunu, yönetici veya temsilcilerin gerekli gördüklerinde birbirlerine müdahale edebileceğini de unutmamak gerekir.

BRİTANYA yönetiminin başlıca dayanak noktası çıkarların çatışmasıdır; fakat bu çoğu zaman işe yaramakla birlikte sonsuz hizipleşmelere de yol açar. Yukardaki planda herhangi bir zarar vermesi söz konusu değildir. *Müşabıklanın* senatoyu kontrol etme yetkisi yoktur: Sadece suçlama ve halka gitme yetkisi vardır.

Aynı şekilde bin yöneticide de hem bileşimi hem de ayrışmayı önlemek gerekir. Bu da yerlerin ve çıkarların ayrışmasıyla yapılır.

Fakat bu yeterli olmazsa, seçim konusunda 10.000'e bağımlı olmaları da aynı işlevi görür.

Hepsi bu da değil: 10.000 istediği zaman; sadece istediği zaman değil, en ufak bir çıkar ayrılığı kuşkusu hisseden yüz kişiden beşi istediği zaman yetkiyi eline alabilir.

Tek bir yerde toplanıp tutkulu liderlerin yönetimine girmedikleri sürece, 10.000 hem birleşmek hem de ayrılmak

için fazlaca büyük bir gruptur. Her yıl bütün halkın katıldığı oylamaya seçilmeleri de cabasıdır.

Dünyadaki en mutlu yönetim küçük bir *commonwealth*'tir; çünkü her şey hükümdarların gözünün önündedir: Ancak onun da büyük bir dış gücün boyunduruğuna girme tehlikesi vardır. Bu da büyük ve küçük bir *commonwealth*'in avantaj ve dezavantajlarını gösterir.

Kontlukların çıkardığı yasalar gerek senato gerekse başka bir kontluk tarafından iptal edilebilir; çünkü bu bir çıkar çatışmasını gösterir: Bu durumda hiçbir tarafın kendi başına karar çıkartmaması gerekir. Konu herkesin çıkarına olacak şekilde, en iyi karar verecek olan bütünün onayına sunulmalıdır.

Din adamlarıyla milis gücüne gelince, bunların niçin gerekli olduğu açıktır. Özgür bir hükümetin güvenlik ve istikrarı ancak bir milis gücünün varlığına ve din adamlarının sivil yöneticilere tabi olmasına bağlıdır.

Birçok yönetimde alt düzey yöneticilerin tek ödülü, bir şeyi başarma tutkusu, gösteriş veya kamu yararına çalışma arzusudur. FRANSIZ yargıçların maaşları mevkileri için ödedikleri miktarın faizini bile karşılamaz. HOLLANDA'da belediye başkanlarının geliri İNGİLİZ sulh hukuk hakimlerinininkinden ya da eski avam kamarası üyelerinininkinden fazla değildir.⁷ Fakat bunun (insanın içindeki hırs nedeniyle çok küçük bir ihtimal dahi olsa) yönetimde gevşemeye yol açmasını önlemek için yöneticilere yüksek ücretler ödenir. Senatörlerin birçok saygın ve kazançlı işle bağlantısı olması nedeniyle davetlere ancak para karşılığında katılırlar. Buna karşılık temsilciler fazla davet almazlar.

Bilge ve ünlü bir yönetim olan Birleşik Eyaletler uluslar topluluğuna benzeyen yukarıdaki yönetim planının uygulanabilir olduğu konusunda kuşku yoktur. Şimdiki şema-

⁷ Hollandalı "belediye başkanları"nın kazançları için, bkz. Temple, *Observations upon ... the Netherlands*, s. 31.

daki değişiklerle plan biraz daha iyileştirilmiştir. 1. Temsil daha eşittir. 2. HOLLANDA uluslar topluluğu içinde tam bir aristokrasi oluşturan ilçe belediye başkanlarının sınırsız yetkileri iyi ayarlanmış bir demokrasiyle törpülenmiş ve halka kontluk temsilcisini yılda bir seçme hakkı tanınmıştır. 3. Eyalet ve ilçelerin HOLLANDA cumhuriyetinin ittifak yapma, barış ve savaş kararı alma ve vergi koyma yetkileri üzerindeki veto yetkisi burada kaldırılmıştır. 4. Şimdiki planda kontluklar birbirine çok fazla bağımlı olmadıkları gibi, yedi eyaletin özellikle HOLLANDA ve AMSTERDAM'a karşı oluşturduğu kadar ayrı ve dolayısıyla yönetimin aksamasına yol açan birimler de oluşturmazlar. 5. Senatoya Parlamento'dan daha fazla yetki tanınır; böylece senato daha hızlı ve gizli çalışma imkânına kavuşur.

BRİTANYA yönetimini daha kusursuz bir sınırlı monarşiye dönüştürmek üzere başlıca şu değişiklikler yapılabilir. *Birinci olarak*, CROMWELL'in parlamento planında değişiklikler yapılarak temsil eşit hale getirilir ve kontluk seçimlerinde 200 pounddan az mal varlığı olanlara oy hakkı tanınmaz.⁸ *İkinci olarak*, şimdi olduğu gibi Avam kamarası, Lordlar kamarasına göre daha güçlü olduğundan, Piskoposlarla İSKOÇ Lordların çıkarılması gerekir.⁹ Üst kama-

⁸ Hume, *Tarih* adlı eserinde (böl. 61, VI: 68-9) Protektora'nın (Aralık 1653-Mayıs 1659) anayasal temelini oluşturan "Yönetim Aygıtı"nı tarif eder. 18. yüzyıl başında Avam Kamarası'nda 513 üye vardı ve 1707'de İngiltere ile İskoçya'yı Büyük Britanya adı altında birleştiren Birleşme Yasası'yla 45 İskoç üye eklendi. İngiltere'de oy kullanma hakkı için, kontluklarda yaşayanların kırk şilinelik mülke sahip olması gerekirken, kasabalarda yaşayanlar için koşullar bir loncaya üye olmaktan, aile reisi olmaya veya özgür olmaya kadar birçok farklılıklar gösteriyordu. İskoçya'da oy hakkı çok daha sınırlıydı; oy kullanma hakkı kırsal kesimde feodal toprak sahipleriyle, kasabalarda ise loncalarla sınırlıydı.

⁹ Yüzyılın başında Lordlar Kamarası'nda 220 sandalye vardı. Birleşme Yasası'yla İskoçya'ya 16 sandalye verilmişti. Bunlar 150 kişilik İskoç soylular meclisinin üyeleri arasından seçilecekti. Genellikle tahtın bu seçimlerde oldukça fazla ağırlığı vardı, dolayısıyla İskoç soylular çoğunlukla yönetimin maşası olarak görölürdü. Hume da muhtemelen buna gönderme yapmıştı. Piskopos atamaları siyasi bir olay olup, atanan

radaki koltuk sayısının üç veya dört yüze çıkarılması gerekir: Üyelikler ömür boyu olup babadan oğula geçmez. Üyeler seçimle belirlenir; ve avamdan bir kişi kendisine teklif edilen koltuğu reddetme hakkına sahip değildir. Böylece Lordlar kamarası tamamen saygın, yetenekli ve ülkesini seven insanlardan oluşur; Avam kamarasında huzursuzluk yaratan liderler fazla öne çıkarak Lordlar kamarasıyla çıkar ilişkisine girebilir. Böyle bir aristokrasi hem monarşiye hem de bu ihtimale karşı mükemmel bir engel oluşturur. Halen yönetimde denge bir ölçüde hükümdarın her an değişiklik gösterebilen ve dolayısıyla belirsiz olan yetenek ve davranışlarına göre şekillenir.

Sınırlı monarşi planı her ne kadar düzeltilmiş de olsa üç önemli sakıncası vardır. *Birinci olarak, saray ve ülke partile-rini yumuşatsa da tamamen ortadan kaldırmaz. İkinci olarak, kralın kişisel karakteri yönetim üzerinde hâlâ çok etkilidir. Üçüncü olarak, kılıç, sabit bir orduya gerekçe yaratmak adına milis gücünü disipline etmeyi ihmal edecek olan tek bir kişinin elinde olur.*¹⁰

Bu konuyu, FRANSA veya BRİTANYA gibi büyük devletlerin *commonwealth* için model oluşturmayacağı, böyle bir yönetim biçiminin ancak bir şehirde veya küçük bir toprakta hayata geçebileceği şeklindeki genel kanının yan-

piskoposların Üst Kamara'da verecekleri oylarla bu siyasi borçlarını ödemesi beklenirdi. Ayrıca tahtın İskoç soyluları için yeni üyelik açabilme yetkisi Lordların desteğini almada kullanışlı bir araç işlevi görmekteydi. Dahası, 18. yüzyılda bakanlar çoğunlukla Üst Kamara'da otururdu. Hume bütün bu nedenlerle Lordlar Kamarası'nı bağımsız olmayan bir güç olarak görürdü.

¹⁰ 1752 ile 1768 arasındaki baskılar şu şekilde devam etmektedir:

Bunun, BRİTANYA yönetimi açısından mutlaka yok edilmesi gereken ölümcül bir hastalık olduğu açıktır. Bununla birlikte, İSVEÇ'in, milis gücü, sınırlı monarşisi ve BRİTANYA'dakinden daha az tehlikeli olan sabit ordusuyla bu hastalığa bir ölçüde çözüm bulmuş gibi görüldüğünü itiraf etmeliyim.

1718 ile 1772 yılları arasında İsveç'te büyük ölçüde soyluların hakim olduğu sınırlı bir monarşi vardı, ancak III. Gustav 1772'de askeri bir *darbeyle* mutlak monarşiyi geri getirdi.

lılığını göstererek bitireceğiz. Şehirden daha büyük olan geniş bir ülkede bir cumhuriyet yönetimi kurmak daha güç olmakla birlikte; bir kez kurulduktan sonra onu kargaşaya ve hizipleşmelere meydan vermeden istikrara kavuşturmak ve bütünlüğünü korumak daha kolaydır. Büyük bir devletin uzak bölgelerini özgür yönetim planına dahil etmek kolay değildir; buralarda tek bir kişi kolayca halkın sevgi ve saygısını kazanıp popüler bir figür haline gelerek iktidarı ele geçirebilir ve muhalif olanları boyun eğmeye zorlayarak monarşik bir yönetim kurabilir. Öte yandan, bir şehir yönetimle kolayca aynı ilkelere buluşabilir, doğal mülkiyet eşitliği özgürlüğü teşvik eder ve bölgenin yakın olması halkın birbirine kolayca destek olmasını sağlar. Şehir yönetimleri mutlak hükümdarların egemenliği altında dahi genellikle cumhuriyetçi iken; kontluk ve eyalet yönetimleri monarşiktir. Ancak şehirlerde *commonwealth*'lerin oluşumunu kolaylaştıran bu aynı koşullar anayasanın daha kırılgan ve belirsiz olmasına yol açar. Demokrasiler çalkantılıdır. Çünkü insanlar seçimlerde ne kadar küçük partilere ayrılırlar ya da bölünürlerse bölünsünler, şehirlerdeki yaşam alanlarının birbirine yakınlığı her zaman halk arasındaki akım ve eğilimlerin son derece duyarlılık kazanmasına yol açar. Aristokrasiler barış ve düzene daha kolay uyum sağlar, o yüzden de eski yazarlar en çok onlara hayranlık duyar; fakat aristokrasiler güvensiz ve baskıcıdır. Ustaca oluşturulmuş geniş topraklı bir yönetimde demokrasinin, ilk seçimlere veya ilk düzenlemelere dahil edilebilecek olan ilk en alttaki gruptan, bütün hareketleri yönlendiren en üsttekilere doğru geliştirilmesi mümkündür. Aynı zamanda, bölgeler o kadar uzak o kadar ücretlidir ki, buraları kamu çıkarlarına karşı entrikayla, önyargıyla ya da tutkuyla ayartmak o kadar kolay değildir.

Böyle bir yönetimin ölümsüz olacağını söylemeye bile gerek yoktur. Şair insanlığın sonsuz projelerini haykırırken

ne kadar doğru söylemiş: *Sonsuza kadar insanlık!*¹¹ Belki dünya kendi içinde sonsuz değildir. Mükemmel bir yönetimi komşularına muhtaç düşüren yıkıcı salgınlar yaşanabilir. İnsanlığın tutkularının ya da diğer olağandışı davranışlarının onu ne zaman düzeni ve toplumsal faydayı ihmal etme noktasına götüreceğini bilmiyoruz. Çıkar çatışmasının ortadan kalktığı yerde çoğu zaman, bu kez de taraf tutma veya düşmanlık gibi kapristen ve anlaşılmaz nedenlerden kaynaklanan hizipleşmeler meydana gelir. Belki de en kusursuz siyasi makinenin yayları paslanabilir. Son olarak, büyük fetihler, her özgür hükümetin sonunu getirir; üstelik mükemmel olanlar kusurlu olanlardan daha önce yıkılır. Aslında böyle bir devletin fetihlere karşı temel yasalar çıkarması gerekir; ancak cumhuriyetler de tıpkı bireyler gibi bazı hürsler taşırlar ve günlük çıkarlar gelecek kuşakların çıkarlarının unutulmasına yol açar. İnsanlık için ne utanç vericidir ki, böyle bir yönetim yüzlerce yıl yaşayabilir; üstelik Tanrının kendi yarattıklarına vermeyi reddettiği bu ölümsüzlüğe sahipmiş gibi de yapmadan.

¹¹ Söz konusu şairin kim olduğu bilinmemektedir.

EK
Hume'un İngiltere Tarihi'nden Seçmeler

I Partiler ve Devrim

Haklar Bildirgesi (İngiltere Tarihi, böl. 41, V: 192-5)¹

Avam kamarası oylarının tek başına, devleti müstakbel bir işgale karşı koruyamayacağını biliyordu. Böyle bir yasa bütün yasama kurumunun desteğini almalıdır; o yüzden böyle önemli bir yasa modelini hazırlamak üzere bir komite oluşturdular. Charles, bütün tehlikeli ve baskıcı ayrıcalıklarını kullanarak saldırıya geçti; ve bu hareketiyle ayrıcalıklarının yol açabileceği sonuçları göstererek avam kamarasının bağımsız aklını uyandırdı. Zorla borçlanmalar, bağışlar, parlamentonun onayından geçmeyen vergiler, keyfi cezalandırmalar, askerlere kışla inşaatları, sıkıyönetim; işte bunlar rahatsızlık yaratmaktaydı ve sonunda bunlara karşı nihai bir çözüm bulundu. Avam kamarası söz verdiği gibi, olağandışı bir güç veya ayrıcalık kullanmadı: Sadece atalarından kendilerine miras kalan güç ve ayrıcalıkları korumaya çalıştı: Ve bu yasaya HAKLAR BİLDİRGESİ adını verdiler; bu başlık, kraliyet ayrıcalıklarına karşı gelmekten veya yeni özgürlükler elde etmekten çok, eski anayasanın onaylandığını ve içeriğinin açıklığa kavuşturulduğunu ima etmekteydi.

Komite haklar bildirgesinin çerçevesini çizerken, hem parlamentoda hem de ülkede partilerin önde gelenleri bildirge üzerine görüşlerini açıklamaya başladılar ve böylece İngiliz yönetiminde unutulmaz bir dönem yaşandı.

¹ Hume bu paragrafta Parlamento'yla kral I. Charles'ın 1628'deki Haklar Bildirgesi'yle ilgili tartışmalarda benimsedikleri temel ilkeleri saymaktadır.

Avam kamarasındaki bildirge yanlıları, İngilizlerin özgürlüğünü garanti altına alan yasaların mutlakiyetçi olmayacağını, yani İngilizlerin eskiden beri özgür olduğunu ve eskiden beri yasalarla ve kralın yetkilerini sınırlandırmış bir anayasayla yönetildiğini söyledi. Özellikle de BÜYÜK SÖZLEŞME'ye dayanan ayrıcalıklar her zaman yürürlükte kalmalıdır; çünkü bunlar kaynağını, her çağda kral ve halk arasında yapılmış kutsal bir sözleşme olarak kabul edilen vazgeçilmez bir otoriteden almaktadır. Cömert atalarımız bu sözleşmeye öyle özen gösterdi ki, tam otuz küsur kez tekrar tekrar oyladılar; hatta kaba hatlarıyla bakıldığında uygulaması kolay olmayan bir yasayla da garanti altına aldılar. Şunu bir ilke olarak kabul ettiler: *Bu sözleşmeye aykırı olan hiçbir yasa geçerli olamaz veya yürürlüğe konamaz.* Fakat kişisel özgürlükleri garanti altına alan maddeye gelince, herhangi bir tecavüze karşı bu maddeyi her türlü kuşkuyu ve bulanıklığı giderecek şekilde altı ayrı yasayla güçlendirdiler. Uygulamada çiğnense bile, bu tecavüzler kesinlikle yasaların yerini alamaz; ya da o maddeleri çiğneyen adaletsiz bir hak veya yasal güç olamaz. Ancak kişisel özgürlükler konusuna sadece eski ve dolayısıyla daha kutsal yasalarda değinilmemektedir: Bu özgürlükler her türlü yönetsel ve anayasal göndermelerle de pekiştirilir. Bireylerin birer köle olduğu özgür bir monarşi apaçık bir çelişkidir; ayrıca yasaların, devletin farklı organlarına ayrıcalıklar tanırken, aynı şekilde bireylerin bağımsızlığını da garanti altına alması gerekir. Gereğinde hayat veya mülkiyet hükümdarın keyfi iradesine bırakılabilir; ancak böyle bir acil zorunluluk bile hukuka ve halkın haklarına aykırı kullanılamaz. Bir insanı hukuka uygun bir şekilde yargılamadan hayatından yoksun bırakmak öyle korkunç bir tiranlık örneğidir ki, bu durumda hükümdarın merhametsizliği insanları şok etmeli ve bütün *commonwealth*'te alarına yol açmalıdır. Bir insanın varlıklarına el koymak son derece vahşice bir şiddet eylemi olup, monarkın hırs ve açgözlülüğünün o kadar açık bir göstergesidir ki, sivil bir

yönetimde buna cesaret etmek çok kolay değildir. Hapis daha az sarsıcı olmakla birlikte daha az şiddetli bir ceza değildir; bağımsız ve dürüst bir ruhun, hapsin sessiz ve utanç verici eziyetlerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu nedenle özgür ve meşru bir yönetimde, keyfi yönetimin insanları hapse atma yetkisine kesinlikle yer yoktur.

Saray yanlıları farklı savlar öne sürmekteydi. Gerçek bir yönetim, diyorlardı, insanların çok eski zamanlardan beri alışık oldukları ve dolayısıyla tam bir itaat gösterdikleri bir yönetimdir. Bu, insanların sağduyularına hitap eden, daha önce sayısız örnekleri görülmüş ve duyulmuş olan ve kaynağını çok eski yasalardan ve artık kalıplaşmış uygulamalardan alan bir uygulamadır. Yasamacılar boşuna bir yasanın karışıt bir gelenekle değil, ancak karşı bir yasayla feshedilebileceğini savunurlar: İngiliz içtihadına özgü bir içtihadı telkin ederken, insan doğasının en köklü ilkelerini ihlal ederler; ve hatta zorunlu olarak o kadar kutsal ve vazgeçilmez olduğunu düşündükleri yasaya aykırı bir akıl yürütmede bulunurlar. Bir yasa gücünü, yasa yapma hakkı olan yasama organundan almalıdır. Yasama organının yasa yapma hakkının kaynağında uzun gelenekler ve teamüllerden başka bir şey var mıdır? Halkın yararına olmayan bir yasa, bir hizbin baskısıyla yahut senato ve hükümdarın deneyimsizliği yüzünden düşüncesizce kabul edilecek olursa; ancak o yasanın tersinin doğruluğunu kanıtlayan, uygunsuz ve hayata geçirilemez olduğu konusunda üzerinde ortak bir uzlaşmaya varılan örneklerle etkili bir şekilde feshedilebilir. Kargaşa dönemlerinde kraliyetin ayrıcalıklarını kısıtlamak, hükümdarın halkı korumasını ve yasaların uygulanmasını engellemek üzere hayata geçirilen bütün yasalarda böyle olmuştur. Ancak ayrıcalıklar arasında en fazla koruması gereken, hapse atma yetkisi- dir. Muhalefete veya hizipleşmelere ya da benzeri hastalıklara her siyasi kurumda sıkça rastlanabilir; böyle zamanlarda ayaklanma ve iç savaş ancak bu keyfi gücün yararlı bir şekilde kullanılmasıyla önlenabilir. Bu gücü kısıtlamak

demek, onu yok etmek demektir: Bunu tümüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir; böyle bir şeye girişmek bile halka zarar vermese bile en azından tehlikelidir. Sağduyulu ve görevine bağlı bir hükümdar kritik ve çalkantılı zamanlarda, ne kadar kural dışı olursa olsun, başvurulabilecek bir çare varken devletin yok olmasına asla göz yummaz. Ve eğer, çalkantılı zamanlarda sırf halkın yararını düşünerek, eski veya mevcut yasalara aykırı olan bir uygulamada bulunacak olursa, muhalif liderler böyle bir yönetimi tiranlık ve despotizmle suçlayabilir mi? Yönetimsiz kalmaktansa özgürlüklerden mahrum kalmak toplum için kesinlikle çok daha iyidir.

Olaya tarafsız bakanlar her iki tarafta da birtakım güçlüklerin bulunduğunu kabul edeceklerdir. Keyfi hapse karşı genel ve katı bir yasa getirilecek olursa, o zaman yönetimin kışkırtma ve hizipleşme dönemlerinde ülkenin ancak yasaların geçici olarak askıya alınmasıyla yönetilebildiği görüntüsü ortaya çıkacaktır; oysa Charles döneminde böyle bir siyaset kesinlikle düşünülmemişti. Parlamento düzenli bir şekilde toplanmıyordu ve acil gereklilik durumlarında zamanında karar alamıyordu. Ayrıca o zamanlar kralın halkını koruyacak ve güvenliğini sağlayacak yeterli yetkiye sahip olmadığı veya bu halk meclislerinin otoritesinin mutlak denecek kadar güçlü olduğu, hükümdarın her zaman buna uymak zorunda kaldığı ve ne meclisin ne de diğer tebaaların uygulamalarına karşı çıkamadığı kimsenin aklına gelmiyordu.

Konvansiyon Parlamentosu (İngiltere Tarihi, böl. 71, VI: 523-34)²

İngiliz konvansiyonu toplandı; ve gerek halkın eğilimleri, gerekse mevcut otoritenin etkisi nedeniyle avam kama-

² Hume'un, 22 Ocak 1689'da başlayan Konvansiyon Meclisi'yle ilgili bakış açısı budur. Bunun ardından Devrim'in sonuçları üzerindeki görüşlerini dile getirmektedir.

rasının büyük ölçüde Whig partisinden oluştuğu ortaya çıktı. Her iki kamaranın, verdiği karardan dolayı Orange prensine teşekkür etmesinden sonra, birkaç gün içinde avam kamarasında İskoç konvansiyonundan daha az belirleyici bir oylama yapılarak alınan karar onaylanmak üzere İskoç soylular meclisine gönderildi. Karar şu şekildeydi: "Kral ile halk arasında yapılan toplumsal sözleşmeyi ihlal ederek krallık anayasasını çiğnemeye çalışan kral II. James; Cizvitlerin ve diğer kötü niyetli kişilerin tavsiyeleriyle temel yasaları çiğnedi ve krallıktan çekilerek tahttan feragat etti, bu yüzden taht boşalmıştır." Üst kamaraya taşınan oylama burada büyük muhalefetle karşılaştı; burada bunun nedenlerini açıklamak gerecektir.

Toryler ve yüksek kilise partisi, yasal düzenin ve dinlerinin alt üst edilmesi tehdidiyle karşı karşıya kalınca ulusal bir ayaklanmayı kışkırtmaya başladı ve dolayısıyla kralın kendilerinden yana olduğu dönemde ısrarla savundukları direnmeme ilkesinden vazgeçti. Kaygıları siyasi inançlarının önüne geçti ve hiçbir zaman uygulanmayan genel beyanlara fazla güvenen talihsiz James iki partinin gizlice kendisine karşı birleştiğini gördü. Fakat tehlike geçip de genel korkular yatışır yatışmaz parti önyargıları tekrar hortlayıverdi; ve muhaliflerinin kendilerine yaşattığı yenilgiden dolayı Torylerin gururu incindi. Bu yüzden orta yol bir çizgi izlemeye başladılar; ve genelde kralın dönüşüne karşı olmakla birlikte, tahttan indirilerek veraset çizgisinin değişmesine onay vermeme kararı aldılar. Onlara göre çare kral yetkileriyle donatılmış bir naiplikti; nitekim Portekiz'de yaşanan son gelişme bu tür bir yönetim planı için iyi bir örnek oluşturmaktaydı.

Toryler bu çerçevede, İngiliz yasalarının da tamamen onayladığı şekilde, tahtın kutsal kabul edildiğini ve hiçbir şekilde hükümdarın tahtı bırakmasının söz konusu olamayacağını savunmaya başladılar: Kralı tahttan indirip yerine halef seçmek, anayasanın kabul etmediği bir uygulamaydı ve kraliyet yetkisinin tamamen bağımlı ve istikrarsız hale

gelmesi demekti: Kralların aklını yitirmesi veya doğal bir rahatsızlık durumunda hem yasalara hem de geleneklere göre yetkileri naibe geçer ve naip yeni kral seçilene kadar krallık yetkilerini kullanırdı: Kral James'le ilgili kökleşmiş ve tehlikeli önyargılar, sanki aklını yitirmiş gibi muamele görerek İngiliz tahtına uygun olmadığı düşüncelerine yol açmıştı: dolayısıyla halkın aynı çareye başvurması normaldi: Bir kralın seçilmesi, sonraki kralın seçiminde de örnek oluşturacaktı; bu yüzden de yönetim yozlaşarak cumhuriyete veya daha da kötüsü çalkantılı ve istikrarsız bir monarşiye dönüşecekti: Şayet bir prens çıkıp da veraset nedeniyle tahtta hak iddia edecek ve mevcut hükümdarın konumunu tartışmalı hale getirecek olursa, durum daha da tehlikeli bir hal alabilirdi: Direniş göstermeme öğretisi her koşulda mutlaka doğru olmayabilir; ancak buna inanmak bile bir doğru bir siyasettir; ve bu ilkeye ters düşen bir yönetim oluşturmak ardı arkası kesilmeyen devrimlerin ve altüst oluşların kapısını açmak demektir: Naip atamanın birçok sakıncaları vardır; ancak veraset çizgisi korunduğu sürece şu veya bu şekilde toplumsal karışıklıklara bir son verme şansı her zaman mevcuttur: Nihayet, tarihte ve özellikle de İngiliz tarihinde tartışmalı bir tahtın halkın uzak durmaya çalıştığı çok daha büyük hastalıklara yol açmadığı çok az örnek vardır.

Öte yandan Whig partisinin liderleri, ortada bir sorun varsa, bu sorunun kaynağının bir naip ataması olabileceği gibi, kralın tahttan indirilmesi ve yerine halef atanması da olabileceğini; halk tarafından hesapsızca ve düşüncesizce benimsenmesi halinde hiçbirinin çözüm olmayacağını ve her birinin diğerinden daha fazla toplumsal kargaşaya yol açacağını savunuyorlardı: Yasalar hükümdarın devrilmesine açıkça izin vermiyorsa, hükümdarın otoritesine karşı direnişe veya yetkiyi tahttan ayırmaya da izin vermezdi: Kralın, yaşının küçüklüğünden ya da hastalıklarından dolayı iradesini kullanmaktan yoksun olduğu durumlar dışında naip olamazdı; hastalık veya yaş küçüklüğü du-

rumunda iradesi naibe geçerdi: Meşru hükümdar kabul ettiğimiz kişiden aldığı yetkiyle ülkeyi yöneten bir kişiyi bu eyleminden dolayı yargılamak son derece saçmaydı; bir jürinin böyle bir sözde suçluyu yargılaması yasaya ve sağduyuya son derece aykırıydı: Böyle korkunç bir sakıncadan kurtulmak bile mevcut durumda, tartışmalı bir verasete son vermekten daha güçtü: Küçük prens meşru varis olmasının kabul edilmesinden sonra yurtdışına götürülmüştü; anayasaya ve mevcut dine zarar verecek şekilde eğitilecekti; ve muhtemelen kendisi de bu aşılması güç engelle eğilimli bir oğul bırakacaktı: Bütün veraset çizgisi bir yasayla kesilecek olursa halk zamanla bu hanedanı unutabilir veya görmezden gelebilirdi; hükümdar hâlâ yasal unvanını koruduğu ve halkı onun adına yönettiği sürece bu avantajdan yararlanmak mümkün değildi: Ve sürekli naipler veya koruyucular tarafından yönetilen bir ulus cumhuriyete, hem veraset yoluyla gelme hakkı hem de otoritesi halk tarafından belirlenen bir monarka tabi olduğu zamankinden daha yakın olurdu.

Konu lordlar kamarasındaki karşıt grupların tartışmalarıyla daha da alevlendi. Toryler arasında en fazla öne çıkanlar Clarendon, Rochester ve Nottingham iken; Whiglerde Halifax ve Danby öne çıkmaktaydı. Sorun iki oy farkla, yani kırk dokuza elli bir oyla kral lehine sonuçlandı. Londra ve Bristol piskoposları dışında bütün yüksek rütbeli papazlar naiplikten yana oy kullandı. Tarafsız ama korkak bir adam olan başpiskopos hem saraya hem de parlamentoya uzak durdu.

Lordlar kamarası oylamayı kısım kısım inceledikten sonra avam kamarasına gönderecek. Avam kamarası “Kral ve halk arasında toplumsal bir sözleşme olup olmadığını” tartıştı ve kırk altıya karşı elli üç oyla olduğuna karar verdi; bu da Torylerin gerilediği anlamına gelmekteydi. Sonraki soru “Kral James’in toplumsal sözleşmeyi çiğneyip çiğnemediği” idi ve küçük bir muhalefetin ardından buna da “evet” cevabı verildi. Lordlar *tahttan feragat etti* ifadesi-

nin kullanılmasını istedi; ancak *terk etti* ifadesinde karar kılındı. Son soru “kral James’in toplumsal sözleşmeyi çiğneyip çiğnemediği ve yönetimi *bırakıp gitmek* suretiyle tahtı boş bırakıp bırakmadığı” şeklindeydi. Bu soru öncekilerden daha ateşli ve tartışmalı bir şekilde ele alındı; Toryler on oy farkla, tahtın boş kalmasıyla ilgili son maddenin çıkartılmasını kabul ettirdi. Sonuç bu değişikliklerle birlikte tekrar avam kamarasına gönderildi.

Danby dükü tahtın sadece Orange prensesine verilmesini ve kral James’in veraseten tek mirasçısının Orange prensesi olmasını gündeme getirdi: Tahtın çocuk yaştaki prene bırakılması meşru değildi. Danby dükünün son soruda taraf değiştirmesi torylerin çoğunluğu ele geçirmesini sağladı.

Avam kamarası hâlâ kararında ısrar ediyordu, lordların değişiklikten vazgeçmesini istedi ve nedenlerini sıraladı. Lordlar ikna olmadı; anlaşmazlığı çözmek üzere açık bir konferans düzenlenmesi gerekiyordu. Daha önce hiçbir ulusal tartışma bu kadar önem kazanmamış ya da önemli konuşmacılara sahne olmamıştı; ama buna rağmen her iki taraf da önemsiz konulara takılıp kalmıştı; tartışmalar akli başında devlet ve yasama adamlarının tartışmasından çok okul çocuklarının tartışmalarına benziyordu. Halka açık tartışmalarda hiç kimse gerçek niyetini açıkça söylemeye yanaşmıyordu. O anda iktidarda olan ve devrim için Torylerle bir araya gelen Whigler yeni müttefiklerine duydukları saygıdan dolayı, kralın hatalı yönetimi nedeniyle tahtın *zorla boşaltılmış* olduğunun ilan edilmesinde ısrar etmediler: Böyle bir açıklamanın eski Tory ilkelerinin eleştirilmesi anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden kralın yetkilerini kötüye kullanmasıyla tahttan çekilmesini birleştirmeye karar verdiler; ve kral sanki tahttan inişine sözlü olmasa bile fiili onay vermiş gibi; bu sürece *tahttan feragat* etme adını verdiler. Toryler, Whiglerin bu nezaketinden ya da ihtiyatlılığından kaynaklanan bu açık hatadan yararlandı; ve daha anlaşılır olduğu gerekçesiyle *terk*

etme ifadesinde ısrar ettiler. Ancak kendilerine, her ne kadar kralın tahttan kendi çekilmesi için bu ifadenin kullanılmasında sakınca olmamakla birlikte, bu ifadenin kralın temel yasaları çiğnemesini kapsayamayacağı cevabı verildi. Böylece her iki taraf da karşıtlarına olan saygılarından dolayı ilkelerinden ve öngörülü düşüncelerinden taviz verdikleri halde uyum ve birlik niteliklerini kaybettiler.

Lordlar kamarasının önderleri daha sonra, kralın yetkilerini kötüye kullanmasının tahttan feragat etmekle ya da başka bir deyişle, manevi bir ölümle eşdeğer kabul etmenin dahi, gönüllü çekilme ya da doğal ölüm anlamına geldiğinde ve bunun da halefin yolunu açtığına ısrar etti. İngiliz yasasına göre *taht asla boş kalamazdı*, tahtın intikali gerektiğinde yasal varisi tarafından doldurulur ve o da seleflerinin bütün yetkilerine sahip olurdu. Halef ne kadar küçük veya yetersiz olursa olsun, durumu ne kadar elverişsiz olursa olsun, hatta isterse halk düşmanlarının elinde esir olsun; bunların hiçbiri doğuştan tam hak sahibi olduğu tahttan yoksun bırakılması için gerekçe olamaz. Avam kamarasının liderleri buna birçok sağlam argümanla karşı çıkabilirdi. Halkın kabul ettiği veya boyun eğdiği bir uzlaşma olmazsa, sadakat için sadece sözlü garantinin yeterli olmadığını söyleyebilirlerdi. Yasalara uygun bir yönetim sergileyen kralın doğal ölümünün ardından veraset çizgisinin devam ettirilmemesi birçok büyük aksaklığa neden olabilirdi; ancak halkın isyan ederek gayrimeşru önlemlerle sürekli anayasayı ihlal eden hükümdarı devirmeye mecbur kalması halinde farklı bir durum söz konusuydu. Bu olağandışı devrimlerle yönetim bir ölçüde başlangıç ilkelerine dönmüş ve toplum diğer zamanlarda aşırı ve başıbozuk olarak nitelenebilecek yollarla kendi çıkarına yönelik haklar elde etmişti. Olağanüstü yöntemi kullanan halk bir sonrakinde de aynısına rıza göstermiş ve bu tür kötülükler alışkanlık haline gelmişti. Ve kral James, tahttan çekilip oğlunu yurtdışına göndermek suretiyle halkı öfkelendirerek bir yığın karışıklığa yol açmış ve hanedanının

çıkarlarını toplumsal barış ve huzur adına haklı olarak feda etmişti. Bu konular makul olmalarına karşın Whig liderler bunlardan tamamen uzak durmuştu; çünkü bu konular hem çocuk hükümdarın meşru olduğu anlamına geliyor hem de Tory ilkelerini açık bir şekilde reddediyordu. Onlar bazı değişiklikler ve şerhlerle avam kamarasının kararını olduğu gibi kabul etmekten memnundu; sonunda taraflar herhangi bir anlaşmaya varamadan ayrıldı.

Fakat halkın uzun süre bu durumda kalması mümkün değildi. Bu nedenle lordlar avam kamarasının ısrarına boyun eğmek zorunda kaldı; ve bazı lordların Whig partisi tarafına geçmesiyle, avam kamarasının kararı hiçbir değişiklik yapılmadan, oy çokluğuyla üst kamaradan geçti ve yasamanın her kısmının onayını aldı.

Yöneticiyle halk arasındaki toplumsal sözleşmenin kurulduğu yerlerde meydana gelen devrimler genellikle o kadar şiddetli, o kadar başıbozuk ve o kadar kargaşalı olur ki, halkın sesi duyulmaz olur; ve vatandaşların düşüncelerine normalden daha az kulak verilir. Ancak İngiltere’de meydana gelen değişikliklerin bu gözlemin tek istisnası olduğunu kabul etmek gerekir. Son seçimler büyük bir sükunet ve özgürlük ortamında gerçekleşmişti: Prens ordu birliklerinin, halkın toplandığı bütün şehir merkezlerinden ayrılmasını emretmişti: Ne seçmenle ne de kamara üyeleriyle herhangi bir entrikaya kalkışmamıştı: Adeta bu işlerle hiç ilgilenmiyormuşçasına sessizliğini korumuştur: Parti liderleriyle birlikte dolaplar çevirmek bir yana, kendisine destek olabilecekleri pohpohlamayı bile reddetmişti. Prens hayatı boyunca sürekli soğuk, kuru ve mesafeli olarak nitelenmesine ve bu izlenimi yumuşatmakta ya da kendini anlatmakta zorluk çekmesine rağmen; bu son derece övgüye değer, ölçülü ve yüce bir davranıştı.

Prens sonunda sessizliğini bozdu ve özel bir ortamda da olsa olayların gidişatı hakkında düşündüklerini açıkladı. Halifax, Shrewsbury, Danby ve diğer birkaç ismi daha toplayarak onlara, özgürlüklerini yeniden kazandırmak

üzere davet edilmiş biri olarak sonunda bu amaca ulaştığını söyledi. Toplumsal uzlaşmayı sağlamak üzere önlemler alma yetkisinin yeni seçilen ve özgür bir şekilde toplanan parlamentoya ait olduğunu; onların kararlarına müdahale etmek gibi bir niyetinin olmadığını ekledi. Yönetimi kurmak üzere birtakım önerilerde bulunulmuştu: Kimi bir naipte ısrarlıydı; kimi de tahtın prensese verilmesini istiyordu: En kabul edilebilir ve en olumlu olanı seçmek onlara kalmıştı. Naiplikte karar kılarlarsa herhangi bir itirazı olmazdı: Yalnız kendisi naip olmamakta kararlıydı, hatta büyük güçlülere yol açabilecek olan böylesi bir sürece dahil olmayı bile düşünmüyordu; bunu bildirmek göreviydi. Hiç kimse taht için ondan daha uygun değildi; ancak o tahta çıkmak yerine sıradan biri olarak kalmayı tercih ediyordu. Dolayısıyla iki uzlaşma planından hangisini seçecek olurlarsa olsunlar, bu konuda onlara yardımcı olma şansı yoktu: Dışarıda ihmal edemeyeceği, hatta dağılık bir yönetimi düzene sokacak vakit bırakmayacak kadar önemli işleri vardı.

Prensin düşüncelerine, karısının yanında son derece sönük ve soğuk kalan kocasına karşı aşırı saygılı bir eş olan prenses de destek verdi. Ancak prense karşı olan görev söz konusu olunca, bütün bunlar geri planda kaldı. Danby ile prensesin diğer taraftarları kendisine bir mektup yazarak düşündüklerini anlatınca büyük rahatsızlık duydu: hatta evlilik bağına daha ön planda tuttuğunu göstermek adına mektubu kocasına verdi. Prenses Anne de toplumsal uzlaşma planını kabul etti; kendisine verilen yüklü bir gelir sözü karşılığında tahttaki hak iddialarını erteledi. Ancak küçük kardeşinin taht hakkı tamamen reddedildiği için, geniş açıdan bakıldığında bu devrimin kazananının kendisi olduğunu düşünebilirdi.

Dolayısıyla büyük partilerin uzlaşmaya varmasıyla, konvansiyon tahtın Orange prens ve prensesine verilmesini ve yönetimin prensin elinde olmasını öngören bir yasayı kabul etti: Orange prens ve prensesinin ölümü halinde taht

Danimarka prensesine; ondan da kendinden sonraki kuşaklara geçecekti. Konvansiyon son yıllarda kral ve halk arasında her boyutuyla tartışılan haklar bildirgesini de taht uzlaşmasına ekledi; böylece kraliyetin ayrıcalıkları daha önceki İngiliz yönetimlerine göre biraz daha daraltılarak daha kesin hatlarla tarif edildi.

Böylece dört hanedan boyunca kraliyet ve halk arasında meydana gelen aralıksız bir mücadeleye tanık olmuş olduk: Haklarla imtiyazlar birbiriyle çatışma halindeydi: Tartışmanın tarafları mevcut tartışma konusunun yanında, her fırsatta birbirlerine karşı birçok tali iddiada bulunmuşlardı. Fazla istikrarlı ve fazla tek tip olan yönetimler genellikle özgür olmadıkları için başka bir zarara daha neden olurlar: İnsanların haklarını ellerinden alır, cesaretlerini kırar, yaratıcılıklarını ve zekalarını köreltirler; ve insanları uyuştururlar. Bu düşüncede doğruluk payı olmakla birlikte, bu hanedanlar döneminde İngiliz yönetiminde yaşanan dalgalanma ve rekabetler halkın güven ve huzurunu tehdit edecek kadar fazla ileri gitmişti. O dönemde dış ilişkiler ya tümüyle ihmal edilmiş ya da kötü amaçlara alet olmuştu: İçerdeyse açık ya da gizli sürekli bir huzursuzluk vardı; bu zaman zaman şiddetli sarsıntılara ve karışıklıklara dönüşebiliyordu. Devrim anayasada yeni bir dönem açmıştır; ve muhtemelen halkı istisnai bir yönetimden kurtarmaktan daha fazlasını sağlamıştır. Birçok sorunu özgürlük lehine çözmek ve bir kralı devirip yerine yeni bir hanedanı getirmek suretiyle genel kabul gören ilkeleri öne çıkarmış ve İngiliz anayasası üzerindeki bütün tartışmaları sona erdirmiştir. Dolayısıyla hiçbir abartmaya düşmeden, bu adada en iyi yönetim sistemine değilse bile, en azından bilinen en eksiksiz özgürlük sistemine kavuştuğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sanki biri tarafından etkilenmiş gibi Stuart hanedanını bu kadar şiddetle eleştirmek; bu hanedan döneminde halkın *vazgeçilmez* haklarının sürekli çiğnendiğini iddia etmek; hanedanın veraset çizgisine son vermekle kalmayıp,

aynı zamanda yeni bir anayasal uzlaşma sağlayan bu büyük olayın hakkını tam olarak vermemektedir. Halkın bu hanedanın ilk iki üyesinin saltanatında çektiği acılar büyük ölçüde olayların kaçınılmaz gelişiminden kaynaklanır; hükümdarın, halkının özgürlüklerini tamamıyla ortadan kaldıracabilecek kadar şanslı ve zeki olması dışında bu olayları önleyebilecek hiçbir şey yoktu. Bu saltanatlar döneminde parlamentolar hükümdarın zaaflarından yararlanırken, her oturumu tahtın ayrıcalıklarından bir kısmını kırmak için kullanmaya ve yönetimin olağan akışı içinde değişiklikler yapmaya çalışırken: Hükümdarın bu köklü düşmanlarına karşı savunmaya geçmesinden, yani İngiliz yönetiminin düzenli işlediği zamanlarda tartışmasız bir şekilde veya dirençle karşılaşmadan uyguladığı siyaseti uygulamasından başka ne beklenebilirdi? II. Charles 1672’de saldırgan olarak nitelenebileceği gibi uygulamalarını meşru görmek de mümkün değildir; bu kadar yumuşak ve tembel ama aynı zamanda sağduyulu bir hükümdarın böyle tehlikeli girişimlerde bulunmasına neden olan şeyler de vardı kuşkusuz. Kral kamu işlerinin artık belli bir değişim olmadan yürüyemeyeceği bir noktaya geldiğini görmüştü. Kamu işlerinin yürümesi için parlamentoların sık sık değişmesi adeta mutlak bir zorunluluk haline gelmişti; ancak kralcılara göre bu meclislerin saygınlığı, danışmaktan çok kontrol etmek istedikleri hükümdarınkinden çok daha aşağılardaydı. Kral kendisine muhalefet eden parlamentolar karşısında hâlâ oldukça güçlüydü; ancak henüz onları etkileyebilecek araçlara sahip değildi. Dolayısıyla yasamanın bu iki parçası arasında sürekli bir çekememezlik vardı: Bu nedenle kralın kendisine sadık ve işe yarar bakanlar bulması mümkün değildi. Parlamento-nun çıkarını gözetmeden bakan ataması durumunda, bunun hemen ardından bir tepki oturumuyla karşılaşacağı kesindi: Bakanları halk meclislerinin liderleri arasından seçecek olursa, bu kez de ya tahta yakın oldukları için halk üzerindeki etkilerini kaybedecekler ya da bu etkilerini

korumak adına tahta ihanet edeceklerdi. Ne I. Charles'ın her ne pahasına olursa olsun kazanmak istediği Hambden; ne II. Charles'ın papalık komplosunun ardından danışman yapmaya çalıştığı Shaftesbury, hükümdarın her an değişen sahte sempatisini kazanmak adına popülerliklerini yitirme niyetinde değildi. Bunlar otoritelerinin kaynağının hâlâ parlamento olduğunu düşünüyorlardı; ve bu yüzden kraliyetin yetkilerini azaltarak meclisin zaten kontrol edilemeyen gücünü daha da artırmak istiyorlardı.

Bu olayların hizip liderleri tarafından uzun zamandır oldukça muğlaklaştırılarak sis perdesine gömülmesi garip değildir. Henüz gerçeğe saygı duyan biri ortaya çıkıp da önyargılı kamuoyuna bu olayları açık ve net bir şekilde anlatma cesaretini gösterememiştir. Aramızda özgürlüğe en fazla saygı duymakla övünenler dahi bu konuda yeterli bir düşünce özgürlüğüne sahip değildir. Amaçları daha soylu ve insanlık için oldukça faydalı olabilir; ama kullandıkları araçlar çoğunlukla daha az meşru olup, girişimlerinde çoğunlukla ahlaki kaygılardan çok siyasi kaygılar gözetilmiştir. Halkın sempatisini kazanmak adına onların öfke ve çılgınlıklarını pohpohlamış; ve hatta birçok kez çamur atıp şiddeti kışkırtarak özgürlük ve adalet vaat ettikleri halkın aklını çelmiş ve yozlaştırmışlardır. I. Charles bir tirandı, papalık yanlısıydı ve İrlanda katliamını tasarlayan kişiydi: İngiltere kilisesi putperestliğe kaymaktaydı: Tek gerçek din püritanizmdi ve sözleşme de tanrısal bir saygı görmekteydi. Parti bu hezeyanlar üzerinden yasaların üstünlüğüne ve özgürlüğe yürüdü; ve iş sonunda kaba bölnlüğün olağan sınırlarını aşan bir kurgu olan papalık komplosuna kadar vardı. Ancak bu olaylar tekil gibi görünse de, modern tarihin hiçbir döneminde gerçekten yeni olan bir şey yoktur: Tribün sanatları özgür bir devlette bazen işe yaramakla birlikte, dürüst ve saygın kişilerin çoğunlukla bu sanattan yararlanamaması dikkat çekicidir. Devrimden sonra popüler olmaya çalışan diğer grup benzeri beceriler kazanmaya çalıştı.

Whig partisi neredeyse yetmiş yıldır kesintisiz iktidar oldu; ve onların korumasının veya onayının olmadığı hiç kimse bir unvan veya mevki sahibi olamadı. Ancak bazı bakımlardan devlete yarar sağlayan bu olay, tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına ve uygar bir ülkede nasıl yaşandığının açıklanması mümkün olmayan büyük hatalara yol açtı. Hem içerik hem biçimsel olarak son derece aşağılık sanat yapıtları sanki antik dönemlerden kalmış çok değerli kâhntıların gibi göklere çıkarıldı, teşvik edildi ve okundu. Ve önde gelen parti, övgüye değer bir tutku olmakla birlikte, özgürlüğe duyulan saygının mevcut yönetime duyulan saygının önüne geçmemesi gerektiğini unutarak, sadece sivil toplumun geliştirilmesini amaçlayan kendi yandaşlarını korumuş ve aynı değerleri savunan rakipleri karşısında sadece kendi yandaşlarını yüceltmıştır. Ancak her türlü aşırıktan kaçınılması gerekir; ve her ne kadar orta yolcu fikirlerle hiçbir tarafı memnun etmek mümkün olmasa da, gerçeğe ve kesinliğe ulaşabileceğimiz tek nokta büyük ihtimalle burasıdır.

II Yetki ve Parlamento

İngiltere Tarihi, (not W böl. 53 v: 568-70)³

Kralın bu bildirgeyle İngiliz anayasasındaki, yasalarla düzenlenmesi son derece güç ve hatta imkansız olan ve kesin bir kural veya reçete yerine doğruluk ve anlayışla yönetilmesi gereken bir duruma değindiği kabul edilmelidir. Parlamantonun haksızlık olarak gördüğü şeyleri protesto etme hakkını reddetmek demek, onu önemsiz bir organ haline getirmek ve halkı meclislerden elde edeceği haklardan yoksun bırakmak demektir. Parlamantonun vergi koyma yetkisini, hükümdarın yetkilerinin gasp edilmesi

³ Bu, kral I. Charles'ın, İskoç Presbiteryenlere karşı yürüttüğü Piskoposlar Savaşı'nu (1639-40) finanse etmek için ihtiyaç duyduğu parayı vermeyi reddeden Kısa Parlamento'nun (Nisan-Mayıs 1640) dağıtılmasıyla ilgili deklarasyonunu ele alan uzun bir nottur.

olarak görüp şikayet etmek, parlamentonun elini kolunu tamamen bağlamaya çalışmak ve anayasanın krallığı adil, meşru bir yönetim haline getirme özelliğini reddetmek demektir. İngiltere tarihinin farklı dönemlerinde parlamentonun hükümdarı özgürce eleştirdiği ve bazen de yanlış bulunduğu konularda destek vermediği olmuştur. Ancak parlamento için vazgeçilmez olan bu gücün, gerek sık sık yapılan eleştirilerle ve gerekse kralın karar ve tavsiyelerine yapılan müdahalelerle kolayca kötüye kullanılabileceği açıktır. Parlamento üyeleri tavsiye adı altında maskelenmiş emirler verebilirler; ve haksızlıklardan şikayet adı altında bütün yönetim yetkilerini ele geçirmeye çalışabilirler. Kendilerine danışılmadan alınan her önlem halka baskı yapmak olarak gösterilebilir; ve düzeltilene kadar da saygıdeğer hükümdarı desteklemeyi reddedebilirler. İşte tam da parlamentonun bu özelliğinden dolayı yasalarla sınırlandırılması gerekir: Çünkü haksızlıkların ne kadar sık tekrarlayacağını ya da yönetimin hangi parçasının bunlardan etkileneceğini kim önceden tahmin edebilir? Yine insanın doğası gereği bu özgürlüğün sonuna kadar kullanılması ve hükümdarın her türlü otoriteyi rahatsız etmesi mümkündür: Çünkü nezaket ve saygı gibi zayıf sınırlamaların, her türlü yasal ve adli talimatta kendini sıkça gösteren insan ihtirasına gem vurması ne kadar mümkündür?

Fakat burada İngiliz anayasasının bilgeliliğinin ya da daha doğrusu olayların zamanlamasının, zaman zaman parlamentonun bu yetkisini denetlediği ve böylece bir ölçüde tahtın saygınlığını ve otoritesini koruduğu görülebilir.

17. yüzyılın başlangıcından önceki eski anayasal sistemde parlamento düzensiz ve seyrek olarak toplanmaktaydı. Oturumlar kısa tutuluyor, üyeler birbirleriyle tanışmak veya kamusal işlerle ilgilenmek için bile zaman bulamıyordu. Çağın cehaleti insanların kendilerini yöneten otoriteye daha fazla boyun eğmesine yol açıyordu. Hepsinden öte de, o çağın yönetimlerinin küçük harcamalarına göre tahtın sahip olduğu mülklerin büyüklüğü hükümdarı ala-

bildiğinde bağımsız yapıyor ve parlamentonun krala daha fazla boyun eğmesine neden oluyordu.

Mevcut sistemde, Büyük Britanya'da olduğu gibi her yerde, yönetimlerin eskisine göre çok daha fazla yükün altına girmesine neden olan birçok durum büyük bir gelirin tahtın eline geçmesine ve kralın, gerek özel çıkarlar gerekse üyelerin ihtirasları nedeniyle halkın çıkarlarını engellemesine yol açmıştır. Muhalefet (çünkü yine de açık veya örtülü bir muhalefete ihtiyacımız var) bütün yönetim yetkilerini parlamento çatısı altında toplamaya çalışırken, saray yanlılarıysa bu yetkilerin büyük bir bölümünü tahtta tutmaya çalışır; kraliyetin yetkileri eskisi kadar olmasa da hâlâ oldukça geniştir.

Stuart hanedanı İngiltere'yi, eski otorite kaynağının büyük ölçüde yok olduğu ve yeni otorite kaynağının kendini iyice göstermeye henüz fırsat bulamadığı bir dönemde yönetmek zorunda kalmıştı. Düzenli ve sabit bir temeli olmayan taht sürekli sallandı; hükümdar tahtta sürekli endişe içinde ve diken üstünde oturmak durumunda kaldı. James ve Charles'ın saygınlıklarını korumak adına başvurdukları her yöntem birtakım sakıncaları da beraberinde getirdi. Eski yetki ve imtiyazlardan gelen tahtın görkemi saygınlığın korunmasını sağlıyor ve küstah müdahalecilerin önünü kesiyordu. Fakat bu kralın kendini fazla abartmasına ve çok yükseklerde görmesine neden oldu ve dolayısıyla halkla bağlantılarını kopararak parlamentonun kontrolüne karşı çıkmaya götürdü. Hiyerarşiyle yapılan ittifak dinin de onayıyla, yasalarla güçlendirildi: Ancak bu püriten kesimi öfkeliendirdi ve hükümdarın sayısız, düşmanca, şiddetli ve acımasız saldırılara hedef olmasına yol açtı. Aynı nedenlerle, bu iki kralla ilgili anılara, hayatları boyunca peşlerini bırakmayan benzer hoşnutsuzluklar eşlik etti. Yönetme becerilerinin içinde bulundukları ortamın hassaslığıyla başa çıkabilecek düzeyde olmadığı doğru olmakla birlikte, bazı tarihçiler haksız olarak bütün suç *onların* sırtına yükledi. Yasaları çiğnemişlerdi ama özel-

likle de Charles'ın uygulamaları kraliyet otoritesine tanınan sınırın basit bir şekilde aşılmasından öte gitmemişti. Oysa avam kamarasının tecavüzleri, ilk başlarda daha az pozitif ve kararlı olmakla birlikte, iyi yargıçların hiç de görmezden gelemeyeceği ve anayasal dengeyi bozacak kadar şiddetliydi. Onlar kendilerine verilen yetkileri geçmişe göre bir bakıma daha bağımsız ve daha uyumsuz bir üslupla kullanırken; krallar muhtemelen tedbirsizce ama zorunluluktan dolayı, çok az kullanılan ya da farklı biçimde kullanılan yetkiler elde etme peşindeydi. Bu iki tutumun çatışmasına bir de dini ihtilaflar eklenince, hizipleşmeler, çalkantılar ve kargaşa başını aldı gitti.

İngiltere Tarihi, böl. 49, v: 544-6⁴

Charles'ın trajik ölümü bir soruya yol açtı: Halk kendi hükümdarını yargılayabilir ve cezalandırabilir miydi? Sah-te yargıçların gaddar darbesini ve zarar gören erdemli hükümdarın haklarını göz önünde bulunduran birçok kişi bu cumhuriyetçi ilkeyi oldukça kışkırtıcı ve aşırı bulma eğilimindeydi: Ancak durumun özelliğinden dolayı sorunu genel olarak ele alan ve egemen düşünceye karşı çıkmaktan çok onu yumuşatma eğiliminde olan birkaç kişi de vardı. Muhtemelen şöyle düşünüyorlardı. Gerçeği halktan saklamak övgüye değer bir şey olsaydı; itiraf etmek gerek ki, direniş öğretisi böyle bir örnek oluşturmaktadır; bu ilkeye göre bütün spekülatif düşünenlerin her yönetim tipinde yasaların kendilerine emrettiği aynı ihtiyatlı sessizliği sergilemesi gerekirdi. Yönetim halkın öfkesini ve adaletsiz davranmasını engellemek için vardır; ve güç değil fikir üstüne kurulu olduğu için bu tür spekülasyonlarla halkın otoriteye borçlu olduğu saygıyı zayıflatmak ve sadakat yükümlülüğünden kurtuldukları takdirde amaçlarına ulaşabileceklerini söylemek tehlikelidir. İnsanların dü-

⁴ Hume, I. Charles'ın 1649'da idam edilmesinden sonra İngiltere'nin karşı karşıya kaldığı ikilemleri özetlemektedir.

şüncelerini değiştirmenin mümkün olmaması halinde, sadece itaat öğretilsinin *aşılanması* ve halka açık konuşma veya tartışmalarda asla istisnalardan söz edilmemesi gerektiği bilinmelidir. Bu sağduyulu önlemin insanları alçaltıcı bir köleliğe sürüklenme tehlikesi yoktur. Gerçekten beklenmedik bir şey olup da böyle bir istisnanın meydana gelmesi durumunda ise bunun tartışma ve kuşku götürmeyecek ve genel itaat öğretilsinin bir kenara bırakacak kadar açık ve net olması gerekir. Ancak bir hükümdara direnmekle onu devirmek arasında büyük fark vardır; ayrıca hükümdarı devirmeyi haklı çıkarabilecek olan yetki suistimallerinin ona karşı direnmeyi haklı çıkarabilecek suistimallerden çok daha büyük ve korkunç olması gerekir. Tarih bu türden örneklerle doludur; ve bu varsayımın gerçekliğinin samimi araştırmacılar tarafından soruşturulması gerekir. Ancak bir hükümdarı devirmekle onu cezalandırmak arasında bir başka çok büyük fark daha vardır; geniş görüşlü insanların, dahi insan doğasının, isyan eden vatandaşların bu son yargıya varmalarını gerektirecek kadar yoldan çıkıp çıkamayacağını sorgulaması gerekir. Hükümdarların kişiliklerine ilahî bir saygı göstermemizi öğreten -deyiş yerindeyse- yanılısma o kadar sağlıklı bir yanılısamadır ki, bu yanılısamayı hükümdarı resmen yargılamak ve cezalandırmak suretiyle ortadan kaldırmak, halk üzerinde, hükümdarın tiranlığını kontrol altına alarak üzerinde pozitif bir baskı kurmaktan çok daha kötü bir etki yaratacaktır. Ayrıca bu örneklere göre, hükümdarı çaresizliğe sürüklemek ya da olayları, elinde büyük yetkileri olan kişilere en şiddetli ve kanlı yöntemlerden başka çıkar yol bırakmayacak noktaya getirmek de tehlikelidir. Bu genel örneğe karşılık, neredeyse her düşünce veya partiden insanın, antik dönemde Roma senatosunun mutlak hükümdar Neron'u halk düşmanı ilan ettiğini ve hatta mahkeme bile etmeden, yasaların en alttaki vatandaşa bile reva görmediği, aşağılayıcı bir cezaya çarptırdığını okuduğunda çok şaşırmadığı da bir gerçektir. Bu kanlı tiranın

işlediği suçlar o kadar korkunçtur ki, ayaklar altına almadık yasa bırakmamıştır; bu şekilde devrilen bir hükümdar artık halkından daha üstün değildir ve artık yönetimin düzgün şekilde çalışması için çıkarılan yasalardan yararlanamaz. Ancak Neron'dan Charles'ın durumuna geçecek olursak, ikisi arasında büyük bir karakter farklılığı ya da daha doğrusu tam bir karakter zıtlığı olduğu derhal gözümüze çarpar; uygar bir ülkede böyle ölümcül bir felaketle karşılaşmış olmaktan dolayı şaşkınsınız. Bilgeliliğin büyük öğretmeni olan tarih her çeşit örneği sunar; her basiretli ve ahlaki kural, gücünü, tarihin aynasının bizlere sunduğu bu örneklerden alır. İngiltere'de bu dönemde yaşanan unutulmaz devrimlerden Charles'ın son yıllarında çıkardığı derslerin benzerlerini; hükümdarların görüntüde de olsa, yasaların kendilerine tanıdığından daha fazla yetki sahibi olmasının tehlikeli olduğu dersini çıkarabiliriz. Ancak bu olayların bizlere halkın çılgınlığı, fanatizmin şiddeti ve paralı orduların tehlikesi hakkında daha az doğal veya daha az yararlı olmayan başka bir şey daha öğrettiğini de kabul etmeliyiz.

III Din Adamları ve Din

İngiltere Tarihi, böl. 45, V: 10-13⁵

Kralın bir sonraki işi tamamen kalbiyle ilgiliydi. Din adamlarından oluşan bir meclise emir veren bir dille inanç ve disiplin kurallarını dikte etmek ve bu üstün gayretkeşlik ve bilgisinden dolayı bu kutsal adamların alkışlarını almakla meşguldü. Kiliseyle püritenler arasında yaşanan tartışmalar üzerine, iki tarafı uzlaştıracak yollar bulmak üzere Hampton Sarayı'nda bir konferans toplamıştı.

Elizabeth'in Katoliklere karşı sergilediği katı tutumunun, o günlerde ülkedeki hakim ruha ters bir tutum gösteren bu

⁵ Hume burada I. James'e gönderme yapar ve yıl 1604'tür. Hume'un kaynaklarına yaptığı göndermeler çıkarılmıştır.

kesimi zayıflatmış olmasına karşın; benzer katı tutum o ruhun cesaretlendirdiği püritenler üzerinde fazla etkili olmamış; yedi yüz elli kadar püriten din adamı kralın tah-ta çıkışı üzerine saraya bir dilekçe vermişti; görünüşe göre dilekçeyi imzalamak isteyen birçok din adamı daha vardı. İskoçya'da eğitim gören ve zaman zaman oradaki kiliseye bağlılığını gösteren James'in; bu mezhebe özel bir lütuf ve destek göstermese bile, en azından püritenlere karşı çıkarılan yasaları yumuşatmasını ümit ediyorlardı. Fakat kral bunun tam tersi düşüncededeydi. Püriten din adamlarını ne kadar çok tanırsa, onlardan o kadar çok rahatsız oluyordu. İskoçyalı tarikat üyelerinde şiddetli bir cumhuriyetçilik eğilimi ve ateşli bir sivil özgürlük düşkünlüğü fark etmişti; bu ilkeler inandıkları dinle neredeyse iç içe geçmişti. Yaratıcıya yönelttikleri dualarda da sık sık dile getirdikleri aynı yüce iddiaların, çoğunlukla alt sınıflardan gelen ve iyi eğitim sahibi olmayan bu kişileri, dünyevi hükümdarlarından çok fazla özgürlük talep etmeye ittiğini görmüştü. Bir monark hem de bir teolog olarak kendisine fazla sempati duymadıklarını görmüştü; dahası, emirlerini ve inançlarını sorguluyor, herkesin önünde, hem de yüzüne karşı tutum ve davranışlarını eleştiriyorlardı. Onlara boyun eğip ilişkileri iyi tutma onursuzluğunu göstermek bir yana, onlara karşı daha da bilenmiş ve otoritesinin ağırlığını hissettirmeye karar vermişti. Sık sık İskoç soylularının direniş ve inadıyla karşı karşıya kalmasına rağmen, onlara karşı herhangi bir kötü niyet beslememiş, hatta aksine, İngiltere'de aklın ve siyasetin gerektirdiğinden daha fazla nezaket ve yakınlık göstermişti: Fakat presbiteryen din adamlarının kendi üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması, monarşik gururunun asla kabul edemeyeceği bir şeydi.^a

^a James, İskoçya'dayken yayımladığı Basilicon Doron'da şöyle demişti: "Ulu Tanrı'nın önünde ve İncil üstüne yemin ederim ki, dağlarda veya sınırda, bu fanatik ruhlardan daha nankör, daha yalancı ve bu kadar alçakça yalan yere yemin eden insanlar göremezsiniz." *K. James's Works*, s. 161.

Aynı zamanda bu insanların her iki krallıktaki popüleri-
liğinden de çekiniyordu. Birçok dinde, bizleri sırf mutlu
olmamız için yaratan Tanrıya yakınlaşmak adına gereksiz
katılıklar ve fedakarlıklar göstermek gerektiğinden, James
de bu din adamlarının ve içinde bulundukları mezhebin
yontulmamış katılığının onları çoğunluğun gözünde kut-
sal ve erdemli gibi gösterdiğini söylüyordu. Eğlenceye,
şaraba ve her türlü spora düşkün olduğu için, bunların
kendi özgür ve serbest hayat tarzını eleştirmesinden rahat-
sızlık duyuyordu. Gerek yaradılışıyla gerekse siyasi uygu-
lamalarıyla püriten mezhebine tamamen karşı olan James,
bu mezhebin İngiltere’de yayılmasını engellemeye karar-
lıydı. Fakat James’in danışmanları, saltanatı boyunca
amaçlar konusunda gösterdikleri bilgeliği ve dengeliliği,
araçlar konusunda gösterememişlerdi. Dini gruplarla iliş-
kiler konusunda son derece ihtiyatlı ve hassas olması ge-
rektiğini bildiği halde; bu grupların düşüncelerinin satır
aralarında bir monarkı hedef alabilecek ve hatta onun için
tehlikeli olabilecek incelikler bulunabileceğini fark edebile-
cek kadar teolojik bilgisi yoktu. James yersiz tartışmalara
girerek bunlara başka türlü elde edemeyecekleri bir önem
ve saygınlık kazandırdı; mücadelenin içine bizzat girdiği
için, artık bu hırsı tatmin etmenin tek yolu olan küçümse-
me ve alay yöntemine de dönemiyordu. İngiltere kilisesi
kader ve inayet konusundaki katı öğretilerden henüz vaz-
geçmemişti: püritenler de henüz kiliseden kopmamışlar ve
piskoposluk yönetimini henüz açıkça eleştirmemişlerdi.
Taraflar arasında oldukça büyük farklılıklar olmasına kar-
şın, görünürdeki tek tartışma konusu vaftiz sırasında haç
çıkarma, evlilik yüzüğü, cüppe giyilip giyilmemesi ve İsa
adına baş eğip eğmemekle ilgiliydi. Hampton Sarayı’nda
bazı piskoposlar ve saygın din adamlarıyla bazı püriten
liderler arasında; kral ve bakanlarının önünde meydana
gelen ateşli tartışmaların ağırlıklı konuları bunlardı.

Püritenler, sanki bu tür konferansların amacı gerçek ara-
yışymış gibi sağduyudan uzak bir şekilde tartışmaların

tarafsız ve adil bir şekilde yönetilmediğinden yakınırken, prenslerle piskoposlar, *felsefi* konularla ilgilenenlerin girdiği bir *teolojik* tartışmada çok ender görülen açık bir al-dırmazlık içindeydiler. İtiraf etmeli ki, kral konferansın en başından beri açıkça kilisenin yanında yer almakta olup sık sık önemli sınırlamalarla kavranan bir ilkeyi telkin etmekteydi. NE PİSKOPOS, NE KRAL. Piskoposlara gelince, kraliyet tartışmacısına cömertçe övgüler yağdırıyorlardı; Canterbury başpiskoposu, *majestelerinin Tanrının ruhunun verdiği özel destekle konuştuğunu* söylüyordu. Litürjide bir-takım değişiklikler yapıldı ve taraflar herhangi bir anlaş-maya varamadan ayrıldılar.

Püritenler sık sık, *kehanetler* adını verdikleri belli toplan-tılar düzenliyor; coşkulu dualar edip vaazlar vererek hem kendilerini hem de izleyicilerini iyice coşturuyor, bireyle-rin birbirine bulaştırdığı ruh hali topluluk ortamının da etkisiyle doruk noktasına ulaşıyordu. Elizabeth bu tür teh-likeli toplantıları yasaklamıştı; Hampton Sarayı'ndaki top-lantıya katılan bakanlar yasağın tekrar getirilmesini iste-mişti. Fakat James onlara sert bir dille şöyle karşılık ver-mişti: *İskoç papazları Tanrıyla ve şeytanla olduğu gibi monar-şiyle de bağdaşmaktadır. Jack, Tom, Will ve Dick orada topla-nır, beni ve meclisimi eleştirir. Bu nedenle daha önceki konuş-mamı tekrarlıyorum: Le roi s'avisera.* Yalvarıyorum, isteme-den önce bir yedi yıl bekle; ondan sonra buruşup şişmanladığımı görürsen, bir ihtimal sana kulak verebilirim. Çünkü beni bu yönetim ayakta tutacak ve bana yeterli görev verecektir. Krallık dini gruplar arasında seçim yaparken işte bu siyasi hesap-lara göre karar vermektedir.*

* Fransızca; Kral bunun üzerine düşünecek. İngiltere'de kralın bir kanun tasarsını reddettiğini belirtmek için kullanılan ifade –çn.

İngiltere Tarihi, böl. 51, V: 211-13⁶

Dini mezhepler ve tartışmalar bakımından epeyce verimli geçen bu yüzyılın, hem felsefi hem de teolojik açıdan güçlü biçimde iç içe geçmiş olan ve her çağda her okulu ve her kiliseyi kuşkuya ve kafa karışıklığına sürükleyen kadercilik ve özgür irade konusunda tartışmalara sahne olmaktan kaçınabilmesi mümkün değildi. Öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İngiltere’de de ilk reformcular, son derece katı bir kadercilik ve ilahi takdir anlayışı benimsemişler ve dini ilkelerini bunların üzerine kurmuşlardı. Fakat bu ilkeler Arminius ve onun tarikatının muhalefetiyle karşılaşmış ve ihtilaf çok geçmeden bu adaya da taşınarak her köşesine yayılmaya başlamıştı. Püritenlerin fanatizminden çok kilisenin batıl inanç yapısından cesaret alan Arminiusçular, giderek kiliseyle iç içe geçmiş; ve bazı mezhep üyeleri James ve Charles’ın da göz yummasıyla hiyerarşide en yüksek noktalara kadar tırmanmışlardı. Fakat toplumsal alanda elde ettikleri bu başarı, kilise ve saray nezdinde aynı karşılığı bulamamıştı. Bütün ülkede hâlâ bidat ve sapkınlıkla suçlanıyorlardı. Şimdi de avam kamarası şiddetli eleştiri oklarını onlara yöneltiyor ve her gün hakaret ve aşağılamalara maruz bırakıyordu. Koruyucuları damgalanıyor, öğretileri soruşturmaya uğruyor; görüşleri tehlikeli ve kötü olarak niteleniyordu. Kuşkusuz, hizipler ve aşırılıklarla yanıp tutuşan bir halk meclisinin o güne kadar en büyük filozofların bile doyurucu bir cevap bulamadığı soruları tartışmış gibi yapması -o zamanlar İngiltere’de olduğu kadıyla- tarafsız düşünürleri epeyce eğlendirmiş olmalıydı.

Bu kargaşa içinde, bazı ortak noktalarda birleşmekle beraber birbirinden oldukça farklı görüşler ve güdüler taşı-

⁶ Hume’un burada ve sonraki bölümde 1620’lerin sonlarıyla 1630’ların başlarındaki siyasi-dini durum tartışmalarına göndermede bulunmaktadır. William Laud 1628’de Londra piskoposu olmuş, 1633’te de Canterbury başpiskoposluğuna getirilmişti. Hume’un kaynaklarına yaptığı göndermeler çıkarılmıştır.

yan üç farklı grubun *püriten* olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Sivil özgürlükleri en üst düzeyde savunan siyasi püritenler; törenlere ve kilisenin piskoposluk yönetimine karşı çıkan disiplin içi püritenler; ve bir de ilk reformcuların kuramsal sistemini katı bir şekilde savunan dogmatik püritenler vardı. Bütün bunların karşısında ise saray partisi, hiyerarşi ve Arminiusçular bulunuyordu; tek farkla ki, onlardan birkaç yıl önce ortaya çıkan Arminiusçu mezhep henüz kilise ve sarayın hoşuna giden her şeyi ihtiva etmiyordu. Ancak her bir konu üzerindeki görüş ayrılıkları günbegün büyüdükçe, karşıtlar kendi aralarında birleşmeye; ve dolayısıyla farklılıklar daha bütünlüklü ve düzenli bir görüntü almaya başladı.

James ve Charles ve hatta Elizabeth dönemindekiler gibi bu avam kamarası da büyük ölçüde, kiliseye bidatı soktuğu için en fazla karşı çıktıkları ve en zayıf muhalifleri olan Arminiusçu mezhebi damgalayıp cezalandırmaktan başka bir şey yapmayan püritenlerin hakimiyeti altındaydı. Buradan da hem disiplin içi püritenlerin hem de siyasi püritenlerin önemli avantajlar elde edeceği kolayca tahmin edilebilirdi. Laud, Neile, Montague ve piskoposluk yönetiminin başlıca destekçileri olan diğer piskoposlarla bütün ateşli kilise disiplini ve tören taraftarları Arminiusçulukla damgalanmışlardı. Aynı kişiler ve onların takipçileri pasif itaati ve hükümdara mutlak boyun eğmeyi vaaz ediyordu; bunlar bir kez kontrol altına alınıp uzaklaştırılabilseydi, kiliseyle sarayın ve hiyerarşinin ölümcül bir darbe alacağı, törenlerin gevşeyeceği ve en sadık dostlarından yoksun kalan kralın ısrarla dile getirdiği yüksek hak iddialarını yumuşatmak zorunda kalacağı düşünülüyordu.

Fakat Charles, bu düşüncelerden kaynaklanan siyasi gerekçeler dışında, inancının ve vicdanının da emrettiği şekilde bunlara kesinlikle karşı çıkmaya kararlıydı. Ne gençliğin yol açtığı sefahat ne de zenginliğin getirdiği hazlar bu erdemli hükümdarın en içten dini duyguları benimsemesini engelleyebilmişti; ve dindar bir çağda kendisine son-

suz avantajlar sağlamış olması gereken bu karakter sonunda onun yıkımının başlıca nedeni oluverdi: Çünkü onun benimsediği din anlayışı, tebaası arasında hakim olmaya *başlayan* mezhep ve din anlayışıyla tam olarak örtüşmüyordu. Katoliklikten uzak olmakla birlikte, onun dindarlığına hafif bir batıllık hakimdi; ve püritenler kendi kasvetli ruhlarına aykırı buldukları bu dindarlığı daha çok deccalın nefret edilen özelliklerine yakın buluyorlardı. Ayrıca ne yazık ki Laud'un onun üzerinde büyük bir etkisi vardı: Ve avam kamarasındakilerin nefret ettiği bütün bu piskoposlar onun başlıca dostları ve en gözde saray taraftarları olarak görülmekteydi; onları düşmanlarının insafına bırakarak elindeki kozlardan vazgeçmemeye ve kendini küçültücü duruma düşürmemeye kararlıydı. Askeri güçten tamamen yoksun olan ve halk arasında yükselen inatçı bir bağımsız ruh dalgasıyla karşı karşıya kalan kral; otoritesinin en sağlam temelinin hiyerarşiden aldığı destek olduğunu düşünüyordu.

İngiltere Tarihi, böl. 52, V: 223-4 ve 227-8

Halk o dönemde giderek batıl inançların tam aksi bir yöne savruluyordu; insanların eskiden beri alışkın olduğu ve ilk reformcuların da kutsadığı eski törenlere ayinlerde artık daha az rastlanır olmuştu: İşte Laud yeni tören ve ayinleri böyle bir zamanda gündeme getirdi. Bunlar kesinlikle bidat olarak görülüp rahatsızlığa yol açacağı gibi halk arasında bunlara karşı güçlü bir itiraz daha vardı. Laud ve onun kararlarını benimseyen diğer yüksek rütbeli papazlar kutsal geçmişi çok iyi biliyordu; ve çok iyi bilindiği üzere Hristiyan kilisesinin batıl inançların içine gömüldüğü, Roma'nın izlediği siyaset nedeniyle ondan sonra da devam ederek arttığı 4. ve 5. yüzyıllarda öne çıkan dini görüşlerin birçoğunu benimsiyorlardı. Dolayısıyla o çağın görüş ve uygulamalarının yeniden canlanması İngiliz inanç ve litürjisinin Katolik hurafelere benzemesine yol açmıştı ki, bu da genel olarak krallığın ve özel olarak da püritenlerin dehşet

ve tiksintiyle izlediği bir durumdu. İnsanlar ayrıca, altında gizli bir neden olmasa bu kadar önemsiz ritüellerin üzerinde bu kadar inatla ısrar edilmeyeceğini; Laud'un asıl niyetinin İngilizleri adım adım atalarının dinine döndürmek olduğunu düşünüyordu. Aslında bu ayinlerin basitliğinin onları batıl inançlı piskoposa daha çok yaklaştırdığı ve piskoposu halkın gözünde daha da kutsal ve dindar gösterdiği akıllarına gelmiyordu. Ayinlerin Katolik ritüellere benzemesi de, ana kiliseye diğer mezheplerden ve presbiteryenlerden daha çok yakınlık duyan ve gerçek Hıristiyan kilisesinin -ki bu başkalarına vermedikleri ya da en azından vermekte tereddüt ettikleri bir sıfattı- burası olduğunu savunan Laud ve takipçileri arasında itiraz konusu olmaktan çok bir erdem olarak görülüyordu. Bu inanç o kadar açık bir şekilde benimsenmişti ki, İngiltere kilisesinin hızla Katolik hurafelere döndüğünü düşünenler sadece huzursuz püritenler değildi: Bizzat Roma da bu adadaki otoritesini yeniden kazanma umudundaydı; Laud'un güya iyi niyetli girişimlerini desteklemek için kendisine özel olarak iki kez kardinallik teklif edildi, ama o reddetti...

Laud her ne kadar papalık yanlısı sıfatını hak etmiyorsa da onun dininin özünde az da olsa Katolikliğe benzer bir şeyler bulunduğunu da kabul etmek gerekir: Örneğin, onlarda da rahiplik kurumuna aynı derecede fazla saygı duyuluyordu, sinod ve konsey karar ve öğretilerine aynı ölçüde itaat ediliyordu, dua sırasında gösterişe ve ritüele aynı ölçüde fazla önem veriliyordu ve bazı günlere, tavırlara, konulara ve cüppelere aynı şekilde batıl bir saygı gösteriliyordu. İşte, bu yüksek rütbeli papazlara her yerde korkuyla bakılmasının ve deccal olarak görülmelerinin nedeni buydu...

Charles'ın kiliseye olan düşkünlüğüne karşılık, Laud ve takipçileri de her fırsatta kraliyet otoritesini yüceltmeye, bağımsız ve özgür bir anayasa talep eden her türlü püriten yaklaşımı küçümseyip aşağılamaya özen gösterdiler. An-

cak bu yüksek rütbeli papazlar halkın özgürlüğüne karşı sarayı desteklerken, hiyerarşiyi yüceltip kendi egemenlik ve bağımsızlıklarını güçlendirmek adına en vazgeçilmez kraliyet haklarına bile tecavüz etmekte de tereddüt etmediler. Roma kilisesinin kimi rahiplerden aldığı, ruhani iktidarı sivil iktidardan bağımsız hale getiren bütün öğretiler artık İngiltere kilisesi tarafından da benimsenmiş ve İngiltere'nin siyasi ve dini öğretileriyle iç içe geçmişti. Yasal ve parlamenter karakterin yerine ilahi ve apostolik bir karakter öne çıkarılmıştı. Rahiplik kurumu kutsal ve feshedilemez bir kurum mertebesine yükseltilmişti: Ruhani otoriteye ya da hatta ruhani konulardaki yargıya tanınan haklar dini olmayan otoriteden esirgenmişti: Piskoposlar, kraliyet otoritesinden herhangi bir yetki almaya gerek duymadan dini mahkeme kurabiliyordu: Halk meclisinde dile getirilen her türlü talebe şiddetle karşı çıkan Charles, din adamlarının yetki tecavüzlerini bastırmak yerine daha da teşvik ediyordu. Parlamentoların bağımsız tutumlarından rahatsız olurken, tahtına ve kişiliğine mutlak bir itaat gösterenlere karşı son derece özenli davranıyordu: Göklere çıkardığı, sınır tanımayan kilisenin gücünün zamanla toplumsal barışı bozabileceğini ve kraliyet ayrıcalıkları için en az öteki kadar tehlikeli olabileceğini göremiyordu

David Hume

Siyasi Denemeler

David Hume (1711–1776): İskoç filozof, tarihçi, ekonomist ve denemeci. Ampirizm, şüphecilik ve doğalcılık anlayışlarına etkisiyle ünlüdür. Bu anlayışlara yaptığı etkiler bugün hâlâ geçerlidir. Hume, ortaya koyduğu sistem nedeniyle John Locke, Francis Bacon ve Thomas Hobbes gibi İngiliz ampiristleriyle birlikte anılır. Fakat eserleriyle sadece Anglo-Sakson dünyada değil Kıta Avrupası'nda da değer görmüş, Aydınlanmanın bir sonraki yüzyılda etkili olacak Alman ve Fransız filozofları nezdinde devrimci bir filozof olarak hatırlanmıştır.

İsmail Hakkı Yılmaz: 1961'de Ordu'da doğdu. Deniz Lisesi ve yarım kalan Deniz Harp Okulu öğrenimini takiben, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesinde lisans, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans yaptı. Başta Aktüel, Nokta, Radikal, DHA, NTV olmak üzere çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında muhabir, editör, müdür olarak çalıştı. 1990 yılından beri aynı zamanda Yaprak Yayınevi, Haziran Yayınevi, Afa Yayınevi, İş Bankası Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap ve dergi çevirileri yaptı.

Siyasi Denemeler

David Hume

Modern dönem filozoflarından biri olan David Hume metafizik, epistemoloji, ontoloji, etik gibi felsefenin temel alanlarında devrimci eserler verdi ve Aydınlanma düşüncesinin aktörlerinden biri haline geldi. *Siyasi Denemeler* ise Hume'un tarihçi, ekonomist ve siyaset kuramcısı kimliklerini öne çıkarır. Bu bakımdan, Kant, Schopenhauer, Darwin ve Einstein gibi önemli isimleri doğrudan etkileyen filozofun sisteminin uygulama alanını sunar bize.

ISBN : 978-605-9460-17-0

40t

 pinhanyayincilik.com

 [/pinhanyayincilik](https://www.facebook.com/pinhanyayincilik)

 [/pinhankitap](https://twitter.com/pinhankitap)